

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

FARŞAYA KOPYALANMIŞ TÜRKÇE KELİMELEİ ÜZERİNE BİR DİL
İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELMAS ÇOKOL

PROF. DR. MUSTAFA UĞURLU

TEMMUZ, 2018
MUĞLA

**T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**FARŞAYA KOPYALANMIŞ TÜRKÇE KELİMELELER ÜZERİNE BİR DİL
İNCELEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELMAS ÇOKOL

PROF. DR. MUSTAFA UĞURLU

**TEMMUZ, 2018
MUĞLA**

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

FARSÇAYA KOPYALANMIŞ TÜRKÇE KELİMELELER ÜZERİNE BİR DİL
İNCELEMESİ

HAZIRLAYAN
ELMAS ÇOKOL

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Tezli Yüksek Lisans
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 06.09.2018
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 31.07.2018

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa UĞURLU

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Ali AKAR

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan YAPICI

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN

TEMMUZ, 2018
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 06.06.2018 tarih ve 841/3 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. maddesine göre, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Elmas ÇOKOL'un *Farsçaya Kopyalanmış Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Dil İncelemesi* adlı tezini incelemiş ve aday 31/07/2018 tarihinde saat 10.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ^{Kabul} edildiğine ^{ayrık bir ligi} ile karar verildi.

Prof. Dr. Mustafa UĞURLU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali AKAR

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan YAPICI

Üye

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “*Farsçaya Kopyalanmış Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Dil İncelemesi*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

31/07/2018

Elmas ÇOKOL

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ GİRİŞ FORMU		
YAZARIN		
Soyadı : ÇOKOL Adı : Elmas Referans No:10207083		
TEZİN ADI Türkçe : Farsçaya Kopyalanmış Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Dil İncelemesi Y. Dil : A Language Analysis On Turkish Words That Copied From Persian		
TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans Yeterlilik ☒	Doktora O ☐	Sanatta O ☐
TEZİN KABUL EDİLDİĞİ Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Fakülte : Edebiyat Fakültesi Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü Diğer Kuruluşlar : Tarih : 31.07.2018		
TEZ YAYINLANMIŞSA Yayımlayan : Basım Yeri : Basım Tarihi : ISBN :		
TEZ YÖNETİCİSİNİN Soyadı, Adı : Mustafa UĞURLU Ünvanı : Prof. Dr.		

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 336

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Dil İlişkileri
2. Türkçe-Farsça Kod Kopyaları
3. Anlam Değişimleri

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER:

1. Dil İlişkileri
2. Kod Kopyalama
3. Farsça-Türkçe İlişkileri
4. Anlambilim

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER:

1. Language Contacts
2. Code Copy
3. Turkish-Persian Contacts
4. Semantic

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum

2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 31.07.2018

ÖZET

Türkçe, birçok dille değişik yoğunluklarda ilişki içinde olagelmıştır. Uzun süreli ve yoğun ilişki içinde olduğu dillerden biri de İran dilleridir. Bu diller arasında geniş çaplı bir alış veriş söz konusudur. Türkçenin Farsçadan aldığı kadar, Farsçanın da Türkçeden kelime aldığı gözlenmektedir. Bu çalışmada Gerhard Doerfer'in, Farsçadaki Türkçe ve Moğolca kopyaları inceleyen *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* adlı eseri çerçevesinde Türkçeden Farsçaya geçen 1726 madde başı kelime; ses, biçim, söz dizimi ve anlam açısından incelenmiştir. Buna göre Farsçada kullanılan Türkçe kelimelerde görülen çeşitli ses değişiklikleri tespit edilmiş, Eski Farsçadaki bazı seslerin aksine Farsçanın daha basit bir sesletim sistemi kazandığı görülmüştür. Biçim bilgisi bölümünde Farsçaya geçen Türkçe kelimelerde kullanılan ekler tespit edilmiştir. Yapılan çok sayıda kopyadan hareketle Farsçanın diğer Hint-Avrupa dillerinin aksine daha fazla eklemeli dil özelliği kazandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kaynak eserdeki çok sayıda kelime grubu kopyasının listelenmesiyle Yeni Farsçanın söz diziminin giderek Türkçeye yaklaştığı görülmüştür. Son olarak Türkçeden Farsçaya yapılan kopyalardaki anlam değişimleri incelenmiştir ve bu kopyaların yaklaşık olarak dörtte birinde çeşitli türlerde anlam değişimleri tespit edilmiştir. Bu çalışmada Farsça ve Türkçe arasındaki dil ilişkilerinde benzerlikler ve farklılaşmalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmanın sonuna 'Kavram Alanları Dizini' ve 'Temel Dizin' olmak üzere iki bölüm daha eklenerek adı geçen eserin Türk araştırmacılar için daha kolay kullanılabilir hâle gelmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türklük Bilimi, Dil İlişkileri, Kod Kopyalama, Farsça-Türkçe İlişkileri, Ses Bilgisi, Yapı Bilgisi, Anlam Bilimi

ABSTRACT

Turkish has been associated with many languages with varying intensity. One of the languages that have a long and intense relationship is the Iranian language. There is a wide range of exchange between these languages. It is observed that not only Turkish language adopted Persian words but also Persian language adopted many Turkish words. In this study, within the of Gerhard Doerfer's study named *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen* in which examined Turkish and Mongolian copies in Persian, 1726 headwords that copied from Turkish to Persian were examined in terms of fonology, morfology, syntax and semantic. According to this, various phonetic changes in Turkish words used in Persian language have been determined. Contrary to some voices in ancient Persia, it has been seen that Persian has a simpler phonetic system. In the morphology section of this work, the suffixes used in words which copied from Turkish were identified. From a large number of copies, it seems that Persian looks like to have characteristics of suffixing languages more than the other Indo-European languages. In addition, with the New Persian, a large number of copies of the vocabulary were listed, which enabled Persian to approach the Turkic language syntactically. Finally, the semantic changes in the copies made from Turkic to Persian were examined and different kinds of semantic changes were identified in approximately twenty-five percent of the copies. In this study, it has been tried to find convergence and differentiation in language relations between Persian and Turkish. In addition, at the end of the study, it was aimed to make the mentioned work easier for Turkish researchers by adding two more sections as 'Index of Conceptual Field ' and 'Basic Index'.

Keywords: Turkology, Language Contacts, Code Copy, Persian-Turkish Language Contacts, Fonology, Morfology, Semantic.

ÖN SÖZ

Türkçe, şimdiye kadar Türklerin yaşadığı hayat tarzlarının, coğrafi sahaların ve tarihî sürecin bir gereği olarak birçok dille değişik yoğunluklarda sürekli ilişki içinde olagelmıştır. Uzun süreli ve yoğun ilişki içinde olduğu dillerden biri de Farsçadır. Dolayısıyla yaşanan bu yoğun ilişkiye bağlı olarak, bu diller arasında daha geniş çaplı bir alış veriş söz konusudur. Türkçenin Farsçadan aldığı kadar, Farsçanın da Türkçeden kelime aldığı gözlenmektedir.

Türkçe-Farsça ilişkilerini incelemek, Türklük bilimi açısından çok önemlidir. Bu sebeple çalışmamızın konusu olarak Gerhard Doerfer'in, Yeni Farsçadaki Türkçe ve Moğolca kopyaları ele alan eserini seçtik; bk. DOERFER, Gerhard, 1963; 1965; 1967; 1975, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen - Unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit I-IV*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Veröffentlichungen der orientalischen Kommission 16; 19; 20; 21, Wiesbaden.

Çalışmamızın ilk aşamasında yukarıda belirtilen eserdeki bütün Türkçe kelimeler fişlenmiş ve Türkiye Türkçesine tercüme edilmiştir. Sonraki aşamada bu kelimeler, ses, yapı, söz dizimi ve anlam açısından incelenmiştir. Böylece Türkçe ile Farsça arasında kopyalanan kelimeler, bu kelimelerin anlam ve dil bilgisi açısından Farsçada yaşadığı değişimler sebepleri de açıklanarak tespit edilmiştir. Ayrıca Yeni Farsça döneminden (8. - 9. yy.) itibaren dilbilgisi özellikleri bakımından giderek Türkçeye yakınlaşan Farsçanın, bu özellikleri hangi yönlerde ve nasıl kazandığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunlardan başka çalışmanın sonuna “Kavram Alanları Dizini” ve “Temel Dizin” olmak üzere iki bölüm daha eklenerek hem etimoloji çalışmaları, hem de Türkçenin dil ilişkileri için oldukça önemli olan bu eserin Almanca bilmeyen araştırmacılar için daha kolay kullanılabilir bir hâle gelmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada genel olarak Doerfer'in verdiği bilgilere, yaptığı kısaltmalara, tekniğine ve terminolojisine sadık kalınmıştır. Fakat transkripsiyonla ilgili bazı teknik hususlarda Türkiye’de genel kabul görmüş işaretler tercih edilmiştir.

Yüksek lisans tez çalışmamın yürütülmesi esnasında sık sık yardımlarına başvurduğum kıymetli arkadaşlarım Zhamila ARZYBAEVA, Kutlugzhon SULTANBEKOV ve Saltanat YESTAY'a, ayrıca bu süreçte bana her zaman destek olan, yardım eden meslektaşım Arş. Gör. Gündoğan ALPAY'a teşekkürü bir borç bilirim. Yine tecrübelerine başvurduğum Dr. Öğr. Üyesi Cahit BAŞDAŞ'a ve Prof. Dr. Ali AKAR'a müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim. Son olarak, hazırladığım bu tezin yürütülmesi esnasında, çalışmalarına yön veren, bilgi ve yardımlarını esirgemeyen ve bana her türlü desteği sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Mustafa UĞURLU'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

Muğla, 29.05.2018

Elmas ÇOKOL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1
Dil İlişkileri	1
BİRİNCİ BÖLÜM	39
SES BİLGİSİ.....	39
1. Ünlüler.....	39
1.1 Ünlü Benzeşmesi	40
1.1.1. Ünlü Uyumunun Bozulması	41
1.2. Ünlü Değişmesi.....	41
1.2.1. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması.....	42
1.2.2. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi.....	42
1.2.3. Geniş Ünlülerin Daralması.....	43
1.2.4. Dar Ünlülerin Genişlemesi.....	43
1.2.5. İnce Ünlülerin Kalınlaşması (Arddamaksıllaşma)	44
1.2.6. Kalın Ünlülerin İncelmesi (Öndamaksıllaşma).....	46
1.2.7. Kısa Ünlülerin Uzaması	46
1.2.8. Uzun Ünlülerin Kısılması.....	49
1.3. Ünlü Erimesi	49
1.3.1. Türkçe İyelik Eki -I'nın Farsça Soyut İsimler Türeten -i* Eki İle Karışmasıyla Oluşan Ünlü Erimesi.....	49
1.4. Ünlü Türemesi	49
2. Ünsüzler.....	49
2.1. Ünsüz Benzeşmesi	50
2.1.1. İlerleyici Benzeşme	50
2.1.2. Gerileyici Benzeşme	50
2.2. Ünsüz Değişmeleri.....	51

2.2.1. /b/ < /m/	51
2.2.2. /b/ < /p/	51
2.2.3. /c/ < /ç/	52
2.2.4. /c/ < /h/, /k/	52
2.2.5. /c/ < /ş/	52
2.2.6. /ç/ < /ş/	52
2.2.7. /ç/ < /z/	53
2.2.8. /d/ < /ḏ/	53
2.2.9. /d/ < /t/	53
2.2.10. /f/ < /w/	54
2.2.11. /ğ/ < /h/	54
2.2.12. /ğ/ < /k/	54
2.2.13. /h/ < /ğ/	55
2.2.14. /h/ < /k/	55
2.2.15. /k/ < /g/	55
2.2.16. /k/ < /ḵ/	56
2.2.17. /ḵ/ < /h/	56
2.2.18. /ḵ/ < /η/	57
2.2.19. /l/ < /r/	57
2.2.20. /m/ < /η/	57
2.2.21. /n/ < /m/	57
2.2.22. /n/ < /η/	58
2.2.23. /ng/ < /η/	58
2.2.24. /nḵ/ < /η/	59
2.2.25. /p/ < /b/	59
2.2.26. /s/ < /ş/	59
2.2.27. /ş/ < /ç/	59
2.2.28. /ş/ < /ž/	60
2.2.29. /t/ < /d/	60
2.2.30. /w/ < /v/	60
2.2.31. /v/ < /p/	60
2.2.32. /v/ < /y/	61

2.2.33. /v/ < /‘/	61
2.2.34. /y/ < /‘/	61
2.3. Ünsüz Erimesi	61
2.3.1. /ğ/ Erimesi	61
2.3.2. /k/ Erimesi	61
2.3.3. /l/ Erimesi	62
2.3.4. /n/ Erimesi	62
2.3.5. /p/ Erimesi	62
2.3.6. /ş/ Erimesi	62
2.3.7. /t/ Erimesi	62
2.3.8. /v/ Erimesi	62
2.3.9. /y/ Erimesi	62
2.4. Ünsüz Türemesi	63
2.4.1. /ç/ Türemesi	63
2.4.2. /k/ Türemesi	63
2.4.3. /l/ Türemesi	63
2.4.4. /n/ Türemesi	63
2.4.5. /p/ Türemesi	64
2.4.6. /s/ Türemesi	64
2.4.7. /ş/ Türemesi	64
2.4.8. /y/ Türemesi	64
2.5. Metatez	64
2.5.1. -ğ-, -v-	64
2.5.2. -ğ-, -p- (-b-)	64
2.5.3. -l-, -ğ-	65
2.5.4. -l-, -r-	65
2.5.5. -p-, -r-	65
2.5.6. -r-, -m-	65
2.5.7. -s-, -t-	65
2.5.8. -t-, -y-	65
2.5.9. -y-, -l-	65
İKİNCİ BÖLÜM	66

YAPI BİLGİSİ	66
1. YAPIM EKLERİ	66
1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri	67
1.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri	78
1.3. İsimden Fiil Yapım Ekleri	96
1.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri	98
1.5. Yabancı Kökenli Ekler	102
2. ÇEKİM EKLERİ	107
2.1. İsim Çekim Ekleri	107
2.1.1. Çokluk Eki	107
2.1.2. İyelik Ekleri	108
2.1.3. Hâl Ekleri	110
2.1.3.1. İlgi Hâli (Genitive)	110
2.1.3.2. Yönelme Hâli (Dative)	111
2.1.3.3. Çıkma Hâli (Ablative)	111
2.1.3. Aitlik Eki	112
2.1. Fiil Çekim Ekleri	113
2.2.1. Kişi Ekleri	113
2.2.1.1. Zamir Kökenli Kişi Ekleri	113
2.2.1.2. İyelik Kökenli Kişi Ekleri	113
2.2.2. Kip Ekleri	114
2.2.2.1. Zaman Ekleri	114
2.2.2.1.1. Geniş Zaman	114
2.2.2.1.2. Görülen Geçmiş Zaman	114
2.2.2.2. Dilek Kipleri	114
2.2.2.2.1. Emir Kipi	115
2.2.3. Ana Yardımcı Fiil	116
2.2.4. Soru	116
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	118
DİZİM BİLGİSİ	118
1. Kelime Grupları	118

1.1. İsim Tamlaması.....	118
1.1.1. Belirsiz İsim Tamlaması	119
1.2. Sıfat Tamlaması	119
1.3. Unvan Grupları	120
1.4. İkilemeler	121
1.5. Sıfat-Fiil Grubu.....	121
1.6. Cümlecikler.....	121
1.7. Söz Eksiltme	122
1.8. Farsça Birleşik İsimler	122
1.9. Farsça Birleşik Fiiller.....	122
1.9.1. <i>dāden</i> ‘vermek’ Fiili İle Yapılan Birleşik Fiiller	122
1.9.2. <i>giriŧtan</i> ‘almak’ Fiili İle Yapılan Birleşik Fiiller	123
1.9.3. <i>kardan</i> ‘yapmak’ Fiili İle Yapılan Birleşik Fiiller	123
1.9.3.1. <i>-mıŧ - ĩ + kardan</i> Fiili İle Yapılan Birleşik Fiiller.....	123
1.9.4. <i>raftan</i> ‘gitmek’ Fiili İle Yapılanlar	124
1.9.5. <i>ŧudan</i> ‘olmak’ Fiili İle Yapılanlar.....	124
1.9.6. <i>zadan</i> ‘vurmak, dövme’ Fiili İle Yapılanlar.....	125
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	126
ANLAM BİLGİSİ.....	126
1. Anlam Değişmeleri.....	127
1.1. Anlam Daralması	130
1.2. Anlam Genişlemesi.....	136
1.3. Genelleşme.....	142
1.4. Anlam İyileşmesi	143
1.5. Anlam Kötüleşmesi.....	144
1.6. Anlam Boşalması.....	145
2. Anlam Aktarması	145
2.1. İnsandan Doğaya Aktarma.....	145
2.2. Doğadan İnsana Aktarma.....	146
2.3. Doğadaki Nesneler Arasında Aktarma	147
2.4. Somutlaştırma	148

2.5. Duyular Arası Aktarma.....	149
3. Başka Anlama Geçme	149
3.1. Farsça / Arapça Yapıların Eklenmesiyle Başka Anlama Geçme.....	152
3.2. Zıt Anlama Geçme	153
4. Anlamı Aynı Kalan Kelimeler	154
KAVRAM ALANLARI DİZİNİ	230
TEMEL DİZİN.....	279
SONUÇ	324
KAYNAKÇA.....	328

TABLÖLAR LİSTESİ

Çizelge I.	35
Çizelge II.	40
Çizelge III.	53
Çizelge IV.	249

KISALTMALAR LİSTESİ

a.a.: Aynı anlamda
Avp.: Avrupa dilleri
Az.: Azerbaycan Türkçesi
BS. : Balkan Slavcası
Çağ. : Çağatay Türkçesi
Çin.: Çince
DH.: Doğu Huncası
DT.: Doğu Türkçesi (bugün : Yeni Uyгурca)
ET.: Eski Türkçe
Far.: Farsça
Har.: Harezmi Türkçesi
Hint.: Hintçe
İtal.: İtalyanca
Kar.: Karahanlı Türkçesi
Kaf.: Kafkas dilleri
Kıp.: Kıpçakça
Lat.: Latince
Lev.: Levantin
Mac. : Macarca
Mal.: Malayca
Moğ.: Moğolca
Oğz.: Oğuz Türkçesi
Osm.: Osmanlı Türkçesi
OT.: Orta Türkçe
Rum.: Rumca
Rus.: Rusça
Sans.: Sanskritçe
Selç.: Selçuklu dönemi Türkçesi
Sogd.: Sogdça
Tib.: Tibetçe

Trkm.: Türkmen Türkçesi

Tü.: (genel) Türkçe

Urd.: Urduca

Yun.: Yunanca

KAYNAK ESERE GÖRE DEĞİŞTİRİLEN İŞARETLER

$\zeta = c$

$\dot{g} = \gamma$

$\hbar = \chi$

$\bar{k} = q$

$\mathfrak{s} = s$

$w = \beta$

$y = \dot{i}$

GİRİŞ

Dil İlişkileri

Tarih denildiğinde ilk akla gelen kelime olan savaş, binlerce yıllık insanlık tarihinin yalnızca kısa bir zaman dilimini kapsar. Geriye kalan uzunca zaman dilimi ise, giyim kuşamdan beslenmeye, küçük çıkar çatışmalarından inanç sistemlerine kadar her konudaki benzeşmelerle, alışverişlerle ve değiş tokuşlarla doludur. Bu yüzden dünya tarihini bir savaşlar tarihi değil, bir ilişkiler tarihi ve bu ilişkilerle gerçekleşen bir öğrenmeler ve öğretmeler süreci olarak anlamak daha doğru olacaktır (Karaağaç, 2017c: 385).

Bu öğrenme ve öğretme sürecinin sonuçlarından biri olan diller arası alışverişler, dillerin konuşurlarının çeşitli alanlardaki karşılıklı ilişkilerinden ortaya çıkmaktadır. Çünkü her kişi veya topluluk kendisinden farklı coğrafyalarda yaşayan ve farklı bilgilenme yollarından geçmiş başka kişi ya da topluluklardan bir şeyler öğrenir ve öğrendiklerini kendi diline taşır (Karaağaç, 2017c: 412).

Bugün teknoloji sayesinde kısa bir süre içinde bütün dünyanın haberdar olabileceği kadar hızlı yayılabilen bilgiler, eskiden ticaret, göç, misyonerlik, savaş gibi araçlarla sadece yakın temas ve ortak bir zamanda buluşulması durumunda taşınabiliyordu. Bugün nasıl bilgilerin büyük kısmı başka toplumlardan elde ediliyorsa geçmişte de bu böyle olmuştur. Bunun yansıması olarak da dil verileri tarihin aslında ilişkiler tarihi ve öğrenme-öğretme süreci olduğunu göstermektedir (Karaağaç, 2017c: 411-412).

Kültürel ve siyasî ilişkilerin bir sonucu olarak her dilde sayıca farklılık gösterse de, diğer dillerden kopyalanan kelimeler, diğer toplumlar tarafından oluşturulan kavramlar vardır. Çünkü başka dillerle ilişkisi olmayan bir toplumun başka toplumlarla da ilişkisi söz konusu olamaz (Aksan, 2015: 25). Farklı dilleri konuşan iki halkın, değişik sebeplerle ve değişik koşullar altında karşılaşmaları, başka bir deyişle aynı coğrafyada, benzer ortamlarda yaşamaları onların dillerini de birbirine yakınlaştırır. Böyle durumlarda bu iki dil birbirinden etkilenecek başlangıçta ses ve söz, ilişkinin daha ileriye varması durumunda da yapı ve çeşitli dil özellikleri edinmeye başlar. Dillerde yapısal özelliklerin, etkileşimde olduğu diğer diller tarafından kopyalanması, çok daha sıkı ve uzun süreli ilişkiler gerektirdiği için en sık

kopyalanan ögeler yapısal özelliklere göre kopyalanması daha basit olan kelimelerdir (Karaağaç, 2017a: 62). Bu yüzden toplumlar arası ilişkiler dil ilişkisi boyutunda ele alındığında, bazı araç gereçlerin ve belli bir topluma özgü nesne veya icatların isimlerinin diğer dillere daha kolay kopyalandığı görülür. Böylelikle bu isimler pek çok dile de yayılmaktadır. Örneğin *çay*, *şeker*, *kahve* gibi adlar küçük değişikliklerle hemen hemen bütün dillerde bulunmaktadır (Aksan, 2015: 25-26; Karaağaç, 2017a: 62).

Aksan, dil ilişkilerinde görülebilecek etkileşim çeşitlerini üç başlık altında ele alır (2015: 29):

1. Yankatman etkisi

Komşuluk ya da bir arada yaşama sebebiyle oluşan etkileşimdir. Azınlık ve göçmen dillerinin ortak dili etkilemesi buna örnek olabilir.

2. Altkatman etkisi

Herhangi bir ülkede konuşulan dilin orayı fethedenlerin dilini etkilemesidir. Yerli dil ülkeden silinse bile sonradan egemen olan toplumun dilinde izler bırakabilir.

3. Üst katman etkisi

Bir ülkeyi egemenliği altına alan toplumun dilinin o ülkede konuşulan dili etkilemesidir.

Dil ilişkisinin türleri, dillerin birbirini etkilemesi, iki dillilik, dillerin karşılıklı olarak birbirini zenginleştirmesi, dillerin karışması veya çatışması biçiminde adlandırılabilir. Diller uzun zaman bir arada yaşamakla tipolojik yönden yaklaşarak bazı ortak özelliklere sahip olabilirler (Karaağaç, 2017a: 62). Fakat yabancı dillerin etkisinin yüksek seviyede olması durumunda dil kendi benliğini yavaş yavaş yitireceğinden ve yabancı dil etkisi temel söz varlığına kadar ineceğinden, dil kendi ögeleri ile anlatım yapamaz hâle gelebilir. Bu durumun dünyada pek çok örneği vardır. Özbekçeden büyük ölçüde etkilenen Tacikçe bunlardan biridir (Aksan, 2015: 25).

Dil biliminde bireyin çeşitli sebeplerle birden fazla dil edinmesi ya da ikinci bir dili ana diline yakın düzeyde öğrenmesi durumuna *iki dillilik* adı verilir. İki dilli bir

kimsenin sözlü iletişim esnasında öteki dilin etkisiyle, sahip olduğu dillerden birinde meydana gelen değişmeye ise *dil karışması* adı verilmektedir (Aksan, 2015: 26).

Aksan'ın aktardığına göre Weinreich dil karışmasını şu başlıklar altında incelemiştir (2015: 28):

1. Sessel dil karışması (ses dizgelerindeki karışma, yabancı vurguların belirmesi vb.)
2. Dilbilgisel ilişkilerde karışma (kimi biçimbirimlerin aktarılması dilbilgisel ilişkilerde karışma, eşdeğerli biçimbirimlerle kimi görevlerin belirtilmesi vb.)
3. Sözlüksel karışma

Diller arasındaki kopyalar, jest ve mimikten vurguya, sestən söz, söz öbeği veya cümleye kadar dilin bütün alanlarında görülebilmektedir. Fakat alfabelerin çoğu vurgu ve tonlamaları işaretlemediği için jest, mimik, vurgu, tonlama alışkanlıkları gibi konularda tarihi süreçte dillerin birbirlerine nasıl bir etki yaptıklarını belirlemek bugün için imkânsızdır (Karaağaç, 2017c: 399-400). Ancak yaşayan konuşurların dillerinde bu kopyaları tespit etmek mümkün olabilir. Örnek verilecek olursa, günümüz İranî dillerinden biri olan Kürtçe soru ifade eden biçimbirimsel bir özelliğe sahip olmadığından soru cümlelerini vurgu ile yapmakta ve Kürtçenin birincil konuşurları Türkçe konuşurken de bu özelliği koruyarak, soru cümlelerini vurgu ile ifade etmektedir.

Kopyalar bir dilin ses sisteminin değişmesinde önemli bir yere sahiptir. Kopyalamalar değişik zamanlarda değişik kişiler ve sosyal gruplar tarafından yapıldığı ve hedef dile uygun hâle getirildikleri için kopya kelimelerin fonolojisini bir takım kurallara bağlamak mümkün değildir. Yine de kopyalanan yapıların hedef dile uygun hâle getirilmesinde geçerli olan bazı etkenlerden söz edilebilir. Hedef dilin ve kaynak dilin ses sistemlerinin özellikleri, kopyanın yapıldığı zamanlarda bu dillerde gerçekleşen bir ses değişmesinin olup olmaması, kopyalanan kelimenin kullanıldığı ortamlardaki diğer kelimelerin ses yapıları gibi etkenler bunlardan bazılarıdır. Ayrıca; çok fazla kopya kelime olması, yani benzeşmenin artması durumunda, hedef dilde olmayan fakat kaynak dilde olan sesler hedef dilde standartlaşabilmektedir (Karaağaç, 2017b: 368).

Dil ilişkilerinde, etkileşim içerisindeki dillerin birbirini tanıma seviyeleri ise önemli bir başka konudur. İki dillilik gibi tanışıklığın yüksek olduğu durumlarda kelimeler, verici dildeki ses ve anlam yapısıyla aynen kopyalanır. Çünkü yabancı dil bilen kültürlü kesimler kopyaları genel olarak aslına uygun biçimde söyleme eğilimindedir. Kaynak dili tanıma oranının düşük olduğu durumlarda ise hedef dilin ses eğilimleri ağır basar. Kelimeler halk etimolojisi denen yol ile kopyalanır ve çeşitli açılardan değişime uğrar. Halk söyleyişi yaygınlaştığında kelime yazı diline farklı biçimlerde yerleşebilir (Aksan, 2015: 31; Karaağaç, 2017b: 368). Çoğu durumda dil, yabancı dillerden gelen bir kelime ile karşılaştığında onu kendi ses sistemine uydurarak kullanır. Kopyalanan bu kelime, dilde hedef dilin ses dizgesine göre söylenir ve yazıya geçirilir (Aksan, 2015: 30). Örneğin Farsça, Türkçenin /η/ ses birimi kendi sesletim sisteminde bulunmadığı için bu sese sahip kelimeleri kendindeki en yakın seslere çevirerek kopyalamıştır.

Ses ve anlam yapılarındaki değişikliklerde önemli olan bir diğer etken, kullanılış yüzdesi ve sıklık oranıdır. Kopyalanan kelimelerin sıklık oranı yüksekse ses ve anlam değişimleri daha hızlı; düşükse daha yavaş olur (Karaağaç, 2017b: 368). Bilgi kopyalamaları genellikle sözlük çerçevesinde kalırken özentili kopyalamaları daha çok ses bilgisi ve söz dizimi alanında ortaya çıkmaktadır. İki dillilerde ilk göze çarpan değişim ses bilgisi alanında görülmektedir (Haugen, 1950: 210'den alıntılanan Karaağaç, 2017c: 400).

Diller arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda, kelime alışverişi alanı, dilin dil bilgisel alandaki etkileşimlerine nazaran daha kolay izlenebilir olduğu için araştırmacılar tarafından daha çekici bulunmuştur (Karaağaç, 2017c: 399-400). Dillerde en çok görülen kopyalama biçimlerinden olan sözlüksel kopyaların da çeşitli türleri vardır. Hedef dilde yerleşerek o dilin ses yapısına ve eğilimlerine uyan kelimeler olan *yerleşmiş yabancı kelimeler* bunlardan biridir (Aksan, 2015: 31). Kaynak dilin bir başka dile verdiği sözü o dilde kazandığı ses ve anlam yapısıyla tekrar geri alması ise *geri dönen alıntı* olarak adlandırılır. Bu tür kopyalar Türkçenin Çince, Farsça ve Rusça gibi eski komşuları arasında sıkça görülmektedir. Kaynak dilin aynı sözü, hedef dilden değişik yer ve zamanlarda değişik kişi ve gruplarca, birkaç defa kopyalanmasına ise *tekrarlı alıntı* adı verilir (Karaağaç, 2017c: 402-403). Bazen bir kelime aynı dilde farklı kanallardan kopyalanıp başka başka biçimleri ile

bulunabilir. Yunanca *mousikie* kelimesinin Türkçede, *müzik*, *musiki* ve *mızık*a şekillerinde bulunması bunun bir örneğidir (Aksan, 2015: 32). Bazen de kaynak dil başkalarına verdiği sözü kendisi unutulabilir (Karaağaç, 2017c: 403). Başka dillerden kopyalanan kelimelerle ilgili bir diğer husus tek bir dilden çıktığı hâlde hemen hemen bütün dillere girip yerleşen *dolaşıcı kelimeler*dir. Bu durum, kelimelerin birçok dilde kullanılır hâle gelmesi ile ilgilidir (Aksan, 2015: 32). Türkçenin *döner* sözü iyi bir dolaşıcı kelime örneğidir.

Sözlüksel alışverişlerdeki bir başka kopyalama biçimi, anlam kopyalamasıdır. Bu tür kopyalamalarda sözün ses ve kuruluş yapısı hedef dilin özelliklerine göre yapılırken, anlamı ise kaynak dilin anlam örgüsünden kopyalanır. Anlam kopyalaması, yerileştirmenin en üst noktasını oluşturur. Bu yüzden bu tür kopyaları tespit etmek oldukça zordur (Karaağaç, 2017c: 401).

Dil ilişkilerinde kelime kopyalamalarına göre zor tespit edilebilmesine rağmen onlardan daha köklü bir ilişkiyi gösteren kopyalar *dil bilgisel kopyalar*dır. Dil bilgisel kopyalar dilin genel tipolojisinin değişmesine yol açar ve kopyalamanın gerçekleşmesi için çoğu kez uzun süreli bir ortak yaşama ihtiyaç vardır (Karaağaç, 2017c: 404). Dilin genel işleyişinin bozulması oldukça zor olduğu için dilin genel tipolojisinde değişmeyi sağlayacak güçlü etkileşimlerin olması gerekir. Bu etkileşimler de oldukça değişkendir. Bu konuda nüfus olarak üstünlük, medenî üstünlük, uzun süre birlikte yaşama gibi sebeplerden özentiye dayalı psikolojik sebeplere kadar pek çok etken sıralanabilir. Bunun dışında, dillerde yine uzun süreli bir ilişki ve baskın etkiler gerektiren söz dizimi ve başka dillere aktarılması zor olan fiil çekimi gibi dil kurallarının da kopyalandığı görülmektedir. Fakat bahsi geçen sebepler bu tarz kopyaların oluşmasını sınırlandırmıştır (Karaağaç, 2017c: 399-400). Söz alışverişleri dışında bu tür dil bilgisel alışverişler de diller arasında sürekli yaşanmış ve yaşanmaktadır. Bu sebeple herhangi bir dilin sözlük ya da dil bilgisi bakımından katışıksız olduğunu söylemek mümkün değildir (Karaağaç, 2017c: 405).

Türkçenin Dil İlişkileri

Uğurlu, Türklerin dil ilişkileri ile ilgili olarak “Bütün dillerin kendi iç birimleri arasında ve her düzeydeki dış birimlerle az veya çok ilişkisinin olduğu söylenebilir.

Bu hususta Türkçe, dünyanın sayılı dillerindendir. Çünkü şimdiye kadar Türklerin yaşadığı hayat tarzlarının coğrafi sahaların ve tarihî sürecin bir gereği olarak birçok dille değişik yoğunluklarda sürekli ilişki içinde olagelmışlerdir.” (2014: 449) demektedir.

Türklerin, tarih içinde Sibiryâ’dan Doğu Avrupa’ya, Orta Asya’dan Balkanlara kadar çok geniş coğrafyalara yayılması, sürekli hareket hâlinde olmaları, yaşayan dillerin en eskilerinden birini konuşmaları ve dışa dönük bir toplum olmaları gibi sebeplerden ötürü Türkçe, dil ilişkisi araştırmacılarına pek çok malzeme sunmaktadır. İlk çağlardan bu yana değişik isimlerle de olsa, Avrupa ya da Asya’da yaşayan kavimlerin kayıtlarında geçen, kuzeyden geldiği söylenen Türkler bu çağlarda bozkır kuşağı da dâhil olmak üzere Çin, Kuzey Hindistan ve Ortadoğu’yu içine alan tarım kuşağını yurt edinmişlerdi. Türkler bu geniş coğrafya ve tarih diliminde pek çok devlet kurmuş, komşu kavimlerden pek çok şey öğrenmiş ve onlara bir şeyler öğretmiştir. Bu alışverişlerin sonucu olarak da ilişkide olduğu toplumların dilleriyle kendisi arasında ses, yapı, kelime veya söz dizimi açısından etkileşimler meydana gelmiştir (Karaağaç, 2017c: 412).

Türklerin tarih sahnesine çıkmalarından itibaren etkileşim içinde olduğu en eski komşularından biri Çinlilerdir. Köktürklerden öncesi oldukça karanlık olan Türk-Çin ilişkileri, günümüzde Özerk Uygur bölgesindeki Türk toplulukları ve Çin’e komşu olarak yaşayan diğer Türk grupları arasında hâlen devam etmektedir.

Türklerin etkileşim içinde oldukları bir diğer kavim ise Araplardır. İslâmiyet öncesi bazı küçük çekişmeler ile başlayan bu ilişkiler, MS. 751 yılında Talas Savaşı’nda Çinlilere karşı kurulan ittifakla tedricen dostane ilişkilere dönüşmüştür. Bu durum Türk gruplarının derece derece Müslümanlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Akar “Yeni Müslüman olan toplumlar ilk olarak dinlerinin kutsal kitabı olan Kur’an’ı okumak ve anlamak için Arap alfabesini ve Arapçayı öğrenmek istemişlerdir. İşte bu “Kur’an’ı öğrenmek ve anlamak” amacıyla başlayan Arapça bilgisi daha sonra kurumsallaşmış, din bilimlerini (Kur’an, hadis, tefsir, kelam, fıkıh...) öğretmek üzere medreselerde dersler konulmuştur” (2010: 11) demektedir. Böylece İslâmî misyonu ile büyük bir saygınlık kazanan Arapça pek çok Türk lehçesini özellikle kelime kopyaları bağlamında etkilemiştir. Türklerin uzun süre

İslâm dininin yöneticileri konumunda kalmaları sonucu ise Türkçe bir üst dil olarak Arapçaya bazı dil yadigarları bırakmıştır. Bu ilişkiler günümüzde Arapçanın din dili olması sebebiyle hemen hemen bütün Türk lehçeleri ile hâlen devam etmektedir.

Türklerin Rumlarla olan ilişkileri de uzun süreli ve yoğun ilişkilerden biridir. Başlangıcı Hunlara kadar götürülebilen bu ilişkiler, daha sonra sırasıyla Köktürkler, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar devrinde giderek artan bir yoğunlukla devam etmiştir. Bu yakınlaşmaların artmasında özellikle komşuluktan bir arada yaşamaya geçiş etkili olmuştur. Doğal olarak bu iki halkın dili de birbirinden oldukça etkilenmiştir. Her iki dilde de karşılıklı kelime kopyalarının dışında bazı morfolojik kopyalara da rastlanmaktadır. Balkan ağızlarında Türkçe, Yunan sesletim sistemine uygun bir hâle gelmiştir. Yine Türkçenin söz diziminde Yunancadan etkilendiği görülmektedir. Ayrıca yoğun ve sık ilişkilerin bir sonucu olarak Anadolu'nun ortasında Türkçe konuşan Rumlar, ya da Yunan harflerini kullanan Türkler olarak kabul edilen topluluk tarafından konuşulan Karamanlıca ağızı oluşmuştur. 20. yüzyılın başlarındaki mübadele sürecinin dil ilişkilerini de etkilediğini söylemek mümkündür. Günümüzde oldukça sınırlı olan bu ilişkiler Balkanlardaki Türkler ve Türkiye'deki Rumlar arasında devam etmektedir.

Ruslarla, Türklerin ilişkileri ise Rusların MS. 7. ve 8. yüzyıllarda bugünkü topraklarına yerleşmelerinden itibaren başlatılabilir. Daha sonraki yüzyıllarda giderek güçlenen Ruslar Osmanlılar hariç neredeyse bütün Türk kavimlerini hâkimiyetleri altına almışlardır. 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar devam eden bu süreçte Rusça, hem Türkler arasında saygın bir dil konumuna gelmiş, hem de Türkçede ses sisteminden kelime kopyalarına kadar bir takım izler bırakmıştır. Eski devirlerdeki kadar olmasa da özellikle Kıpçak Türkleri ve Türkmenler arasında Rusça bugün de önemini korumaktadır. Ayrıca Rusların en çok ilişki kurdukları Türklerin Kıpçak Türkleri olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Eski bir Türk kavmi olan Bulgarların dili, 1000'li yıllardan itibaren Slavcanın bir kolunu oluşturmaktadır. Ana Türkçe devrinden Bulgarcaya kalan tek Türkçe kelime bu kavmin adıdır. Daha sonra 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Bulgarcaya Türkçe, bir üst dil olarak büyük izler bırakmıştır. Bugün Balkanlarda yaşayan Türkler sayesinde Türkçe-Bulgarca dil ilişkileri devam

etmektedir. Bu bölgelerde etkileşim Türkçenin söz diziminin Hint-Avrupa dillerine benzer şekilde değişmesine yol açmıştır. Ayrıca Türkçeden Bulgarca'ya da bazı morfolojik kopyalar ve kelime kopyaları yapılmıştır.

Türkçenin pek çok Balkan ülkesiyle olan ilişkisini, Türklerin Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya yayıldığı tarih olan MS. 4. yüzyıldan başlatmak mümkün olsa da bu dönemlerdeki ilişkilere ait sınırlı sayıda bilgi vardır. Bu yüzden Sırp, Hırvatlar, Çekler, Makedonlar gibi Slav dillerini konuşan diğer halklarla olan ilişkiler de Osmanlı'nın Balkanlara yayılmasıyla başlamıştır, denebilir. Osmanlı'nın dağılma sürecine kadar birlikte yaşayan bu topluluklara, Türkçeden bazı morfolojik kopyalar ve kelime kopyaları kalmıştır. Türkçenin bu diller ile ilişkisi Balkanlardaki Türkler aracılığıyla günümüzde az da olsa devam etmektedir.

Ermenilerle olan ilişkilerin tarihini ise MS. 4. yüzyıldan başlatmak mümkündür. Daha bu dönemde Türkçeden Ermenice'ye bazı unsurlar geçmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti içinde *millet-i sadıka* olarak adlandırılan bu grup, Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere bazı Güney Kafkasya halkları ile de komşuluk ilişkilerinde bulunmuştur. Fakat uzun süre Osmanlılara bağlı yaşayan Ermeniler dönemin saygın dili olan Osmanlıcadan oldukça fazla etkilenmişlerdir. Türkçede de Ermeniceden bazı kelime kopyaları bulunmaktadır.

Türklerin Macarlarla da siyasî ve sosyal yönden birtakım ilişkileri olmuştur. Başlangıcı MS. 4. yüzyıla dayanan bu ilişkiler Macarların yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmasıyla iyice pekişmiştir. Macarca da Türkçe gibi sondan eklemeli ve kısmen çeşitli benzeşme özellikleri gösteren bir dildir. Bunun dışında bu iki dil birbirinden çeşitli düzeyde kelime kopyalaması yapmıştır. Günümüzde siyasî, sosyal ve coğrafi bağların büyük oranda kopmuş olması sebebiyle yeni dil ilişkilerinin önü de kesilmiş durumdadır.

Bir Hint-Avrupa dili olan Arnavutça ile Türkçe ilişkilerini de Osmanlı'nın 14. yüzyılda başlayan Balkan seferleri ile başlatmak mümkündür. Aynı dini benimsemenin de etkisiyle Arnavutça, Türkçeden pek çok kelime kopyalamıştır. Türkçenin Arnavutça karşısındaki durumu ile ilgili müstakil bir çalışma olmamakla birlikte bir üst katman dili olarak Türkçenin Arnavutçadan aynı derecede etkilendiğini söylemek güçtür.

Türklerin İtalyanlar, Fransızlar, İngilizler ve Almanlar gibi Avrupa kavimleri ile de etkileşimleri olmuştur. Bu ilişkilerin tarihini de Hun akınlarına kadar götürmek mümkündür. Fakat yoğun ilişkiler Osmanlının 18. yüzyıla birlikte gerileme devrine girip yönünü Batıya dönmesiyle başlamıştır. Bu süreçten itibaren Fransız kültürü ve dili, Türk aydınları üzerinde büyük tesirler yaratmıştır. Tanzimat devrinde Fransızca Türkler için saygın bir dil hâline gelmiştir. Özentiden kaynaklanan bu durum, Türkçede sadece, çoğu kalıcı olamamış, kelime kopyalarının yapılmasına sebep olmuştur. 19. yüzyılda başlayan bu süreç oldukça kısa sürmüş, 1900'li yılların başlarında neredeyse tamamen bitmiştir. Türkçe üzerinde Alman dilinin etkisi I. Dünya Savaşı'nın yarattığı birliktelik fikri ile başlayıp daha sonraları Türkiye'den Almanya'ya yapılan işçi göçleri ile daha da pekişmiştir. Bugün Almanya'da doğan ve büyüyen neslin Türkçe bilme seviyeleri giderek düşmekte, bu bireylerde değişik vurgu özellikleri, çok fazla bağlaç kullanımı, Türkçe konuşurken Almanca kelimeleri kullanma gibi dil karışmaları görülmektedir. İngilizcenin Türkçe üzerinde etkisi ise Türkiye'de özellikle 1950'li yıllardan itibaren görülmeye başlamıştır. Bu süreçte pek çoğu İngilizceden Türkçeye olmak üzere iki dil arasında kelime düzeyinde çeşitli kopyalamalar yapılmıştır. Küresel düzeyde de ezici bir etkiye ulaşan İngilizce, giderek bilim, sanat, kültür ve günlük hayatta bir tür ortak dil olma yolunda ilerlemektedir.

Türkçenin az ya da çok başka halklarla da farklı zaman ve coğrafyalarda çeşitli etkileşimleri olmuştur. Türkçe yukarıda da bahsedilen ilişkilerinde kimi zaman yönetici kimi zaman yönetilen olarak, bazı yerlerde baskın dil, bazılarında azınlık dili, bazen saygın dil bazen ise alt katman dili olarak işlev görmüştür. Türkçe bu dillere sözlükten gramerlik unsurlara, söz diziminden anlam kopyalamalarına kadar pek çok yapı kopyalamış ve muhatabı olduğu dilden de kendisine bazı özellikler geçmiştir.

Türk-Fars İlişkileri

Tarih ve coğrafya ortaklığı düşünüldüğünde Türklerin en eski ve en yoğun ilişkileri Çinlilerden sonra İranlılarla olmuştur. Başlangıcı milattan önceki yıllara kadar götürülebilen Türk-Fars ilişkisi, İran coğrafyasının bir Türk hanedanı olan Kaçarların 1925 yılında yönetimden çekilmesine kadar Türkler tarafından yönetildiği de

düşünüldüğünde, iki toplum arasındaki ilişkinin sadece en az ikibin yıllık uzun bir ilişki değil, aynı zamanda çok derin bir ilişki olduğu da görülmektedir (Karaağaç, 2017c: 418).

Türk-İran *ortak yaşamı* (İng. *symbiosis*) aşağıdaki gibi, genel çizgilerle dört farklı dönemde ele alınabilir (Eker, 2011: 322):

1. Eski Persçe ve birinci fetret dönemindeki ilişkiler (destanlar çağı)
2. Sâsânî dönemindeki ilişkiler (İslâm öncesi)
3. Arap-İslâm fütuhâtını izleyen ikinci fetret dönemindeki ilişkiler
4. İslamlaşan İran ve Farsçalaşan Persçeyle ilişkiler.

İran'la ilgili en eski bilgi MÖ. 9. yüzyıla ait Asur kayıtlarında geçmektedir. Bu kayıtlara göre İran bölgesinden göçen Hint-Avrupa kavimlerinden olan Medler Urmiye Gölü'nün güneydoğusunda, Persler ise bu gölün batısında yaşamaktadır. Medlerden hükümdarlığı olarak bugünkü Türkmenistan ve Özbekistan coğrafyasına yerleşen Persler, bu coğrafyada yaşayan ve Sakaların soyundan geldiği tahmin edilen Massagetler ile birlikte yaşamışlardır (Balcı, 2014: 42; Karatay, 2015: 250). Herodot'un verdiği bilgilere göre Massagetlerin başında eşi öldükten sonra yönetimi ele alan Tomris adlı bir hatun bulunmaktadır. Bunu bir zayıflık işareti olarak düşünen Kuraş önderliğindeki Persler ile Massagetler arasında yapılan savaş bilinen ilk İran-Turan savaşıdır (Karatay, 2015: 172).

Türk-Fars ilişkilerinin tarihi bazı araştırmacılar tarafından MÖ. 6. yüzyılda Ahamenîlerin / Hahamenişlerin iktidara geldiği döneme kadar götürülebilmektedir. Altay-Pamir Dağları civarında yaşayan Sakalar zamanında Türklerin Doğu İran yaylalarına indiği bilinir. Sakaların ardından İran coğrafyası ile etkileşime geçen Türk unsuru Hunlardır. MS. 358 yılında Heftalitler adıyla da bilinen Akhunların Farsları vergiye bağladıkları bilinmektedir. (Bademci, 2018: 19).

Bir Pers hanedanı olan Hahamenişler MÖ. 331'de İskender'in orduları tarafından yıkılır. İskender'in ölümünden sonra ise bu devletin toprakları üçe bölünür. İran ve Mısır bölgesinde idari yapı zayıflayınca ise Part Devleti kurulur. Bir diğer adı Arşaklılar veya Orta Farsçadaki adıyla Aşkanian olan Partlar, Turanlı bir kavim olarak kabul edilmektedir (Karatay, 2015: 41). Oldukça tartışmalı bir konu olan Türk-Fars ilişkilerinin başlama tarihini buradan itibaren kabul edersek 2300 yıllık bir

zaman diliminde birlikte veya komşu olarak yaşamış iki halktan söz edilebilir (Balcı, 2014: 42). Bu tarihten sonra MS. 3. yüzyılda İran coğrafyasında Sâsânîler iktidara gelir. Bu döneme kadar Türklerle Persler arasında ne tür bir toplumsal etkileşim olduğu veya dil ilişkilerinin hangi Türk boyları ile sağlandığı bilinmemektedir. Destanlar çağı olarak kabul edilen birinci dönemde Ön Türklerin ve İranlıların temasta bulunduklarına dair somut bir belge bulunmamaktadır (Çakmak, 2017: 88; Eker, 2011: 322-323).

Hahamenişler döneminde, Daryuş tarafından MÖ. 518'de İranî bir dille çivi yazısı aracılığıyla kayalara yazılmış olan ve 1833'te Henry Rawlinson tarafından keşfedilen Behiştun Yazıtları, Farsçanın ilk yazılı kayıtlarıdır. Bu yazıtta Türkler ile Perslerin ilişkilerinin ilk izlerini bulmak mümkündür. Balcı, Behiştun Yazıtı'ndaki üç yazıdan biri olan Elamca ile bugünkü İran'da yaşayan bazı Oğuz topluluklarının dilleri arasında bazı paralelliklerin olduğunu kaydetmiş ve gerekçe olarak ise MÖ. 3000'li yıllara ait bir dil olan Elamcanın bitişken bir dil olması ve kelimelerde müennes-müzekker ayırımına gitmemesi gibi sebepleri göstermiştir (2014: 38). Ayrıca, Hint Arilerin İran coğrafyasında gözükmelerinin MÖ. 2000'lerin başlarında olduğunu söyleyerek Türkçeye benzer bir dilin Hint-Avrupa dillerinden önce İran coğrafyasında konuşulduğunu belirtmektedir. Ayrıca Elamlar Hahamenişlerin hâkimiyetine girdiği zaman bile bu dil uzun müddet resmî dil olarak Hahamenişler tarafından kullanılmıştır (Karatay, 2015: 104). Bu yüzden Türkçe-Farsça ilişkilerini doğrudan Türklerle olmasa bile yapısal olarak Türkçeye benzer bir dil konuşan Elamlarla Hint Arilerinin karşılaştıkları zamandan bugüne kadar getirmenin mümkün olabileceği belirtilir. Elamların yaşadığı bilinen bölgede bugün ayrı bir Azeri lehçesi konuşan Türk topluluğu yaşamaktadır. Bu topluluk kendini Eşkanî olarak adlandırmaktadır (Karatay, 2015: 104). Ancak Balcı yukarıda belirtilen konularda elde güçlü veriler bulunmadığı için Türkçe-Farsça ilişkilerini daha belirli bir olaya, tarihte Türk-Fars ilişkilerinin varlığını kesinleştiren İran-Turan savaşlarına bağlamanın daha doğru olacağını söyler (2014: 39).

Bu yazıtın kaydedildiği dönem Türkçenin yazılı belgelerle takip edilemediği farazi İlk Türkçe dönemine denk düşmektedir (Çakmak, 2017: 88). Ana Türkçe dönemi ise Sâsânî egemenliğindeki döneme denk gelir ve bu dönemden günümüze yazılı olarak Zerdüştlük inancı ile ilgili bazı belgeler kalmıştır (Eker, 2011: 323). Sâsânî

dönemindeki İran-Turan savaşlarının anlatıldığı Firdevsî tarafından kaleme alınan *Şehname*, destanlar dönemi Türk-İran ilişkilerinin ana kaynağıdır (Eker, 2008: 153). Fakat eserdeki Turların Türkler olduğuna dair açık bir bilgi yoktur (Eker, 2011: 323).

Asya ve Avrupa'nın bilinen en eski kavimleri olan ve İranî olup olmadıkları tartışılan Kimmerler (MÖ 12.-8. yy.) ve İskitler (MÖ 8.-3. yy.) istisna tutulursa bilinen ilk Türk-İranî kavim ilişkisi Hunlar ve Alanlar arasında MS. 370'lerde olmuştur. Bu tarihlerdeki Hun akını, Orta Asya bozkırlarındaki İranî kavimlerin hâkimiyetine günümüze kadar son vermiş, daha sonra Partlar, Soğdlar veya Sâsânîler bir daha bu topraklarda söz sahibi olamamıştır (Karaağaç, 2017c: 418).

Milattan sonra 5. ve 7. yüzyıllar arasında bugün Orta Asya, Afganistan, Hindistan, Pakistan ve Çin'in Orta Asya'ya komşu coğrafyalarında egemen olan Heftalit/Eftalit (Akhun) Federasyonu bilimsel yazılarda Türk-İran ortak yaşamının ilk örneği olarak kabul edilmektedir (Eker, 2013: 491). Bu dönem, I. Türk Kağanlığı'ndan önceki döneme, yani Ana Türkçe dönemine denk gelen zaman dilimidir ve bu geniş coğrafyada Türk lehçeleri ile İranî dillerin tarihi lehçeleri arasında temasların olduğu bilinmektedir (Eker, 2013: 491). Fakat bu eski ilişkilerin dile yansıması hakkında hemen hemen yok denecek kadar az bilgi vardır (Johanson, 2014: 75).

Daha sonra Bumın Kağan, Juan Juanlara başkaldırarak kendisini İlig Kağan ilan etmiş ve 552 yılında I. Köktürk Kağanlığı kurulmuştur (Eker, 2011: 322; Golden, 2006: 19). Fakat İranî kavimler ile asıl ilişkiler bundan otuz yıl sonrasına rastlar. Çoğu, siyâsî ittifaklar kurmak için Sâsânî İran'ı etrafında gerçekleşen bu ilişkiler, Türk-Fars ilişkilerinin tarihinin anlaşılması için önemlidir.

İlk olarak Sâsânî imparatoru Hüsrev I. Nuşirvan (MS 531-579) ile İstemi Kağan arasında Heftalitlere karşı yapılan ittifaktan bahsetmek gerekir. Bu ittifakın ardından Heftalitler yenilmiş ve toprakları İranlılar ve I. Türk Kağanlığı arasında paylaştırılmıştır. Böylece I. Türk Kağanlığı sınırlarını Maveraünnehir, Amuderya ve bugünkü Afganistan'a kadar genişletmiştir. Kesin olmamakla birlikte Amuderya'nın Türkler ile Sâsânî İmparatorluğu arasında bir hat oluşturduğu düşünülmektedir (Kleimkeit, 1990: 54). Bu ittifakın sonuçları ile ilgili olarak bunlardan daha önemlisi ise ana yurtları bugün Özbekistan ve Tacikistan sınırları içinde kalan Zerefşan vadisi olan, Amuderya ve Siriderya arasındaki verimli topraklarda yaşayan Soğdların

egemenlik altına alınmasıdır (Eker, 2011: 323-324). Çünkü Soğdların I. Türk Kağanlığı'na dâhil olmasından sonra belgelenebilen ilk Türk-İran dil temasları başlamış ve bu ilişkiler İslâmlaşma sürecinden sonra daha da artmıştır (Eker, 2009a: 234). Ayrıca ileride de bahsedileceği gibi Soğdların daha sonra Türk siyasî, ekonomik, dinî ve kültürel yaşamına da çok önemli katkıları olacaktır. Yine İstemi Kağan devrinde daha evvel İpek Yolu'nun hâkimiyeti yüzünden bozulan Köktürk-Sâsânî ilişkileri, dostane kurulan askerî ve ticarî ilişkiler ile düzeltilmiş böylelikle Köktürkler İran coğrafyasını iyice tanımışlardır (Bademci, 2018: 19).

Bir sonraki siyasî yaklaşma ise MS. 568 yılında Çin'in müttefiki Sâsânî İmparatorluğu'nun Türklerin güneybatıya doğru ilerleyişini engelleme veya durdurma politikalarına karşı yapılan (Eker, 2011: 323) Doğu Roma - I. Türk Kağanlığı ittifakıdır. Aslen bir Soğdlu olan Maniak'ın, Batı Türk Kağanı İstemi'nin İskit harfleriyle yazılmış bir mektubunu Bizans İmparatoru II. Justinyen'e götürdüğü (Eker, 2011: 323; Gabain, 2006: 617) ve bu iki müttefik arasında karşılıklı diplomatik heyetlerin gönderildiği Bizans kaynaklarında kayıtlıdır (Menges 1968: 24-25). Sâsânî kralı VI. Hürmüz (579-590) döneminde başlayan ilk çatışmalarda Türkler efsanevî İranlı General Behram Çubin tarafından yenilgiye uğratılmış ve geri püskürtülmüştür (Eker, 2011: 323).

Sâsânîlerle Türk Kağanlığı'nın Heftalitlere karşı yaptığı ittifak, Bizans ile Türk Kağanlığı'nın Sâsânîlere karşı yaptığı ittifak ve Sâsânîlerle yapılan savaşlar vb. siyasî ilişkiler üzerine kurulu bu yakınlaşmalarla birlikte Türk Kağanlığı, İpek Yolunun kontrolünü ele geçirerek siyasî ilişkilerin farklı boyutlar kazanmasını sağlamıştır (Eker, 2011: 323).

Bu dönemle ilgili kaydedilen başka bilgiler de vardır. Örneğin, Zerdüşt İran'ın, halkları İranlılar ve İranlı olmayanlar (*Ērān* ve *Anērān*) olmak üzere ikiye ayrılması ve '*deri kemerli şeytanlar*' diye adlandırdıkları Türkleri Romalılar ve Araplarla birlikte *Anērān* grubuna alması bunlardan biridir (Eker, 2011: 323). Ayrıca Türklerin İran bölgesinde Zerdüştlüğü kabul ettiği ve kutsal kitap *Avesta*'nın esasını oluşturan *Gatlar*'ı Türkçe olarak yazıp okuduklarına dair bilgiler mevcuttur (Balcı, 2014: 44). Belgelerle takip edilebilen bu dönemde başlayan savaş, rekabet-düşmanlık ve

kültürel ortak yaşam gibi ilişkiler, Çin'den Anadolu'ya kadar yaklaşık binbeşyüz yıl sürecektir (Eker, 2011: 323).

Köktürk Kağanlığı ile Sâsânîler arasındaki bu askerî-siyasî temasların dilbilimsel sonuçlarının da bulunduğu söylenebilir. Bu dönemin Türk-Fars ilişkileri ilk kez I. Doğu Türk Kağanlığı'na ait olan Bugut Yazıtı (MS. 681) ile belgelenir (Eker, 2009a: 236). Bu yazıt MS. 572-580 yılları arasında geçen olayların anlatıldığı tipik Köktürk mezar kitabeleri özelliklerini taşır. Yazıtı dil ilişkileri bağlamında özel yapan nokta, toplam 29 satırdan oluşan üç yüzünün Soğdça olmasıdır. Yani Türklerin ilk resmî belgeleri bir İranî dille yazılmıştır. Muhtemelen Türk toplumun yapısını ve dilini çok iyi bilen bir Soğd ya da çok iyi Soğdça bilen bir Türk tarafından yazılan bu yazıt, hangi açıdan bakılırsa bakılsın Türk ve Soğd kavimlerinin birbirine ne kadar yakınlaştıklarını göstermesi bakımında oldukça önemlidir. Bundan yüzyıllar sonra, Soğd etkisi Türkler arasında çok ileri bir seviyeye ulaşacaktır (Eker, 2011: 324-325).

Orhun yazıtları, Sâsânî İmparatorluğu'nun (224-651) İslâm orduları tarafından Hz. Ömer zamanında 636 Kadisiye'de, 637'de Celula'da 642'de Nihavent'te yenilip yıkılmasından (Balci, 2014: 42) yaklaşık 75 yıl sonra yazılmıştır. Bu süreçte İran işgal edilmiş ve Arap-İslâm orduları Türk kağanlığı sınırlarına kadar ulaşmıştır. (Eker, 2011: 324). Sâsânîlerin son zamanlarında ve aynı zamanda İslâm ordularının ilk istilalarının başladığı dönemde Bedahşan, Sicistan, Toharistan, Kuhistan ve Horasan gibi bugünkü İran'ın doğu bölgelerinde, Afganistan'da ve hatta Hazar denizi kıyılarında Oğuz, Karluk, Uğrak gibi Türk boylarının varlığı bilinmektedir. Bu Türk gruplarından bazıları Kuşanlar zamanından, bazıları Heftalitler ve Köktürkler gibi eski Türk devletleri zamanından kalmış, bazıları ise daha sonra buralara gelmiştir (Köprülü, 1989: 3). Türklerin yakın olduğu bölgelerde yaşayan Maverâünnehir'deki (Sogdiana) Soğdlar, Harezmliler, Buharalılar, Doğu Türkistan'daki Toharlar gibi İranî gruplarla ilişkiler bu yüzden devam etmiş ve Sâsânî İmparatorluğu'nun dağılmış olması bunu değiştirmemiştir (Eker, 2011: 324).

Orta İran dillerini konuşan halklardan bu dönemde Türklerle en yoğun temas içinde olan halk Soğdlar olmuştur. Bu halk Soğd bölgesini Orta Asya'nın ekonomik, siyasal ve kültürel merkezi hâline getirmiştir. Soğd tüccarları Köktürk himayesi altındaki İpek Yolu üzerinde çok etkili hâle gelerek Çin'den İtalya'ya kadar uzanan bölgede

faaliyet göstermişler (Taşağıl, 2009: 349) ve İpek Yolu boyunca çeşitli halkları adeta birbirleri ile harmanlamışlardır (Eker, 2011: 324). Ayrıca bazı şehirli Türklerin Sâsânîlerin devlet dini olan Mazdeizm'i benimsemiş olması da ile Türk-Soğd ilişkilerini güçlendirmiştir (Köprülü, 1989: 3).

Ötüken Uygur Kağanlığı (745-840) Köktürk Kağanlığı'na son vererek onun İç Asya'daki varisi konumuna gelmiş (Çakmak, 2017: 89) ve Soğdları hâkimiyeti altına alarak onlarla daha yakın ilişkiler geliştirmişlerdir (Johanson, 2006: 1). Bu yakın ilişkiler devlet dinini de etkisi altına alacak şekilde genişlemiştir. Soğd bölgesi 706-715 yılları arasında Kuteybe bin Müslim tarafından fethedilmiştir. Böylece en önemlileri Semerkant, Buhara, Pencikent, Varahşa, Kobudan, İştihan, Maymurg, Keş, Beykend (Bîkend) olan Soğd şehirlerinin tamamı Emevî yönetimine girmiş ve zaman zaman meydana gelen isyanlara rağmen İslâm hâkimiyeti yavaş yavaş buralara yerleşmiştir. İslâm'ın gelmesinden sonra bölgeden kaçan Soğd kökenli Mani rahiplerinin etkisiyle Uygur Kağanı Böğü 764'te Maniheizm'i kabul etmiştir (Taşağıl, 2009: 349). Bu dönemde Soğd etkisi, İran, Bizans ve Çin arasındaki diplomatik ilişkileri yürütmekten İpek yolu üzerindeki ticarete kadar bütün maddî ve manevî alanlarda Türk kültüründe ciddi netice verecek boyutlara ulaşmıştır (Johanson, 2006: 1). Soğdların ticaret ve din konusundaki üstünlükleri Soğd dilinin 9. ve 10. yüzyıllar arasında Orta Asya'da *ortak iletişim dili (lingua franca)* hâline gelmesini sağlamıştır (Caferoğlu, 1970: 165). Bu devirde Soğd yazısı Türkçeye uyarlanmış ve bu alfabeyle çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Örneğin 5. Köktürk Kağanı Mukan Kağan'ın mezar taşı olan Bugut Yazıtı'ndan başka, Karabalsagun Yazıtı da kısmen Soğdçadır. Bunlardan başka bu devre ait kağıt üzerine yazılmış Soğd alfabeli Türkçe yazmaların bir kısmı, ilk olarak Le Coq tarafından, daha sonra ise A. von Gabain tarafından yayımlanmıştır (Caferoğlu, 1970: 166). Bu dönemde Soğdçadan özellikle maddî hayata dair birçok kelime kopyalanmıştır (Çakmak, 2017: 89; Golden, 2013: 157).

Süreç içinde Kâşgarlı'nın ifadesiyle Türk huyuyla huylanan Soğd, Saka, Tohar vb. halkların bir bölümü 11. yüzyılda artık Türkleşmeye başlamışlardı. Ancak Kâşgarlı'nın Balasagun, Beyza, Talaz şehirlerinde yaşayan Soğdakların hem Türkçe hem de Farsçayı bildikleri notu 11. yüzyılın son çeyreğinde bu sürecin henüz tamamlanmadığını göstermektedir (Eker, 2009a: 237). Soğdlar yavaş yavaş

Türkleşirken, Soğd dili ve kültürü Türklerin dünya görüşünü değiştirmiştir (Eker, 2011: 324-325). Gerçekten de Soğdlar; Nestori, Hristiyanlık, Maniheizm, Budizm ve İslâmîyet'in Türkler arasında kabulünde ve yayılmasında etkili olmuşlardır (Eker, 2008-2009: 70).

Orhun Türkçesi ve sonrasında Uygur Türkçesi, Soğdçadan başka Harezmece, Buhara dili, Doğu Türkistan'da Hotanca ve İran dili olmayan Hint-Avrupa dilleri Toharca, Baktirce ve Sanskritçe ile de temas hâlinde olmuştur. Bu temaslar Eski Türkçenin leksik kaynaklarında yer etmiş ve bahsedilen dillere de bazı izler bırakmıştır (Eker, 2009a: 234; Eker, 2011: 324). Orhun yazıtlarında genellikle askerî-idarî terimler, unvanlar, dinî terimler ve günlük hayatta ait kelimelerden yapılan kopyalar (örneğin; *şad*, *şadapıt*, *baga*, *bars*, *biçin*) mevcuttur ve dolayısıyla Türkoloji dünyasında bu kelimelerin gerçekte hangi dile ait olduğu ile ilgili birbirinden çok farklı görüşleri savunan çok geniş bir literatür oluşmuştur (Eker, 2011: 329).

Sözlüksel kopyaların dışında Runik yazılı metinlerin bazı bölümlerinin Eski Pers Yazıtları ile benzer anlatım özelliklerine ve benzer kültürel unsurlara sahip olduğu da bilinmektedir (Eker, 2009a: 235-236). Genellikle emperyal yazıtlar adlarına dikildikleri kişilerin başarılarını, mücadelelerini dile getiririr. Bu yüzden üslup ve içerik benzerliklerindeki bu evrensel durum -bir etkilenme dışında- toplumların ortak düşünüş tarzına sahip olmaları veya tesadüfî sebeplerle de ilişkilendirilebilir. Bu bilgiler ışığında Behiştun Yazıtları ile Orhun Yazıtları arasında bu tarz anlatım, üslup ve kültür öğelerinin benzerliklerinden bahsedilebilir. Örneğin, olaylar her iki yazıtta genellikle birinci kişi ağzından anlatılır. Ayrıca bu yazıtlar Eski Farsça, Elamca ve Akadca olmak üzere üç dilde yazılmıştır ve üç dilli yazıt geleneğini Türklerde de görmek mümkündür (Eker, 2009a: 237). *Öd tenri* ve *Zurvān* (zaman tanrısı) arasında benzerlikler vardır. Yazıtlarda geçen doğurganlık tanrısı *Umay* ile *Şehname*'deki Çubin'in kızı *Humay* ve yükseklerden uçan *Hûma* kuşu arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Bunun dışında kurdun sembol olarak kullanılması ve kut anlayışında da benzerlikler görülebilmektedir (Eker, 2011: 326-327).

7. yüzyılın başlarında İran sınırına dayanan Arap İslâm ordularının şiddetli bir direnişin ardından Sâsânîleri yıkmasıyla İran yeniden ikiyüz yıl sürecek olan ve 2.

Fetret dönemi diye anılan bir duraklama evresine girmiştir. Çünkü 6. yüzyıldan itibaren Arap-İslâm uygarlığı bir fetih ve deyim yerindeyse aydınlanma sürecine girmiş, bu uygarlığın dili olan Arapça ise Arap orduları ve tüccarlar aracılığıyla çok kısa zamanda İspanya'dan Çin sınırına kadar evrensel bir kültür, sanat, din ve bilim dili hâline gelmişti (Eker, 2008-2009: 71). Bu baskın gücü ile Arapça fethedilen ülkelerin tek yazı dili olmuştur. Bu yüzden fetihlerden sonraki 200 yıllık süreçte fetret dönemine giren Farsçadan günümüze yazılı hiçbir belge ulaşmamıştır. Bu süreçte Farsça için çok önemli bir başka dönüşüm olmuş, Orta Farsça İslâmî dönem Farsçasına evrilmiştir ve Müslüman İran devleti olan Sâ mânîler devrinde (819-1005) Yeni/Klasik Farsça bir yazı dili olarak ortaya çıkmıştır. Âdetâ küllerinden yeniden doğan Farsça için günümüze kadar gelen üçüncü evre başlamıştır (Eker, 2008-2009: 71; Eker, 2011: 324).

Türklerin İslâm medeniyetine giriş sürecinin başlangıcı ise Müslüman Arapların ve Karluk Türklerinin ittifak yaparak Çinlileri yendiği Talas Savaşı (751) olmuştur. Bu tarihe kadar İranlıların da bulunduğu Maverâünnehir coğrafyasında küçük çaplı sürtüşmeler şeklinde devam eden ilişkiler bu savaştan sonra daha ılımlı bir hâle dönüşüp İran coğrafyası hızla Türkleşmeye başlamıştır. Yine bu tarihten sonra Karluklar 766 yılında Tanrı dağları civarında bağımsız devletlerini oluşturmuşlar ve ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardır (Taşağıl, 2010: 501).

Türklerin Müslüman olmaya başladığı dönemde İranlılar MÖ. 5. yüzyıla uzanan kültürel geçmişin temelleri üzerine kurulan en az ikiyüz yıllık bir İslâmî geleneğe sahipti (Eker, 2008-2009: 71). Güçlü bir geçmişten gelen Sâsânî devlet yapısı ve sistemi deyim yerindeyse kendisini feth edenleri fethetmiş ve İslâm devletleri Sâsânî devlet modelinden geniş ölçüde yararlanmışlardır (Eker, 2011: 324-325). Yukarıda da bahsedildiği gibi Araplarla olan ilişkilerden çok daha eski bir geçmişi olan Türk-Fars ilişkileri İslâmlaşma sürecinde bir nevî usta çırak ilişkisi içinde gerçekleşmiş, Türkler İslâmîyet'i çoğunlukla Farslar üzerinden öğrenmiştir. Fakat dil söz konusu olduğunda usta ve çırağın kim olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Kâşgarlı'nın eserlerini verdiği dönemde Orta Farsça yaklaşık ikiyüz yıl önce sona ermiş ve Pehlevi, Soğd, Hotan, Harezmi gibi Orta Farsça dilleri yerlerini henüz Yeni Farsçaya bırakmıştı. Dolayısıyla yeni yeni parlamaya başlayan Farsçanın yanında Türkçe,

Kâşgarlı Mahmut ve Yusuf Has Hacip'in ellerinde işlenen olgun bir dil olarak gözüküyordu. Fakat çok geçmeden İran dili ve kültürü geçmişten gelen edebî ve sanatsal yaratıcılığını tekrar gün yüzüne çıkarmış ve Fars dili ve edebiyatı İslâm dünyasında yüksek bir saygınlık kazanma sürecine girmiştir (Eker, 2008-2009: 71).

İslâmlaşan İran ve Farsçalaşan Persçe ile ilişkiler, başta yapılan tasnifin son aşamasıdır. Bu dönem Türk-İran dil temaslarının en uzun soluklu ve en yoğun dönemidir ve günümüzde hâlen devam etmektedir. 7. yüzyılda başlayan Türklerin İslâmlaşma süreci 10. ve 11. asırlarda kalabalık gruplar hâlinde devam etmiştir. “Aynı dinin kültür dairesi içinde şekillenen ve temeli Orta Asya’da atılan Türk-Fars ortak yaşamı Türk fetihlerinin ve göç dalgalarının batıya yayılmasıyla Anadolu’ya kadar uzanmıştır.” (Çakmak, 2017: 89).

Eski Türk-Soğd ortak yaşamı İslâmî formatlı yeni Türk devletlerinde gelişerek devam etmiştir. Karahanlı, Gazneli, Selçuklu, Harzemşah, İlhanlı, Timurlu, Safevî, Babür, Osmanlı gibi Türk-İslâm devletlerinde Türk ve İran geleneklerinin harmanlandığı İslâmî bir kültürel yaşam oluşturulmuştur. Özellikle yönetici sınıflar arasında yaygın olan çift dillilik ve büyük merkezlerdeki din ve kültür birliği kaynaşma sürecini hızlandırmıştır. Askerî yapılanmada Türk geleneklerini devam ettiren Müslüman Türk devletleri bürokratik teşkilatlanmada İran modelini uygulamışlardır (Çakmak, 2017: 89-90; Johanson, 2006: 2; Köprülü, 1989: 3).

Bu dönemde Karahanlılarda İslâm öncesinin hatıraları silikleşmiş, Arap-İslâm geleneğinin izinde yeni bir Türk uygarlığı gelişmeye başlamıştır. Dilbilimsel veriler Türklerin İslâmiyet’i kabulünde ve benimsemesinde yerleşmiş, yaşamın her alanına nüfuz etmiş olan İran-İslâm geleneğinin önemli bir rolünün ve işlevinin bulunduğunu göstermektedir. Bu geleneği Türk müelliflerin eserlerinin adlarından, bu eserleri yazarken dayandıkları kuramlara, kullandıkları yöntemlere kadar her boyutta izlemek mümkündür. İranî kavimlerin bu rolü yaşamın her alanında bir kültürel ortak yaşam yaratmıştır (Eker, 2008-2009: 72).

Farsça 2500 yılı aşkın uzun yaşamı boyunca iki büyük yıkım yaşamıştır. MÖ. 6. yüzyılda başlayan ve MÖ. 4. Yüzyıla kadar devam eden Eski Farsça, Büyük İskender’in Pers/Hahameniş İmparatorluğu’nu (MÖ. 559-331) yenmesiyle ilk yıkımını yaşar. Bu durum Eski Farsçayı altıyüz yıl sürecek ilk fetret devrine

sokmuştur. Bu döneme ait herhangi bir yazılı belge mevcut değildir (Karini, 2014: 838). Orta Farsça Pehlevî, Soğd, Harezmi ve başka İranî diller ile 3. yüzyılda tekrar ortaya çıkar ve 7. yüzyılda Arap-İslâm fütuhatının Sâsânî İmparatorluğu'nu (MS. 225-651) yok etmesiyle son bulur. Bu istilalar Farsçayı ikiyüz yıl daha sürecek olan ikinci fetret devrine sokmuştur. Bu iki dönemde Fars dili ve kültürü âdetâ silinmiştir (Eker, 2008-2009: 70; Eker, 2013: 153).

Benzer şekilde Karahanlılar da İran-İslâm devleti Sâmânîlere son vererek 1005'ten 1925'te kadar sürecek olan Türk egemenliğini başlatmışlar (Eker, 2008-2009: 71), fakat Türk egemenliği Yeni Farsçanın ortadan kalkmasına ya da büyük yapısal değişikliklere uğramasına yol açmamıştır. Aksine Farsça, Gazneliler ve Selçuklular döneminden itibaren Arapça ile birlikte İslâm dünyasının ikinci önemli dili hâline gelmiştir. 11. ve 12. yüzyıllarda özellikle şiir alanında gelişen Farsça müstensihler eliyle çok erken bir tarihte ölçünleşmiş, diğer İran dillerinin baskısından kurtulmuştur (Eker, 2008-2009: 72).

Devlet ve kültür hayatında gelişen ortak yaşam Türk ve İran dilleri arasındaki ilişkiyi de arttırmış, her iki dil de birbirinden farklı düzeylerde birçok kod kopyalamıştır. Yeni gelişen Farsça, Müslüman Türklerin edebî dilini ciddi derecede etkilemiştir (Johanson, 2006: 2).

Selçukluların bir otorite olarak ortaya çıkmaları Oğuz Yabgu devleti zamanına tekabül eder. Selçuk Bey'in babası Dukak veya Tutakak Oğuz Yabgusu'nun en yakınlarından. Rivayete göre Kınık Boybeyi Selçuk, Oğuz Yabgusu ile münakaşa etmiş, bu münakaşanın sonucunda yaralanmıştır. Ancak daha sonra olaylar tatlıya bağlanmış ve yatışmıştır. Fakat Selçuk Bey'in Oğuz Yabgusu'nun Hatun'u ile tekrar tartışması babası Dukak'ın vefatı ile aynı zamana denk gelince bu durum Selçuk Bey'in Yengi Kend'de barınmasını imkânsız hâle getirmiştir. Batıda Hazar Devleti, doğuda Oğuz Yabgusu'nun tabî olduğu Karahanlı ülkesinin varlığı Selçuk Bey'e güneye Cend şehrine gitmekten başka çare bırakmamıştır (Bademci, 2018: 30). O yıllarda Cend şehri İslâmlaşmıştır. Bu sebeple Selçuk Bey'in *“Yaşamak arzusunda bulunduğumuz bu ülkede İslâmîyet'e girmezsek kimse bize katılmaz ve yalnız bir cemaat olmaya mahkum oluruz.”* dediği bilinir. Kınık Boybeyi Selçuk'un Cend'e geldiğinde yanında 100 atlı askeri, bir miktar atı, 1500 deve ve 50.000 koyunu

olduğu bilinmektedir (Köymen, 2016a: 20-21). Kuruluş aşaması bu şekilde olan Selçuklular, Dandanakan Savaşı'yla (1040) kendilerinden askerî açıdan oldukça üstün olan fakat sefer dönüşü yorgun hâlde yakalanan Gaznelileri yenerek Harezm, Soğd ve Baktırya'yı ele geçirmiştir. Bu durum Selçukluların güç, otorite ve zenginliklerini iyice arttırmış, 1055'te Bağdat'ta Abbasi hilafetini kontrol altına almışlardır. Selçukluların hilafeti kontrol altına almasındaki asıl gerekçe Şii Büveyhoğulları'nın halife üzerindeki baskısı olmuştur. Selçuklular Dandanakan Savaşı'ndan sonra toplanan kurultayda o zamana kadar ele geçirilmiş ve ileride zaptedilecek toprakları hânedan üyeleri arasında paylaşmışlardı. Bu bölüşme sırasında Kirman bölgesi Çağrı Bey'in oğlu Kavurd'a verilmişti. Kirman eyaletine Selçuklu akınları ilk olarak 1042-1043 yıllarında başladı. Daha sonra Kavurd, Kirman üzerine yürüyerek bu bölgedeki Büveyhî hâkimiyetine son verdi (Merçil, 1992: 496-500). Büveyhoğullarının ortadan kalkması siyasî olarak Selçuklulara halife ile yakın ilişkiler sunarken, diğer yandan İran coğrafyasının Sünni-Türkleşmesine de ortam hazırlamıştır. Kâşgarlı'nın eserini kaleme aldığı dönemde Oğuz-Fars ortak yaşamının siyasî yapılanması olan Selçuklular, Anadolu'ya doğru egemenliklerini genişletirken doğuda Karahanlılar üzerinde de baskı kurmaya başlamışlardır (Eker, 2013: 154). Bu siyasî gücün etkisiyle Farsça üzerinde Türk dili etkisi açık şekilde artmıştır. Fakat yine de Selçuklular İran coğrafyasını fethettiklerinde bürokrasi, hukuk, bilim gibi alanlarda bu bölgede hazır buldukları Farsçayı kullanmışlar ve henüz müstakil bir yazı dili olmayan Batı Türkçesinin gelişimini nispeten yavaşlatmışlardır. Bu dönemde Fars ve Türk şairlerin söylediği mülemmalar yazılmıştır. Örneğin Hayyam, '*Nevruzname*' adlı eserinde Afrasiyab'ın ata dair meşhur bir sözünü Türkçe olarak naklettikten sonra Farsça tercümesini yazarak Türkçe bildiğini göstermektedir (Köprülü, 1989: 7).

Türkçe ve Farsça ilişkilerinin 10. ve 11. yüzyıllardaki durumunu Kâşgarlı'nın yorumlarıyla takip etmek oldukça açıklayıcı olacaktır. Kâşgarlı '*Türk Dilleri Üzerine Söz*' başlığı altında "*En açık ve doğru dil ancak bir dil bilen Farslarla karışmayan ve yabancı ülkelere gidip gelmeyen kimselerin dilidir. İki dil bilen, şehirlilerle düşük kalkan kimselerin dilleri bozuktur. İki dil bilenler Soğdak, Kencek, Argu boylarıdır.*" sözleri ile tek dilliliğin övgüsünü yaparken çok dilliliğin kültürel yozlaşmaya yol açacağını dile getirir (Eker, 2008-2009: 73). Kâşgarlı Balasagunluların, Tıraz (Talas)

ve Beyza şehirleri halkının Soğdça ve Türkçe kullandıklarını, Isfıcap (Çimkend) halkının dilinin çapraşık olduğunu, Çomul boyu çöl halkının ise ayrı dilleri bulunmasına rağmen Türkçeyi iyi bildiklerini kaydetmiştir. Benzer şekilde Kay, Yabaku, Tatar, Basmıl boylarının da ayrı ağızları olmasına karşılık Türkçeyi iyi bildiklerini belirtmiştir. Kâşgarlı'nın açıklamalarından Tibetlilerin ve Hotanlıların güzel konuşmalar da Türkçeyi bildiklerini anlaşılmaktadır. Ayrıca Kâşgarlı'nın anlatımıyla *Türk kılığını alan, Türk huyu ile huylanan Soğdlar*'ın en azından bir bölümünün uzun soluklu yoğun temasların ardından Türkleştikleri görülmektedir (Eker, 2008-2009: 73; Johanson, 2014: 73). Oğuz Türkleri ise çok geniş bir coğrafyayı Türkleştirmelerine rağmen İran toplulukları ile yakın ilişkiler kurdukları ve dillerinin Farsçanın etkisinde kalması dolayısıyla Kâşgarlı tarafından saf Türk olarak kabul edilmemişlerdir. Bütün bu tespitler 11. yüzyılda Türkistan coğrafyasında iki dilliliğin yaygın olduğunu, Hakaniye Türkçesinin farklı Türk toplulukları için bir tür ölçünlü dil olduğunu, Türk topluluklarının birbirleri ile veya başka dilleri konuşan halklarla iletişimlerinde kod değiştirdiklerini yani farklı dil durumlarına geçişin yaygın olduğunu göstermektedir (Eker, 2008-2009: 74).

Farsça kökenli kopyalar 11. yüzyılda Kâşgarlı'nın bile anlayamayacağı biçimde dile nüfuz etmiş, Türkçe kökenli sözlerden genellikle ayırt edilemez duruma gelmiştir. Bu sözlerin bir bölümünün madde başları için verilen atasözü örneklerinde de yer alması kopyalama işleminin uzun zaman önce gerçekleştiğini gösterir. *Divanu Lugat'it Türk*'teki çoğu Soğdça olan kopyaların büyük bir kısmı daha sonra genel Türk dilinin söz varlığına giremeden ya yok olmuşlar ya da dağınık biçimde kalmışlardır. Türk Dil Devrimi sürecinde Türkçe sanılarak *kent*, *acun* gibi sözlerin bir bölümü yeniden diriltilmiştir (Eker, 2008-2009: 80).

Selçuklu Devleti zamanında İran coğrafyasında önemli bölgelerden biri Harezm bölgesidir. İslâm öncesi dönemden itibaren bu bölgeyi yöneten vali, emir ve hükümdarlar “*hârizmşah*” (harzemşah) unvanını kullanmışlardır. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey zamanında ele geçirilen bu bölgede (Bademci, 2018: 110) daha önce Harezmşah adıyla hüküm sürmüş üç hânedan daha vardır. Bunlar, Pers İmparatorluğu yıllarından başlayıp 995'e kadar devam eden Afrigoğulları, 995-1017 yılları arasında bölgeye hâkim olan Me'mûnîler ve Sultan Mahmûd-ı Gaznevî'nin Altuntaş el-Hâcib'i Hârizmşah unvanıyla buraya vali tayin ettiği 1017'den 1041

yılına kadar hüküm süren Altuntaşoğulları'dır." (Taneri, 1997: 228-231). Sırası ile Alparslan, Melikşah, Berkjaruk, Sencer ve Mahmud zamanlarında Selçuklu'ya bağlı mahallî reisler tarafından yönetilen bölge, İran'ın neredeyse tamamının Oğuz boylarının eline geçmesi, bütün bozkırın onlarla dolup taşması sonucu devlet otoritesinden uzaklaşmıştır. Bu dolup taşmaya Sultan Sencer'in vefatı ve ayrılıkçı mezhep hareketleri eklenince bölgede Selçuklu hâkimiyeti zayıflamaya başlamış (Bademci, 2018: 115), Selçuklu Devleti'nin Harezm bölgesi valisi olan Atsız, kendini Harezmşah ilân etmiştir. Bu tarihten sonra Selçuklu hükümdarları bu bölgede Harezmşahlar Devleti'ne karşı iktidar mücadelesi vermiştir. Harezmşahlar, zamanla Selçuklu yönetimindeki Aral gölünden Batı İran'a ve Azerbaycan'a kadar olan bölgeyi hâkimiyetleri altına almışlardır (Uğurlu, 2011: 126). Bu tarihlerden itibaren Harezmşah İlarşan, Selçuklu Sultanı Mahmut ile dostane ilişkiler kurmuş fakat bu ilişkiler öncesinde olduğu gibi *bende-tabî* değil, *muhlis-sadık* düzeyinde olmuştur (Kafesoğlu, 2000: 74). Hükümdarlar arasındaki bu merteye ilişkisi Harezmşah Devleti'nin resmî olarak var olduğunu kanıtlar niteliktedir. İlarşan'ın ardından Tekiş zamanında Harezm bölgesinde Kıpçak ve Kanglı boylarının arttığı bilinmektedir. Oğuz boyları dışında farklı Türk boylarının varlığı bölgede çeşitli Türk lehçelerinin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu Kıpçak ve Kanglı boylarının artışı Tekiş'in oğlu Harezmşah Muhammed'in annesi Terken Hatun'un çeşitli siyâsî münasebetleri neticesinde iyice artmıştır (Bademci, 2018: 119). 1200'lü yıllarda Harezm bölgesine Oğuz, Kıpçak ve Kanglı boylarının dışında Karahıtaylar ve Türk asıllı Naymanların da akın akın gelmeye başladığı bilinmektedir. Bu akının en önemli sebebi Moğolistan'da yeni bir oluşum olarak ortaya çıkan Temuçin'dir. Temuçin Moğolistan'da birliği sağlayıp Cengiz Han unvanını aldıktan sonra Harezmşah ülkesini âdetâ talan ettirmiş, bu talanın Otrar'da ne boyutlara ulaşabileceğini göstermiştir. Cengiz Han'ı Harezmşah hükümdarlarından en çok uğraştıran Celaleddin olmuştur. Türk-Moğol orduları Celaleddin'i takip etmek uğruna İran, Azerbaycan, Anadolu önlerine kadar ilerlemişlerdir. Cengiz Han 1227 yılında vefat ettiğinde geride İran'ın da içinde bulunduğu çok geniş bir ülke bırakmıştır.

Türk dilinin Farsça üzerindeki etkisinin en çok arttığı devir 13. ve 14. yüzyıllardır. Bütün Türk-Fars coğrafyasını siyasî hâkimiyeti altında birleştirmiş Cengiz İmparatorluğu'nun parçalanarak yerini İlhanlılar Devleti'ne bırakması, yüzlerce

yıllık ilişkileri bir o kadar artırmıştır. İlhanlılar; İran, Irak, bugünkü Afganistan ve Belüçistan, Güney Kafkasya, Türkmenistan'ın güneyi, Suriye'nin bir kısmı ve Anadolu olmak üzere büyük bir imparatorluktu. Fakat hanedan içi çekişmeler başta olmak üzere, kuzeyden Altınordu'nun baskısı, Anadolu'da Osmanlılar, Karamanoğulları, Eretnaogulları, Akkoyunlu ve Karakoyunlular, Irak da ise Celayiroğulları bu devletin sonunu hazırlamışlardır (Bademci, 2018: 200). Moğollar 14. yüzyılın ikinci yarısında tamamı ile Türkleşmiş ve Türkçe kadar olmasa da onlar da Farsçaya belli izler bırakmışlardır. Türkçenin edebî dil olarak gelişmesi onu İlhanlı sarayında, Celayirliler Devleti'nde, Altınordu İmparatorluğu'nda ve Osmanlı Devleti'nde resmî dil hâline getirmiş, yabancılara Türkçe öğretmek için özellikle Mısır'da Kıpçak sahasında çeşitli sözlük ve gramer kitapları yazılmıştır. Örneğin Memlük sahasında Ebu Hayyân'ın eserlerini, İlhanlılar dairesinde de İbn Mühennâ'nın Türk-Fars-Moğol sözlüğü bu eserlerdendir. 13. ve 14. yüzyıllarda Gazneliler ve Selçuklular devrinin Arapça-Farsça şiirler yazan şairleri gibi bu devirlerde de Türkçe-Farsça iki dilde yazan şairler yetişmiştir (Köprülü, 1989: 10-11).

15. yüzyılda saraylarında ve ordularında Türkçe konuşulan Türk sülaleleri olan Timurluların, Karakoyunluların, Akkoyunluların, ve nihayet Safevîlerin hâkimiyeti devrinde Türk ve İranî unsurlar arasındaki ilişkiler iyice artmış ve etkileşim göçebe halklara dahi yansımıştır. Fakat Timurlularda olanın aksine, Karakoyunlu ve Akkoyunlular devrinde halkın tamamen Türkçe konuştuğu, Farsçaya itibar etmeyerek destanlardan kalan dil geleneğini sürdürdüğü söylenmelidir. Öyle ki, Moğolca konuşan Celayir, Süldüs, Bisuut, Sünit, Kuruluas vb. unsurlar zaman içinde Türkleşmişlerdir (Bademci, 2018: 260).

Türkçe ve Farsçanın birlikte kullanıldığı Safevîler devrinde İran'da Azeri Türk edebiyatı gelişmeye başlamış; Horasan'da, Maverâünnehir'de ve Hindistan'daki Babürîler sarayında ise Çağatay edebiyatında zengin ürünler verilmiştir (Köprülü, 1989: 14). Türkmenliğin Selçuklulardan gelen oluşumun tesiriyle Akkoyunlu ve Karakoyunlu devirlerinde de yaşadığı parlak dönem Safevîlerde gerilemeye başlamıştır (Bademci, 2018: 465). Osmanlı Devleti'nde resmî dil Türkçe olmasına rağmen kültür ve eğitimde Farsçaya fazla rağbet gösterilmesinden dolayı Osmanlı Türkçesine Farsçadan sözlüksel düzeyde kopyalar kalmıştır (Çakmak, 2017: 90). 13.

yüzyılda batıda yeni bir yazı dili olarak ortaya çıkarken, Farsçanın işlenmiş ve itibarlı dilinin etkisinden henüz kurtulmaya başlamış olan Batı Türkçesinde, Klasik Osmanlıca dönemine kadar aydınlar arasında özellikle edebiyatta Farslara fazla öykünölmüş, nispeten sınırlı komşuluk ilişkileri de iki halk tabakası arasındaki karşılıklı etkileşimleri sınırlı tutmuştur. Dolayısıyla Osmanlıcanın Farsçayı çok fazla etkilediği söylenemez. Geçmişten gelen uzun bir yazılı geleneğe sahip olan ve geniş coğrafi temas noktaları neredeyse hiç kopmayan Doğu Türkçesi, Farsçaya daha fazla etki etmiştir.

Türk-Fars birlikteliğinin İslâm dini temelinde yarattığı kültürel dilbilimsel ortak yaşam Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya bölgelerinde 1900’lü yılların başlarında Sovyet Devrimi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile büyük oranda sona ermiş doğal olarak Sovyetler Birliği siyasî coğrafyasında Farsça ve Arapçanın yerini Rusça almıştır (Eker, 2013: 493).

1930’lardaki Türk Dil Devrimi, İran’ı da birinci dereceden etkilemiş ve her iki ülkede de yabancı kelimeleri atılıp yerine her ülkenin kendi dilinden üretilen yeni kelimeler konulmaya başlamıştır. Yine de Türk ve İran dillerinin farklı lehçeleri arasında karşılıklı dil temasları farklı coğrafyalarda, gerek yazı dili gerekse konuşma dili seviyesinde Türk lehçeleri ve İran dillerinin kesiştiği bütün noktalarda devam etmektedir (Çakmak, 2017: 90). Bu ilişkiler yoğunluk dereceleri ve ilişki yönleri farklı olmak üzere güneyde Türk lehçelerinin konuşulmadığı Hindistan, Pakistan ve Belucistan’dan kuzeyde 45 derece kuzey enlemine, doğuda Çin’in batısından, batıda Kafkaslara ve Anadolu’ya kadar uzanan geniş coğrafyada cereyan etmektedir (Eker, 2013: 496; Çakmak, 2017: 90).

Günümüzde İran bölgesinde Türk yerleşimi oldukça dağınıktır. Kaçarlar devrinde Türkmen ifadesi Sünnî-Şîî ayrımı gözetmeksizin Türklerin tamamını ifade eder biçimde kullanılmaktaydı. Fakat Pehlevîler devrinde yapay Fars milliyetçiliği sonucu Türkmenler hem Sünnî-Şîî ayrımı hem boy ve soy ayrımı gözetilerek parçalanmış ve kasıtlı olarak Azerî tabiri ortaya atılmıştır (Bademci, 2018: 655). Bu soy ve boylar bir yandan da Türkmen geleneğinin korunmasını kolaylaştırmıştır. İran coğrafyasında en eski boylardan biri Avşarlar’dır. Yine Kaçarlar İran’da iktidar olmuş büyük bir boydur. Ayrıca Kuzey Azerbaycan’dan başlayarak, Gürcistan ve

Güney Azerbaycan'a kadar olan bölgede Karapapaklar (Terekeme) yaşamaktadır. Bu boylar arasında belki de en çok nüfusa sahip olanlardan biri de Kaşgaylardır. Keşkuli, Dereşuli, Kellezan, Safihanlu, Muslu, Şeşbölüğü, Leşni, Cafer Beyleri, Farsimaden, Amele, Liravi, Hallaç, Ali Beklü, Şeyhvand, Feyli, Farband, Klaband gibi Türkmen aşiretleri Kaşgay birliğini oluşturmaktadır. Bunların dışında Hemse Türkleri, Şahsevenler, Delikanlu, Kelişanlı, Şabsanlı vb. pek çok Türk boyu vardır (Bademci, 2018: 659).

Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Tatarca, Başkurtça, Kumukça, Karaçay-Balkarca, Karayca ile temsil edilen Kıpçak lehçesi ailesinin İran dilleri ile temas bölgeleri sınırlıdır. Yine Afganistan'ın kuzeyinden Türkmenistan ve İran aracılığıyla Anadolu'ya oradan da Balkanlara uzanan Türkmen, Azerbaycan, Türkiye Türkçesi ve Gagauz yazı dilleri ile Güney Azerbaycan Türkçesi, Kaşkayca, İran ve Afganistan Türkmenceleri, Kerkük ağzı gibi kalabalık konuşur kitlelerine sahip çok sayıda dilden oluşan pek çok Oğuz dili, İran dilleriyle yoğun temasta bulunan gruptur (Eker, 2013: 493).

Genel itibariyle Türk lehçeleri Anadolu'da Kurmanci ve Zazaca; Kafkaslarda Osetçe, Talişça ve Tatça, Doğu Türkistan'da Sarikoli ve Vahi ile Tacikistan'ın kuzeyinde konuşulan Tacik ağızları gibi İranî diller karşısında baskın dil konumundadır. Bahsi geçen dillerde ciddi bir Türkçe etkisi görmek mümkündür (Çakmak, 2017: 90).

Diğer taraftan İran'da konuşulan özellikle Oğuz grubuna mensup Güney Azerbaycan, Kaşkay, Horasan Türkçeleri ve Halaçça ses, biçim birimi, söz dizimi ve kelime düzeylerinde Farsçanın etkisi altındadır (Çakmak, 2017: 90). Özbekçe ise Tacikçenin ses dizgesinin etkisi altında kalmıştır (Eker, 2013: 496).

Türk-İran dil temaslarının geçmişten bugüne yoğun bir şekilde süregeldiği bir diğer coğrafya Pamir dağları ve çevresidir. Bu bölgede konuşulan İranî diller Kırgızca, Özbekçe ve Uygurca ile temas hâlinde (Çakmak, 2017: 90).

Türkler ve Farslar 2000 yılı aşkın bu uzun süreçte birbirilerinden çok şey öğrenmiştir. A. Dilperipur'un '*Türkçe-Farsça Ortak Kelimeler Sözlüğü*' bugünkü Türk-Fars sözlüklerinin yaklaşık 5.500 sözünün ortak olduğunu göstermektedir.

Türkçe-İran Dilleri İlişkileri

Genel olarak, dil unsurlarının kopya edilmesinin arkasında politik ve ekonomik sebepler, özenilen toplulukların dili kullanma esnasındaki tavırlarının taklit edilmesiyle saygınlık kazanılacağı düşüncesi gibi bilinçli veya bilinçsiz etkiler yatmaktadır. Fakat Türkçe dil ilişkilerinde, dil karşısındaki tavrın nereden kaynaklandığını genelleştirmek mümkün değildir (Johanson, 2014: 26). Çünkü Türkçe ve Farsça arasındaki karşılıklı ilişkiler ve bunların oluşma sebepleri bölgeden bölgeye veya dilden dile değişmektedir. Ayrıca Türkçe dil ilişkilerinde sosyal etkenler ilişkilerin yön, tür, derece ve derinliğini de önemli ölçüde belirlemişlerdir (Johanson, 2014: 58).

Türkçenin ilişkilerinde bir diğer önemli etken ise ilişki yoğunluğu ve ilişki süresidir. Tarihten bu yana Türkçenin dil ilişkilerindeki etkinin derinliği aslında ilişkinin yoğunluğu ve süresi ile uyumlu bir biçimde iki dilliliğin izlerini taşır. Batı Türkistan'daki Farsça-Türkçe ilişkisinde dengeli ve sıkı ilişkiler her iki grubun da iki dilliliğine ve her iki yönde dil etkisine sebep olmuştur (Johanson, 2014: 26). Böylece Tacikçe nispeten Türkçeleşmiş, Özbekçe ise Farsçalaşmıştır.

Tipolojik yakınlık dil ilişkilerini kolaylaştıran bir başka etkidir (Johanson, 2014: 61). Uzun zaman dilimi ve yoğun ilişkiler çerçevesinde Türkçeyle Farsça küçümsenemeyecek ortak tipolojik özellikler oluşturmuş, bu durum da pek çok yeni dil ilişkisinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Türkçenin ilişkileri incelendiğinde Türkçe için tipik sayılan birçok çekici özelliğin Farsçaya kopyalandığı görülmektedir. Diğer Batı İran dilleri ve Kürtçe de buna dâhildir (Johanson, 2014: 75).

Türkçe-Farsça ilişkilerini incelerken dikkat edilmesi gereken önemli bir konu da, ikidillilikten ve ortak bir coğrafyada yaşamaktan kaynaklanan sebeplerle, Farsçaya Türkçe öğeleri ana dili konuşurlarının mı yoksa Türklerin mi kopyaladığı meselesidir. Yapılan bütün kopyalar bu durum hesaba katılarak incelenmelidir.

1. Ses Kopyaları

Johanson, genel olarak kısa ünlülerin uzun ünlülere, ağız ünlülerinin geniz ünlülerine, tek ünlülerin ikiz ünlülere, kelime başında patlamalıların sızıcılara, yarı

kapantılı ünsüzlerin ise akıcılara göre daha öncelikli ve çekici olduklarını belirtmiştir (2014: 58). Fakat Türkçe ile Farsça birbirlerinin ses özelliklerine pek fazla müdahale edememişlerdir. Farsçanın ünlü dizgesi Türkçeden çok Arapça ile yakınlık gösterir. /a, i, u/ ünlülerinin kısa karşılıkları olmayan Farsça, geniş bir ünlü dizgesine sahip Türkçeden çoğunlukla etkilenmemiş, Türkçe kelimelerdeki sesleri kendi seslerine uydurarak kullanmıştır. Sadece İranî bir dil olan Kürtçede Türkiye Türkçesinin etkisiyle /ö/ ve /ü/ gibi sesler görülmektedir (Eker, 2009b: 376).

Farsça hem Türkçe konuşurları hem de ana dili konuşurları tarafında işlendiği için kelimelerin imlasında bazı ortaklıklar ve ayrımlar olmuştur. Örneğin; Farsçada arka damak ünlüsü /k/ genellikle ك ile yazılır (Balcı, 2014: 77). Aynı durum Türklerin غ ile yazdığı arka damak sedalı ünsüzü /g/ için de geçerlidir. Fars bir yazıcı tarafından yazılan metinlerde bu harf گ ile gösterilir. Buradan hareketle Farsçada ق ve غ ile yazılmış kelimelerin Türkçe olduğu ya da Türkler ve Farslar uzun süre birlikte yaşadığı için bu kelimeyi Türk bir müstensihnin yazıya geçirdiği sonucuna varılabilir. Bu Fars yazısına Türklerin bir etkisidir (Balcı, 2014: 77-78). Farsça Türkçeden aldığı kelimeleri hangi imlada yazacağına karar verememiştir.

Ayrıca Türkçe kelimeler için sözlüklerde hem /k/ hem de /g/'lı biçimlerinin madde başı olarak bulunması Batı Türkçesinin bir kolu olan Azeri Türkçesinde henüz /g/'laşmanın olmaması ile ilgili de olabilir. Buradan henüz /k/ > /g/ değişiminin yaşanmadığı dönemlerde de bu kelimenin kopyalandığı sonucu çıkarılabilir. Bu da Yeni Farsçanın yazı dili olarak geliştiği dönemde Türklerin ne kadar etkili olduklarının bir göstergesidir. (Balcı, 2014: 78).

Gırtlak ünsüzü /k/'nın sızıcılaşarak /h/'ya dönüşmesi de benzer bir imla ikizleşmesi yaratmıştır. (Balcı, 2014: 79). ت ve ط harfleri ile gösterilen /t/ ve /t/ sesleri için de benzer bir durum söz konusudur. Bu çok imlalı durum Farsçada Türkçe ve Türk etkisinin bir göstergesidir. (Balcı, 2014: 80).

Farsça imlaya Türklerin etkisini gösteren bir başka durum Arap harfli imlasında بیک big olarak yazılan kelimeyi Farsların beyg okumasıdır. Fars geleneği bu tür imlalarda /v/'yi okuma eğilimindedir. Farsların تیمور Timur kelimesini Teymur okumaları arkasındaki sebep de budur. Bu durum bahsi geçen kelimelerin Türkler tarafından

yazıya geçirildiğini göstermektedir. Çünkü eğer Farslar yazmış olsaydı Fars okuma anlayışına uygun biçimde yazılacaktı (Balcı, 2014: 83).

Bir diğer etkileşim ise Türkçe ve Farsçanın Arapçanın zor ses sistemi karşısında verdikleri tepkinin ortak olmasıdır. Birkaç ses dışında her iki dil de Arapçanın seslerini kendi dillerine uyarlamada aynı yolu izler. Arapçada diş, dil ve dudakların çeşitli hareketleri ile çıkartılabilen ذ, ض, ظ harfleri ile gösterilen /z/, z, z/ sesleri karşısında Farsça ile Türkçe aynı tavrı benimsemiştir. Her iki dilde de bu sesler ز harfi ile gösterilen /z/ sesi ile karşılanmıştır. Aslında ذ ile gösterilen /z/ sesi Eski Farsçada vardır. Fakat çok uzun ve köklü ilişkiler sonucunda Türkçe Farsçayı kendisine yaklaştırıp seslerini sadeleştirmiştir. Farsça daha sonra bu ses karşısında Türkçe gibi davranmış ve bu sesi /z/ ile ifade etmiştir (Balcı, 2014: 81).

Bu iki dilin ortak tavır geliştirdiği en dikkat çeken ses Batı dillerinde /th/ ile gösterilen ث'dir. Bu sesi barındıran kelimeler her iki dilde de eğer Arapçadan gelmişlerse /s/, Avrupa dillerinden gelmişlerse istisnasız /t/ olmaktadır. Hint-Avrupa dillerinde genel olarak mevcut olan bu ses Eski Farsçada da vardır. Bu sesin Yeni Farsçada bulunmaması Türkçe etkisi ile olup, Türkçenin karmaşık sesleri sevmemesi durumunun Farsçaya yansmasıyla ilgili olabilir (Balcı, 2014: 81). Aynı sesin farklı seslerle ifade edilmesi, bu kelimelerin yazılarının yarattığı görsel hafıza ve seslerin isimlerinin yarattığı bilinçaltı etkisi ile olmalıdır. Bu sesler Latin harfleriyle yazıldığındaki /th/, kelimeyi /t/'li telaffuz etmeye, Arapçadaki sesin adının *peltek s* olarak geçmesi ise /s/ olarak işaretlenmesine yol açmış olmalıdır (Balcı, 2014: 81). Buradan sözel kopyaların sayısının çok olmasından dolayı sesle ilgili kopyaların gücünün arttığı sonucu çıkarılabilir. Böylece Farsçanın fonetiği zamanla Türkçeye yaklaşmıştır (Johanson, 2014: 33).

2. Gramerlik Kopyalar

Türkçe ile Farsça arasında dil aileleri farklı olmasına rağmen bazı dilbilgilik özellikler de benzetmektedir. Farsçanın kendi dil ailesinin özelliklerini kaybetmiş olduğu göz önüne alındığında ilişkinin etkileme yönünün Türkçeden Farsçaya olduğu kabul edilebilir.

Farsçanın Türkçe gibi yansız ve cinsiyetsiz bir dil olması iki dilin benzer özelliklerindendir (Eker, 2009b: 376). Farsçada kelimelerin cinsiyet ayrımının ortadan kalkması Eski Farsçanın son devresinde meydana gelmiştir (Johanson, 2014: 127). Farsçadaki erillik, dişillik ve yansızlığın kaybolması aynı zamanda Türkçeyle tipolojik yaklaşıma katkıda bulunmuştur. Hint-Avrupa dillerinin en belirgin özelliklerinden biri olan kelimelerin cinsiyetlerinin olması özelliğinin Farsçada olmaması, Türkçenin etkisi olabilir. Fakat Erken Türkçe-Farsça yakınlaşmasının bazı temel soruları hâlâ cevapsızdır (Johanson, 2014: 98).

Türkçenin tipik özelliklerinden biri olan temel sayılardan sonra gelen ismin teklik çekimde olması her iki dilde de ortaktır. Bir diğer deyişle, diğer Hint-Avrupa dillerinde tamlamalarda ilk taraf çokluk çekimdeyse, ikinci öge de çokluk çekimde olmak zorundayken, Türkçe ve Farsçada birden büyük sayılar tamlayan olduğunda tamlanan teklik çekimde olur (Eker, 2009b: 376; Johanson, 2014: 41).

Türkçede tipik olarak belirli tanımlık yoktur (Johanson, 2014: 46). Farsçada da bu özelliğin olmaması iki dilin ortak bir başka özelliğidir. Arapçadaki *el* harfi tarifi ve diğer Hint-Avrupa dil ailesi dillerinde bulunan *the, der, die, das* gibi işaretlerin olmaması Farsçayı Türkçeye yaklaştırmaktadır. Ayrıca Farsçada belirsizlik işaretleyen bir *-ī* son eki vardır. Ancak belirsizlik Türkçedeki gibi *yek* ‘bir’ sıfatını kullanarak da yapabilir (Eker, 2009b: 376).

3. Biçim Bilgisi Kopyaları

Bilindiği üzere Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Bükümlü bir dil olan Farsçada türetme ve çekim işlevinde sonekler sayıca öneklerden fazladır (Eker, 2009b: 376). Bu yüzden Farsça hem diğer Hint-Avrupa dillerinden daha fazla eklemeli bir yapıya gitmiş hem de biçim bilgisi bakımından en tipik olmayan İran dili hâline gelmiştir (Johanson, 2014: 125). Dolayısıyla Farsça uzun süreli ilişkiler çerçevesinde Türkçeden sadece biçim bilgisel kopyalamalar yapmakla kalmamış, Türkçe tipi eklenme özellikleri de kazanmıştır.

Johanson, ard arda sıralanmış ve orta derecede bitişken yapıların bağımlı birliklerinin tipolojik açıdan görece çekici olduğunu ve karşı dilde de buna biraz benzer yapılar varsa kopyalamanın kolaylaştığını belirtmiştir (2014: 80). Farsça da bu bağlamda

Türkçeden bazı biçim birimleri kopyalamıştır. Bunların en çok kullanılanları *-çi*, *-inci*, *-lik*, *-li*, *-siz* ve *-daş* gibi eklerdir. Fakat bu eklerin dilin özgün ekleri gibi kullanıldığı ve yaygın şekilde kullanıldığını söylemeden önce temkinli olmak gerekir. Çünkü eki kullananlar Farslar değil belki kaynak dilin kendi konuşurlarıdır. Çok uzun zaman birlikte yaşamaktan dolayı Türkler kendileri de Farsçayı işlemiş olabilirler (Balcı, 2014: 87). Nitekim Balkanlarda yaşayan ve ana dili Türkçe olan konuşurların Türkçeyi hedef dile uydurarak kullandığı pek çok örnek vardır.

Türkçede eklerin birbirinden açıkça ayrılmış olması, eklerin tanınabilir kalması ve hece hece söylenebilir olması da çekici olan özelliklerdendir. Nitekim *-ÇI* başta olmak üzere belli bazı yapım ekleri birçok ilişki diline genel kopyalanmıştır (Johanson, 2014: 56,80).

Türkçede fiilden isim yapma eki olan *-(I)ş*, alışverişin yönünü kesin olarak tespit etmek mümkün olmasa da, Türkçe ve Farsçada aynı görevde kullanılan bir ektir (Balcı, 2014: 98).

Türkçenin karakteristik özelliklerinden olan ettirgen çatı, Türkçede ekle yapılır (Johanson, 2014: 46). Benzer şekilde *- edilgenlik şoden* ‘olmak’ fiili ile yapılırken *- Farsçada ettirgenlik -ān* son eki ile yapılmaktadır. Fakat bunu kesin olarak Türkçe etkisine bağlamak mümkün değildir (Eker, 2009b: 376). Bu konuda Türkçe; benzer yapıların, ilgili ekin kullanım sıklığını ve üretkenliğini etkiliyor olmasından dolayı destekleyici bir rol oynamış olabilir (Johanson, 2014: 83).

Eklerin ard arda sıralanması Türkçe için tipik bir özelliktir (Johanson, 2014: 38). Fakat Farsça bazen Türkçeden daha ileri bir düzeyde eklemelilik gösterir. Türkçe karşılaştırmayı *daha* ve *en* gibi sıfatlarla yaparken Farsça karşılaştırma için *-ter*, en üstünlük içinse *-terīn* soneklerini kullanır (Eker, 2009b: 378). Tacikçede ise Farsça *-tar* eki yerine Türkçe karşılaştırma eki olan *-rak* ekini kullanılmaktadır. Çünkü benzer ekler kopyalamayı kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir (Johanson, 2014: 81). Fakat bitişken yapının ileri derecesi daha çok, itici bir etkiye sahip olduğu için ileri derecede bitişken birleşme örneklerinin kopyalandığına hiçbir yerde rastlanmaz (Johanson, 2014: 83).

Türkçede kelime yapım birlikleri haricinde sayı, iyelik ve hâl eklerini içine alan isim çekimi de erken ve kolay edinilir. Bu yüzden Türkçe isim çekimi de çekicidir. Bu

yapılar Türkçede her yerde sağlam olarak kalır. Ayrıca başka diller tarafından kopyalamaya açıktır (Johanson, 2014: 81). Bu bağlamda Kuzey Tacikçe isim çekiminin Özbekçeninki ile benzer hâle geldiği görülmektedir (Johanson, 2014: 79). Bu benzerliğin oluşmasında Türkçe isim çekiminde hemen hemen her zaman uçta bulunan hâl eklerinin hatırlanabilme özelliğinin yüksek olması, bunun da kopyalanabilirliği kolaylaştırması etkili olmuş olmalıdır (Johanson, 2014: 56). Kuzey Tacikçede Özbekçeden kopya edilmiş *-ge*, *-de*, *-den* gibi hâl ekleri görülmektedir (Johanson, 2014: 31). Sözü edilen eklerdeki gibi algılanabilir olma çekici iken ayrıştırmada sorun yaratan kaynaşma çekici değildir (Johanson, 2014: 55).

Türkçe ile Farsça arasındaki bir diğer benzerlik her iki dilde de iyeliğin son eklerle yapılmasıdır. Farsça bu yönüyle, genellikle iyelik ön zamirlerini kullanan diğer Hint-Avrupa dillerinden farklılık göstermektedir (Eker, 2009b: 378). Farsçanın kendi dil ailesinin bu özelliğinden uzaklaşması Orta Farsça döneminden itibaren başlamıştır. Eski Farsçada iyelik eki bulunmamakta, tamlamalar diğer Hint-Avrupa dillerindeki gibi iyelik zamirleriyle yapılmaktaydı. Bu iyelik zamirleri diğer Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi isimlerden önce gelmekteydi. Bu durum Orta Farsçanın sonları, Yeni Farsçanın başlangıç devirlerinden itibaren değişmiş ve iyelik zamirleri isimden sonra gelmeye ve eklemeye başlamıştır: Orta Farsça *şān ruwān* > Yeni Farsça *rewān-eşān* ‘ruhları’. Bu değişimi Türkçe etkisiyle izah etmek mümkündür (Karini, 2014: 841-842). Johanson Farsçanın, iyelik eklerinin gelişmesiyle Türkçeye daha da yaklaştığını belirtmektedir (2014: 83).

Bunlardan başka Farsça dönüşlülük zamiri *hod* ile Türkçe *kendi* zamirinin iyelik ekleri ile çekimi paraleldir ve her iki dilde de dönüşlülük zamirlerinin cümle içinde kullanılması anlamı pekiştirir. Türkçe ve Farsçada zamirler nesne veya tümleç olmaları durumunda aynen kullanılabilir. Sadece her iki dilde de tarihsel sebepli bazı değişimler olur: *ben* + *a* ‘bana’, *sen* + *a* ‘sana’; *men* ‘ben’ + *ra* ‘beni’ > *mera*, *be* + *tu* ‘sen’ > *behet* ‘sana’ (Eker, 2009b: 377).

Diğer hâl eklerinden farklı olarak Farsça belirtme eki *-ra*’nın isimlerden önce değil sonra gelmesi Türkçeye doğru kaymanın bir işaretidir (Balcı, 2014: 109). Belirli nesne her iki dilde de sonek ile işaretlenirken belirsiz nesnenin eksiz olması da iki dil arasında ortaktır (Eker, 2009b: 377). Türkçe tipik olarak belirliliği belirtme hâliyle

yapar, diğer Hint-Avrupa dillerinin aksine Farsça da belirlilik için *-ra* belirtme ekini kullanmaktadır (Johanson, 2014: 46).

Farsçanın Türkçeye yaklaşan bir başka yapısal şekli de birinci ve ikinci çokluk şahıs zamirlerinin *māhā* ve *šomāhā* şeklinde çokluk eki almalarıdır. Hint Avrupa dillerinde zamirlerin çokluklarının ekle yapılmadığı dikkate alındığında bu özelliğin Farsçaya Türkçeden aktarıldığını kabul edilebilir (Balcı, 2014: 109).

4. Kelime Kopyaları

Farsçadan Türkçeye yapılan kopyalamalarda daha çok kelime düzeyinde kalmış yapısal özelliklerin geniş yer tuttuğu görülmektedir. Bu yüzden Çağatayca ve Osmanlıcada Farsçadan yapılan kelime kopyalamaları fazladır. Türkçeden Farsçaya yönelik etkiler ise daha çok dilin tipolojisinin değişmesi yönünde olmuş ve Farsça bir Hint-Avrupa dili olmasına rağmen Türkçenin yapısına uygun hareket eder duruma gelmiştir (Balcı, 2014: 83).

Bir dilin konuşurları bir başka dilden bir kelimeyi kopyaladıklarında o kelimenin kendi dilinde daha sonra yaşayacağı sessel ve anlamsal dönüşümlerden haberdar olmazlar. Dolayısıyla kopyalanan kelimeler yeni geldikleri dilde eski anlamlarını bırakıp tek bir anlam alanı gösterirler. Türkçe ile Farsçanın ilişkilerinde ise aynı anda, aynı kelimeler iki farklı dil mantığının kullanımında işlediği için iki dilde de sürekli ses ve anlam değişiklikleri yaşamaya devam etmiş, bu yeni anlam ve şekilleri ile komşu dilde de kullanılmıştır. Böylece bitmek bilmeyen bir kopyalama süreci yaşanmıştır (Balcı, 2014: 84).

Kelimeler hedef dile büyük oranda kendi konuşurları tarafından taşındığı ve taşınan kelimeler değişimlerini hedef dilde de sürdürdüğü için Türkçe-Farsça ilişkilerinde aynı kelimenin pek çok varyantının olduğu görülmektedir.

Türkçeden Farsçaya kopyalanan kelimeler sadece hayvancılık, göçebelik, devlet idaresi, askerlik vb. alanlarda değil, hayatın bütün yönlerini kapsayan türden kelime ve kavramlar olmuştur (Balcı, 2014: 85). Örnek vermek gerekirse, Türkçeden Farsçaya, insan uzuvlarından tıp ve sağlıkla ilgili kelimelere, hayvan adlarından avcılık ve balıkçılık terimlerine; çiftçilikle ilgili terimlerden bitki ve meyve adlarına; coğrafi şekillerden, çeşitli inorganik madde adlarına; zamanla ilgili kelimelerden

para ve ticaretle ilgili isimlere, dış görünüş ve karakterle ilgili isimlerden çeşitli mesleklere ve iş aletlerine, giysi isimlerinden makyaj ve süs isimlerine; küçük mutfak araçlarından yiyecek-içecekler; unvanlardan akrabalık, arkadaşlık ve aşkla ilgili kelimelere, müzikten hukuğa; dinden ve büyüye; sayılardan ay isimlerine kadar daha pek çok kategoride isimler kopyalanmıştır.

Kopyalanan bu tür kelimeler çok uzun bir zaman diliminde Farsçaya mal oldukları için bazen tamamıyla Farsça ses yapısına uymuş olabilir. *ateş* kelimesi bu duruma örnek olarak verilebilir (Balcı, 2014: 86). Bu uyumlardan bazıları öyle erken zamanlarda gerçekleşmiştir ki 11. yüzyılda Kâşgarlı bile Türkçe kelimelerle Farsça kelimeleri birbirinden ayıramamıştır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Türkçeden Farsçaya kopyalanan hayatın değişik alanları ile ilgili pek çok kelime vardır. Fakat Farsçadaki Türkçe etkilerinin kelime düzeyindeki en çarpıcı örneği şahıs zamirlerinden ikisinin tamamen Türkçe zamirlerinin görünümünü almış olmasıdır. Bilindiği gibi diller arası etkileşimler de sayı düzeni, akrabalık ve organ adları gibi unsurlar zor kopyalanan unsurlardır ve bunların arasında şahıs zamirleri de vardır. Fars dilindeki birinci şahıs zamiri *men* ile üçüncü şahıs zamiri *o* Yeni Farsçadan beri Türkçe ile birebir benzerlik göstermektedir (Balcı, 2014: 89-90).

Eski Farsçada 1. teklik kişi zamiri *adam* şeklinde kullanılmaktadır. Hint-Avrupa dillerinde ilk sesin /m/ olduğu bir zamir kalıntısı görülmektedir. İngilizcedeki *my*, *me*, *mine* örneklerinde olduğu gibi Avrupa dillerinin diğerlerinde de birinci şahıslarda bir /m/ sesi vardır. Benzer şekilde *adam* zamirinin ilgi hâli de **mene*'dir (Johnson, 1917: 136'dan alıntılan Balcı, 2014: 90). Buradaki *adam* zamirinin ilgi hâli olan **mene*'nin *men*'e dönüşmesinde Türkçe *men* birinci teklik şahıs zamirinin analogik baskısı söz konusu olmuş olmalıdır (Balcı, 2014: 90). Ayrıca İranî bir dil olan Kürtçede diğer Hint-Avrupa dillerindeki karşılıklarına benzer şekilde birinci teklik şahıs zamirinin *ez* olması da Farsça *men* şeklinin asli olmadığını kanıtlamaktadır (Balcı, 2014: 91).

Eski Farsçanın üçüncü teklik kişi zamiri olan *haw*'ın *o/u* olmasının açıklaması ise yine Kürtçe üzerinden yapılmıştır. Kürtçede üçüncü teklik şahıs zamiri *ev*'dir. Görüldüğü gibi Arap harfli imla ile yazıldığında bir Türk tarafından *o/u* okunacak

durumdadır. Balcı, bunu Türk okumasının genelleşerek Farsça ile Türkçe zamiri aynılaştırdığı şeklinde açıklar (2014: 91). Ayrıca Farsçada 3. çokluk şahıs için ayrı bir zamir yoktur. 3. çokluk şahıs, Türkçedeki gibi, *an* ‘o’ zamininin üzerine *ha* veya *an* çokluk ekleri (*an-ha/işan*) getirilerek yapılır (Eker, 2009b: 376).

İleri derecedeki bitişken birleşme kalıpları kopyalama için çekici değildir. Bu yüzden Johanson, fiil sistemlerinin yapısı ve işleyişi diğer dillerden farklı ve karmaşık olduğu için, Türkçenin başka dillerle fiil alışverişinin zor olduğunu söylemiştir (2014: 85). Fakat uzun süreli ve yoğun temas Türkçe-Farsça ilişkilerinde fiil alışverişine de izin vermiştir. Farsça da Türkçe gibi fiil birleşmeleri bakımından zengindir. Her iki dil arasında benzer fiil birleşmeleri vardır (Eker, 2009b: 380). Her iki dilde de fiillerin mastar hâlleri bulunabildiğinden çoğu iki dilli olan okumuş kimseler fiilleri kök olarak alıp kullanabilmişlerdir (Balcı, 2014: 97).

Farsça, Türkçe fiilleri kopyalayıp kullanırken çeşitli yollar izlemiştir. Bazen Türkçe fiil veya isimlerin üzerine belirsizlik yapan *-î* ve mastar eki *-den*’i koyarak çeşitli fiiller üretmiş bazen de Türkçe fiilleri, en çok kullanılan *kardan* ‘yapmak’ fiili olmak üzere, çeşitli yardımcı fiillerle birleştirerek kullanmıştır. Çok sık kullanılan bir yapı olarak *-mişî kardan* yapısını zikretmek gerekir. Fiil kadrosu kısıtlı olan Farsça bu eksikliğini çeşitli dillerden kelime kopyalayıp yeni fiiller üreterek karşılamaktadır. Çok ilginç bir koşutluk da nadiren de olsa yeterliliğin Türkçedeki gibi *danistan* ‘bilmek’ fiiliyle yapılabilmesidir (Eker, 2010: 204).

Birleşik fiillerin birleşme kalıpları oldukça çekicidir. Bu tarz ilişkiler Eski İran dillerinden Harezmce gibi dillerde de oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bugün Tacikçede oldukça ileri bir seviyede kullanılırlar. Türkçenin zarf-fiil ekleri ile oluşturduğu birleşik fiiller, Farsçada fiillerin geçmiş zaman gövdelerine getirilen sıfat-fiil eki kullanılarak yapısal olarak kopyalanmıştır: *şude reft* (‘olmuş’ + ‘gitti’) = *bolip ketti* ‘olup gitti’; *hurde did* (‘yemiş’ + ‘gördü’) = Özb. *yep kördi* (Johanson, 2014: 90).

Farsça ile Türkçe fiil çekimi açısından da benzer özellikler kazanmışlardır. İsim bildirmesinde her iki dilde de yüklemeleştirici 1. ve 2. kişilerde sadece şahıs eki alırken üçüncü kişilerde Farsçada *est*, Türkçede *-dır* ekfiilleri gelir. Dikkat çeken bir diğer nokta, aşağıdaki çizelgede de gösterildiği gibi, her iki dilde 1. ve 2. şahıslarda

ek fiilin gözükmemesidir. Her iki dil de yardımcı sesin -y- olması bir başka ilginç noktadır. Farsçada bu sesin uzun /ā, ī, ū/ ünlülerini izleyen kısa ünlülerden önce getirilmesi zorunludur (Eker, 2009b: 379).

<i>Ziba - y - em</i>	<i>Ziba - i</i>	<i>Ziba - est</i>	<i>Ziba nist - em</i>
<i>Güzel - im</i>	<i>Güzel - sin</i>	<i>Güzel (dir)</i>	<i>Güzel değil - im</i>

Çizelge I: Farsçada İsim Bildirmesi

İlginç bir başka nokta ise Tacikçede *istâden* ‘durmak’ ile kurulmuş kesin şimdiki zaman eki Türkçedeki *tur-* şekliyle kurulmuş eski bir şeklin kopyasıyken Özbekçede *yat-* fiiliyle başka bir şimdiki zaman yenilenmesi ortaya çıkmıştır. Burada kopya eden dilin, kaynak dilin çoktan terk ettiği bir özelliği kullanmaya devam ettiği görülmektedir (Johanson, 2014: 69).

Türkçede tahmin veya kesinlik ifade eden *-mıştır* yapısı Farsçada da aynen kullanılmaktadır: *amed - e est* ‘gelmiştir’: fiil kökü - geçmiş zaman sıfat fiili - ek fiil (Eker, 2009b: 380).

İki dil arasındaki morfolojik benzerlikler uyumu kolaylaştırır. Bu yüzden Farsça sık sık Türkçe fiilden yapılmış isimleri kopyalamıştır. Tacikçedeki Türkçe fiil kökü kopyaları ilgi çekici bir şekilde (yine Türkçeden kopyalanmış) sıfat-fiil unsuru *-miş* ile sentaks açısından kullanılabilir hâle getirilmiştir (Johanson, 2014: 32).

Özbekçe aspekt-zaman sisteminden yapılmış Tacikçe kopyalar, kısmen Özbekçe - *gen* sıfat-fiilinin görevlerini üstlenen *-gi* sıfat-fiiline dayanır. Bu yüzden Özbekçe etkisi tahmin bildiren biçimlerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur: *reftegist* (*reftegi est*) = Özb. *ketgandır*; ‘gitmiş olabilir, gitmiştir’ (Johanson, 2014: 95).

5. Söz Dizimi Kopyaları

Johanson, Türkçe ile Farsçanın yakınlaşma derecesinin daha Farsçanın eski devirlerinde özellikle söz dizimi açısından dikkat çekici bir seviyeye ulaştığını ve Orta Farsça zamanından bu yana Farsçanın artan bir şekilde Türkçeyle birleşme noktasına doğru hareket ettiğini ifade etmektedir (2014: 75).

Türkçe ve Farsça arasında kelime öbeklerinin dizilişi bakımından da yakınlaşma vardır. Örneğin, günümüz Farsçasında unvanlar isimlerden önce gelmesine karşın, Türkçenin etkisiyle bazen unvanlar isimden sonra getirilir (Eker, 2009b: 379).

Sıfat tamlamalarında sıfatın her zaman isimden önce gelmesi Türkçe için karakteristik bir durumdur. Farsça İngilizce ile birlikte Türkçenin bu özelliğini paylaşır duruma gelmiştir. Ters çevrilmiş tamlamalarda Türkçede olduğu gibi tamlayan öndedir ve tamlama esresi kaldırılır. Bu tür tamlamalara *izafet-i maklub* da denilmektedir (Balcı, 2014: 107; Eker, 2009b: 379).

İkilemeler her iki dilde de benzer işlevlerde ve zarf olarak kullanılabilir: Far. *hendan hendan*, Tü. *güle güle* (Eker, 2009b: 379). Türkçenin tipik özelliği olarak Farsçada sıfat kategorisi kendi dil ailesindeki pek çok dile göre daha az ayrılmıştır (Johanson, 2014: 41). Yani Farsçada da sıfat görevli isim oluşturmak için ayrı bir çekim yoktur. Türkçenin etkisiyle diğer Hint-Avrupa dillerinden farklı olarak Farsçada da sıfat ve zarf ayrımını sadece söz dizimi belirlemektedir (Eker, 2009b: 377,379).

Eski Farsçanın cümle yapısıyla ilgili kesin hüküm çıkarılabilecek metin mevcut olmamasına rağmen cümledeki kelimelerin diziliş sırasının *özne - tümleç - yüklem* şeklinde olduğu söylenebilir. Ayrıca duygu taşıyan cümlelerde vurgulanması gereken unsurun yeri değişebilmekte dolayısıyla bu tür cümlelerde yüklem veya nesne özneden önce gelebilmektedir. Vurguya bağlı olarak kelimelerin yerlerinin değişebildiği esnek ve serbest bir söz dizimi olduğunu söylenebilir (Balcı, 2014: 102). Farsçanın söz dizimi bugün de benzer özellikler gösterir. Burada önemli olan ait olduğu dil ailesinin genel söz dizimine aykırılık göstermesidir. Her iki dil de farklı dil ailelerine mensup olmalarına rağmen söz diziminde *özne - tümleç - yüklem* dizimini kullanır. Kürtçe bir İran dili olarak söz dizimi *özne - yüklem - tümleç* şeklinde iken Farsçanın böyle esnek bir cümle yapısına sahip olması uzun süreli Türk etkisi ile açıklanmalıdır (Balcı, 2014: 103; Eker, 2009b: 380). Ayrıca her iki dilde de söz diziminin esnek olması işlevseldir. Her iki dilde de yükleme yaklaşan öge vurgulanır. Her iki dilde de zamir düşebilir. Özne görevinin yüklem tarafından temsil edilmesinden dolayı kişi zamirlerinin kullanımı seçimsel olabilir (Eker, 2009b: 380-381).

Sola dallanan cümle bağımlılığı hafızayı sağa yönelene oranla daha fazla zorladığı gerekçesiyle psikolinguistik açıdan çekici olmayan bir özellik sayılmaktadır. Türkçe de sola dallanan cümle bağımlılığına sahip bir dildir. Bu tür dillerde konuşur cümleyi önceden bütün ayrıntılarıyla planlamak zorundadır ve dinleyicinin de duruma göre uzun, iç içe geçmiş yargıları yüklemen en sonda söylenmesine kadar hafızasında tutmalıdır (Johanson, 2014: 109). Bu yüzden bir Hint-Avrupa dili olarak sağa dallanan cümle sentaksını kullanan Farsça, Türkçenin birleşik cümle tiplerini değil basit cümle tiplerini kopyalanmıştır.

Balcı Farsçanın söz diziminin değişmesini Balkanlardaki Türkçe söz diziminin bozulmasına benzeterek bu coğrafyalardaki durumu Arnavutların ve Çingenelerin gerçekleştirdiği şeklinde yorumlar. Yani Farsçanın söz dizimini Farsların kendilerinin değil, Farsçayı konuşurken ana dili etkisinde kalan Türklerin değiştirdiğini belirtir (2014: 105). Johanson ise bu durumun uzun süreli ilişkiler sonunda doğrudan bir kopyalama olmadan ‘doğal’ yakınlaşma yoluyla olmuş olabileceğine işaret eder (2014: 125).

6. Anlam Kopyaları

Farsça Türkçe arasında pek çok anlam kopyalaması da yapılmıştır. Örneğin, *dil* ‘casus’ kelimesi Farsçada *zeban* ‘dil’ kelimesiyle ifade edilmekte ve Türkçedeki gibi ‘casus’ anlamına gelmektedir. Eski Türkçedeki deki *sı-* ‘kırmak, düşman ordusunu yenmek’ fiili ile Farsçada *şekes* ‘kırmak’ fiilindeki bazı metaforlar da kimi örneklerde ortaktır. Bu fiil Farsçada hem temel anlamıyla hem de ‘sözünü geri çevirmemek’ anlamlarıyla kullanılabilir (Eker, 2010: 205).

Türkçe ve Farsçada çokluk eki, sayılabilen varlıklarda bireyselleştirici bir biçimde kullanılırken (*at-lar* ‘(teker teker) atlar’ *asp-hā*) sayılamayan varlıklarda ise kuvvetlendirici bir rol oynar: (*sular* ‘çok su’ = *āb-hā*). Burada çokluk ekinin anlamsal bir özelliğinin Farsça ile ortak olduğu görülmektedir (Johanson, 2014: 97).

Her iki dil arasında ilginç bir başka nokta Türkçedeki Arapça ve Batı dillerinden kopyalanan kelimelerin *etmek*, *olmak*, *vermek* gibi fiillerle kurulmuş birleşik şekillerinin Farsçada da söz konusu fiillerin karşılıkları olan *kerden*, *şoden*, *buden* gibi fiillerle karşılanmasıdır (Balcı, 2014: 113).

Türkçe ve Farsça arasında çeşitli durum ve fiillerin ifade edilmesi için kullanılan sözlerin her iki dilde de karşılıklarının aynı olduğu da görülmektedir. Örneğin, *yoğurt çalmak* fiilinin Farsçasının *mast zeden* olması verilebilecek pek çok örnekten biridir. Bunun dışında *zahmet keşiden*, *telgraf keşiden*, *hükm daden* gibi yapılar Türkçedeki *zahmet çekmek*, *telgraf çekmek*, *hüküm vermek* vd. gibi anlam ve kullanımlarla aynılık göstermektedir (Balcı, 2014: 113).

Farsça ve Türkçe arasındaki bir diğer benzerlik atasözleri ve deyimlerde görülmektedir. Türklerin anlam dünyasını anlayabildiği, Farsça bütün deyim ve atasözlerinin iki dilde ortak kullanıldığı söylenebilir: *be çeşm ama-* ~ *göze gelmek*, *çeşm o guş şo-* ~ *göz kulak olmak*, *guş efrāh-* ~ *kulak kabartmak* vd. (Eker, 2010: 207).

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

Dilin ilk oluşum döneminde bir araya gelerek kelimeleri oluşturan sesler, zaman içinde uzak ve yakın çevre etkileriyle bazen düşer, bazen benzeşir veya aykırılaştırılır, bazen yer değiştirirken; bazen de başka bir ses topluluğu içinde türeyebilirler. Bu tür ses olaylarına sebep olan unsurlar; yerleşim bölgelerinin özellikleri, toplumdaki iç kültür değişimleri, oluşumları ve dış kültürlerin etkileridir. İnsan ve toplum fizyolojisi, psikolojisi; tabiat özellikleri ve olayları, iç ve dış kültür unsurlarıyla çok yönlü etkileşime girerek ses olaylarının oluşmasını sağlarlar (Coşkun, 2007: 348). Çalışmanın bu bölümünde dil ilişkileri bağlamında hedef dile yansıyan dış kültür etkilerinin ses bilgisel incelemesi yapılacak ve Farsçadaki Türkçe kelimelerin ‘ünlüler’ ve ‘ünsüzler’ anabashlıkları altında ses bilgisi açısından ne derece korunduğu ya da farklılaştığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Ünlüler

Türkçenin karakteristik özelliklerinden biri ünlü sayısının pek çok dile göre daha fazla olmasıdır. Türkçenin /a, ä, ı, i, o, ö, u, ü/ gibi temel ünlülerinin yanında bazı aslı veya ikincil uzunluklar ve kapalı /é/ sesi de hesaba katılırsa tablonun ne kadar çeşitli olduğu ortaya çıkar. Konuyla ilgili olarak Coşkun, standart Türkçede dokuz tanesi uzun olmak üzere 20 ünlü bulunduğunu, bu sayının Batı dillerinin ünlü sayısından 8 fazla olduğunu belirtir (2003: 43). Dil ilişkileri açısından karşılaştırılan Farsça ise simetrik olmayan uzun ve kısa ünlülerden oluşan ünlü dizgesiyle Türkçeden çok Arapça ünlü dizgesine benzemektedir. Farsçada sırasıyla ا, ی, و harfleriyle yazıda gösterilen üç uzun ses (/ā/, /ī/, /ū/) ve bunların kısa karşılıkları olan /a, ä; é, i; o, u/ sesleri vardır. Eker, sesbirimsel ikiz ünlü /ow/’u da bunlara ekler (2009: 373). Farsçada doğal olarak Türkçe ünlülerdeki simetrik karşılıklı ilişkileri yoktur. Bunlara ek olarak Farsçada /ı, ö, ü/ gibi sesler de bulunmamaktadır. Türkçe içinse uzun ünlüler tipik değildir.

ا = /ā/	ی = /ī/	و = /ū/
آ = /a, ā/	ۀ = /ê, i/	ؤ = /u, o/

Çizelge II: Farsçanın Ünlüleri

Türkçe ve Farsçanın uzun süreli ilişkileri içinde her iki dil de farklı nitelikteki ünlülerin kopyalanmasına karşı dirençli olmuştur. Türkçe Farsçanın ünlü dizgesinde değişiklik yapamamış, Türkçe için karakteristik /ı, ö, ü/ ünlüleri Farsçaya nüfuz edememiştir. Türkçeden kopyalanan kelimelerin ünlüleri, nicelik ve nitelik değişiklikleri ile Farsça ses dizgesine uyarlanmıştır (Eker, 2009: 374).

İki dilin ünlüleri açısından oldukça farklılık yaratan bu durum kopyalanan kelimelerdeki ses değişikliklerinde açıkça görülmekte, çoğu kez Türkçe kelimelerde kısa ünlülerin uzatıldığı, /ı/ seslerinin çoklukla /i/ olduğu, ön damak yuvarlak ünlülerinin ise Farsçadaki benzer seslere evrildiği görülmüştür. Farsçada ünlü uyumunun olmaması da bu ses değişimlerinin sebeplerinden biridir. Bazen Farsçanın kendi içinde yaşanan ses hadiseleri de kopyalanan Türkçe kelimeleri aslından uzaklaştırmıştır.

Bu bölümde TMEN'deki madde başlarından yola çıkılarak Farsçaya kopyalanmış Türkçe kelimelerde tespit edilen ses olayları incelenmiştir.¹

1.1 Ünlü Benzeşmesi

Benzeşme, kelimenin içindeki bir sesin, kelimedeki diğer bir sesin yerine, kendisine nitelik ve/veya nicelik bakımından benzeyen başka bir sese benzemesi olayıdır. Benzeşme olayında önce bir sesin reddedilmesi, sonra onun yerine başka bir sesin getirilmesi söz konusudur. Benzeşmenin sebeplerini tespit edebilmek için, dili meydana getiren seslerin bütün özelliklerinin eksiksiz olarak bilinmesi gerekir. Seslerin tek başlarına veya kelime, kelime grubu, cümle içindeki akustik, artikulatorik, psikolojik değerleri farklı olabilir (Coşkun, 2007: 353).

¹ Türkçeden Farsçaya kopyalanmış olan kelimelerin yazımında çoğu kere standartlaşmış bir imla olmaması sebebi ile Farsçada belirtilen varyantların hepsi yazılmış ve ses değişimleri her varyantın uygun olanını kapsayacak şekilde sınıflandırılmıştır.

muştuluk ~ *muştalık* ‘iyi haberler için ödül olarak verilen hediye; ödüllendirilmeye değer haber’ < Tü. (Az.) *muştuluk* aa. [< Far. *mužd* ~ (*mužda*) ‘iyi haber’ - *luk*] (1737, 4: 21)

Bu değişim yuvarlak ünlüden sonra düz bir ünlüyle devam eden Farsça kelimenin Türkçedeki dudak uyumu sebebiyle Türkçenin kendi içinde yaşanmış ve Farsçaya geri dönen alıntı olarak Türkçeleşmiş şekli ile de geçmiştir.

1.1.1. Ünlü Uyumunun Bozulması

Türkçenin ünlü uyumları her dönem ve lehçede çok sağlam olmamakla birlikte genellikle Türkçeyi diğer dillerden ayıran en önemli özelliklerinden biridir. Uyumun bozulmasıyla ilgili tespit edilen iki örnek ünlü uyumu özelliği olmayan Farsçada Türkçe kelimelerin durumunu göstermektedir.

biyât ~ *beyât* ~ *bayât* ‘sert, kuru, bayat’ < Tü. (Az.) *bayat* aa. (1998, 4: 274)

Farklı varyantları kayıtlı olan bu kelimeye ise bir ön damak ünsüzü olan /y/’nin, arka damak ünlüsü olan /a/’yı, kendisine en yakın ses olan /i/’ye çevirdiği söylenebilir. Ayrıca eklenmesi gereken bir başka husus, Farsça Türkçenin kısa /a/ ünlüsünü kendisine uyarlarken farklı yollar izlemiş olmasıdır. Farsça Türkçenin kısa /a/ ünlüsünü ya ¹ ile yazarak /ā/ sesine yada ² ile yazarak /e/ veya /è, i/’ye çevirmiştir.

? *ķāblima* ‘çorba kasesi’ < Tü. (Az.) *ķaplama* aa. [< *kap* ‘kap’ - *la-* ‘örtmek, kaplamak’ - *ma*] (1366, 3: 369),

Bu örnekte Farsça Türkçenin ünlü uyumunu bozmuş ve /a/ sesini /è, i/’ye çevirmiştir.

1.2. Ünlü Değişmesi

Türkçe ve Farsça arasındaki ünlü kadrosunun farklı sayı ve özellikte olması ünlü değişmelerini kaçınılmaz kılmaktadır. Her iki dil de ünlülerinin korunması konusunda tutucu bir tavır sergilediği için ünlü kadrolarını kendi dillerine uyarlamıştır. Bu konuda Farsça sınırlı ünlü kadrosu ile geniş bir ünlü kadrosu olan Türkçenin kendisine kopyaladığı kelimelerinde oldukça fazla değişim yapmıştır.

1.2.1. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

Düz /a, e, ı, i/ ünlülerinin yuvarlak /o, ö, u, ü/ ünlülerine dönüşmesi şeklinde genel olarak tanımlayabileceğimiz bir ses olayıdır. Fakat Türkçe ve Farsçanın ünlü kadrolarının farklı olması sebebiyle düz /a, e, ı, i/ ünlüleri Farsçada /o, u/ ünlülerine dönüşmüştür. Aşağıda Farsçaya kopyalanırken ses değişimi yaşayan örnekler aşağıda belirtilmiştir.

ağāluk ‘efendi, sahip; Buhara Hanlığı’ndaki yüksek makamlardan biri; emirin sarayında atla ilgilenen görevli kimse; makam / unvan, Buhara Hanlığı’nın bazı bölgelerindeki vali ile halk arasında aracılık görevini üstlenen nispeten itibarlı makam’ < Tü. (Özb.) *ağalik* ‘(aynı anlamda) efendi; saygı unvanı’ [< *ağa - lik*] (493, 2: 74), *bōgōz* ‘hamile’ < Tü. (Özb.) *boğaz* aa. (798, 2: 347), ? *ķīṭūn* ‘kenarlık, ipeğin kenarlığı’ < Ar. ? *ķīṭān* aa. < Yun. *gaynatā* (1605, 3: 573).

1.2.2. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Yuvarlak ünlülere sahip olan birçok Türkçe kelime (özellikle /ö/ ve /ü/ ünlülerini içeren kelimeler) Farsçada değişime uğramıştır; ancak bu değişim düzenli değildir. Yapısında /ü/ ünlüsünü barındıran kelimelerde bazen /ü/ > /o/ değişimi görülürken bazen de /ü/ > /u/ değişimi görülmektedir. Fakat aşağıda tespit ettiğimiz bir örnekte yuvarlak /ü/ ünlüsünün /ī/’ye dönüştüğü de görülmüştür. İlk iki örnekte ise /a/ < /o/ değişimi olmuştur.

/a/ < /o/

adaķça ‘örtü, sargı’ < Tü. *odaķça* ‘odacık’ (439, 2: 19), *ķālyān* ‘kalyon’ < Tü. (Osm.) *ķalyon* aa. (1406, 3: 398).

/ī/ < /ü/

kōnīllū ‘gönüllü’ < Az. *kōnīllū* aa. [< *kōnūl* ‘gönül’ - *lū*] (2103, 4: 304).

1.2.3. Geniş Ünlülerin Daralması

/a, e, o, ö/ geniş ünlülerinin çeşitli sebeplerle dar ünlüler olan /ı, i, u, ü/'ye dönüşmesi olayıdır. Tespit edilen örneklerde Farçaya kopyalanırken Türkçeye has /ö, ü/ gibi ünlülerin Farsçanın ünlü sistemine uyarlanığı görülmektedir.

/i/ < /a/

? *qāblima* ‘çorba kasesi’ < Tü. (Az.) *qaplama* aa. [< *kap* ‘kap’ - *la-* ‘örtmek, kaplamak’ - *ma*] (1366, 3: 369).

/u/ < /o, ö/

bul ‘çok’ < ? Tü. *bol* aa. (761, 2: 311), *būta* ‘tay’ < Tü. (Özb.) *botalaq* ‘genç deve’ [< *bota* ‘deve yavrusu’ - *laq*] (778, 2: 329), *qūz* ‘kuzu’ < Tü. *qozī* aa. (1559, 3: 546), *qumça*, *qamça* ‘kaşık, kevgir’ < ? Tü. *qomçā* aa. (1121, 3: 95).

1.2.4. Dar Ünlülerin Genişlemesi

Türkçenin dar ünlüleri olan /ı, i, u, ü/'nün çeşitli sebeplerle /a, e, o, ö/ gibi geniş ünlülere dönüşmesi olayıdır. Farsça kendi ünlü dizgesine göre dar /ı, i, u, ü/ ünlülerini kendi geniş ünlüleri olan /a, e, o/ ünlülerine dönüştürmüştür.

/a/ < /ı, i/

alanga ‘alev’ < Tü. ? *yalanī* ~ *yalanī* ~ *yalīnī* aa. (545, 2: 120), *bāca* ‘kız kardeş, evlenmiş kadın’ < Tü. (Az.) *bacī* ‘abla; (aslen daha önceleri) evli akraba’ (681, 2: 231), *baçak?* ‘silah türü’ < Tü. *biçäk* ‘bıçak, iğne’ [< *biç-* ‘kesmek’ - *äk*] (721, 2: 269), *āgāçī** ‘Selçuklularda başvezir’ < Tü. *agīçī* ‘hazineci, (özel olarak) elbise bekçisi’ [< *agī* ‘hazine’ - *çī*] (491, 2: 72), *sāgar* ‘kupa, kadeh’ < Tü. (OT.) *sağır* aa. (1210, 3: 222), *sāgarçī* ‘saki’ < Tü. (Az.) *sağırçī* aa. [< *sağır* ‘şarap konulan bardak’ - *çī*] (1211, 3: 222).

/o/ < /u, ü/

umēd ~ *ōmēd* ‘umut’ < ? Tü. *umut* aa. [< *um-* ‘ummak’ - (*u*)*t*] (557, 2: 126), *kōçak* ‘küçük, çocuk’ < Tü. *küçük* ‘küçük’ (1664, 3: 628).

1.2.5. İnce Ünlülerin Kalınlaşması (Arddamaksıllaşma)

Belirli ünsüzlerin arddamaksıllaştırma etkilerine bağlı olarak veya kelime içinden gelen başka sebeplerle ön damaksıl ünlülerin art damaksıl sıraya geçmesi olayıdır (Korkmaz, 2007: 137). Farsçada ön damak yuvarlak ünlüleri olan /ö/ ve /ü/’nün Farsçanın sesletim sisteminde olmamasından dolayı genelde en yakın komşuları olan arka damak yuvarlak ünsüzlerine yani /o/ ve /u/’ya dönüşmüşlerdir. Farsçada Türkçedeki gibi bir damak ve dudak uyumu söz konusu olmadığı için diğer ünlülerin ses değişimleri ile ilgili sebepleri tespit etmek güçtür.

Ayrıca ince sıradan kalın sıraya geçen kelime kadrosunun fazla, kalın sıradan ince sıraya geçen kelime kadrosunun oldukça az olması dolayısıyla Farsçanın kalın sıradan ünlüleri daha çok tercih ettiğini söylemek mümkündür.

/a/ < /e/

Farsçada /e/’ler bazen /a/ olmaktadır.

buğdā ‘bir tür bıçak’ < Tü. **buğda* ~ *bögdā* aa. (746, 2: 294), *bakmāz* ‘bir tür şıra’ < ? *pekmez*, *bākmās*, *pekmes*, *bekmez* ‘pekmez, şurup’ (756, 2: 307), *bagnī* ‘bir tür bira’ < ? Tü. *bāgni* aa. (759, 2: 309), *tanbū* ‘bir çeşit çadır’ < ? Tü. *tāmbū* aa. (938, 2: 570), *çapar* ~ *çēpār* ‘özellikle kalelerin fethinde kullanılan koruyucu parmaklık’ < Tü. (Çağ.) *çepār* aa. (1064, 3: 50), *çumça*, *çamça* ‘kaşık, kevgir’ < ? Tü. *çömçā* aa. (1121, 3: 95), *sirka* ‘sirke’ < ? Tü. *sirkā* aa. (1237, 3: 246), *kulak* ‘hiciv, satirik’ < ? Tü. *külāk* ‘gülme’ [< *kül-* ‘gülmek’ - *āk*] (1642, 3: 601), *yalva* ‘çulluk kuşu’ < Tü. (Az.) *yālvā* ‘sarı yelve kuşu’ (1893, 4: 192), *dada* ‘dede, özellikle kalenderî dervişlere verilen bir unvan’ < ? Tü. *dādā* aa. (1179, 3: 197), *kupa* ‘yığın’ < ? Tü. *köpā* aa. (1618, 3: 583).

/a/ < /i/

Farsçada yazıda gösterilmeyen Türkçenin kısa /i/’leri bazan /a/ olmuştur.

çaman ‘çimen’ < ? Tü. *çimän* ‘çimen’ (1124, 3: 99), *çaḳaldāḳ* ‘gece nöbeti tokmağı; oyuncak’ < Tü. (Özb.) *çaḳıldaq* ‘gece bekçisinin tokmağı; oyuncak; değirmen çakıldağı’ [< *çaḳilda-* ‘çak sesi çıkarmak’ - *k*] (1095, 3: 79), *çagalak*, *çigalak* ‘çilek’ < Tü. (Az.) *çigäläk* ‘çilek’ (1110, 3: 88).

/a/ < /ü/

Ön damak dar ünlüsü olan /ü/’nün Farsçada bulunmaması bu sesi bazen /a/’ya dönüştürmüştür.

sangīn ‘süngü; ağır; katı, (orduda) sayısız; sıkı; inatçı’ < ?? Tü. *sūḡū* ‘süngü’ (1275, 3: 279).

/ō/ < /ü/

Ön damak dar ünlüsü olan /ü/’nün Farsçada bulunmaması bu sesi bazen /ō/’ya dönüştürmüştür.

kōçak ‘küçük, çocuk’ < Tü. *küçük* ‘küçük’ (1664, 3: 628).

/u/ < /ö/, /ü/

Ön damak ünlüleri olan /ö, ü/’nün Farsçada bulunmaması bu sesi çoklukla /u/’ya dönüştürmüştür.

buḡdā ‘bir tür bıçak’ < Tü. **buḡda* ~ *bögdā* aa. (746, 2: 294), *tanbū* ‘bir çeşit çadır’ < ? Tü. *tāmbū* aa. (938, 2: 570), *tōr* ~ *tūr* ‘misafirperverlik, konuk ağırlama’ < ? Tü. *tör* ‘konuğa oturması için verilen onur yeri, başköşe’ (955, 2: 607), *çumça*, *çamça* ‘kaşık, kevgir’ < Tü. *çömçä* aa. (1121, 3: 95), *kulak* ‘hiciv, satirik’ < ? Tü. *küläk* ‘gülme’ [< *kül-* ‘gölmek’ - *äk*] (1642, 3: 601), *kupa* ‘yığın’ < ? Tü. *köpä* aa. (1618, 3: 583).

1.2.6. Kalın Ünlülerin İncelmesi (Öndamaksıllaşma)

Türkçenin art damak ünlüleri olan /a, ı, o, u/ ünlülerinin çeşitli sebeplerle inceliş /e, i, ö, ü/ gibi ön damak ünlülerine dönüşmesi olayıdır. Farsçada bu ses olayı /a, ı, o, u/ ünlülerinin /e, i/’ye dönüşmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

/e/ < /a/

ēbak ‘Türkçeden ay ve efendi (bey) anlamındaki kelimelerden oluşturulmuş, özellikle “ayın efendisi” anlamına gelen kelime’ < Tü. *ay-bāg* ‘ay bey’ (632, 2: 173).

1.2.7. Kısa Ünlülerin Uzaması

Türkçenin kısa ünlülü kelimelerinin, kısa ünlü kadrosu kısıtlı olan Farsçaya kopyalanırken uzaması olayıdır.

/ā/ < /a/

āt ‘at’ < Tü. (Osm.) *at* aa. (413, 2: 4), *ālā* ‘alaca, benekli’ < Tü. *ala* aa. [< *al* ‘kırmızı, al’ - *a*] (518, 2: 95), *ālāy* ‘sancak, (iki anlamda: ordu birimi ve bayrak)’ < Tü. *alay* ‘alay, ordu bölümü’ (523, 2: 108), *āna* ‘anne’ < Tü. (Özb.) *ana* aa. (567, 2: 130), *bārs* ‘çita, pars’ < Tü. *bars* aa. (685, 2: 235), *pāşā* ‘paşa (Osmanlılarda bir unvan)’ < Tü. (Osm.) *paşa* aa. (838, 2: 420), *yārā* ‘yara’ < Tü. (Çağ.) *yara* aa. [< *yar-* ‘yarmak’ - *a*] (1778, 4: 53), *yālāvāç* ‘elçi’ < Tü. (OT.) *yalavaç* aa. (1807, 4: 106), *kār* ‘kar, beyaz’ < Tü. (Az. ?) *kar* aa. (2061, 4: 293), *tārāc* ‘soygun, yağma’ < ? Tü. *taraş* aa. [< *tara-* ‘taramak, taraklamak, tırmıklamak’ - *ş* ‘yağma’] (853, 2: 435), *tāş* ‘taş’ < Tü. *taş* aa. (855, 2: 437), *vār* ‘git!’ < Tü. (Az.) *var* aa. (1759, 4: 41), *yārā* ‘yara’ < Tü. (Çağ.) *yara* aa. [< *yar-* ‘yarmak’ - *a*] (1778, 4: 53), *yāş* ‘yaş, genç’ < Tü. *yaş* aa. (1797, 4: 97), *tās* ‘sakalsız delikanlı’, ‘kel, saçsız’, ‘kılsız, saçsız’ < Tü. (Az.) *daz* aa. (2056, 4: 292).

/ē/ < /e/

ūkā ‘küçük erkek kardeş’ < Tü. (Özb.) *ūkā* aa. (609, 2: 154), *ēb* ‘uygun, layik’ < Tü. (Özb.) *ep* aa. (631, 2: 173), *ēl* (başlarda) ‘barışcıl, barış hâli’ (sonradan) ‘aşiret grubu’ < Tü. *el* aa. (653, 2: 194), *ēm* ‘çiçek aşısı’ < Tü. (Özb.) *em* aa. (665, 2: 215), *tūmān* ‘tümen (on binlik); on bin; bölge; parasal birim’ < Tü. (Çağ.) *tümān* aa. (983, 2: 632), *tēkīs* ‘pürüzsüz, düz’ < Tü. (Özb.) *tekis* aa. (1006, 2: 659), *tēmūr* ‘demir’ < Tü. (Çağ.) *temür* aa. (1012, 2: 666), *kōçmān* ‘göçmen, göçebe’ < Tü. (Çağ.) *kōçmān* aa. [< köç- ‘göçmek’ - *mān*] (1667, 3: 632), *kēş* ‘okluk’ < Tü. (Kar.) *keş* aa. (1697, 3: 663), *kēlīn* ‘gelin, evli kadın’ < Tü. (Çağ.) *kelin* aa. [< *kel*- ‘gelmek’ - (*i*)*n*] (1700, 3: 666), *vēr vēr* ‘ısrarlı soru’ < ? Tü. (Az.) *ver ver* ‘ver, ver!’ (1768, 4: 46), *bēz* ‘bez; beze, şişkinlik, tümör’ < Tü. (Özb.) *bez* aa. (1999, 4: 274),

/ī/ < /i, i/

īt ‘köpek’ < Tü. (Çağ.) *it* aa. (633, 2: 173), *ēlçī* ‘elçi, kurye; ulak’ < Tü. (Har.) *elçi* aa. [< *el* - *çī*] (656, 2: 203), *īlīk* ‘kemik iliği’ < Tü. (Özb.) *ilik* aa. (664, 2: 214), *īnī* ‘küçük erkek kardeş, genç akraba; ast (*aķa*’nın zıddı)’ < Tü. (Çağ.) *ini* aa. (674, 2: 226), *būkrī* ‘kambur’ < Tü. (Özb.) *bükri* aa. [< *bük*- ‘bükmek’ - (*ü*)*r* - ‘eğmek, bükmek’ - *i*] (804, 2: 351), *tākīkū* ‘tavuk’ < ET. *taķīgu* aa. (861, 2: 441) *ķimīz* ‘kımız, mayalanmış kısırak sütü’ < Tü. (OT.) *ķimīz*, (Çağ.) *ķimiz* ‘kımız’ (1529, 3: 512), *ķīr* ‘beyaz’ < Tü. (OT.) *ķīr* ‘kır rengi’ (1596, 3: 567), *ķīr* ‘imha’ < Tü. (Özb.) *ķir*- ‘imha etmek’ (1597, 3: 567), *ķīşmīşī* ‘eğilmek’ < Tü. (Çağ.) *ķiş*- aa. [< *ķiş*- ‘eğilmek’ - *mīş* - *ī*] (1604, 3: 571), *ķīl* ‘kıl, at kuyruğu’ < Tü. (Özb.) *ķil* aa. (1607, 3: 574), *ķīn*, *ķīn* ‘işkence; acı, hoş olmayan’ < Tü. (Özb.) *ķiyin*, daha çok (Az.) *ķīn* aa. (1609, 3: 575), *kēlīn* ‘gelin, evli kadın’ < Tü. (Çağ.) *kelin* aa. [< *kel*- ‘gelmek’ - (*i*)*n*] (1700, 3: 666), *kīm* ‘kim?, her kim’ < Tü. (Özb.) *kim* ‘kim?’ (1702, 3: 668), *yīgīn* ‘toplantı’ < Tü. (Çağ.) *yīgīn* aa. [< *yīg*- ‘yığmak’ - (*i*)*n*] (1938, 4: 242).

/ō, ō/ < /o, ö/²

ōba ‘çadır, kabile yerleşimi’ < Tü. *oba* aa. (572, 2: 132), *ōç* + *giriſtan* ‘öç almak’ < Tü. (Özb.) *ōç* ‘öç’ (575, 2: 134), *ōgūz* ‘büyük nehir’ < Tü. *ögüz* aa. (613, 2: 156), *ōn* ‘on’ < Tü. *on* aa. (622, 2: 163), *bōz* ‘açık kül rengi’ < Tü. *boz* aa. (785, 2: 335), *tōp* ‘savaş topu; top; balya; tekerlek göbeği; madde parçası, yığın, insan yığını’ < Tü. *top* aa.; ayrıca, *tōpçī* ‘topçuluk, topçu eri’ < Tü. (Az.) *topçi* aa. [< *top* ‘savaş topu; top; balya; tekerlek göbeği; madde parçası, yığın, insan yığını’ - *çi*] (948, 2: 596), *tōr* ~ *tūr* ‘misafirperverlik, konuk ağırlama’ < ? Tü. *tör* ‘konuğa oturması için verilen onur yeri, başköşe’ (955, 2: 607), *tōz* ‘köken, kök’ < Tü. *töz* aa. (961, 2: 612), *tōş* ‘döş, göğüs’ < Tü. (Özb.) *töş* aa. (965, 2: 615), *tōkūz* ‘dokuz öğeden oluşan bir hediye’ < Tü. (Çağ.) *tokuz* aa. (976, 2: 624), *kōbūz* ‘bir tür balalayka’ < Tü. (Özb.) *kobuz* aa. (1546, 3: 535), *kōç* ‘koç’ < Tü. (Oğuzca) *koç* aa. (1550, 3: 539), *kōt* ‘arka kısım, kıç’ < Tü. (Çağ.) *köt*, daha çok (Az.) *göt* aa. (1657, 3: 618), *kōk* ‘mavi’ < Tü. *kök* aa. (1677, 3: 640), *kōl*, *kōl* ‘gölet, küçük göl’ < ? Tü. *köl* aa. (1682, 3: 645), *gōrk* ‘güzellik’ < Tü. (Eski Az.) *görk* aa. [< *kör*- ‘görmek’ - *k*] (1722, 4: 9).

/ū, ū/ < /u, ü/

ōtūik ‘hana gönderilen bir arzuhâl, dilekçe’ < Tü. (Çağ.) *ötük* aa. [< ET. *ötüg* ‘hana gönderilen bir arzuhâl, dilekçe’ (< *öt*- ‘başılamak’ - (*ü*)*g* ‘dilekçe sunma’)] (574, 2: 134), *ūçūik* ‘döküntü, kabarcıklar’ < Tü. (Özb.) *uçuk* ‘isilik, egzama’ (580, 2: 138), *ūd* ‘davar’ < Tü. (Har.) *ud* aa. (584, 2: 140), *ūz* ‘usta’ < Tü. (Çağ.) *uz* aa. [< *u*- ‘muktedir olmak’ - *z*] (593, 2: 144), *ūgū* ‘bir baykuş; hastalık kehanetinde bulunan kuş’ < Tü. *ügü* ‘baykuş’ (612, 2: 156), *būğ* ‘buğu, buhar’ < Tü. (Özb.) *bug* aa. (791, 2: 344), *būgūm* ‘eklem’ < Tü. (Özb.) *bugum* aa. [< *boğ*- ‘boğmak’ - (*u*)*m*] (799, 2: 348), *kūl* ‘köle’ < Tü. *kul* aa. (1572, 3: 556), *kōltūik* ‘koy, körfez; koltuk altı’ < Tü. *koltuk* aa. [< *kol* ‘kol’ -*tuk*] (1575, 3: 557), *kūç* ‘vasalların hükümdarlarına karşı sundukları hizmet’ < Tü. (Har.) *küç* aa. (1662, 3: 625), *?kūzgū* ‘ayna’ < Tü. (Çağ.) *küzgü* aa. (1674, 3: 637), *kūn* ‘gün’ < Tü. (OT.) *kün* aa. (1688, 3: 655), *kūn* ‘halk, insanlar, tabi olarak yaşayanlar’ < Tü. (Çağ.) *kün* aa. (1689, 3: 656), *gūz* ‘güz’ < Tü. (Az.) *güz* aa.

² Doerfer incelenen eserinde uzun /ō/ ve /ū/ gibi Farsçada olmayan sesler işaretlemiştir. Bu sesler için Doerfer’in transkripsiyonuna sadık kalınmıştır.

(1724, 4: 10), *yūz* ‘yüz’ < Tü. *yüz* aa. (1921, 4: 221), *yūlūk* ‘özel bir mahkeme, temyiz mahkemesi’ < Tü. *yuluğ* ‘fide’ [*yul*- bedel ödemek, çözmek, kurtarmak - (*u*)*k*] (2133, 4: 314).

1.2.8. Uzun Ünlülerin Kısılması

Aşağıdaki örnekte bir *geri dönen alıntı* olan kelime kısa ünlülü olacak şekilde Türkçeleşmiş tekrar Farsçaya geçtiğinde de kısa ünlülü kalmıştır.

esän ‘sağlıklı, sağ salim’ < Tü. (Çağ.) *esän* ‘esen’ < Orta Far. *āsān* (478, 2: 58).

1.3. Ünlü Erimesi

Dillerde ses düşmesinin sebebi, genellikle kelimeleri üretirken az çaba sarfetmektir. Türkçede kelime birleşmeleri ve vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi sebebiyle oluşan bu ses olayı Farsçada Türkçe öğelerin benzerlikten dolayı karıştırılması sonucu oluşmuştur.

1.3.1. Türkçe İyelik Eki *-I*’nın Farsça Soyut İsimler Türeten *-i** Eki İle Karışmasıyla Oluşan Ünlü Erimesi

ēv oğlān ‘saray işlerinde (özellikle hatuna) hizmet eden’ < Tü. (Çağ.) **ev oğlani* ‘uşak’ (675, 2: 226), *kūz* ‘kuzu’ < Tü. *kozi* aa. (1559, 3: 546).

1.4. Ünlü Türemesi

Kelimenin aslında olmayan bir ünlünün türemesi hadisesidir (Coşkun, 2015: 44).

sārinc ‘sarnıç’ < Tü. (Çağ.) *sarniç*, (Osm., Az.) *sarnic* aa. (1206, 3: 219).

2. Ünsüzler

Türkçe ve Farsçanın ünsüz dizgeleri, yalın ve birbirine yakındır. Arapçanın gelişmiş ünsüz dizgesi, Türkçe ve Farsçanın monoftonglardan oluşan ünsüz dizgelerine basitleştirilerek uyarlanmıştır. Her iki dilin sesletim sisteminde yer alan ünsüzlerden, Türkçe için /x/ ve /j/, Farsça için , /k/ tipik değildir. /h, x, j/ ünsüzleri muhtemelen,

Farsçanın etkisiyle Türkçe ses dizgesine dâhil olmuş, ancak yazı dilinde sınırlı sayıda Türkçe kelimeye yer alabilmiştir. Farsçada /k/, yalnızca başka dillerden kopyalanan sözlerle sınırlı kalmış, söyleyişte /g/ ile birleşmiştir. Dudaksıl /h/, modern söyleyişte hissedilmemekle birlikte, bu dile özgü bir seslik ve ortografik gelenek olarak korunmuştur (Eker, 2009: 374). Türkçenin tarihi devirlerinde, bazı çağdaş lehçelerde ve ağızlarda bulunan, Türkçenin tipik seslerinden olan /ŋ/’nin kullanımından kaçınılmış bu ses çoklukla benzer seslere dönüştürülmüştür.

/b/	ب	/g/	گ	/k/	ک	/p/	پ	/v/	و
/c/	ج	/ğ/	غ	/k̄/	ق	/r/	ر	/y/	ی
/ç/	چ	/h/	ح, ه	/l/	ل	/s/	ص, س, ث	/z/	ض, ظ, ز, ذ
/d/	د	/h̄/	خ	/m/	م	/ʃ/	ش	/ʔ/	ع
/f/	ف	/j/	ژ	/n/	ن	/t/	ت		

Çizelge III: Farsçanın Ünsüzleri

2.1. Ünsüz Benzeşmesi

“İç seste yan yana iki ünsüz bulunan yerlerde veya söyleniş bakımından aynı durumda bulunan komşu kelimelerin son ve ön sesleri arasında, bazen iki ünsüzden birinin kendisine yakın boğumlanma niteliği taşıyan öteki tarafından büsbütün veya kısmen benzeştirilmesi olayı” (Korkmaz, 2017: 242) ünsüz benzeşmesi olarak adlandırılır.

2.1.1. İlerleyici Benzeşme

Kelime içinde yan yana bulunan ünsüzlerden öncekinin kendinden sonrakini etkileyerek boğumlama niteliği bakımından kendisine benzetmesidir (Korkmaz, 2017: 160).

tōk̄k̄ī ‘vurma’ < Tü. (Özb.) *toḳi-* ‘vurmak’ [*toḳı-* ‘vurmak’ - *ḡı*] (977, 2: 629).

2.1.2. Gerileyici Benzeşme

Kelime içinde önce gelen sesin, sonraki sese, boğumlanma niteliği bakımından kısmen veya bütünüyle benzeşmesi olayıdır (Korkmaz, 2017: 144).

katlama = *kalama*, *kallama* ‘ince çörek’ < Tü. (Özb.) *katlama* aa. [< *kat* ‘kat’ - *la-* ‘katlamak’ - *ma*] (2076, 4: 295),

Ard arda gelmiş olan sedasız ve patlayıcı bir ses olan /t/ ile sedalı ve akıcı bir ses olan /l/’nin farklı karakterlerinin sözleyiş zorluğu yaratmasından dolayı /l/, /t/’yi kendisine benzetmiştir.

2.2. Ünsüz Değişmeleri

Coşkun ünsüz değişmelerini uzak veya yakın komşu ünsüzlerin, ağız yolu, burun yolu, sedalılık, sedasızlık, patlayıcılık, sızıcılık, akıcılık, boğumlanma yerleri gibi bakımlardan birbirlerine benzer duruma gelmeleri olarak tanımlamıştır (2015: 68). Fakat Türkçe Farsça ilişkilerine bakıldığında Farsçanın Türkçenin ses bakımından uyumlu sözlerini genel olarak bozduğu görülmektedir.

2.2.1. /b/ < /m/

Sızıcı, sedalı dudak ünsüzü /m/’nin patlayıcı sedalı dudak ünsüzü olan /b/’ye dönüşmesi olayıdır.

ōbāça ‘kuyruk sokumu kemiği, kuyruk kemiği’ < Tü. *omaça* aa. (571, 2: 132).

2.2.2. /b/ < /p/

Boğumlanma yerleri (dudak) aynı olan ve her ikisi de patlayıcı olan bu iki ses seda bakımından birbirlerinin karşıtlarıdır. Türkçede çoğunlukla benzeşme yaratacak şekilde birbiri yerine kullanılan ve kelime sonunda daima sedasız, ortasında ise çoklukla sedalı olanı kullanılan bu iki ses Farsçada genelde Türkçedeki ünsüz uyumunu bozacak şekilde değişmektedir.

ēb ‘uygun’ < Tü. (Özb.) *ep* aa. (631, 2: 173), *bakmāz* ‘bir tür şıra’ < ? *pekmez*, *bākmās*, *pekmes*, *bekmez* ‘pekmez, şurup’ (756, 2: 307), *kābçūk* ‘cüzdan’ < Tü. (Özb.) *kapçuk* ‘kese, para kesesi’ [< *kap* ‘kap’ - *çuk*] (1420, 3: 414).

2.2.3. /c/ < /ç/

Boğumlanma yerleri (dudak) aynı olan ve her ikisi de patlayıcı olan bu iki ses seda bakımından birbirlerinin karşıtlarıdır. Aykırı örnekleri bulunmakla birlikte tespit edilen örneklerde Farsçada genelde kelime başında sedalı olan /c/ sesinin tercih edildiği görülmektedir.

cātāg ‘çadır direğine sabitlenmiş ağaç parçası’ < Tü. (Çağ.) *çatağ* aa. [< *çat-* ‘birleştirmek’ - *ag*] (1016, 3: 1), *cāl* ‘dikenli ağaç ya da çalı’ < Tü. *çal* ‘dikenli çalı, bir ağacın kökü, fundalık yer’ (1018, 3: 2), *ciziğ* ‘kızartılan ve undan yapılmış bir yemeğin üzerine dökülen koyunun kuyruk yağı’ < Tü. *çiziğ* ‘kuyruk yağı, kızartılmış yağ’ (1020, 3: 2).

2.2.4. /c/ < /h/, /k/

Patlayıcı ve sedasız /k/ ve /h/ sesleri, patlayıcı fakat sedalı olan /c/ sesine dönüşmüştür. Fakat bu sesler birbirlerinin seda bakımından karşılığı değildirler.

ucmāc ‘cennet’ < Tü. *uçmak*, *uçmağ* aa. < ? (423, 2: 12).

2.2.5. /c/ < /ş/

Sedasız ve sızıcı bir ses olan /ş/’nin sedalı ve patlayıcı bir ünsüz olan /c/’ye dönüşmesiyle oluşan ses olayının örneği aşağıda belirtilmiştir.

tārāc ‘soygun, yağma’ < ? Tü. *taraş* aa. [< *tara-* ‘taramak, taraklamak, tırmıklamak’ - *ş* ‘yağma’] (853, 2: 435).

Türkçe kelimedeki /t/ sedasız ve patlayıcı, /ş/ sesi ise sedasız ve sızıcıdır. Bu hâliyle seda bakımından uyumlu olan kelime, Farsçada /-c-/ < /-ş-/ değişimiyle /c/’nin sedasız olması sebebiyle seda bakımından da uyumsuz hâle gelmiştir.

2.2.6. /ç/ < /ş/

Her ikisi de sedasız olan ve diş eti ardında boğumlanan bu iki sestten sızıcı bir ses olan /ş/’nin, sürekliliğini yitirip /ç/’ye dönüşmesi olayıdır.

şapātī, şappātī ~ çapāt, çappāt ‘tokat, şaplak’ < Tü. (Özb.) *şapati* aa. (1324, 3: 319), *kengāç* ‘görüſme, danışma’ < Tü. (Çağ.) *keñäş* aa. [< *keñä-* ‘danışmak, görüſmek’ - *ş*] (1651, 3: 613).

2.2.7. /ç/ < /z/

Bu iki sesin boğumlanma noktaları çok yakındır (/ç/ diş eti ardı, /z/ ise diş etinde boğumlanmaktadır.). Bu yüzden birbiri yerine kullanılabilirler. Bu ses olayı sedalı ve sızıcı /z/’nin, sedasız ve patlayıcı /ç/’ye dönüşmesiyle oluşur.

bārça ‘büyük bir savaş barkosu, üç direkli yelkenli gemi’ < Tü. (Osm.) *barça* aa. < Lev. *barza* aa. (684, 2: 234)

Kelimedeki /z/ sızıcı sesinin /b/’nin patlayıcılığı dolayısıyla ilerleyici benzeşme yoluyla patlayıcılık bakımından uyuma girdiğı ve Farsçaya bu şekilde kopyalandığı görölmektedir.

2.2.8. /d/ < /ḏ/

Sızıcı ve sedalı /ḏ/’nin patlayıcı ve sedalı /d/’ye dönüştüğü ses olayıdır.

ūd ‘davar’ < Tü. (Har.) *uḏ* aa. (584, 2: 140), *ēḏī* ‘efendi, tanrı’ < Tü. (Har.) *eḏī* aa. (636, 2: 176)

2.2.9. /d/ < /t/

Boğumlanma yerleri (diş eti) aynı olan ve her ikisi de patlayıcı olan bu iki ses seda bakımından birbirlerinin karşıtlarıdır. Düzenli olmamakla birlikte aşağıdaki örneklerde Farsçanın kelime başında ve sonunda sedalı /d/ sesini tercih ettiğı görölmektedir.

dūtūm ‘Cengiz Han’ın atalarından birinin unvanı’ < Moğ. *tudun* < OT., ET. *tudum* ‘komiser, (yaklaşık olarak) başkağ’ (1194, 3: 207), *keçīd* ‘nehir geçit yeri’ < Tü. (Çağ.) *keçit* ‘nehir geçit yeri’ [< *keç-* ‘geçmek’ - (*i*)*t*] (1621, 3: 584), *yedāk* ‘yedek at’ < Tü. (Az.) *yedāk*, daha çok (Özb.) *yetāk* ‘yedek at’ [< *yet-* ‘yetmek’ - *āk*] (1831, 4: 141).

2.2.10. /f/ < /w/

Her ikisi de sızıcı olan seslerden sedalı olan /w/'nin, sedasız karşılığı olan /f/'ye dönüşmesi olayıdır.

*sāfçī** 'peygamber' < Tü. (OT.) *sawçī* aa. [< *saw* 'söz' - *çī*] (1215, 3: 226).

2.2.11. /ğ/ < /h/

Sızıcı ve sedasız bir gırtlak ünsüzü olan /h/'nin patlayıcı sedalı /ğ/'ye dönüşmesi olayıdır.

yağşilik 'bağış, cömertlik' < Tü. (Az.) *yağşilik* 'hayırlı iş' [< *yağşī* 'iyi, güzel' - *lik*] (1869, 4: 178), *yağşilikçī* 'asil, soylu, cömert' < Tü. (Az.) *yağşilikçī* aa. [< *yağşī* 'iyi, güzel' - *lik* 'hayırlı iş' - *çī*] (1870, 4: 179).

2.2.12. /ğ/ < /k/

Boğumlanma yerleri (arka damak, dil ortası) aynı olan ve her ikisi de patlayıcı olan bu iki ses birbirilerinin seda bakımından karşıtlarıdır. Düzenli olmamakla birlikte; Farsçanın kendisi için tipik olmayan bir ses olan /k/ yerine kelime sonu ve başında genellikle /ğ/'yi tercih ettiği görülmektedir.

argūt 'kımız mayalamaya veya depolamaya yarayan deri torba' < Tü. *arkūt* aa. (458, 2: 43), *bulamāğ* 'bir tür çok akıcı olmayan un lapası' < Tü. (Çağ.) *bulamak* aa. (770, 2: 321), *tāğ* 'saksaul ağacı' < ? Tü. *tağ* aa. (858, 2: 439), *totuğ* 'askeri vali, genel vali' < Tü. *totuğ* aa. < Çin. (874, 2: 452), *çāğ* 'zaman; özellikle: bir hükümdarın hükümdarlık dönemi; çift saat' < Tü. (Çağ.) *çak* aa. (1045, 3: 25), *çapāğ* 'bir balık türü, tirsi balığı?' < Tü. (Az.) *çapak* 'çamca balığı' ya da 'çapak' (1061, 3: 46), *çoğal* 'zırh' < Tü. *çoğal* aa. (1084, 3: 73), *sīrūğ* 'çadır direği' < Tü. (Çağ.) *siruk* aa. (1313, 3: 309), *ğāzī* ~ *kazī* 'bir tür sos' < Tü. *kazī* aa. (1356, 3: 359), *ğazalāğ* 'tarlakuşu' < Tü. *kazalak* aa. (1359, 3: 361), *ğaltāk* 'fişeklik' < Tü. (Az.) **kaltak* aa. < Far. (1360, 3: 361), *ğōş* 'çift; yedek at; bir çift öküz' < Tü. *koş* aa. (1361, 3: 362), *ğoduğ* 'sıpa' < Tü. *koduk* aa. < ? (1438, 3: 424), *ğavurdāğ* 'kızartma, kızarmış et' < Tü. (Özb.) *ğavurdağ* aa. [*ğavur*- 'kavurmak, kızartmak' - *dağ*] (1554, 3: 541), *ayāğ*

‘ayak’ < Tü. (Az.) *ayak* aa. (1972, 4: 265), *çir*tāg* ‘partizan, çeteci, (aşağılayıcı bir söyleyiş ile) düşman taraftarı’ < Tü. (Osm.) *çitak* aa. (1154, 3: 129).

2.2.13. /h/ < /ğ/

Sedalı ve patlayıcı /ğ/’nin sedasız ve sızıcı olan /h/’ye dönüşmesi olayıdır.

bahādur ‘kahraman; yakın dövüşte çok iyi olan birinin asıl unvanı, daha sonraları (Timurlular, Türkmenler ve Özbek Hanlığı zamanından itibaren), herhangi bir hükümdarın adında bir unvan unsuru olarak bulunan lakap’ < Tü. *batur* ~ *bağatur* ‘kahraman’ (817, 2: 366).

2.2.14. /h/ < /k/

Sedasız, patlayıcı ve arka damak ünsüzü olan /k/’nin sedasız, sızıcı ve gırtlak ünsüzü olan /h/’ye dönüşmesi olayıdır.

buḥū? *buḥaw?* ‘köstek’ < Tü. (Az.) *buḥou* < *buḥaw* aa. [< ET. *buḡaḡu* ‘bukağı’] (725, 2: 277), *talḥā* ‘bir yemek’ < Tü. *talḡan* aa. (928, 2: 546), *ḡāphūn* ‘(özellikle ganimet elde etme amacıyla yapılan) hızlı, beklenmedik saldırı’ < Tü. (Çağ.) *ḡapḡun* ~ *ḡapḡin* aa. [< *ḡap*- ‘dört nala koşarak baskın yapmak’ - *ḡun* / *ḡin*] (1036, 3: 13), *ḡātūn* ‘hanın kadını, sonraları: soylu kadın, hatta (basitçe) kadın’ < Tü. (ET., OT.) *ḡātun* [< *ḡatun*] aa. (1159, 3: 132), *ḡadang* ‘akça kavak, beyaz huş; bu ağaçtan yapılan ok’ < Tü. (OT.) *ḡadiḡ* ‘beyaz huş ağacı’ (1164, 3: 183), *ḡaftān* ‘kaftan’ < Tü. **kaftan* aa. [< *ḡap* = *ton* (kelime anlamı ‘çuval elbisesi’)] (1168, 3: 185), *ḡavāk* ‘göz kapağı’ < Tü. (Özb.) *ḡavaḡ* aa. [< *ḡapak* ‘kapak’] (1545, 3: 535), *ḡekirtāk* ‘adem elması’ < Özb. diyalektlerinde **kekirtak* ‘gırtlak’ [< *kekir*- ‘geğirmek’ - *tak*] (2033, 4: 282).

2.2.15. /k/ < /g/

Boğumlanma yerleri (ön damak, dil ortası) aynı olan ve her ikisi de patlayıcı olan bu iki ses birbirlerinin seda bakımından karşıtlarıdır. Bu ses değişimi için, Farsçaya geçmiş kelimelerde, düzenli olmamakla birlikte genelde sedasız sesler komşuluğunda /-k-/ < /-g-/ değişimi yaşandığı görülmektedir.

atābāk ‘prens eğitici; daha sonra: bazı hanedanların unvanı’ < Tü. (Selçuklularda) *atabäg* ‘prens eğitici’ (415, 2: 7), *anķūd* ‘al kuşaklı ördek’ < Tü. (Çağ.) *anğut* ‘bir su kuşu’ (563, 2: 129), *bāķi*r kara* ‘bağrıkara kuşu’ < Tü. (Az.) *bağir* (*bağri?*) *kara* aa. (707, 2: 255), *tāķīķū* ‘tavuk’ < ET. *taķiģu* aa. (861, 2: 441), *tōķāk* ‘hastalık’ < Tü. (Çağ.) **toğak* aa. (972, 2: 623), *?sanķārsiķ* ‘süreç, iki hukuki durumun karşılaştırılması (dava açanın ve sanığın)’ < ? Tü. (Çağ.) *sanğarsiķ* aa. [*< sa-* ‘saymak’ - *n* ‘sayma, hesaplama’ - *ķār-* ‘bir şeyden saymak, bir şeyle karşılaştırmak’ - *siķ*] (1272, 3: 272), *ķāçķūnķī* ‘mülteci, asker kaçağı, düşman tarafına geçen asker kaçağı’ < Tü. (Çağ.) *ķaçģunķi* aa. [*< kaç-* ‘kaçmak’ - *ģun* ‘kaçma’ - *çi*] (1380, 3: 377), *ķadirķa* ‘bir tür kadirga’ < Tü. (Osm.) *ķadirģa* aa. < Slav. < Yun. (1437, 3: 423), *ķarātķū* ‘bir çeşit tuzak yemi: av kuşlarını çekmek için kullanılan bir tüy oyunu (hilesi)’ < Tü. (Çağ.) *ķaratģu* aa. (1441, 3: 432), *ķuzķūn* ‘kuzgun’ < Tü. (Az.) *ķuzģun* aa. (1480, 3: 468), *ķavāķ* ‘kavak ağacı’ < Tü. (Az. diyalektleri) *ģavaķ* aa. (1544, 3: 534), *yōnķār* ‘üç telli Türk udu; tel, ip’ < Tü. (Osm., Az.) *yongar* aa. (1934, 4: 229), *Āķ-Tāķ* ‘yer adı; dağ adı’ < Tü. *Aķ-Tağ* ‘ak dağ’ (1963, 4: 261).

2.2.16. /k/ < /ķ/

Farsça için tipik olmayan sedasız, patlayıcı ve arka damak ünlüsü olan /ķ/’nın sedasız, patlayıcı ve ön damak ünsüzü olan /k/’ye dönüşerek öndamaksillaşmasıdır.

tōtak ‘çene’ < Tü. (Özbek ağızlarında) *totak* aa. (başka durumlarda ‘dudak’) (952, 2: 603).

2.2.17. /ķ/ < /h/

Sedasız, sızıcı ve gırtlak ünsüzü olan /h/’nın sedasız, patlayıcı ve arka damak ünsüzü olan /ķ/’ya dönüşmesi olayıdır.

arģālulūķ ‘bir kıyafet parçası’ < Tü. (Az.) *arģalīh* ‘bir tür iç giysisi’ (449, 2: 29), *būlāk* ‘pınar’ < Tü. (Çağ.) *bulak* ~ (Az.) *bulag* ~ (dial.) *bulaķ* aa. [*< bula-* ‘akmak’ - *ķ*] (809, 2: 355), *ģaftān* ‘kaftan’ < Tü. **kaftan* aa. [*< kap* = *ton* ‘elbise’ (kelime anlamı ‘çuval elbisi’)] (1168, 3: 185).

2.2.18. /k/ < /ŋ/

Farsça için tipik olmayan arka damak geniz n'sinin (/ŋ/'nin) boğumlanma yeri bakımından ona yakın bir art damak ünsüzü olan sedalı /k/ sesine dönüşmesi olayıdır.

inķirčāk 'semer' < Tü. (Çağ.) *iñirčak* aa. (562, 2: 128).

2.2.19. /l/ < /r/

Sedalı, titretilmiş, akıcı ve diş eti sesi olan /r/'nin, yine sedalı, akıcı bir diş eti sesi olan /l/'ye dönüşmesidir. Her ikisinin de diş etinde boğumlanan ve akıcı sesler olması sebebiyle çoğu zaman birbirini yerine kullanılan sesler olmuşlardır.

tulumba 'boru; yangın söndürme pompası' < Tü. (Osm.) *tulumba* aa. < İtal. *tromba* aa. (929, 2: 549), *ķart* ~ *ķartbān* ~ *ķartbūs* ~ *ķalt* ~ *ķalta* ~ *ķarta* 'aldatılmış koca' < ? Tü. *ķart* 'karaktersiz, onursuz' (1452, 3: 440), *yarāsa* ~ *yalāsa* ~ *yarışķi* 'yarasa' < Tü. (Az.) *yarasa* ~ *yarışķi* aa. (1836, 4: 143).

2.2.20. /m/ < /ŋ/

Farsça için atipik olan sedalı arka damak geniz n'sinin (/ŋ/'nin), yine burunsu bir ses olan sedalı dudak nazalı /m/'ye dönüşmesi olayıdır. Türk dilinin bazı tarihi devirlerinde ve lehçelerinde nazal seslerden kaçma Türkçe kelimelerde de görülmektedir. Fakat örnekteki kopyalama Çince üzerinden yapılmıştır.

sīm 'bir hacim ölçüsü' < ? Çin. *şin* aa. (1317, 3: 313).

2.2.21. /n/ < /m/

Her ikisi de akıcı nazal sesler olan bu seslerden dudakta boğumlanan /m/'nin diş etinde boğumlanan /n/'ye dönüştüğü ses olayıdır. Bu ses olayı Türkçe kelimelerde çoğu zaman tam tersi yönde olup genelde içinde dudak sesleri olan kelimelerin komşuluğunda benzeşmeye uğrar. Fakat aşağıda bu uyumun Farsçada bozulduğu görülmektedir.

banbū 'bambu' < Mal. *bambu* aa. (773, 2: 326), *tanbū* 'bir çeşit çadır' < ? Tü. *tāmbū* aa. (938, 2: 570), *ķarkasūn* ~ *kūrgāşīm* 'kurşun' < Tü. (Az.) *ķorkuşun*, (Özb. diyalektleri) *ķorgaşim* aa. (1466, 3: 452).

2.2.22. /n/ < /ŋ/

Farsça için tipik olmayan sedalı arka damak geniz n'sinin (/ŋ/'nin), yine burunsu bir ses olan sedalı öndamak geniz n'sine (/n/'ye) dönüşmesi olayıdır. Türk dilinin bazı tarihi devirlerinde ve lehçelerinde nazal seslerden kaçma Türkçe kelimelerde de görülmektedir. Fakat örneklerdeki kopyalamaların hepsinde bu ses olayı Farsçada gerçekleşmiştir.

tansūk 'verilecek olan hükümdarın bölgesinde nadir bulunan şeylerden oluştuğu için özellikle değerli olan hediye' < Tü. (Çağ.) *taṇsuk* aa. (939, 2: 570), *?tūnçī* 'kural, emir' < ? Tü. (Çağ.) *tuñçi* aa. (986, 2: 643), *sonkur* 'akdoğan' < Tü. (Çağ.) *soñkur* aa. (1273, 3: 272), *ḳālīn* 'gelin parası' < Tü. (Çağ.) *ḳalīn* ~ *ḳaliñ* aa. (1407, 3: 399), *yengä* 'üvey anne: evlendirilen ağabeyin, daha doğrusu babanın karısı; gelini yönlendiren kişi' < Tü. (Çağ.) *yengä* aa. (1907, 4: 206), *yūn* 'eğer keçesi' < Tü. (OT.) *yun* 'hayvan kılı' (1931, 4: 227), *ūzāngū* 'üzengi' < Tü. *üzāñgi* aa. (598, 2: 147), *sāngūn* 'bir prens ünvanı' < Çin. *siāñgūñ* aa. (1221, 3: 234).

2.2.23. /ng/ < /ŋ/

Farsça için tipik olmayan sedalı arka damak geniz n'sinin (/ŋ/'nin), içindeki seslere ayrıştığı ses olayıdır. Türk dilinin bazı tarihî devirlerinde, lehçelerinde nazal seslerden kaçma Türkçe kelimelerde de görülmektedir.

izğirīng 'karlı, soğuk' < Tü. (Özb. ağızları) *izğiriñ* aa. (472, 2: 54), *ang* 'zihin, akıl' < Tü. (Özb.) *añ* aa. (565, 2: 130), *ölāng* 'bozkır çayırı' < Tü. (Çağ.) *ölāñ* aa. (620, 2: 161), *ōng* 'sağ' < Tü. (Çağ.) *oñ* 'sağ' (624, 2: 165), *teng* 'yük hayvanı üzerindeki bir mal balyası paketi, yükün yarısı; ayrıca genel anlamda mal paketi' < Tü. (Çağ.) *teñ* aa., (asıl anlamı: 'denk, aynı') (941, 2: 574), *tung* 'bir tür kap' < Tü. (Çağ.) *tuñ* aa. < Çin. *tuñ* aa. (942, 2: 577), *tāngri*, *tengri* 'tanrı' < Tü. (OT.) *tāñri*, (Çağ.) *teñri* aa. (944, 2: 577), *dāngīz* 'deniz' < Tü. (Osm.) *dāñiz* 'büyük göl, deniz' (1192, 3: 205), *sangīn* 'süngü; ağır; katı, (orduda) sayısız; sıkı; inatçı' < ? Tü. *sūñü* 'süngü' (1275, 3: 279), *karāngū* 'karanlık' < Tü. *ḳarañgu* aa. (1448, 3: 437), *ḳaşang* 'hoş, güzel, zarif' < Tü. (Çağ.) *ḳaşañ* 'ince, zayıf' (1498, 3: 482), *ḳoñgur* 'sarıya çalan kahve rengi (at rengi)' < Tü. (Çağ.) *ḳoñur* aa. (1536, 3: 525), *māngū* 'hayat suyu' < Tü.

māñü ‘ebedilik, sonsuz’ (1744, 4: 28), *?mūng ōl* iddiaya göre ‘Moğol adının asıl etimolojisi : çaresiz ve naif’ < ? Tü. *muñ ol* ‘sefalettir, yoksulluktur’ [< *muñ* ‘sıkıntı’ + *ol* (< *er-* ‘olmak’ - *ür* + *ol* ‘o’)] (1748, 4: 31), *mānglī* ‘doğum izi olan’ < Tü. *māñli, meñli* aa. [< *māñ* ~ *meñ* ‘ben, doğum izi’ - *li*] (2113, 4: 306).

2.2.24. /nḱ/ < /ŋ/

Farsça için tipik olmayan sedalı arka damak geniz n’sinin (/ŋ/’nin), içindeki seslere ayrıştığı ses olayıdır. Türk dilinin bazı tarihi devirlerinde ve lehçelerinde nazal seslerden kaçma Türkçe kelimelerde de görülmektedir.

ḱanḱlī ‘araba’ < Tü. (Çağ.) *ḱaṅli* ‘araba; bir boy adı’ (1541, 3: 530).

2.2.25. /p/ < /b/

Boğumlanma yerleri dudak olan ve her ikisi de patlayıcı olan bu iki ses birbirilerinin seda bakımından karşıtlarıdır. Aşağıdaki örnekte sedasız ünsüzler komşuluğunda yaşanan bir değişme söz konusu olabilir.

paşmāḱ ‘at’ < Tü.? *başmaḱ* ‘bir yaşında buzağı’ (841, 2: 426), *ṭapān* ‘huzursuz, tedirgin, dikkati dağılmış’ < ? Tü. (Osm.) *taban* ‘cesaret, kararlılık, enerji’ < ? (1341, 3: 339).

2.2.26. /s/ < /ṣ/

Sedasız sızıcı /ṣ/’nin sedalı sızıcı bir ses olan /s/’ye dönüşmesidir.

ḱarḱasūn ~ *kūrḡāṣīm* ‘kurşun’ < Tü. (Az.) *ḱorḱuṣun*, (Özb. ağızları) *ḱorḡaṣim* aa. (1466, 3: 452).

2.2.27. /ṣ/ < /ç/

Her ikisi de sedasız olan ve diş eti ardında boğumlanan bu iki sestten süreksiz /ç/’nin, süreklileşip /ṣ/’ye dönüşmesi olayıdır.

ḱāṣtī ‘O kaçtı.’ < Tü. (Çağ.) *ḱaṣti* aa. [< *ḱaṣ-* (< *ḱaç-*) ‘kaçmak’ - *ti*] (1392, 3: 389), *kūṣlūk* ‘büyük güçlü hükümdar’ < Tü. (Çağ. konuşma dili) *kūṣlūk* ‘güçlü’ [< *kūḱ*

‘güç’ - *lūk* (< - *lüg*)] (1676, 3: 639), *şavķūn* ‘ağlama’, *şavķūn kardan* ‘bağırmak, gürültü yapmak’ < Tü. *çapķun* ‘baskın’ (2054, 4: 291).

2.2.28. /ş/ < /ž/

Boğumlanma yerleri (diş eti ardı) neredeyse aynı olan ve her ikisi de sızıcı olan bu iki ses birbirilerinin seda bakımından karşıtlarıdır denebilir.

muştuluķ veya *muştaluķ* ‘iyi haberler için ödül olarak verilen hediye; ödüllendirilmeye değer haber’ < Tü. (Az.) *muştuluķ* aa. [< Far. *mužd* ~ (*mužda*) ‘iyi haber’ - *luķ*] (1737, 4: 21).

2.2.29. /t/ < /d/

Boğumlanma yerleri (diş eti) aynı olan ve her ikisi de patlayıcı olan bu iki ses birbirilerinin seda bakımından karşıtlarıdır.

būta ‘çopra, çalılık’ < Tü. (Çağ.) *buta* ~ (Az.) *budaķ* aa. (779, 2: 329), *tāpķūr* ‘sınıf vergisi = farklı amaçlar için ek vergi’ < Tü. (Çağ.) *tapķur* aa. < Moğ. *dabķur* ‘ikiye katlama, kat, sıra’ (848, 2: 429), *tīlmāçī* ‘sözcü (tercüman)’ < Tü. (Özb.) *tilmaçi*, *tilmaç*, *dilmaç* aa. [< *til* ‘dil’ - *maç*] (1010, 2: 662), *tās* ‘sakalsız delikanlı; kel, saçsız, kılsız’ < Tü. (Az.) *daz* aa. (2056, 4: 292).

2.2.30. /w/ < /v/

Sedalı sızıcı diş-dudak sesi olan /v/’nin yine sedalı bir ses olan çift dudak /w/’sine dönmesidir.

sawrūgā ‘mersinbalığı’ < Rus. *sevrjūga* aa. < Tü. **sövrük* aa. < **sibrik* aa. (1289, 3: 291), *ķaw* ‘kav’ < Tü. *ķav* ‘kav’ (1542, 3: 532).

2.2.31. /v/ < /p/

Patlayıcı sedasız bir dudak ünsüzü olan /p/’nin, sızıcı sedalı bir diş ünsüzü olan /v/’ye dönüşmesidir.

ķavāķ ‘göz kapağı’ < Tü. (Özb.) *ķavaķ* aa. [<< *kapaķ* ‘kapak’] (1545, 3: 535).

2.2.32. /v/ < /y/

Akıcı yarı ünlü /y/'nin sızıcı sedalı /v/'ye dönüşmesiyle gerçekleşen bir ses olayıdır.

varēb 'eğri, çalılık, bükülmüş' < ? Tü. (Az. diyalektlerinde) *yöräp, öräp* aa. (1764, 4: 43).

2.2.33. /v/ < /' /

Patlayıcı gırtlak sesi olan /'/'in sızıcı ağız sesine dönmesidir.

māvuna 'yük gemisi' < Tü. (Osm.) *mavuna* 'gemi' < ? Ar. *ma'una* 'yardım, destek' (1736, 3: 19).

2.2.34. /y/ < /' /

Patlayıcı gırtlak sesi olan /'/'in akıcı ağız sesi olan /y/'ye dönmesidir.

nāyibçilik 'vekâlet' < Tü. (Az., Trkm.) **nāyibçilik* aa. [< Ar. *nā'ib* 'vekil, millet vekili' - *çi - lik*] (1752, 3: 35).

2.3. Ünsüz Erimesi

Türkçede olduğu gibi Türkçeden kopyalanan Farsça kelimelerde de bazı ünsüz erimleri olmuştur. Genel olarak ses düşmeleri dilde tasarruf, az çaba ve kolaylık sağlama eğiliminden dolayı olmaktadır.

2.3.1. /ğ/ Erimesi

kū 'kuğu' < Tü. (Çağ.) *kū, kuğu* aa. (1543, 3: 533).

2.3.2. /k/ Erimesi

būtala 'tay' < Tü. (Özb.) *botalak* 'genç deve' [< *bota* 'deve yavrusu' - *lak*] (778, 2: 329), *būta* 'çopra, çalılık' < Tü. (Çağ.) *buta* ~ (Az.) *budak* aa. (779, 2: 329).

Aşağıdaki örneklerde ikizleşmeden kaçınmak için erime olmuş gibi görünmektedir.

saķiz ‘sakız’ ‘tatlı kokulu reçine, sakız; terpentin’ < Tü. (Az.) *saķ(k)iz* aa. (1249, 3: 255), *yīdī kūt* ‘Uygur hükümdarlarının unvanları’ < Tü. (Har.) **īdīķ kut* aa. < **īduķ kut* kelime anlamı yaklaşık olarak ‘tabulaştırılmış hükümdar’ (1936, 4: 230).

2.3.3. // Erimesi

ōkadar ‘çok, fazla, daha fazla’ < Tü. *o ķadar, ol kadar* aa. (608, 2: 154).

2.3.4. /n/ Erimesi

talhā ‘bir yemek’ < Tü. *talķan* aa. (928, 2: 546).

2.3.5. /p/ Erimesi

çuçurgā ‘kamçı düğümü, kamçı kayışı, kamçı’ < Tü. *çupçurgā* ‘kırbaç kayışı, kırbaç’ (1072, 3: 56).

2.3.6. /ş/ Erimesi

aķīd ‘bir unvan’ < Soğd. *īķšīd* ‘Fergana hükümdarı’ (Tahminî bir bilgi olarak kayıtlıdır.) (436, 2: 18).

2.3.7. /t/ Erimesi

tātū ‘midilli’ < ? Tü. (Çağ., Eski Özb.) *tatu* aa. < Urd. *taṭṭū* aa. (851, 2: 434).

2.3.8. /v/ Erimesi

ķōrmāc ‘kavrulmuş tahıl’ < Tü. (Az.?) *ķavurmaç* aa. [< *ķavur-* ‘kavurmak’ - *maç*] (2091, 4: 299).

2.3.9. /y/ Erimesi

īpār ‘kekik, çördük otu’ < Tü. *īpar* ‘koku, misk’ [< ET. *yīpar* ‘kokulu bitki’] (411, 2: 2), *alanga* ‘alev’ < Tü. ? *yalaņī ~ yalanī ~ yaliņī* ‘alev’ (545, 2: 120), *īlķī* ‘at sürüsü’ < Tü. (Az.) *(y)ilķī* aa. (658, 2: 209), *tīn* ‘Rus para birimi, demir para’ < Tü. (Özb.)

tiyin aa. (1013, 2: 667), *sīrāk* ‘nadir (bitkiler hakkında)’ < Tü. (Özb.) *siyrek* ‘nadir, seyrek görülen’ (1311, 3: 308), *kō’in* ‘koyun; Türk-Moğol zodyak takviminin sekizinci yılı’ < Tü. (Har.) *koyin*, daha çok (Çağ.) *koy* aa. (1590, 3: 563), *kīma* ‘kıyma’ < Tü. (Çağ, Özb.) *kīyma* aa. [< *kīy-* ‘kesmek’ - *ma*] (1608, 3: 575), *kīrgūy* ~ *kīrgī* ~ *kīrkī* ‘atmaca’ < Tü. (Az.) *kīrguy*, (Özb.) *kīrgiy* aa. (1461, 3: 433).

2.4. Ünsüz Türemesi

Ünsüz Türemesi, kelimelerde akıcılığı ve kelimelerin dilde tutunmasını sağlamak için gerçekleştirilir. İkizleşmelerin kelimeleri vurgulayıp dilde tutunmasını kolaylaştırmak için yapıldığını söylemek mümkündür (Coşkun, 2015: 73).

2.4.1. /ç/ Türemesi

koççāk ‘güçlü, çevik, sağlıklı, iyi beslenmiş’ < Tü. *koçaq* ‘cesur, tecrübeli’ (1433, 3: 420).

2.4.2. /k/ Türemesi

buḳḳa, (*būḳa*, *būḳa*) ‘boğa’ < Tü. (Çağ., Özb.) *buḳa* aa. (752, 2: 299), *tikā* ~ *tikkā* ‘bir parçacık, küçük bir paçavra’ < ? Tü. *tikā* aa. (918, 2: 530).

2.4.3. // Türemesi

ḳula ~ *ḳulla* ‘boz; boz renkli, koyu renk kuyruklu ve koyu renk yeleli açık renkli at’ < Tü. *ḳula* aa. (1524, 3: 507).

2.4.4. /n/ Türemesi

tārḳūn ‘eyer kayışı’ < Tü. *tārḳū* aa. (893, 2: 499), *suncūḳ* ‘fıstığın, cevizin ve bademin çekirdeğinden kalın bir ip geçirilir. Koruk suyuna ve kaliteli bir una batırılır. Bu reçel kıvamındaki karışıma mum şekli verilir ve parçalara ayrılır. Bunun Türkçedeki adı *suncūḳ* tur ve râhat lokumun bir çeşididir.’ < Tü. *sucuk* ‘sucuk’ (1271, 3: 271).

2.4.5. /p/ Türemesi

şapātī, şappātī ~ çapāt, çappāt ‘tokat, şaplak’ < Tü. (Özb.) *şapati* aa. (1324, 3: 319).

2.4.6. /s/ Türemesi

bāssān (*bāsān* okunması daha olası) ‘yok eden’ < Tü. *basan* ‘zulüm, baskı, cin basması’ [< *bas-* ‘basmak’ - *an*] (689, 2: 240).

2.4.7. /ş/ Türemesi

yaşşīk ‘yağı az olan et, yağsız et’ < Tü. (Özb.) *yaşik* aa. (1865, 4: 173).

2.4.8. /y/ Türemesi

soqtū ~ soqtūy ‘bir tür salam’ < Tü. (Çağ.) *soqtu* aa. [< *sok* - ‘vurmak, hayvan kesmek’ - *tu*] (1250, 3: 256), *yināl* ‘(yüksek rütbe sahibi birine hizmet eden) vekil, Kırgız hükümdarının unvanı’ < Tü. (ET., OT.) *ināl* aa. (1900, 4: 196), *yīdī kūt* ‘Uygur hükümdarlarının unvanları’ < Tü. (Har.) **ıdıķ kūt* aa. < **ıduķ kūt* kelime anlamı yaklaşık olarak ‘tabulaştırılmış hükümdar’ (1936, 4: 230).

2.5. Metatez

Telaffuzu kolaylaştırmak için gerçekleştirilen bir ses hadisesidir (Coşkun, 2015: 75).

2.5.1. -ğ-, -v-

tawgā ‘koyun eti, un ve turşudan yapılan yemek’ < Tü. (Azeri diyalektlerinde) *tovga* aa. < Far. *doğva* (geri dönen alıntı) (970, 2: 622).

2.5.2. -ğ-, -p- (-b-)

çağbut ~ çabğut ~ çāpūt ‘paçavra, çaput’ < Tü. (OT.) *çapğut, çağbut* (metatezli), (Osm.) *çaput* aa. (1082, 3: 71).

2.5.3. -l-, -ğ-

burgül ‘ince bulgur püresi’ < Tü. *burgul* ~ *bulğur* aa. (736, 2: 288).

2.5.4. -l-, -r-

kelär ‘hristiyan kral’ < (Moğ. veya Çağ. üzerinden) *kelär*, *keräl* < Mac. *király* ‘kral’ (1641, 3: 600).

2.5.5. -p-, -r-

körpī ‘köprü vd.’ < Tü. (Az.) *körpü*, daha çok (Çağ., Özb.) *köprük* aa. (1623, 3: 585).

2.5.6. -r-, -m-

yūrmān ‘tarla sincabı’ < Tü. (Özb. ağızları) **yurman* < *yumran* aa. (1917, 4: 220).

2.5.7. -s-, -t-

dustāk ‘hapsedilmiş, zincire vurulmuş’ < Tü. (Az.) *dustaķ* aa. [< *dut-* ‘tutmak’ - *sak*] (1183, 3: 200).

2.5.8. -t-, -y-

tiyül ‘yaşam süreleri boyunca kölelere verilen arazi (babadan oğula geçmez)’ < Tü. (Çağ.) *yatul* aa. (1014, 2: 667).

2.5.9. -y-, -l-

bālyōz ‘konsolos’ < Tü. (Osm.) *balyoz* aa. < Orta Yun. *bāylos* < Orta Lat. *bajulus* (713, 2: 258).

İKİNCİ BÖLÜM

YAPI BİLGİSİ

Hint-Avrupa dil ailesine mensup olan ve yapı bakımından çekimli bir dil olan Farsçadan farklı olarak Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Bu nitelik Türkçenin çekici özelliklerinden olup Türkçeye kelime yapımında ve çekiminde büyük bir esneklik sağlamaktadır. Asırlar boyunca çok yakın coğrafyalarda birlikte yaşayan Türkler ve Farsların etkileşimlerinin dile yansması olarak Farsça Türkçeden Türkçede Farsçadan çeşitli açılardan etkilenmiştir. Türkçenin Farsçaya olan etkisi açısından bakıldığında, işte bu eklemeli yapının Yeni Farsçada, Eski ve Orta Farsçaya göre arttığı söylenebilir.

Yeni Farsçada, yeni kelimeler kelime kökü değişmeden ön ve özellikle de son eklerle oluşturulur. Sayıları oldukça fazla olan son eklerle yeni kelimelerin oluşturulması Farsçayı âdeta eklemeli bir dil gibi göstermektedir. Bu hâliyle Farsça diğer Hint-Avrupa dillerinden farklı bir durum sergilemektedir. İşte bu farklılığı yaratan dış etkenlerin dilin genel özelliklerini nasıl değiştirebildiğini kanıtlamak için, Türkçeden kopyalanan ve çoğu türemiş isim veya fiil gövdesi olan kelimelerin Farsçanın yapısına nasıl işlediği göstermek adına, aşağıda Farsçadaki Türkçe kelimelerin şekil yönünden incelemesi yapılmıştır. Burada en sık kullanılan ekler Türkçenin en işlek dolayısı ile çeşitli anlam veya yapı kopyalamalarına en açık ekleridir.

1. YAPIM EKLERİ

Yapım ekleri eklendikleri kök veya gövdelerin anlamlarında, uzak veya yakın bir ilgi olmakla beraber değişiklik meydana getirirler. Bu ekler kelime kök veya gövdesi ile çekim eklerine nazaran daha ilişkilidirler. Bunun sonucunda bir kelime gövdesinde daima çekim ekleri ile kök arasında yer almaktadırlar. Bu sıralamadan Ergin, yapım ekleri ile kökler arasındaki bağlantının sürekli, çekim ekleri ile kökler arasındaki bağlantının ise geçici olacağı sonucunu çıkarmaktadır (2011: 152).

Bir kelime kök veya gövdesine yapım ekleri üst üste gelebilmektedir. Burada kendisinden önce gelen yapım ekinin, kökü isim ve fiil türüne sokması ile bu eklenme sınırlılık kazanmaktadır. Dolayısı ile oluşan gövde isim gövdesi ise üzerine

fiilden fiil veya fiilden isim yapan bir ek alamayacaktır. Bu husus fiil gövdesi için de aksi türden ekler biçiminde gerçekleşmektedir.

1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

İsimden isim yapma ekleri, isim kök veya gövdelerine gelerek isim soylu kelimeler türetmektedir (Ergin, 2011: 154). Hemen hemen bütün isimlerin sonuna gelerek onlardan yeni isimler oluştururlar.

-A

Eklendiği kelimeye benzerlik, yakınlık işlevi katan bir ektir.

ālā ‘alaca, benekli’ < Tü. *ala* aa. [< *al* ‘kırmızı, al’ - *a*] (518, 2: 95).

-Aç

Ek benzetme ve ilgi işlevlerinde kullanılmaktadır (Karaağaç, 2012: 277). Ayrıca eklendiği sözcüğe büyültme ve küçültme işlevi katan vurgulu bir ektir (Korkmaz, 2014: 120). Doğu ve Batı Türkçelerinde aynı şekilde kullanılır.

kulāç ‘uzunluk ölçüsü, kulaç’ < Tü. *kulaç* aa. [< *kol* ‘kol’ - *aç*] (1502, 3: 487).

-AK

Benzerlik ve küçültme ifade eden bir ektir. Eski Türkçe devrinde ek -gAk biçimindedir (Korkmaz, 2014: 120). Doğu ve Batı Türkçelerinde aynı şekilde kullanılır. Bu ekle yapılan kopyalar her iki dil grubundan da olmuştur.

bēzgāk ‘sıtma, ateş’ < Tü. (Özb.) *bezgāk* aa. [< *bez-* ‘soğuktan titre-’ - (*i*)*g* ‘titreme’ - *āk* veya *bez* ‘soğuktan titremek’ - *gāk*] (825, 2: 387), *çatāk* ‘karışık, belirsiz, tartışmalı’ < Tü. (Özb.) *çataķ* aa. [< **çat* ‘çatmak’ - *aķ*] (1068, 3: 54), *dägänāk* ‘kalın sopa, kalın değnek’ < Tü. (Az.?) *dägänāk* aa. [< *däg-* ‘değmek, hücum etmek’ - *än* - *āk*] (2037, 4: 284), *yālķūzak* ‘özel bir kurt’ < Tü. ? [< *yalguz* ‘yalnız’ - *ak*] (2124, 4: 311), *ōzāk* ‘çekirdek’ < Tü. (Özb.) *ōzāk* ‘iç, meyve çekirdeği’ [< *öz* - *āk*] (595, 2: 146), *ēķizāk* ‘ikiz’ < Tü. (Özb.) *ekizāk* aa. [< *iki* - *z* - *ek*] (651, 2: 189), *būgrāk*

‘böbrek şekilli’ < Tü. (Çağ.) *bügräk* ‘böbrek’ [< *bögür* ‘böbrek’ - *äk*] (807, 2: 353), *tiläk* ‘klitoris’ < Tü. *tilak* aa. [< *til* ‘dil’ - *aķ* ‘dilecik’] (925, 2: 543).

-An

İşlek olmayan bir ektir. Eklendiği köklerin umumî olan anlamlarını belirginleştirerek daha belirli ve hususî gövdeler yapar (Ergin, 2011: 227).

oġlān ‘prens’ birleşik kelimelerde sıklıkla ‘uşak, hizmetçi’ < Tü. (Çağ.) *oġlan* ‘oġul, (özel olarak) prens, hizmetçi’ [< *oġul* - *an*] (498, 2: 78).

-CA

Türkçede eşitlik hâli eki olarak kullanılan bu ek kalıplaşarak veya işlev değişimine uğrayarak yapım eki görevinde de kullanılmaktadır. Bu ek işlev değişimine uğrayarak Türkçede, dil, lehçe veya şive isimleri meydana getirmektedir (Ergin, 2011: 167). Ayrıca sıfatlara eklenerek tümcenin anlamına göre hemen, oldukça, biraz niteliğinde küçültme; pek, çok, iyice niteliğinde ise abartı anlamı katmaktadır. Çoğu zaman bu ikisi arasındaki ayırım vurgu ile ifade edilmektedir (Deny, 2012: 296). Eski Türkçe devrinde /c/ ses birimi yazıda gösterilmediği için ek doğal olarak -*çA* biçimindeydi. Batı Türkçesinin başlarında bu durumun bir süre daha devam ettiği tahmin edilebilir. Ardından ekin ünsüzü sedalılaşarak -*cA* lı biçimler oluşmuştur. Doğu Türkçesinde, özellikle Özbekçede sedasız şekilli olarak -*çA* biçiminde kullanılmış ve Farsça küçültme eki -*çA*’nın da Türkçede bilinen ve kullanılan bir ek olması dolayısıyla, kopyalama kolaylaşmış ve hızlanmış, görev ve kullanılış bakımından birbirini etkilemeye başlamışlardır.

aķça ‘para birimi’ < Tü. *aķça* aa. [< *ak* ‘beyaz’ - *ça*] (506, 2: 85), *alāça* ‘alacalı pamuk veya ipek kumaş’ < Tü. *alaça* ‘bir çeşit renkli kumaş’ [< *al* ‘kırmızı’ - *a* ‘ala’ - *ça* ‘alaca renkli’] (520, 2:102), *bārça* ‘diğerleri, hepsi’ < Tü. *barça* aa. [*bar* ‘var’ - *ça*] (683, 2: 233), *tatārça* ‘ok veya dart türü’ < Tü. *tatarça* aa. [< *tatar* - *ça*] (873, 2: 452), *türkçä* ‘Türk gibi, Türkçe’ < Tü. *türkçä* aa. [< *Türk* - *çä*] (891, 2:498), *dälicä* ‘kerkeniz’ < Tü. (Az.) *dälicä* aa. [< *däli* ‘deli’ - *cä*] (1189, 3: 204), *sīnça* + *kardan* ‘dikkatli bakmak’ < Tü. (Özb.) **sinça* ‘kritik bir araştırmaya göre’ [< *sīn* ‘gerçek, eleştiri, anlayış, deneyim, araştırma’ - *ça* + *kardan*] (1318, 3: 314), *tapānça* ‘tokat;

tabanca' < Tü. (Az.) *tapança* aa. [< *tapan* 'taban' - *ça*] (1342, 3: 339), *kızılca* 'madeni para türü; kırmızı kabarcık' < Tü. (Az.) *kızılca* aa. [< *kızıl* - *ca*] (1483, 3: 472), *kapānça* + *kardan* 'bir yırtıcı kuşu sarmak' < Tü. *kapānça* 'yırtıcı kuşların etrafına sarılan kılıf' [< Tü. *kap-* 'kapmak' - *an* - *ça* + *kardan*] (1425, 3: 417).

-ça

Farsça küçültme ekidir.

ōbāça 'kuyruk sokumu kemiği, kuyruk kemiği' < Tü. *omaça* aa. [< *uma* 'kalça' - *ça*] (571, 2: 132), *bōğça* 'eşya konulan heybe' < Tü. *boğça* 'bohça' [< *boğ* 'çıkın' - *ça* 'bohça'] (745, 2: 294), *bıkkıça* 'ufaklık' < Tü. (Özb.) *bıkkıça* 'bücür' [< *bikki* 'şişman, semiz' - *ça*] (753, 2: 301), *tāyça* 'tay' < Tü. *tay* aa. [< *tay* - *ça*] (865, 2: 446).

-CAK

Bu ek, küçültme ve sevgi ifade etmektedir. Türkçede yapım eki olarak işlevliği gittikçe azalan bir ektir. Buna karşın çekim eki görevinde işlevliği gittikçe artmaktadır. Korkmaz, ekin, *-ca* ekinin *-ok* pekiştirme ekiyle kaynaşmasından oluştuğunu ve küçültme, sevgi ve tahsis anlamlarıyla sıfat, zarf ve isimler türeten bir ek olduğunu belirtmektedir (2014: 124). Ek *-cık* ekinin anlam bakımından benzeri durumundadır (Karaağaç, 2012: 265). Eski Türkçe devrinde ekin yalnızca /ç/ ses birimli biçimlerinin olduğu, Batı Türkçesinde ise sedalı biçimlerinin Eski Anadolu Türkçesinden itibaren görülmeye başlandığı söylenebilir. Doğu Türkçesinde ekin sedasız şekilleri kullanılmıştır.

örümçäk 'örümcek' < Tü. (Az.?) *örümçäk* aa. [< *ör-* 'örmek' - (*ü*)*m* - *çäk*] (1953, 4: 260), *argünçak* 'salıncak' < *argünçak* aa. [< *argün* - *çak*] (459, 2: 43), *inķirçāk* 'semer' < Tü. (Çağ.) *inirçak* aa. [< Yak. *inir* 'eyer' - *çak*] (562, 2: 128), *bēlinçāk* ~ *belänçäk* 'beşik, salıncak' < Tü. (Özb.) *belänçäk* 'beşik' [< *belän* - *çäk*] (837, 2: 420), *tōpçāk* 'Arap yada Türkmen kökenli iyi beslenmiş güzel bir at' < Tü. (Çağ.) *topçak* aa. [< *top* 'top' - *çak*] (949, 2: 601), *tūpçāk* 'yonca kökü' < Tü. (Özb.) **tūpçāk* aa. [< *tūp* 'çalı, bodur bitki' - *çäk*] (950, 2: 603), *kolçāk* 'demirden eldiven'

< Tü. *kolçak* aa. [< *kol* ‘kol’ - *çak*] (1511, 3: 498), *kēlīn-çāk* ‘yeni evlenen genç kadın’ < Tü. (Özb.) *kelinçäk* aa. [< *kel-* ‘gelmek’ - (*i*)*n* ‘gelin’ - *çäk*] (1701, 3: 667).

-CI

Bu ek Türkçenin en işlek isimden isim yapma eklerinden biridir. Ekin başlıca fonksiyonu ise meslek ve uğraşı isimleri, düşkünlük belirten isimler yapmaktır. (Ergin, 2011: 157; Karaağaç, 2012: 261). Buna ek olarak Deny, ekin işlevinin yalnızca belirli bir fiil ve hareketi alışkanlık üzere veya tesadüfen yapan ve çoğunlukla latife ve alay yollu meslek ve sanat sahiplerine benzetilmek istenilen kimseleri bildirmek olduğunu ifade eder (2012: 316). Eski Türkçe devrinde ekin yalnızca /ç/ ses birimli biçimleri vardı. Doğu Türkçesi de sedasız şekli korumuştur. Batı Türkçesinde ise Azeri Türkçesi -çI’lı biçimi tercih ederken, Osmanlı Türkçesi’nden itibaren ekin sedalı biçimleri görülmeye başlanmıştır. Farsçaya yapılan kopyalarda ise ek hep -çi biçimindedir.

izçī ‘yol gösterici’ < Tü. *izçi* aa. [< *iz* ‘iz’ - *çī*] (471, 2: 54), *älākçī* ‘elekçi’ < Tü. (Az.) *älākçi* aa. [*älä-* ‘elemek’ - *k* ‘elek’ - *çī*] (538, 2: 118), *bāsmacı* ‘matbaacı’ < Tü. (Az.) *basmaçi* aa. [< *bas-* ‘basmak’ - *ma* - *çī*] (694, 2: 244), *bitikçi* ‘sekreter, devlet mektubu yazıcı’ < Tü. *bitikçi* aa. [< *biti-* ‘yazmak’ - *k* ‘mektup’ - *çī*] (718, 2: 264), *āğāçī** ‘Selçuklularda başbakan’ < Tü. *ağīçī* ‘hazineci, (özel olarak) elbise bekçisi’ [< *ağī* ‘hazine’ - *çī*] (491, 2: 72), *çerikçī* ‘asker’ < Tü. (Çağ.) *çerikçi* aa. [< *çerik* ‘ordu’ - *çī*] (1080, 3: 70), *çīnakçī* ‘(pamuk, meyve) toplayıcı’ < Tü. (Özb.) *çīnakçi* aa. [< *çīnak* (< Far. *çīdan* ‘toplamak’) - *çī*] (1158, 3: 132), *sārūkçī** ‘sarık sarıcısı, sarayın sarık muhafızı’ < Tü. (Az.) *sarukçi* aa. [< *sar-* ‘sarmak’ - (*u*)*k* ‘sarık’ - *çī*] (1208, 3: 221), *konukçī* ‘ev sahibi, hancı’ < Tü. (Eski Az.) *konukçi* aa. [< *kon-* ‘konmak, yerleşmek’ - (*u*)*k* ‘konuk’ - *çī*] (1540, 3: 530), *kōçmānçī* ‘göçebe’ < Tü. (Özb.) *kōçmānçi* aa. [< *kōç-* ‘göçmek’ - *mān* ‘göçmen’ - *çī*] (1668, 3: 632), *yōlçī* ‘rehber’ < Tü. (çoklukla Çağ.) *yolçi* aa. [< *yol* ‘yol’ - *çī*] (1927, 4: 225), *çālān-çī* ‘müzisyen’ < Tü. (Az.) *çalançi* aa. [< *çal-* ‘vurmak, çalmak’ - *an* - *çī*] (2017, 4: 279), *gōmrükçī* ‘gümrük memuru’ < Tü. **gōmrükçi* aa. [< *gōmrük* ‘gümrük’ - *çī*] (2108, 4: 305), *ēlçī* ‘elçi, kurye; ulak’ < Tü. (Har.) *elçi* aa. [< *el* - *çī*] (656, 2: 203), *çāpçī* ‘yalancı’ < Tü. (Çağ.) *çap* ‘aldatma’ [< *çap* ‘aldatma, kandırma’ - *çī*] (1035, 3: 13).

-CIK

Bu ekin başlıca işlevi küçültme ve sevgi ifade eden adlar türetmektir. Korkmaz sonu /-k/ ses birimi ile biten kelimelere eklendiğinde ses uyumsuzluğu yaratmamak için sözcüğün sonundaki /-k/ ses biriminin düşürüldüğünü ifade etmektedir (2014: 126). Eski Türkçede eke rastlanılmamaktadır. Buradan hareketle ekin, aynı işlevde olan -*cAk* ekinden sonradan meydana geldiği düşünülebilir. Batı Türkçesinin başlarında ekin yalnızca yuvarlak ünlülü biçimlerinin olduğu, düz ünlülü biçimlerin ise Osmanlı Türkçesi devrinde meydana geldiği söylenebilir. Özbek Türkçesinde -*çUK*'lu şekiller hakimdir. Fakat tespit edilen ve her ikisi de Özbek Türkçesinden yapılan kopyalamalarda ekin düz ve yuvarlak ünlülü olarak iki şekli de görülmektedir.

kiltik 'kılçık' < Tü. (Özb.) *kiltik* aa. [< *kil* 'kıl' - *tik* (< - *çik*)] (1509, 3: 496), *ķābķūķ* 'cüzdan' < Tü. (Özb.) *ķapķuk* 'kese, para kesesi' [< *ķap* 'kap' - *ķuk*] (1420, 3: 414).

-ÇUI

İşlek olmayan bu ek eklendiği sözcüğe genellikle benzetme, daha çok da mübalağa anlamı vermektedir (Ergin, 2011: 175). Ayrıca bir şeye düşkünlük, alışkanlık ve bağımlılık işlevleri katan isimler türetir (Kartallıoğlu, Yıldırım, 2012: 184).

*tavşancı*ı* 'siyah kartal' < Tü. (Selç, Eski Osm.) *tavşancıl* aa. [< *tavşan* - *cıl*] (1350, 3: 350).

-çın, -şın

Renklerde kullanılan ve işlek olmayan eklerden biridir. Yakınlık benzerlik ifade eden isimler yapar (Ergin, 2013: 176).

ķūlāķķīn 'kulakçınlı şapka' < Tü. (Özb.) *ķulaķķīn* aa. [< *ķulaķ* 'kulak' - *ķīn*] (1573, 3: 556), *ķōķķīn* 'gri' ya da 'şahin türü' < Tü. (Çağ.) *ķōķķīn* aa. [< *ķōķ* 'mavi' - *ķīn*] (1679, 3: 642).

-DAş

Ekin başlıca işlevi ortaklık, eşlik, bağlılık ifade eden isimler meydana getirmektir (Karaağaç, 2012: 270). A. von Gabain'e göre, bulunma durumu eki -*tA* ve *eş* 'eş'

kelimesinin Eski Türkçe devrindeki biçimi *iş*'ten oluşmaktadır (2000: 46). Eski Türkçe devrinde ekin ünlü ses birimleri bakımından ince ve kalın; ünsüz ses birimleri bakımından ise sedalı ve sedasız biçimleri bulunmaktaydı. Doğu Türkçesi nispeten çok şekilliği korumaktadır. Batı Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinden sonra ek, bu özelliğini kaybederek sadece *-daş* biçiminde kalıplaşmıştır.

yāşdāş 'çağdaş, yaşıtlı' < Tü. *yaşdaş* aa. [< *yaş* 'yaş' - *daş*] (1798, 4: 98), *yertaş* 'yurttaş, vatandaş' < Tü. *yertaş* aa. [< *yer* 'ülke, bölge' - *taş*] (1840, 4: 149), *yöldāş* 'hükümdarın sırdaşı' < Tü. (Az.) *yoldaş* aa., aslında 'yol arkadaşı' [< *yol* 'yol' - *daş*] (1928, 4: 225), *karindāş* 'erkek kardeş', ayrıca *kardāşī* 'kardeşlik' < Tü. (Har.) *karindaş*, (Az.) *kardaş* 'kardeş' [< *karın* 'karın' - *daş* - *ī*] (1471, 3: 457), *koltāş* 'yardımcı, dost' < Tü. (Çağ.) *koltaş* aa. [< *kol* 'kol' - *taş*] (1507, 3: 495), *kündāş* 'karı-kocanın birbirilerine hitabı' < Tü. (Özb.) *kündaş* aa. [< *kün* 'gün' - *daş*] (1646, 3: 608), *hoşdāş* 'aynı hizmeti yapanlar'; *hvāca-tāş* 'aynı hizmeti yapanlar; bir ailenin hocası, hocası aynı olanlar, okul arkadaşı' < Tü. *hvāca-taş* ~ *hvāca-daş* aa. [< *hvāca* 'hoca' + *daş* / *taş*] (1166, 3: 184).

-dUk

Eşya ve alet isimlerinde görülür (Öztürk, 2012: 300).

öründük 'tahtın üzerine uzanmak için yastık' < Tü. (Çağ.) *orunduk* aa. [< Mo. *orun* 'yer' - *duk*] (591, 2: 143), *burunduk* 'burun kayışı, develerin burnuna geçirilen yular' < Tü. (Çağ.) *burunduk* aa. [< *burun* - *duk* (<< *duruk*)] (738, 2: 290).

-GU

İşlek olmayan eklerden biridir (Coşkun, 2000: 36).

tuzgu 'konuk olarak hükümdara gidildiğinde götürülen hediye' < Tü. *tuzgu* aa. [< *tuz* 'tuz' - *gu*] (900, 2: 506).

-Gar

İşlek olmayan eklerden biridir.

ucgār 'sınır bölgesi' < Tü. (Az.) *ucgar* aa. [< *uç* 'uç' - *gar*] (1968, 4: 264), *kōçkār* 'koç' < Tü. (Çağ.) *koçkar* aa. [< *koç* 'koç' - *kar*] (1551, 3: 540).

-K

Türkçede benzerlik ifade eden isimler türeten bir ektir (Karaağaç, 2012: 277). İşlekliğini yitiren eklerdendir.

aliğ ‘kadınsı, yumuşak, rezil’ < Tü. *aliğ* ‘aptal, zayıf’ [< *al* ‘hile’ - *ı* - *ğ* ‘alık’] (535, 2: 116), *būğrāk* ‘(haşlanmış et, un vb. şeylerden yapılan) yemek türü’ < Tü. **buğrağ* [<? *buğra* ‘Buğra hanın yapılmasını istediği ve kendi adını verdiği bir yemek’ - *ğ*] (794, 2: 345), *kābuğ* ‘idam yeri, idam ederken kafanın üzerine konulduğu tahta’ < Tü. (Az. veya Çağ.) **kabuğ* aa. [< *kab* ‘kap, ağaç kabuğu’ - (*u*)*ğ*] (1365, 3: 368), *kāşuğ* ‘kaşık’ < Tü. (Eski Osm.) *kaşuğ* aa. [< *kaş* ‘ahşap anahtar, çanak’ - (*u*)*ğ*] (1393, 3: 390), *kabūğ* ‘içi çürümüş ağaç’ < Tü. *kabuğ* aa. [< *kap* - (*u*)*ğ*] (1423, 3: 415), *kaznāk* ‘kiler’ < Tü. (Özb.) *kaznağ* aa. [< *kazna* (< Ar. *ḥazna* ‘hazine’) - *ğ*] (1485, 3: 472), *kōşāk* ‘pazarda satılmak amacıyla birbirine bir iple bağlanan birkaç koç’ < Tü. (Özb.) *koşak* aa. [< *koş*- ‘bağlamak’ - *a* ‘grup’ - *ğ*] (1562, 3: 548), *çibūğ*, *çubūğ* ‘nargile’ < Tü. (Eski Osm.) *çibuğ* aa. [< *çib* ‘düz ve ince dal’ - (*ı*)*ğ*] (1059, 2: 43).

-KInA

İsim ve sıfatlara gelir. Küçültme ifade eder (Eckmann, 2012: 47).

?kīçikkinā ‘yavaş yavaş, küçük küçük’ < Tü. (Çağ.) *kiçikkinā* aa. [< *kiçik* ‘küçük’ - *kinā*] (1695, 3: 661).

-II

Korkmaz, ekin başlıca işlevlerini sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma, yetkili olma anlamlarında sıfatlar yapma; bir ulusa, bir kavme, bir hanedana, bir ülkeye, bir şehre, bir yere veya bir kuruluşa ait olma, bağlantılı olma anlamı veren sıfatlar yapma ve yer isimleri oluşturma olarak sıralamaktadır (2014: 133-34). Deny bu ekin Türkçede hem ek sonundaki /-g/ ses birimini düşürerek sadece sıfat türetiminde hem de bu ses birimini koruyarak isim türetiminde iki biçimde yaşadığını ifade etmektedir. Eski Türkçe devrinde bu ek *-IIg* biçimindeydi (2012: 301). Batı Türkçesinin ek ve kelime sonlarında bulunan /-g/ ses birimlerine düşürme özelliği ile Eski Anadolu Türkçesinde ek ünlüsünü de yuvarlaklaştırarak *-IU*

biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Fakat Doğu Türkçesinde ek hâlâ *-IIG* biçiminde olduğu için çoğu kere *-IUK* eki ile karışmaktadır.

äcrlü ‘maaşlı bekçi’ < Tü. (Eski Az.) *äcrlü* aa. [< Ar. اجر ‘ücret, asker ücreti, ödeme’ - *lü*] (422, 2: 12), *ā’inali* ‘şah kartal’ < Tü. (Az.) *aynali* aa. [Ar. *a’ine* ‘ayna’ - *li* ‘aynalı’] (673, 2: 225), *aşuglū* ‘aşık kemiği çevresindeki et parçası’ < Tü. *aşuklu* aa. [< *aşuk* ‘aşık kemiği’ - *lu*] (485, 2: 64), *sāwgülī* ‘sevgili’ < Tü. (Eski Az.) **sävgülü* aa. [< *säv-* ‘sevmek’ - *gü* ‘sevgi’ - *li*] (1301, 3: 302), *arslānlī* ‘bir Selçuklu sikkesi’ < Tü. (Selç.?) *arslanli* aa. [< *arslan* ‘aslan’ - *li*] (1951, 4: 259), *bācākli* ‘bir gümüş Osmanlı akçesi’ < Tü. (Osm.) *bacaqli* aa. [< *bacaq* ‘bacak’ - *li*] (1981, 4: 268), *se-lu* (kart oyununda) ‘uç’, *dah-lu* ‘on’, *yak-lū* ‘bir’ < Tü. (Az.) *-lu* (2111, 4: 306), *māngli* ‘doğum izi olan’ < Tü. *māgli*, *meqli* aa. [< *māḡ* ~ *meḡ* ‘ben, doğum izi’ - *li*] (2113, 4: 306), *kūlūk* ‘harika, mükemmel’ < Tü. (Çağ.) *külük* aa. [< *kü* ‘ad, ün, şöhret’ - *lūk*] (1686, 3: 653), *atlīg* ‘cesur binici, ünlü insan’ < Tü. (Çağ.?, OT.?) *atliḡ* aa. [< *at* ‘at; isim’ - *liḡ*] (1946, 4: 255), ? *yazukluḡ* ‘karga’ < ? Tü. *yazukluḡ* ‘günahkar’ [< *yaz-* ‘ulaşamamak, bir şeyi yapmaya az kalmak’ - (*u*)*k* ‘günah’ - *luḡ*] (1859, 4: 162), *bāşliḡ* ‘şef, yönetici’ < Tü. (Çağ.) *başliḡ* aa. [< *baş* ‘baş’ - *liḡ* ‘başı’] (701, 2: 248), *kūtlūḡ* ‘mutlu, kutsanmış’ < Tü. (Çağ.) *kutluḡ* aa. [< *kut* ‘kut’ - *luḡ*] (1568, 3: 551).

-IİK

Korkmaz, ekin asıl işlevinin, eklendiği kelimeye “tahsis, bir şey için” anlamı veren isimler türetmek olduğu ifade etmiştir (2014: 135). Bunun dışında ek, yer, âlet, topluluk isimleri, mücerret isimler ve sıfatlar da yapmaktadır (Ergin, 2011: 155). Ek daha çok sıfat olarak kullanılan kelimelere eklenerek isimler meydana getirmektedir. Eski Türkçe devrinde ünlü uyumuna bağlıdır. Batı Türkçesine gelindiğinde ek ünlü uyumunun dışına çıkarak, sadece düz ünlülü biçimleri ile kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesi içinde uyuma girmiştir. Çağatay Türkçesi için Eckmann, ekin soyut isimler, meslek isimleri, bir şeyin bol bulunduğu yer anlamı veren isimler, bir şeyin uygunluğunu ifadeye etmeye yarayan isimler ve zaman uzunluğu belirten isimler yaptığını belirtir (2012: 49). Ek Doğu Türkçesinde de çok şekillidir.

āyliḡ ‘ücret, maaş’ < Tü. (Özb.) *ayliḡ* aa. [< *ay* ‘ay’ - *liḡ*] (663, 2: 214), *buḡülüḡ?* *buḡawliḡ* ‘atın ayak bileğindeki eklem’ < Tü. (Az.) *buḡowliḡ* aa. [<< *bukaḡı* ‘bukağı’

- *lık*] (726, 2: 278), *būzlık* ‘buzluk, buz deposu’ < Tü. (Az.) *buzlık* aa. [*buz* ‘buz’ - *lık*] (786, 2: 336), *terlik* ‘bir tür yelek, hoşa’ < Tü. (Çağ., Özb.) *terlik* aa. [< *ter* ‘ter’ - *lik*] (894, 2: 500), *tōnlūk* ‘hanın prenseslerine çeyiz olarak verilen büyük araziler’ < Tü. (Çağ.) *tonluk* ‘(kelime anlamı olarak) giyim için gerekenler, kıyafet parası’ [< *ton* ‘elbise’ - *lık*] (990, 2: 645), *çipinlik* ‘cibinlik’ < Tü. (Çağ.) *çipinlik* ~ *çipinlik* aa. [< *çipun* ‘sinek’ - *lik*] (1066, 3: 52), *sūluk* ‘vazo; su deposu; su torbası’ < Tü. *suluk* aa. [< *su* ‘su’ - *lık*] (1304, 3: 304), *muştuluk* veya *muştalık* ‘iyi haberler için ödül olarak verilen hediye; ödüllendirilmeye değer haber’ < Tü. (Az.) *muştuluk* aa. [< Far. *mužd* ~ (*mužda*) ‘iyi haber’ - *lık*] (1737, 4: 21), *nāyibçilik* ‘vekâlet’ < Tü. (Az., Trkm.) **nāyibçilik* aa. [< Ar. *nā’ib* ‘vekil, millet vekili’ - *çi* - *lik*] (1752, 3: 35), *yengâlik* ‘Levirat: ölen babanın ya da abinin karısının kardeşlerden biri ile evlenmesi’ < Tü. (Çağ.) *yengâlik* aa. [< *yengä* ‘yenge’ - *lik*] (1906, 4: 205), *arpa-lîk* ‘bir tür tımar’ < Tü. (Az.) *arpalık* aa. [< *arpa* ‘arpa’ - *lik*] (1949, 4: 256), *ōcāklik*, *ōcāklık* ‘bir tür tımar’ < Tü. (Az.) *ocaqlik* aa. [< *ocaq* ‘ocak; miras’ - *lik*] (1967, 4: 264), *gözlük* ‘at gözlüğü’ < Az. *gözlük* aa. [< *göz* ‘göz’ - *lik*] (2106, 4: 305).

-m

Doerfer’in kadın unvanları yapan bir ek saydığı bu ek için, Karaağaç erkek hükümdar unvanlarından sonra eklenen *eme* ‘kadın’ kelimesinin birleşmesinden kaynakladığını belirtmektedir. (2017: 88)

bēgüm ‘kadın unvanı’ < Tü. (Çağ., Özb.) *begim*, (Eski Osm.) *bāgüm* ‘kadın unvanı’ [< *beg* ‘bey’ - (*i*)*m*] (831, 2: 411), *sulṭānum* ‘Safevîler zamanında sultân unvanı taşıyan bir kadın’ < Tü. (Eski Az.) *sulṭānum* ‘Safevîler zamanında sultân unvanı taşıyan bir kadın’ [< Ar. - Far. *sulṭān* - (*u*)*m*] (1261, 3: 264), *ḥānum* ‘asıl olarak: prenses, hanın kadını, aynı zamanda hükümdarın kadını (yaklaşık olarak *begüm*); daha sonraları: kadın, bayan (tam olarak saygı hitabı)’ < Tü. (Eski Osm.) *ḥanum*, (Çağ.) *hanım* aa. (1163, 3: 180).

-maç

Almanca gibi çeşitli Avrupa dillerine de kopyalanan aşağıdaki kelimenin etimolojisi belirsizdir. Doerfer'in verilerine göre yapılan etimolojide isim kökünün üzerine kaynaklarda belirtilmeyen bir *-maç* eki gelmiş gibi gözükmemektedir.

tīlmāçī 'sözcü (tercüman)' < Tü. (Özb.) *tilmaçi, tilmaç, dilmaç* aa. [< *til* 'dil' - *maç* - *ī*] (1010, 2: 662).

-man

Ekin başlıca işlevi abartı ve benzerlik ifade etmektir (Karaağaç, 2012: 276). Sadece bir örnekte karşımıza çıkmıştır.

ķurbān 'yay kılıfı' < Tü. (Eski Doğu Oğuzcası) *ķurban* aa. [< *ķur* 'kuşak, kemer' - *man*] (1451, 3: 438).

-nCI

Ekin başlıca işlevi, asıl sayı isimlerinden sıra ve derece ifade eden sayı isimleri yapmaktır. Eski Türkçe devrinde ek iki sayısı hariç *-nç* biçimindedir. İki sayısı sıra ifade etmek için kullanıldığında *-nt* eki ile kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde ise ekin sonuna iyelik eki olan *-i* eklenmiştir. Ekin geçirdiği bu evreler sonucu, ekin yapısındaki /ç/ ses birimi de sedahlılaşarak /c/ olmuştur (Ergin, 2011: 168).

altīnç 'altıncı' < Tü. (Har.) *altinç* aa. [< *altı* 'altı' - *nç*] (530, 2: 114), *ūçūnç* 'üçüncü' < Tü. (Har.) *üçünç* aa. [< *üç* - (*ü*)*nç*] (581, 2: 139), *ōnūnç* 'onuncu' + *āy* 'onuncu ay' < Tü. (Har.) *onunç* aa. [< *on* - (*u*)*nç*] (625, 2: 166), *bēšīnç* 'beşinci' + *āy* 'beşinci ay' < ET. *bešinç* aa. [< *beş* 'beş' - (*i*)*nç*] (826, 2: 387), *tōrtūnç* 'dördüncü' + *ay* 'dördüncü ay' < Tü. (OT.) *tōrtünç* aa. [< *tōrt* 'dört' - *nç* + *ay* 'ay'] (956, 2: 607), *tōksūnç* 'dokuzuncu' + *ay* 'dokuzuncu ay' < Tü. (OT.) *toksunç ay* aa. [< *toğuz* - (*u*)*nç* 'dokuzuncu' + *ay*] (974, 2: 624), *sēksinç* 'sekizinci' + *āy* 'sekizinci ay' < Tü. (Har.) **seksinç* aa. [< *sekiz* - (*i*)*nç* + *ay*] (1315, 3: 313), *ēkindī* 'ikinci' < Tü. (Har.) *ekindi* aa. [< *iki* - *ndī*] (650, 2: 189), *yetīnç* 'yedinci' < Tü. (Har., Çağ.) *yetinç* aa. [< *yeti* 'yedi' - *nç*] (1829, 4: 139), *yīgirmīnç* 'yirminci' < Tü. (Har.) *yigirmīnç* aa. [< *yigirmi* 'yirmi' - *nç*] (1939, 4: 243).

-rAK

Derecelendirme, kuvvetlendirme, mukayese işlevlerinde kullanılan bir ektir (Kartallıoğlu, Yıldırım, 2012: 186).

yegrāk ‘daha iyi, en iyi’ < Tü. (Eski Osm.) *yegrāk* aa. [< *yeg* ‘iyi’ - *rāk*] (1879, 4: 184).

- sIK

İsimden fiil türeten ve benzerlik gösteren *-sI* ekiyle, fiilden sıfat görevinde isimler türeten *-k* ekinin kaynaşmasından oluşmuş benzeyen ölü bir ektir (Korkmaz, 2014: 63).

tansūk ‘verilecek olan hükümdarın bölgesinde nadir bulunan şeylerden oluştuğu için özellikle değerli olan hediye’ < Tü. (Çağ.) *taṃsuḳ* aa. [< *tan* ‘şaşıрма, şaşkınlık’ - *suk*] (939, 2: 570).

-sIz

Korkmaz ekin isimden yokluk, eksiklik bildiren olumsuz anlamda sıfat türünden isimler türettiğini; sahip olma, kendinde bulundurma görevindeki *+II*, *+IU* ekinin karşısı olduğunu ifade etmektedir (2014: 140). Bundan dolayı ek, olumsuz isim eki veya olumsuz sıfat eki olarak da anılmaktadır. Eski Türkçede ek Türkçenin ünlü uyumuna bağlı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Batı Türkçesinin ilk devirlerinde ek, ünlü uyumuna aykırı biçimde sadece yuvarlak ünlülü olarak eklenmektedir. Osmanlı Türkçesi Devrinde ek tekrar ünlü uyumuna uygun biçimleri ile karşımıza çıkmaktadır (Ergin, 2011: 160). Doğu Türkçesinde genelde düz ünlülü şekiller kullanılmaktadır.

yazuksuz ‘masum, günahsız’ < Tü. (Eski Osm.) *yazuksuz* aa. [*yaz-* ‘ulaşamamak, bir şeyi yapmaya az kalmak’ - (*u*)*k* ‘günah’ - *suz*] (1858, 4: 162), *ḳutsuz* ‘talihsiz’ < Tü. (Az.) *ḳutsuz* aa. [< *ḳut* ‘şans, talih’ - *suz*] (2075, 4: 295), *sānsīz* ‘sayısız (Timur’un orduları bağlamında kullanılır.)’ < Tü. (Çağ.) *sansiz* ‘sayısız’ [< *sa-* ‘saymak’ - *n* ‘sayı’ - *siz*] (1220, 3: 233).

-ş

Genellikle benzerlik bildiren isimler yapar.

bāgīş ‘çadır bağı’ < Tü. (Çağ.) *bağış* aa. [*bağ* - (i)ş] (706, 2: 254).

-tuk

Bu ek yer ve alet isimleri yapar (Coşkun, 2000: 34).

kōltūk ‘koy, körfez; koltuk altı’ < Tü. *koltuk* aa. [*kol* ‘kol’ - *tuk*] (1575, 3: 557).

-z

Türkçede işlek olmayan eklerden biridir. Ekin başlıca işlevi benzerlik ve ilgi ifade etmektir (Ergin, 2011: 177).

yālğūz ‘yalnız’ < Tü. (Az.) *yalğuz* aa. [*yalğuz* (< *yalıñ* ‘çıplak, yalın’ - (u)s/z] (1809, 4: 108), *ēkizāk* ‘ikiz’ < Tü. (Özb.) *ekizāk* aa. [*iki* - z - *ek*] (651, 2: 189).

1.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri

Bu ekler fiil tabanlarına veya gövdelerine eklenmektedir. Türkçeden Farsçaya yapılan kopyalamalarda tespit edilen fiilden isim yapma ekleri şunlardır:

-A

Bu ek, zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla sonradan fiilden isim yapma eki işlevi kazanmıştır (Karaağaç, 2012: 295). Genellikle yapılan nesne veya yeri ifade etmek için kullanılmaktadır (Ergin, 2011: 193). Çağatay Türkçesi içinse ekin çeşitli manalarda isim ve sıfatlar yaptığı kayıtlıdır (Eckmann, 2012: 50). Bir zarf-fiil eki olarak görev yaptığı tek örnek, örneklerin sonuna eklenmiştir.

şīşa ‘şişe’ < ? Tü. [*şış*- ‘şişmek’ - *e* ‘şişe’] (1333, 3: 328), *yārā* ‘yara’ < Tü. (Çağ.) *yara* aa. [*yar*- ‘yarmak’ - *a*] (1778, 4: 53), *kōşāk* ‘pazarda satılmak amacıyla birbirine bir iple bağlanan birkaç koç’ < Tü. (Özb.) *koşak* aa. [*koş*- ‘bağlamak’ - *a* ‘grup’ - *k*] (1562, 3: 548), *sallāna*, *sellāne* (*rāh raftan*) ‘güçlülükle ilerlemek’ < Tü. (Az.) *sallana* ‘sallanarak’ [*salla*- ‘sallamak’ - *n*- ‘sallanmak’ - *a*] (2050, 4: 289).

-Aç

Bu ek, eklendiği fiilin anlamını nitelik olarak taşıyan sıfat veya o hareketi gerçekleştiren isim türetmektedir (Korkmaz 2014: 144).

kömāç ‘sıcak küllere gömülmüş ve orada pişirilmiş ekmek’ < Tü. (Çağ.) *kömāç* aa. [*< köm-* ‘gömmek’ - *āç*] (1643, 3: 602), *kömāç* ‘çadır direğinin sokulduğu bir tahta parçası’ < Tü. (Çağ.) *kömāç* aa. [*< köm-* ‘gömmek’ - *āç*] (1687, 3: 654).

-AK

Bu ek, isim türeten işlek eklerden biridir. Fiilin gösterdiği hareketi çokça yapanı, olanı veya yapılanı bildirmektedir (Karaağaç, 2012: 284). Eski Türkçe devrinde ek, başında bir /g-/ ses birimi ile kullanılmaktaydı. Batı Türkçesinde bu ses birimi erimesi ile -AK biçimindedir. Doğu Türkçesi içinse genellikle yer isimleri ve sıfat görevli isimler türettiği belirtilmiştir (Öztürk, 2012: 302).

otrāk ‘durak, dinlenme alanı’ < Tü. *oturaq* aa. [*< otur-* ‘oturmak’ - *aq* ‘oturacak yer’] (418, 2: 8), *ämzik* ‘boru ucu, çocuk emziğinin ucu’, ‘emzik, ucuna emzik takılmış şişe’ < Tü. (Az.) *ämzik* ~ (Özb.) *emizäk* ‘boru ucu, çocuk emziğinin ucu’ [*< em-* ‘emmek’ - *(i)z-* ‘emzirmek’ - *(i)g / - gäk* ‘emzik’] (555, 2: 125), *bātlāk* ‘bataklık’ < Tü. (Az.) *batlaq* aa. [*< bat-* ‘batmak’ *(i)l* ‘batmak’ - *ak*] (680, 2: 230), *sancāk* ‘alan sembolü, sancak; (yabancı kelime olarak) idari bölge’ < Tü. (Az., Osm.) *sancaq* ‘alan sembolü, sancak; idari bölge’ [*< sanç-* ‘delmek’ - *aq*] (1269, 3: 268), *şışāk* ‘iki yıllık kuzu’ < Tü. *şışāk* aa. [*< şış-* ‘şışmek’ - *äk*] (1332, 3: 328), *kāpāk* ‘yırtıcı kuşların tüyleri’ < Tü. (Az.) *kapak* aa. [*< kap-* ‘örtmek, kapamak’ - *aq*] (1367, 3: 369), *kāçāk* ‘kaçakçılık, kaçak mallar’ < Tü. (Az.) *kaçak* ‘kaçak mal’ [*< kaç-* ‘kaçmak’ - *aq*] (1378, 3: 376), *kuçak* ‘kucak’ < Tü. (Özb.) *kuçak* aa. [*< kuç-* ‘kucaklamak’ - *aq*] (1432, 3: 420), *kulak* ‘hiciv, satirik’ < ? Tü. *küläk* ‘gülme’ [*< kül-* ‘gülmek’ - *äk*] (1642, 3: 601), *yedäk* ‘yedek at’ < Tü. (Az.) *yedäk*, daha çok (Özb.) *yetäk* aa. [*< yet-* ‘yetmek’ - *äk*] (1831, 4: 141), *yīgnāk* ‘toplanan büyük küme, insanların toplandığı yer’ < Tü. (Az.) *yīg(i)naq* aa. [*< yīg-* ‘yığmak’ - *(i)n-* ‘bir araya gelmek’ - *aq*] (1876, 4: 183), *sikīnāk* ‘müstahkem sığınak yeri’ < Tü. (Az.) *sīgīnaq* aa. [*< sīg-* ‘sığmak’ - *(i)n-* ‘sığınmak’ - *aq*] (1251, 3: 257).

-An

Bu ek, geçişli ve geçişsiz fiillere gelerek geniş zaman ifade etmektedir. Tek ve çok heceli fiillerden sıfat görevli isimler türetir. Bir işi yapanı gösteren isim olarak da kullanılan çok işlek bir sıfat-fiil ekidir. Eski Türkçede ekin başında /g-/ ses birimi bulunmaktaydı. Batı Türkçesinde bu ses birimi erimektedir. Eski Anadolu Türkçesinde ekin pasif sıfat-fiil olarak kullanımı dikkat çekicidir³.

bāssān (*bāsān* okunması daha olası) ‘yok eden’ < Tü. *basan* ‘zulüm, baskı, cin basması’ [< *bas-* ‘basmak’ - *an*] (689, 2: 240), *sēvān* (*ṣāhī sēvān* konteksinde) ‘hükümdar muhafızlarından oluşan ordu türü’, (kelime manasıyla) ‘şahı seven’ < Tü. (Eski Az.) *ṣāhī sevān* aa. [< *ṣāh* ‘padişah’ - *ī* + *sev-* ‘sevmek’ - *ān*] (1319, 3: 315), *mīnān* ‘at binici’ (*āt mīnān* sözünde) < Tü. (Az.) *at minān* aa. [< *at* ‘at’ + *min-* ‘binmek’ - *ān*] (1750, 4: 34), *ṣāhān*, *ṣāhān-bāz* ‘dalkavuk, yalancı’ < Tü. (Az.) *ṣaḥan* aa. [< *ṣak-* ‘vurmak’ - *an*] (2016, 4: 279), *ṣālān-ṣī* ‘müzisyen’ < Tü. (Az.) *ṣalanṣī* aa. [< *ṣal-* ‘vurmak, çalmak’ - *an* - *ṣī*] (2017, 4: 279), *dāgānāk* ‘kalın sopa, kalın değnek’ < Tü. (Az.?) *dāgānāk* aa. [< *dāg-* ‘değmek, hücum etmek’ - *ān* - *āk*] (2037, 4: 284), *gālāngedān* ‘silah kilidi, tetik’ < Az. **gālān-gedān* aa. [< *gāl-* ‘gelmek’ - *ān* + *get* ‘gitmek’ - *ān*] (2107, 4: 305), *yāradān ḡulī* ‘tanınmayan kişi’ < Az. *yaradan ḡulī* ‘Allah’ın kulu’ (2121, 4: 310), *ḡapānṣa + kardan* ‘bir yırtıcı kuşu sarmak’ < Tü. *ḡapanṣa* ‘yırtıcı kuşların etrafına sarılan kılıf’ [< Tü. *kapa* ‘kapamak’ - *n* - *ṣa* + *kardan*] (1425, 3: 417).

-Ar, -r

Bu ek, süreklilik bildiren bir geniş zaman ifade etmektedir. Bunun yanında Korkmaz, ekin zaman kapsamının şimdiki zamandan gelecek zamana kadar uzandığını bildirmektedir (2014: 815). Bu eki alan kelimeler söz dizimi bağlamında değerlendirildiğinde, çoğunlukla sıfat olarak görev yapan kelimeler meydana getirmektedirler. Deny, ekin âdet edilen fiilleri karşılamak için kullanıldığını bildirmektedir (2012: 409). Ayrıca; kalıcı isimler de yaparlar. Ergin, ekin yuvarlak ünlülü biçiminin Türkiye Türkçesinde bulunmadığını söylemektedir (2011: 335).

³ Dede Korkut Hikâyelerinde geçen *at yemeḡen acı otlar* ‘atın yemediği acı otlar’ deyimini bu konuda en dikkat çeken örnektir.

āçār ‘karışık turşu, meyve sirkesi’ < ?Tü. *açar* aa. [< *aç-* ‘açmak’ - *ar*] (426, 2: 14), *āçār* ‘anahtar’ < Tü. *açar* aa. [< *aç-* ‘açmak’ - *ar* ‘anahtar’] (427, 2: 14), *tünqatār* ‘gece bekçisi; bütün gece yanan mum’ < Tü. *tün-katar* aa. [< *tün* ‘gece’ + *kat-* ‘katmak, eklemek, bağlamak’ - *ar*⁴] (940, 2: 573), *çāpār* ‘kurye’ < Tü. *çapar* aa. [< *çap-* ‘dört nala koşmak’ - *ar*] (1033, 3: 12), *yarār* ‘uygun’ < Tü. (Az.) *yarar* ‘uygun’ [< *yara-* ‘uygun olmak’ - *r*] (1835, 4: 143)

-ca

Bu ek, dönüşlü fiillerden bir hareketin sonucu olan soyut isimler türeten bir ektir (Korkmaz 2014: 148). Türkçede işleklik sahası geniş olmayan eklerdendir.

yāpūnça ‘yağmurluk türü’ < Tü. (Eski Az.) *yapunca* aa. [< *yap-* ‘örtmek’ - *(u)n-* ‘örtünmek’ - *ca*] (1775, 4: 50).

-ç

Bu ek, genellikle dönüşlü fiil gövdelerine eklenmektedir. Yapanı, yapılanı veya hareket hâlini gösterir. Ekin işlevinde bir aşırılık ifadesi de vardır (Ergin, 2011: 191). *īnānç* ‘inanılan’ < Tü. (Çağ.) *inanç* ‘inanç; bir unvan’ [< *inan-* ‘inanmak’ - *ç*] (669, 2: 219), *ōkünç* ‘pişmanlık’ < Tü. *ökünç* aa. [< *ökün-* ‘pişman olmak’ - *ç*] (610, 2: 154), *tīkīlīnc* ‘kalabalık, izdiham’ < Tü. (Özb.) *tikilinç* aa. [< *tık-* ‘tıkmaq’ - *(i)l-* ‘tıklamak’ - *(i)n - ç*] (1004, 2: 658).

-dağ

İşlek olmayan eklerden biridir. Daha çok kalın şekilleri kullanılır (Öztürk, 2012: 302).

⁴ Doerfer Kırgızcadaki *tün kattı* ‘Bütün gece atla yolculuk yaptı.’ cümlesini örnek vererek *katar* kelimesinin *katmak* fiilinin sıfat-fiil eki ile çekimlenmiş hâli olduğunu söyler. Dolayısıyla *tünkatar* kelimesinin Türkçe olduğunu kanıtlamaya çalışır. Kelimenin Türkçe olduğuna bir başka kanıt Türkiye Türkçesindeki *gecesini gündüzüne katmak* deyimidir. Bu deyim de geceyi gündüze bağlamak anlamından mecazlaşarak ‘gece uyumayıp çalışmak ve çok çalışmak’ anlamında kullanılır. *tün-katar* örneği ‘bütün gece ayakta durmak, çalışmak, geceyi gündüze bağlamak’ manasıyla bir gece nöbetçisinin adı olup oradan da insandan doğaya aktarım yoluyla ‘bütün gece yanan mum’ anlamı kazanmış olmalıdır.

ķavurdāġ ‘kızartma, kızarmış et’ < Tü. (Özb.) *ķavurdaķ* aa. [*ķavur-* ‘kavurmak, kızartmak’ - *daķ*] (1554, 3: 541).

-DIK

Bu ek, geçmiş zaman ifade etmektedir. Özellikle iyelik eki ile beraber kullanılmaktadır. Eski Türkçeden Batı Türkçesinde Osmanlı Türkçesi ortalarına kadar ek yalnız yuvarlak ünlülü biçimdedir. Ek kendisindeki zaman gösterme işlevinin aşınıp yitirilmesiyle sıfatlıktan kurtularak bazı isimleşmiş örnekler de vermiştir (Korkmaz, 2014: 765). Yapılan kopyalamalarında bu kalıplaşmış isimler üzerinden olduğu görülmektedir.

bāsduķ ~ *bāsdīķ* (bk. 1271, 3: 271) ‘*suncuk*’a benzer bir lokum türüdür, *rāhat* lokumun bir çeşididir’ < Tü. (Az.) *basduķ* ~ *basdīķ* aa. [< *bas-* ‘basmak, bastırmak’ - *dīķ*] (690, 2: 240), *ķiriltūk* ‘cimri, kıskanç’ < Tü. (Çağ.) *ķiriltuķ* ‘obur, pis boğaz’ [< *ķiril-* ‘???’ - *tuķ*] (1467, 3: 454), *verdūk* ‘armağan’ < Tü. (Eski Az.) *verdūk* aa. [< *ver-* ‘vermek’ - *dūk*] (1763, 4: 42).

-ät

İşlek olmayan eklerden biridir.

ölät ‘veba, hayvanlar arasında yayılan salgın, salgın’ < Tü. (Özb.) *ölät* ‘salgın (özellikle hayvanlar arasındaki)’ [< *öl-* ‘ölmek’ - *et*] (618, 2: 160).

-G

Sıfat ya da iş veya hareket bildiren soyut isimler yapar. Bazen somut isimler için de kullanılır (Eckmann, 2012: 51).

tāpūġ ‘bir hükümdarın önünde yapılan resmi itiraf’ < Tü. (Çağ.) *tapuġ* ‘tapma, bir hükümdara hizmet’ [< *tap-* ‘tapmak’ - (*u*)ġ] (849, 2: 432), *tarikġī* ‘çiftçi’ < Tü. (Çağ.) *tarikġi* aa. [< *tari-* ‘çift sürmek, ekin ekmek’ - ġ ‘ekin’ - *ġi*] (886, 2: 480), *ulāġ* ‘posta atı, röle atı’ sonradan ‘eşek’ < Tü. *ulaġ* aa. [< *ula-* ‘bağlamak, birleştirmek’ - ġ] (521, 2: 102), *ötūk* ‘hana gönderilen bir arzuhâl, dilekçe’ < Tü. (Çağ.) *ötük* aa. [< ET. *ötüg* ‘hana gönderilen bir arzuhâl, dilekçe’ (< *öt-* ‘bağışlamak’ - (*ü*)g ‘dilekçe sunma’)] (574, 2: 134), *ülāġġī* ‘devlet kuryelerinin muhafızı’ < Tü. (Çağ.) *ulaġġi* aa. [< *ula-*

‘birleştirmek’ - ğ - ç*i*] (617, 2: 160), *yarāk* ‘tam donanımlı, iyi eğitilmiş, savaşa hazır (özellikle atlar için); uygun, elverişli; tavsiye; ihtiyaç (saray işleriyle ilgili); ekipman, teçhizat; aksesuar; koşum takımı; mücevherler; silahlar; hazır’ (temel anlamı yaklaşık olarak ‘o an için uygun olan, onun uygunu’) < Tü. (Çağ.) *yaraḵ* aa. [< ET. *yarağ* (< *yara*- ‘uygun, elverişli olmak’ - ğ) (1837, 4: 143), *sürūk* ‘sürü’ < Tü. (Özb.) *sürūk* aa. [< *sür*- ‘sürmek’ - (ü)*k* (< - üg)] (1244, 3: 251).

-GA

Bu ek, hareketi meydana getireni, olanı veya yapılanı karşılayan isimler oluşturur (Ergin, 2011: 189).

bīlgā ‘bilge’ < Tü. (Çağ.) *bilgā* aa. [< *bil*- ‘bilmek’ - *gā*] (836, 2: 418), *yorgā* ‘hızlı şekilde rahvan giden at; rahvan at’ < Tü. (Çağ.) *yorgā* aa. [< *yori*- ‘yürümek’ - *ga*] (1846, 4: 151), *çōkkā* ‘dizlerinin üstünde oturmak’ < Tü. (Özb.) *çōkkā* aa. [< *çök*- ‘çökmek’ - *gā*] (1143, 3: 121).

-kaç

Alet isimleri ve sıfat görevli isimler türetir.

kaykāç ‘eğri; eğri bir ok; yana veya arkaya atış (ata binerken)’ < Tü. *kaykaç* aa. [< *kay*- ‘kaymak’ - *kaç*] (1606, 3: 574).

-KAK

Düşkünlük ve meyil bildiren bir ektir (Eckman, 2012: 50). Fiildeki hareketi aşırı yapanı belirten yer isimler, yer isimleri ve sıfatlar türetir (Öztürk, 2012: 303).

aykāḵ ‘jurnalci, dalkavuk’ < Tü. (Çağ.) *aygaḵ* aa. [< *ay*- ‘söylemek’ - *gaḵ*] (649, 2: 187), *bātqāḵ* ‘bataklık’ < Tü. (Özb.) *batqaḵ* aa. [< *bat*- ‘batmak’ - *kaḵ*] (679, 2: 230), *bāṣqāḵ* ‘hanın emrinde hareket eden bir prensin denetçisi (komiseri)’ < Tü. (Çağ.) *baṣqaḵ* ‘denetçi’ [< *bas*- ‘basmak’ - *kaḵ*] (691, 2: 241), *būkkāk* ‘çarlık, bükük’ < Tü. (Özb.) *būkkāk* ‘eğri’ [*bük*- ‘bükme, eğme’ - *kāk*] (805, 2: 352), *bēzgāk* ‘sıtma, ateş’ < Tü. (Özb.) *bezgāk* aa. [< *bez*- ‘soğuktan titremek’ - (i)*g* ‘titreme’ - *āk* veya *bez* ‘soğuktan titremek’ - *gāk*] (825, 2: 387), *turgāk* ‘gündüz nöbetçisi’ < Mo. *turgag*

aa. < Tü. *turgak* ‘nöbetçi’ [< *tur-* ‘durmak’ - *gak*] (882, 2: 477), *kapak* ‘tuzak’ < Tü. (Özb. diyalektleri) **kapak* aa. [< *kap-* ‘kapmak, yakalamak’ - *kak*] (1427, 3: 417).

-GAn

Aslında bir sıfat-fiil eki olan bu ek, kalıcı isim yapma eki olarak da kullanılmaktadır (Coşkun, 2000: 53).

turgān ‘özel koruma’ < Tü. *turgan* aa. [< *tur-* ‘durmak’ - *gan*] (883, 2: 478), *tiriltgān* ‘ölüleri diriltten olarak Allah’ < Tü. (Çağ.) *tiriltgān* aa. [< *tiri* ‘canlı, diri’ - *l-* ‘dirilmek’ - *t-* ‘diriltmek’ - *gān* ‘diriltten’] (895, 2: 501).

-KI

Bu ek, genellikle tek heceli fiil kökleri ile çeşitli çatı ekleri almış fiil gövdelerine eklenerek yapma ifade eden fiiller meydana getirmektedir. Eski Türkçe devrinde ekin yalnızca yuvarlak ünlülü ve kalın sıradan ünsüzlü biçimlerine rastlanılmaktadır. Batı Türkçesinin son devirlerinden itibaren ünlü ve ünsüz uyumuna girdiği görülür (Gülsevin, 2011: 134). Ekin ötümsüz ünsüzlü biçiminde ise kalın-düz-dar ve ince-yuvarlak-dar ünlülü şekillerine rastlanılmamaktadır. Doğu Türkçesi için ise genellikle duygu ifade eden soyut isimler ile eşya isimleri yaptığı kaydedilmiştir (Öztürk, 2012: 303).

tayāngū ‘kahya (Ar. *ḥācib*)’ < Tü. (OT.) *tayanu* aa. [< *tayan-* ‘dayanmak’ - *gu*] (994, 2:651), *sorgū* ‘sorgulama, suçun araştırılması’ < Tü. (Oğz.) *sorgu* aa. [< *sor-* ‘sormak, sorgulamak’ - *gu*] (1235, 3: 244), *salkū* ‘sıkı değil, zayıf bir şekilde’ < Tü. (Özb.) *salku* ‘gevşekçe’ [< *sal-* ‘bırakmak, koymak’ - *ku*] (1263, 3: 265), *kūtātķū bilik* ‘Cengiz Han’ın sözlerinin adı (kelime anlamı olarak ‘mutluluk veren bilgi’) < Tü. (Har.) *ķutađķu bilik* ‘Cengiz Han’ın sözlerinin adı (kelime anlamı olarak ‘mutluluk veren bilgi’) [< *ķut* ‘kut’ - *a* - *ķ-* ‘kut vermek’ - *gu* + *bil-* ‘bilmek’ - *(i)k* ‘bilgi’] (1548, 3: 538), *kōksāgū* ‘göğüs ağrısı’ < Tü. (Çağ.) *kōksāgū* aa. [< *kōgüz* ‘göğüs’ - *ā-* ‘öksürmek’ - *gū*] (1678, 3: 642), *yārgū* ‘(Moğol) mahkeme, adli soruşturma, sorgulama (muhtemelen döverek yapılan disiplin cezası)’, ayrıca ‘kavga, mübaşir, yasak, emir’ < Tü. (Çağ.) *yargu* ‘kanun, yargı’ [< *yar-* ‘hüküm vermek, eleştirmek, yargılamak’ - *gu*] (1784, 4: 58), *yangī* ‘ışık’ < ? Tü. (Az.) *yangī* ‘yangın’

[< *yan-* ‘yanmak’ - *gi*] (1908, 4: 207), *sāwgülī* ‘sevgili’ < Tü. (Eski Az.) **sāvgülü* aa. [< *sāv-* ‘sevmek’ - *gü* ‘sevgi’ - *li*] (1301, 3: 302).

-KIn

Bu ek, tek heceli fiil köklerinden fiili çok yapanı veya olanı ifade eden isimler meydana getirmektedir. Ayrıca meslek ve faaliyet bildiren isimler yapar (Eckmann, 2012: 52).

turgūn ‘hükümdar emri’ < Tü. (Çağ.) *turgun* aa. [< *tur-* ‘durmak’ - *gun* ‘yazılı emir’] (885, 2: 480), *çāphūn* ‘(özellikle ganimet elde etme amacıyla yapılan) hızlı, beklenmedik saldırı’ < Tü. (Çağ.) *çapkun* ~ *çapkin* aa. [< *çap-* ‘dört nala koşarak baskın yapmak’ - *kun* / *kin*] (1036, 3: 13), *kāçkūnçī* ‘mülteci, asker kaçağı, düşman tarafına geçen asker kaçağı’ < Tü. (Çağ.) *kaçgunçi* aa. [< *kaç-* ‘kaçmak’ - *gun* ‘kaçma’ - *çi*] (1380, 3: 377), *kōčkūnçī* ‘göçebe’ < Tü. (Çağ.) *kōčkūnçi* aa. [< *kōç-* ‘göçmek’ - *kūn* ‘göçebe’ - *çi*] (1665, 3: 631), *yāngīn* ‘yangın felâketi’ < Tü. (Az.) *yangin* ‘yangın’ [< *yan-* ‘yanmak’ - *gīn*] (1819, 4: 121).

-I

Bu ek, daha çok tek heceli kelimelere eklenmektedir (Korkmaz 2014: 153). Aslında bir yardımcı ünlü görevinde olan bu ek tarihi süreç içerisinde ek özelliği kazanmıştır. Eski Türkçe devrinde ek -g biçimindeydi. Batı Türkçesinde kelime sonunda /-g/ ses biriminin erimesi sonucu ekin yardımcı ünlüsünün, ekin işlevini üzerine alarak eklediği görülmektedir. Bu bilgilere paralel olarak ekle yapılan kopyalamalar Osmanlıca ve Azeri Türkçesi üzerinden olmuştur.

āzū ‘azı dişi’ < Tü. (Osm.) *azu* aa. [< *az-* ‘yoldan çıkmak’ + *u* (< -ı - ğ)] (474, 2: 55), *busū* ‘tuzak (düşmanı pusuya düşürmek için)’ < Tü. *busu* ‘pusu’ [< *bus-* ‘pusmak, pusuya yatmak’ - *u* ‘pusu’] (742, 2: 291), *būkrī* ‘kambur’ < Tü. (Özb.) *bükri* ‘kambur’ [< *bük-* ‘bükmek’ - (*ü*)*r* - ‘eğmek, bükmek’ - *i*] (804, 2: 351), *sākū* ‘tezgah, platform’ < Tü. (Az.) *sākū* aa. [< *sāk-* ‘sekmek’ - *ü*] (1258, 3: 262), *tūtū* ‘rehin’ < Tü. (Az.) *tutu* aa. [< *tut-* ‘tutmak’ - *u* (< -(u)ğ)] (1349, 3: 350), *kāpū* ‘kapı’ < Tü. (Osm.) *kapu* aa. [< OT. *kapuğ* (< *kap-* ‘örtmek, kapamak’ - (u)ğ)] (1368, 3: 370), *kātī* ‘karışık’ < Tü. *katī* aa. [< *kat-* ‘eklemek, karıştırmak’ - *i*] (1377, 3: 376), *yāzīcī* ‘yazıcı, sekreter’ < Tü.

(Osm.) *yazıcı* aa. [< *yaz-* ‘yazmak’ - *ı* ‘yazı’ - *cı*] (1788, 4: 67), *yāķī* ‘yangın; dağlama’ < Tü. (Az.) *yaķī* aa. [< *yaķ-* ‘yakmak’ - *i*] (1803, 4: 104), *yavri* ‘yavru kuş’ < Tü. (Az.) *yavri* ‘hayvan yavrusu’ [< **yavriğ* (< *yavri-* ‘hasta, zayıf olmak’ - *ğ*)] (1919, 4: 220), *sāncī* ‘tıbbi terim: acısız durum’ < Tü. (Az.) *sancī* ‘sancı’ [< *sanç-* ‘sokmak’ - *i*] (2046, 4: 287).

-ICI

Hareketi yapanı ifade eden isimler meydana getiren bir ektir. Ergin, ekin işlevinde çokluk, aşırılık, devamlılık olduğunu dile getirmiştir (2011: 191). Eski Türkçe devrinde ek -*gUçI* biçimindedir. Ergin, ekin -*G* - *çI* ve -*gU* - *çI* olarak iki biçimden kaynaklandığını bildirmektedir (2011: 191). Ancak Korkmaz, bu tespitin yanlış olduğunu söyleyerek ekin fiilden fiil yapan -*gU* ile isimden isim yapan -*cI* eklerinin birleşmesi ile meydana geldiğini savunmaktadır (2014: 153).

*çāliçi** ‘saray müzisyeni’ < Tü. (Az.) **çaliçi* aa. [< Tü. *çal* ‘müzik aleti çalmak’ - *içi*] (1050, 3: 32), *dīlānçi* ‘dilenci’ < Tü. (Az.) *dilānçi* aa. [< *dile-* ‘dilemek, dilenmek’ - *n-* ‘dilenmek’ - *ici*] (1199, 3: 215), *sūrūçi* ‘arabacı’ < Tü. (Az.?) **sürüçi* aa. [< *sür-* ‘sürmek’ - *üçi* (< ET. -(ü)gçi)] (1285, 3: 288), *yāķīçi* ‘yakma tertibatı, yakıcı, tutuşturucu’ < Tü. (Az.) *yaķiçi* aa. [< *yaķ* ‘yakmak’ - *içi*] (1804, 4: 104).

-(I)ş

Bu ek bir isim-fiil olarak fiilin tarzını ifade etmeye yarar. Bu sebeple Korkmaz, ekin geldiği kelimelere tarz isimleri de denildiğini bildirmektedir (2014: 776). Karaağaç ekin bütün fiil köklerine getirilebildiğini ve Türkçenin bütün zamanlarında işlek olarak kullanıldığını belirtmektedir (2012: 280). Bu ek, Eski Türkçe devrinde yalnız -*ş* biçimindeydi. Batı Türkçesine gelindiğinde ekin yardımcı ünlüsünün ekin yapısına dâhil edildiği görülmektedir. Kalıcı isimler de yapan bu ek Türkçenin diğer lehçelerinin hemen hemen hepsinde Eski Türkçedeki biçimiyle kullanılmaktadır. Yapılan bütün kopyalamalar kalıplaşmış isimlerdir.

aralaş ‘karışma, yer değiştirme, karışıklık’ < Tü. (Özb.) *aralaş* ‘karıştırma, karmakarışıklık, karışık’ [< *ara* ‘ara’ - *la* - *ş*] (462, 2: 45), *ülüş* ‘pay, özellikle: hediye payı’ < Tü. *ülüş* aa. [< *üle-* ‘bölüştürmek’ - *ş* ‘pay’] (546, 2: 120), *oynaş* ‘sevgili’ <

Tü. (Çağ.) *oynaş* aa. [*< oyun* ‘oyun’ - *a-* ‘ oynamak’ - *ş*] (671, 2: 225), *talāş* ‘yıkım, yağma (savaşta veya baskında yapılan), zahmet’ < Tü. *talaş* aa. [*< tala-* ‘yok etmek, yağmalamak, savaşmak’ - *ş*] (923, 2: 541), *çālīş* ‘(türetilmiş erotik anlamlarla) savaş, cenk’ < Tü. (Selç.) *çalīş* ‘savaş, cenk’ [*< çal-* ‘vurmak’ - (*ı*)*ş*] (1051, 3: 32), *çapķulaş* ‘savaşma, dövüş’ < Tü. *çapķulaş* aa. [*< çap-* ‘baskın yapmak’ - *ķu* - *la-* ‘vurmak, yumruk atmak, saldırmak’ - *ş*] (1065, 3: 52), *ķāyīş* ‘ip, koşum takımı kayışı, esnek’ < Tü. (Az.) *ķayīş*, (Özb.) *ķāyīş* aa. [*< ķadi-* ‘kabaca dikmek’ - *ş*] (1414, 3: 408), *kūrāş* ‘güreş’ < Tü. (Özb.) *kūrāş* aa. [*< kūrā-* ‘kazımak, eşelemek’ - *ş*] (1626, 3: 589), *kengāç* ‘görüşme, danışma’ < Tü. (Çağ.) *keñāş* aa. [*< keñā-* ‘danışmak, görüşmek’ - *ş*] (1651, 3: 613), *sāķī*ş* ‘hesaplaşma (ahiret gününde)’ < Tü. (OT.) *sakīş* aa. [*< sa-* ‘saymak’ - *ķ-* ‘saymak’ - (*ı*)*ş*] (1217, 3: 228), *ķātīlīş* ‘iki akıntının karşılaşması’ < Tü. (Çağ.) *katīlīş* aa. [*< kat-* ‘katmak, eklemek’ - (*ı*)*l-* ‘birlikte akmak’ - (*ı*)*ş*] (1374, 3: 375), *yirtīş* ‘ölüyü bütün akrabalarına ve cenaze törenine katılanlara hatırlatmak için dağıtılan bez parçası’ < Tü. (Özb.) *yirtiş* aa. [*< yırt-* ‘yırtmak’ - (*i*)*ş*] (1841, 4: 149), *yōriş*, daha sonra *yōrūş*, *yūrūş* ‘sefer, baskın, hücum’ < Tü. (Çağ.) *yōriş* < *yoriş* aa. [*< yori-* ‘yürü’ - *ş*] (1916, 4: 217).

-K

Bu ek, işlek bir fiilden isim yapma ekidir. Harekete uğramış olan, o hareketten doğmuş bulunan veya hareketi yapan çeşitli nesnelerin isimlerini meydana getirir (Ergin, 2011: 183). Ekin özellikle sıfat olarak kullanılan örneklerinde o işi üzerinde bulundurma anlamı vardır. Korkmaz, ekin Eski Türkçe devrinde *-yUk* görülen geçmiş zaman sıfat-fiil ekinden kaynaklandığını söylemektedir (2014: 154). Karaağaç, ise ekin eskiden bu güne hiç değişmeden geldiğini ifade etmektedir (2012: 282). Deny, Divanu Lügati’t-Türk’den hareketle bu ekin Eski Türkçe devrinde de */-g/* biçiminde olabileceğini dile getirmektedir (2012: 499).

ālūk ‘hükümdara verilen vergiler’ < Tü. (Çağ., Özb.) *aluk* aa. [*< al-* ‘almak’ - (*u*)*ķ*] (547, 2: 121), *tutuk* ‘perde’ < Tü. (OT.) *tutuk* aa. [*< tut-* ‘tutmak’ - (*u*)*ķ*] (875, 2: 457), *tōlāk* ‘fidye’ < Tü. (Özb.) *tülāk* ‘yeniden satın alma, ödeme, fidye’ [*< tōlā-* ‘ödemek, geri vermek, bir borcu kapamak’ - *ķ*] (981, 2: 631), *tūlāk* ‘hayvanların deri, kuşların tüy değiştirmesi’ < Tü. (Özb.) *tülāk* ‘tüy dökme, deri değiştirme’ [*< tūlā-* ‘tüy dökme, deri değiştirmek’ - *ķ*] (982, 2: 632), *tēşūk* ‘delik’ < Tü. (Özb.) *teşük* aa.

[< *teş-* ‘deşmek’ - (*ü*)*k*] (1002, 2: 657), *çimdik* ‘çimdik; kıstırmak’ < Tü. *çimdik* aa. [*çimdi-* ‘çimdiklemek’ - *k*] (1122, 3: 99), *sayāķ* ‘serseri, tembel’ < Tü. (Özb.) *sayāķ* aa. [*saya-* ‘yıkma, bozma’ - *k*] (1309, 3: 306), *ķātīķ* ‘ekşimiş süt, her çeşit katık’ < Tü. (Az.) *ķātīķ* aa. [*ķat-* ‘katmak, eklemek’ - (*i*)*k*] (1373, 3: 374), *ķāyīķ* ‘kayık’ < Tü. (Az.) *ķayīķ* aa. [*ķay-* ‘kaymak’ - (*ı*)*k*] (1415, 3: 408), *ķongurāķ* ‘çan’ < Tü. (Özb.) *ķongurāķ* ‘çan, çingirak’ [*ķoķra-* ‘çınlamak, çalmak’ - *k*] (1537, 3: 526), *gādūķ* ‘dağ geçidi, dağ zirvesi’ < Tü. (Az.) *gādūķ* aa. [*gād-* ‘gedik yapmak’ - (*ü*)*k*] (1708, 4: 1), *yalāķ* ‘çanak, kase’ < Tü. *yalāķ* aa. [*yala-* ‘yalamak’ - *k*] (1881, 4: 186), *ķišķīriķ* ‘gürültü, feryat’ < Tü. (Az.) *ķišķīriķ* aa. [*ķišķīr-* ‘bağırarak ağlamak’ - (*i*)*k*] (2084, 4: 298), *ķilik* ‘karakter’ < Tü. (Az.) *ķilik*, (Özb.) *ķilik* aa. [*ķil-* ‘kılmak’ - (*i*)*k*] (1517, 3: 501), *ķūşāķ* ‘kemer’ < Tü. *ķūşāķ* aa. [*ķur* ‘kuşak’ - *ş**a-* ‘kuşanmak’ - *k*] (1565, 3: 549), *şaplāķ* ‘şaklayan vuruş ve tokat’ < Tü. (Osm.) *şaplaķ*, (Çağ., Özb.) *şapalaķ* aa. [*şap - (a)la - k*] (1325, 3: 319).

-KAn

Aslında bir sıfat-fiil eki olan bu ek, kalıcı isim yapma eki olarak da kullanılmaktadır (Coşkun, 2000: 53).

bāşķān ‘balyoz, ağır çekik’ < Tü. (Özb.) *başķan* aa. [*bas* ‘basmak’ - *ķan*] (692, 2: 243), *çakķān* (konuşma dilinde) ‘çevik, hızlı, becerikli; rahat, iyi oturmuş (kıyafetler hakkında); çevik, çabuk, ustalıklı’ < Tü. (Özb.) *çakķan* ‘becerikli, atik, tez canlı’ [*çak-* ‘hızlıca hareket etmek’ - *ķan*] (1088, 3: 76), *sīçķān* ‘fare; Türklerde ve Moğollarda zodyak döngüsüne göre 1. yıl’ < Tü. (Har.) *siçķan* aa. [*siç-* ‘sıçmak’ - *ķan*] (1310, 3: 307), *ķapķān* ‘tuzak’ < Tü. (Özb.) *ķapķan* ‘kapan, tuzak’ [*ķap-* ‘kapmak, yakalamak’ - *ķan*] (1428, 3: 418), *kesķān* ‘topuz’ < Tü. (Çağ.) *kesķan* aa. [*kes-* ‘kesmek’ - *kān*] (1635, 3: 596), *yaratķan* ‘yaratıcı’ < Tü. (Çağ.) *yaratķan* aa. [*yara-* ‘uygun, elverişli olmak’ - *t-* ‘yaratmak’ - *ķan*] (1843, 4: 150), *tīķķāndan* ‘içine sokmak, tıkıştırmak’ < Özb. *tīķ-* aa. [*tīķ-* ‘tıkamak’ - *ķan - dan*] (2010, 4: 278).

-l

Bu ek, Moğolcada soyut düşünceler bildiren isimler yapmaktadır (Poppe, 2016: 71). Türkçe için Korkmaz ekin bugün işlevselliğini kaybettiğini fakat arkaik bazı kelimelerde sıfat ve isimler yaptığını dile getirmiştir (2014: 1557).

tiyül ‘yaşam süreleri boyunca kölelere verilen arazi (babadan oğula geçmez)’ < Tü. (Çağ.) *yatul* aa. [*yat-* ‘yatmak’ - (*u*)*l*] (1014, 2: 667), *yāsāl* ‘devlet düzeni; savaş düzeni, saf; bir dinsel alayın düzeni, ayrıca çiçek çelenginin düzeni’ < Tü. (Çağ.) *yasal* aa. < Moğ. *casal* aa. [< Moğ. *casa-* ‘düzenlemek’ - *l*] (1791, 4: 82), *kizil* ‘kırmızı’ < Tü. (Az.) *kizil*, (Özb.) *kizil* aa. [< *kız-* ‘kızmak’ - (*i*)*l*] (1481, 3: 469).

-m

Bu ek, fiil kök ve gövdelerine gelerek nitelik ve nicelik bakımından kısa sürede oluşan iş isimleri yapmaktadır (Karaağaç, 2012: 281). Eckmann ise soyut bir iş veya hareketi, bir hareketin sonucunu ifade eden isimler yaptığını belirtmiştir (2012: 53).

ulām ‘çevresinde, durmaksızın, muttasıl, postanın bağlantı istasyonu (bunun için ödenen vergi)’ < Tü. *ulam* ‘aralıksız, sürekli olarak’ [< *ula-* ‘bağlamak’ - *m*] (522, 2: 107), *būğūm* ‘eklem’ < Tü. (Özb.) *buğum* aa. [< *boğ-* ‘boğmak’ - (*u*)*m*] (799, 2: 348), *tilīm* ‘dilim, parça’ < Tü. (Özb.) *tilim* aa. [< *til-* ‘dilmek’ - (*i*)*m*] (932, 2: 553), *çaqrīm* ‘yaklaşık olarak 1.06 km’ye denk gelen ölçü birimi’ < Tü. (Özbek diyalektleri) *çaqrım* aa. [< *ça* ‘tabiat taklidi ses’ - *kır-* ‘bağlamak, çağırarak’ - (*i*)*m*] (1092, 3: 78), *sōqūm* ‘besili, tombul’ < Tü. (Özb.) *soqum* aa. [< *soq-* ‘vurmak, hayvan kesmek’ - (*u*)*m*] (1298, 3: 300), *sī*rum* ‘sırım’ < Tü. (Selç.) *sirīm* aa. [< *sīdīr-* ‘koparmak, çıkarmak, sıyırmak’ - *īm*] (1312, 3: 309), *geyim* ‘at zırhı’ < Tü. (Az.) *geyim* aa. [< *gey-* ‘giymek’ (< *ked-* ‘giymek’) - (*i*)*m*] (1726, 4: 11), *yārum* ‘yarım’ < Tü. (Eski Az.) *yarum* aa. [< *yar-* ‘yarmak’ - (*u*)*m*] (1786, 4: 66), *yem* ‘yemek, hayvan yemi’ < Tü. *yem* aa. [< *ye-* ‘yemek’ - *m*] (1894, 4: 192), *kēsīm* ‘pay’ < Tü. (Az.?) *kesim* aa. [< *kes-* ‘kesmek’ - (*i*)*m*] (2104, 4: 304), *örūmçāk* ‘örümcek’ < Tü. (Az.?) *örümçāk* aa. [< *ör-* ‘örmek’ - (*ü*)*m* - *çāk*] (1953, 4: 260).

-mA

Bir isim-fiil eki olarak temel işlevi iş isimleri meydana getirmek olan bu ek kalıcı isimler de yapmaktadır (Ergin, 2011: 186) ve Eski Türkçeden günümüze değişmemiştir.

ēzmā ‘şımarık, kendini tutamayan, can sıkın münasebetsiz kişi’ < Tü. (Özb.) *ezmä* ‘haşarı, geveze, boşboğaz’ [< *ez-* ‘ezmek, sürekli tekrar ederek can sıkın, rahatsız etmek’ - *mā*] (642, 2: 182), *bāsmā* ‘yazı dizisi; pamuklu beze yapılan baskı’ < Tü. (Az. - Öz.) *basma* aa. [< *bas-* ‘basın’ - *ma*] (695, 2: 244), *tikmä* ‘altın işlemeli ipek; saf altın’ < Tü. (DT.) *tikmä* aa. [< *tik-* ‘dikmek’ - *mā*] (914, 2: 527), *çātma* ‘tüfek’ < Tü. *çatma* ‘silah piramidi’ [< *çat-* ‘bir araya getirmek’ - *ma*] (1040, 3: 16), *sāçma* ‘saçın, şarapnel’ < Tü. *saçma* aa. [< *saç* - *ma*] (1204, 3: 218), *sürmä* ‘antimon, kolonyum (göz bakımı için)’ < Tü. *sürmä* aa. [< *sür-* ‘sürmek, ovala-’ - *mā*] (1242, 3: 250), *kākma* ‘tıftıksız, yoğun yün halı’ < Tü. (Özb.) **kākma* aa. [< *kāk-* ‘vurmak’ - *ma*] (1399, 3: 394), *kīma* ‘kıyma’ < Tü. (Çağ. Özb.) *kīyma* aa. [< *kīy-* ‘kesmek’ - *ma*] (1608, 3: 575), *yāsāma* ‘bir tür vergi’ < Tü. **yasama* aa. [< *yasa-* (Moğ. *casa-*) ‘düzenlemek’ - *ma*] (1793, 4: 92), *yāsān* ‘uygun, yetenekli’ < Tü. **yasan* aa. [< *yasa-* ‘düzenlemek’ - *n*] (1795, 4: 96), *yortma* ‘tırıs’ < Tü. (Çağ.) *yortma* aa. [< *yort-* ‘tırıs gitmek’ - *ma*] (1844, 4: 150), *yarma* ‘ince ezilmiş tahıl’ < Tü. (Özb.) *yarma* aa. [< *yar-* ‘yarmak’ - *ma*] (1855, 4: 160), (1874, 4: 181), *türmä* ‘eyer keçesi, boyalı ipek, kaşmir eşarp’ < Tü. *türmä* aa. [< *tür-* ‘dürmek’ - *mā*] (898, 2: 505), *çizmā* ‘çizme’ < Tü. *çizmā* aa. [< *çiz-* ‘sınır çizmek’ - *me*] (1081, 3: 70).

-maç

Eckmann, yiyecek isimleri yaptığını kaydetmiştir (2012: 53). Fakat bu ekin genel isimler türettiği bir örnek aşağıda belirtilmiştir.

bulamāç ‘bir tür yoğun un lapası’ < Tü. (Az.) *bulamaç* aa. [< *bula-* (< *bulga* ‘karıştırmak’) - *maç*] (769, 2: 320), *tutmāç* ‘makarnadan yapılan bir yemek’ < Tü. (Çağ.) *tutmaç* aa. [< ? *tut-* ‘tutmak, yapıştırmak’ - *maç*] (876, 2: 457), *çakmāçī* ‘iğneleme, alay’ < Tü. **çakmaçī* ‘iftira’ [< *çak-* ‘iftira etmek’ - *maç* - *ī*] (1096, 3: 79), *kōrmāc* ‘kavrulmuş tahıl’ < Tü. (Az.?) *kavurmaç* aa. [< *kavur-* ‘kavurmak’ - *maç*] (2091, 4: 299).

-mak

Bir isim-fiil eki olarak başlıca işlevi hareket ifade eden isimler meydana getirmek olan bu ek günümüzdeki yazı dillerinde kendisinden sonra iyelik eki almamaktadır. Ancak Eski Türk yazı dillerinde ekin bu kullanımına rastlanılmaktadır (Karaağaç, 2012: 279). Farsçaya bu ekle kopyalanan kelimeler kalıplaşmış isimlerdir.

örmäk ‘deve kılından yapılmış büyük kumaş’ < *örmäk* aa. [< *ör-* ‘örmek’ - *mek*] (466, 2: 46), *ilmäk* ‘kanca’ < Tü. (Özb.) *ilmäk* aa. [< *il-* ‘takmak, bağlamak’ - *mäk*] (662, 2: 213), *bulamāğ* ‘bir tür çok akıcı olmayan un lapası’ < Tü. (Çağ.) *bulamak* aa. [< *bula-* ‘akmak’ - *mağ*] (770, 2: 321), *toḥmāk* ‘tokmak’ < Tü. (Az.) *toḥmak* ~ (Özb.) *toḥmak* aa. [< *tokı-* ‘vurmak, saldırmak’ - *mak*] (877, 2: 459), *çaqmāk* ‘çakmak taşı, silahın horozu’ < Tü. *çakmak* ~ *çaqma* aa. [< *çak-* ‘hızlıca hareket etmek, çakmak taşıyı çakmak’ - *mağ*] (1097, 3: 80), *çalmağ* (konuşma dilinde) ‘buruşuk, ezilmiş; özensiz’ < Tü. (Özb.) **çalmağ* aa. [< *çal-* ‘vurmak’ - *mağ*] (1118, 3: 94), *yarmağ* ‘para’ < Tü. *yarmağ* aa. [< *yär-* ‘yarmak’ - *mağ*] (1854, 4: 160), *yemäk* ‘yemek’ < Tü. (Az.) *yemäk* aa. [< *ye-* ‘yemek’ - *mäk*] (1897, 4: 194), *yaşmāgli* (*siyāh yaşmāgli*) ‘siyah peçeli (kuş türü)’ < Tü. (Az.) *yaşmağli* aa. [< *yaş-* ‘saklanmak, gizlenmek’ - *mak* ‘peçe’ - *li*] (1864, 4: 172), *kōlmäk* ‘su birikintisi, bataklık’ < Tü. (Özb.) *kōlmäk* aa. [< *köl* ‘göl’ - *i* - *mäk*] (1685, 3: 653).

-mAn

Bu ek, abartma ve süreklilik ifade etmektedir. İşlek olmayan bir ektir. Çatı eki almış fiillere gelmemektedir (Korkmaz, 2014: 97).

çäkmän ‘palto’ < Tü. (Az. ?, Çağ. ?) *çäkmän*, *çäpkän* aa. [< *çäk-* ‘çekmek’ - *män*] (1103, 3: 82), *soqmän?* ‘?çizme’ < Tü. *soqman* aa. [< *sok-* ‘sokmak’ - *man*] (1297, 3: 298), *kōçmän* ‘göçmen, göçebe’ < Tü. (Çağ.) *kōçmän* aa. [< *köç-* ‘göçmek’ - *män*] (1667, 3: 632).

-mİş

Bu ek aslında geçmiş zaman sıfat-fiil ekidir. Fakat, Korkmaz, bu ekin çekimli fiillerde olduğu gibi duyulan ve sonradan fark edilen bir anlam katmadığını bildirmektedir (2014: 795). Eski Türkçe devrinde ekin yalnız düz ünlülü biçimlerinin

olduğu bilinmektedir. Kalıplaşmış isimler de türeten bu ek ünlü uyumuna Batı Türkçesinin son devirlerine girmiştir. Kopyalamalar daha çok Çağatay Türkçesi üzerinden olmuştur ve ek daima düz-dar ünlülüdür.

kākimīṣī ‘öfkeli biçimde sövüp saymak, azarlamak’ < Tü. (Çağ.) *kaki-* aa. [*< kākī-* ‘kızmak’ - *mīṣ* - *ī*] (1400, 3: 395), *ḳudürmīṣ* ‘cılgin, cüretkar’ < Tü. (Az.) *ḳudurmīṣ* aa. [*< ḳudur-* ‘kudurmak’ - *mīṣ*] (1439, 3: 425), *ḳiṣlāmīṣī* + *kardan* ‘kışlamak, kışı geçirmek’ < Tü. (Çağ.) *ḳiṣla-* aa. [*< ḳiṣ* ‘kış’ -*la-* ‘kışlamak’ - *mīṣ* - *ī* + *kardan*] (1497, 3: 481), *ḳūrmīṣī* ‘düzenleme’ < Tü. (Çağ.) *ḳur-* ‘kurmak’ [*< ḳur* ‘kurmak’ - *mīṣ* - *ī*] (1556, 3: 544), *ḳōzgālmīṣī* ‘telaş, kargaşa’ < Tü. (Çağ.) *ḳozgal-* ‘heyecanlanmak’ [*< ḳozga-* ‘heyecanlandırmak’ - *l-* ‘heyecanlanmak’ - *mīṣ* - *ī*] (1560, 3: 546), *kūnyangilāmīṣī* ‘Moğolların (ve Türklerin) yeni yıl kutlaması’ < Tü. (Çağ.) [*< kūn* ‘gün’ + *yaṇi* ‘yeni’ - *la-* ‘yenilemek’ - *mīṣ* - *ī*] (1690, 3: 657), *yāraṣmīṣī* ‘uzlaşma, geçim’ < Tü. (Çağ.) *yaraṣ-* ‘uzlaşmak, barışmak’ [*< yara-* ‘uymak, uygun olmak’ - *ṣ-* ‘uzlaşmak, barışmak’ - *mīṣ* - *ī*] (1782, 4: 56), *yāriṣmīṣī* ‘yarış, at yarışı’ < Tü. (Çağ.) *yariṣ-* ‘yarışmak, at yarışı yapmak’ [*< yariṣ-* ‘yarışmak’ - *mīṣ* - *ī*] (1783, 4: 57), *yemiṣ-ḥāna* ‘sarayın meyve-sebze kileri’ < Tü. (Az.) *yemiṣ* ‘meyve’ + Far. *ḥāna* ‘ev’ [*< ye-* ‘yemek’ - *mīṣ* + *ḥāna* ‘ev’] (1898, 4: 194), *yaylāmīṣī* + *kardan* ‘yazı geçirmek, yazlık kampta zaman geçirmek’ < Tü. (Çağ.) *yayla-* aa. [*< yay* ‘yaz’ - *la-* ‘yazı geçirmek’ - *mīṣ* - *ī* + *kardan*] (1942, 4: 254).

-n

Bu ek, işlek olarak kullanılmaktadır ve fiil sonucu ortaya çıkan nesneyi bildiren isimler yapmaktadır (Karaağaç, 2012: 282). Ek Çağataycada çok işlek olmayıp, çok kere somut isimler olarak kullanılan soyut fiil isimleri yapar (Eckmann, 2012: 53).

talān ‘yağma, ganimet’ < Tü. *talān* aa. [*< tala-* ‘yok etmek, yağmalamak, savaşmak’ - *n*] (926, 2: 544), *talḥā* ‘bir yemek’ < Tü. *talḥān* aa. [*< talḥa-* ‘ateşte kızartmak’ - *n*] (928, 2: 546), *tūtūn* ‘tütün’ < Tü. (Az.) *tūtūn* aa. [*< tūt-* ‘tutmek’ - *(ü)n*] (953, 2: 605), *tawsan? tōsun?* ‘(hayvanlar için) vahşi, dizginlenmemiş (Neredeyse her zaman mecazi olarak kullanılır.)’ < Tü. *tosun* aa. [*< tos-* ‘dik başlı olmak ?, şaşkın şaşkın dolaşmak ?’ - *u* - *n*] (964, 2: 613), *toğrī* ‘doğru’ < Tü. (Özb.) *toğru* aa. [*< *doğur* - *u*] (971, 2: 623), *tūgūn* ‘dügüm’ < Tü. (Özb.) *tügün* aa. [*< tüg-* ‘dügüm yapmak’ - *(ü)n*]

(978, 2: 629), *sān* ‘sayı, saymak; ordunun askerlik yoklaması, geçit resmi’ < Tü. (Çağ.) *san* aa. [< *sa-* ‘saymak’ - *n*] (1219, 3: 231), *sānsīz* ‘sayısız (Timur’un orduları bağlamında kullanılır.)’ < Tü. (Çağ.) *sansiz* ‘sayısız’ [< *sa-* ‘saymak’ - *n* ‘sayı’ - *siz*] (1220, 3: 233), *?sanḳārsiḳ* ‘süreç, iki hukuki durumun karşılaştırılması (dava açanın ve sanığın)’ < ? Tü. (Çağ.) *sanḳarsik* aa. [< *sa-* ‘saymak’ - *n* ‘sayma, hesaplama’ - *ḳār-* ‘bir şeyden saymak, bir şeyle karşılaştırmak’ - *sik*] (1272, 3: 272), *kēlīn* ‘gelin, evli kadın’ < Tü. (Çağ.) *kelin* aa. [< *kel-* ‘gelmek’ - *i* - *n*] (1700, 3: 666), *yīgīn* ‘toplantı’ < Tü. (Çağ.) *yigin* aa. [< *yig-* ‘yığmak’ - (*ı*)*n*] (1938, 4: 242), *tūtūnḳī* ‘tütün satıcısı’ < Tü. (Az.) **tūtūnḳi* aa. [< *tūt-* ‘tütmek’ - (*ü*)*n* ‘tütün’ - *ḳi*] (2006, 4: 276).

-r

Aslında geniş zaman sıfat-fiilleri türeten çok işlek bir ektir. *-An* sıfat-fiil ekine oranla daha çok süreklilik gösterir. Bu ek, eklendiği fiilin gösterdiği işi bir özellik olarak ‘her zaman üzerinde bulundurma’ niteliğinde sıfatlar ve bazı kalıcı isimler türetir (Korkmaz, 2014: 104).

āḡirlāmīṣī ‘çok saygı görme’ < Tü. (Çağ.) *agirla-* ‘saygı göstermek, şereflendirmek’ [*aḡ-* ‘yükselmek’ - (*ı*)*r* ‘önemli, ağır’ - *la* - *mīṣ* - *ī*] (494, 2: 75), *bulḡār* ‘yumuşak deri (telatin)’ < Tü. *Bulḡar* ‘kavim adı’ [< *bulḡa-* ‘karışmak’ - *r*] (766, 2: 315), *ḳadīr*, *ḳadūr*, *ḳādar* ‘çadır; kumaş, peçe’ < ? Tü. (Oğz.) *ḳadīr* ‘çadır’ < *ḳatīr* [< *ḳat-* ‘biraraya getirmek’ - (*i*)*r*] (1042, 3: 16), *ḳāḳṣūr* ‘hafif kumaştan kadın pantolonu’ < Tü. (Az.) *ḳaḳṣur*, *ḳaḥṣur*, *ḳaḥḫur* aa. [< *ḳak-* ‘çakmak’ - (*ı*)ṣ- ‘birbirine çakmak’ - (*u*)*r*] (1018, 3: 29).

-sak, -sık

Bu ek, *-sa* ve *-sl* isimden fiil yapma eki ile *-k* fiilden isim ve sıfat türeten ekin birleşmesi ile meydana gelmiştir. Birleşik bir ek olduğu için fiil kök ve gövdesine getirilmiş gibi bir isim-fiil işlevi ile çalışmaktadır (Karaağaç, 2012: 274).

binḳīk ‘hızlı kurye atı’ < Tü. (Çağ.) *binḳik* aa. [< *bin-* ‘binmek’ - (belki) ? *sik*] (774, 2: 327), *dustāk* ‘hapsedilmiş, zincire vurulmuş’ < Tü. (Az.) *dustak* aa. [< *dut-* ‘tutmak’ - *sak*] (1183, 3: 200), *yaramsaḳ?* *yaramsik?* ‘değersiz?, iki yüzlü, iki yüzlülük’ < Tü. ? *yaramsaḳ* ‘sadık, güvenilir’, ? *yaramsik* ‘aptal’ [< *yara-* ‘uygun,

elverişli olmak' - *m* - *sak*] (1853, 4: 159), ?*sanḡārsiḡ* 'süreç, iki hukuki durumun karşılaştırılması (dava açanın ve sanığın)' < ? Tü. (Çağ.) *sanḡarsiḡ* aa. [< *sa*- 'saymak' - *n* 'sayma, hesaplama' - *kār*- 'bir şeyden saymak, bir şeyle karşılaştırmak' - *siḡ*] (1272, 3: 272).

-t

İşlek olmayan eklerden biridir. Ek Ergin'de -*t* (2011: 194-195), Korkmaz'da -*t* / -(*X*)*t* biçiminde gösterilmektedir (2014: 170). Bu bakımdan ekin önündeki ses birimin yardımcı ünlü olup olmadığı örnek azlığından dolayı tespit edilememektedir. Ekin Eski Türkçede -*Ut* biçiminde örneklerinin yanında -*t* biçiminin varlığı ayrımı daha da zorlaştırmaktadır. Çağataycada da kullanılan ek değişik anlamlar ifade etmektedir (Eckmann, 2012: 55).

burūt 'bıyık' < Tü. *burut* aa. [< *bur*- 'burmak, döndürmek' - (*u*)*t*] (740, 2: 290), *ḡurūt* 'yoğunlaştırılmış ve kurutulmuş süttten ekşi peynir' < Tü. (Çağ, Özb.) *ḡurut* aa. [< *ḡuru*- 'kurumak' - *t*] (1472, 3: 458), *keḡīd* 'nehirin geçit yeri' < Tü. (Çağ.) *keḡit* aa. [< *keḡ*- 'geçmek' - (*i*)*t*] (1621, 3: 584), ? *yoḡurt* 'ekşi süt çeşidi' < Tü. (Çağ.) *yoḡurt* [< *yoḡur*- 'yoḡurmak' - *t*] (1866, 4: 173).

-TI

Bu ek, genellikle dönüşlü fiil gövdelerine getirilmektedir. Ek Eski Türkçe devrinde sedalı ünlülü biçimiyle bulunmaktadır ve hem Batı hem de Doğu Türkçelerinde kullanılmaktadır. Fakat incelenen eserde bu ekle yapılan kopyalar Doğu Türkçesinden olmuştur.

soḡtū ~ *soḡtūy* 'bir tür salam' < Tü. (Çağ.) *soḡtu* aa. [< *sok* - 'vurmak, hayvan kesmek' - *tu*] (1250, 3: 256), *yandū*, *yaḡdū* ~ *yaḡdū* 'ışık' < Tü. *yaḡdu* ~ *yaḡtu* aa. [< *yak*- 'yakmak' - *du*] (1902, 4: 201), *yūndī* 'bulaşık yıkadıktan sonra kalan su' < Tü. (Özb.) *yundi* aa. [< *yu*- 'yıkamak' - *n*- 'yikanmak' - *dı*] (1933, 4: 229).

-v, -Av

Doğu Türkçesinden Farsçaya kopyalanmış olan örneklerde karşılaşılan bu ek, hareket isimleri yapar. Eski Türkçe -*AGU* ekinden gelmektedir. Uyum dışı olarak

ünsüzle biten fiillere *-uv*, *-üv* şeklinde gelir. Ünlü ile bitenlerde ek *-v*'dir. Ekin *-çi* isimden isim yapma eki ile genişlemiş şekillerine de rastlanır (Öztürk, 2012: 302).

bağrāv 'yaygara, gürültü' < Tü. (Çağ.) *bağraw* aa. [*< ba* 'tabiat taklidi ses' - *kır* 'bağırma' - *av*] (748, 2: 297), *tērgāv* 'soruşturma' < Tü. (Özb.) *tergāv* aa. [*< tergā-* 'araştırmak, soruşturmak' - *v*] (999, 2: 656), *çāpāv* 'baskın, yağma' < Tü. *çap-* 'dört nala koşarak baskın yapmak' [*< çap-* 'dört nala koşarak baskın yapmak' - *av*] (1034, 3: 13), *sāḥlaw* 'garnizon; savunma vergisi' < Tü. (Çağ.) *saḥlaw* aa. [*< saḥ* 'uyanık, dikkatlilik' - *la-* 'korumak, gözetmek, sakla' - *w* (< *gu*)] (1205, 3: 218), *siltāv* + *dādan*, *kardan* 'dizgini çekmek, bir şey işaret ederek birini hafifçe çekmek' < Tü. (Özb.) *siltāv* aa. [*< siltā-* 'hareket etmek, sallamak, işaret etmek, bir şeyi göstermek' - *v* + *dādan* / *kardan*] (1259, 3: 264), *kāḳṣavī* 'kuruyan' < Tü. (Özb.) **kaḳṣav* aa. [*< kaḳṣa-* 'kurumak' - *v* - *ī*] (1398, 3: 394), *yirāwçī* 'şarkıcı' < Tü. (Çağ.) *yirawçy* aa. [*< yir* 'şarkı' - *a-* 'şarkı söylemek' *v* 'şarkıcı' (< *-gu*) - *çi*] (1937, 4: 233), *yaḡlaw* 'tava' < Tü. *yaḡlaw*, *yaḡlaḡu* aa. [*< yaḡ* 'yağ' - *la-* 'yağlamak' - *w* (< *-gu*)] (1873, 4: 181), *yirāw** 'şarkıcı' < Tü. (Çağ.) *yiraw* aa. [*< yir* 'şarkı' - *a-* 'şarkı söylemek' - *v* 'şarkıcı' (< *-gu*)] (1937, 4: 233), *kaṣaw* 'kaşağı' < Tü. (Çağ., Özb.) *kaṣaw* aa. [*< kaṣa-* 'sürtmek, kazımak, kaşağılamak' - *w* (< *-gu*)] (1499, 3: 484).

-vul, -avul

Moğolca *-Gul* ekinin Türkçeleşmiş biçimiyle örneklerde *-vUl* veya *-AvUl* olarak gördüğümüz bu ek için, Poppe Türkçe kelimelere de getirilen bu ekin meslek isimleri ifade eden kelimeler yaptığını söylemiştir (2016: 70).

bökāvül 'hanın çeşnicibaşısı; ayrıca: ordunun levazım subayı' < Tü. (Çağ.) *bökāvül* aa. [*< bök-* 'yemekten bıkmak, doymak, usanmak; kanmak' - (*ā*)*vül* (Mo. ek)] (755, 2: 301), *çapāvul* 'saldırı, keşif gezisi sonrasında yapılan ani baskın' < Tü. (Çağ.) *çapavul* aa. [*< çap-* 'dört nala koşarak baskın yapmak' - *avul*] (1063, 3: 48), *yortāvul* 'öncü birlik' < Tü. (Çağ.) *yortavul* aa. [*< yort-* 'hızla at sürmek, tırıs gitmek' - Moğ. - *avul*] (1839, 4: 148), *yasāvul* 'hanın yakın koruması, (şenliklerde, saray resepsiyonlarında vb.) gözcü, emir subayı, (savaş sıralarını düzenleyen ve haber götüren) düzenleyici' < Tü. (Çağ.) *yasavul* aa. [*< yasa-* 'düzenlemek' - *vul*] (1863, 4: 166).

-z

Günümüzde işlekliğini kaybetmiş eski bir türetme ekidir (Korkmaz, 2014: 171).

ūz ‘usta’ < Tü. (Çağ.) *uz* aa. [< *u-* ‘muktedir olmak’ - *z*] (593, 2: 144), *görgüz* ‘yol levhası, yol rehberi’ < Tü. (Az.) **görgüz* aa. [< *gör-* ‘görmek’ - *gü* - *z*] (1630, 3: 593).

1.3. İsimden Fiil Yapım Ekleri

-A

Doğu ve Batı Türkçelerinin ikisinde de kullanılan bu ek daha çok tek heceli isimlere ve taklidî kelimelere gelerek fiil türetir. Geçişli ve geçişsiz fiiller yapar. İşlek bir ektir. Ekin */-l-/*, */-n-/*, */-ş-/*, */-t-/* gibi fiilden fiil yapma ekleri ile genişlemiş kalıp şekilleri de bulunmaktadır (Öztürk, 2012: 304).

ōčēšmīšī ‘kavgacı sözlerle suçlamak’ < Tü. (Çağ.) *ōčāš-* ‘kavga etmek, dalaşmak’ [< *ōč* ‘öç’ - *e-* ‘düşman olmak’ - *š* - *miš* - *ī*] (583, 2: 139), *oynaš* ‘sevgili’ < Tü. (Çağ.) *oynaš* aa. [< *oyun* ‘oyun’ - *a* ‘oyna-’ - *š*] (671, 2: 225), *bēlāk* ‘hediye, (hepsinden önce) konuk hediyesi’ < Tü. (Çağ.) *belāk* aa. [< *bel* ‘bel’ - *ā-* ‘kundakla sarmak’ - *k*] (833, 2: 413), *āšām* ‘içki, erzak; pirincin kaynatıldığı su, yetersiz beslenme, hayatı destekleyecek yeteri kadar yiyecek’ < Tü. *ašam* ‘yemek, yiyecek’ [< *aš* ‘yemek’ - *a-* ‘yemek yemek’ - *m*] (483, 2: 64), *yirāw** ‘şarkıcı’ < Tü. (Çağ.) *yiraw* aa. [< *yir* ‘şarkı’ - *a-* ‘şarkı söylemek’ - *v* ‘şarkıcı’ (< *-gu*)] (1937, 4: 233), *kōksāgū* ‘göğüs ağrısı’ < Tü. (Çağ.) *kōksāgū* aa. [< *kögüz* ‘göğüs’ - *ā-* ‘öksürmek’ - *gū*] (1678, 3: 642).

-dA

Genellikle ünsüzle biten tek heceli kelimelere getirilir (Öztürk, 2012: 304).

alda + *kardan* ‘aldatmak, (misafiri) geçirmek, bebeği avutmak’ < Tü. (Özb.) *alda-* ‘aldatmak, kandırmak’ [< *al* ‘hile’ - *da-* ‘aldatmak’] (533, 2: 115).

-KAr

Geçişli fiiller türetmeye yarayan bir ektir. Ünsüzle biten tek heceli kelimelere gelir. İşlek değildir (Öztürk, 2012: 305).

?*sanğārsiḳ* ‘süreç, iki hukuki durumun karşılaştırılması (dava açanın ve sanığın)’ < ? Tü. (Çağ.) *sanğarsiḳ* aa. [< *sa*- ‘saymak’ - *n* ‘sayma, hesaplama’ - *ḳār*- ‘bir şeyden saymak, bir şeyle karşılaştırmak’ - *siḳ*] (1272, 3: 272).

-KIr

Genellikle tek heceli taklidî kelimelere gelerek, onlardan geçişsiz fiiller türetir. Az işlektir (Öztürk, 2012: 305).

bağrāv ‘yaygara, gürültü’ < Tü. (Çağ.) *bağraw* aa. [< *ba* ‘tabiat taklidi ses’ - *ḳır* ‘bağırarak’ - *av*] (748, 2: 297), *çaḳrīm* ‘yaklaşık olarak 1.06 km’ye denk gelen ölçü birimi’ < Tü. (Özbek diyalektleri) *çaḳrim* aa. [< *ça* ‘tabiat taklidi ses’ - *ḳır*- ‘bağırarak, çağırarak’ - *(i)m*] (1092, 3: 78).

-I

İsmin ifade ettiği manada ‘olma’ bildiren geçişsiz fiiller yapar (Eckmann, 2012: 57).

tiriltgān ‘ölüleri diriltten olarak Allah’ < Tü. (Çağ.) *tiriltgān* aa. [< *tiri* ‘canlı, diri’ - *l*- ‘dirilmek’ - *t*- ‘diriltmek’ - *gān* ‘diriltten’] (895, 2: 501).

-IA

Türkçenin en işlek isimdan fiil yapma ekidir. Tek veya çok heceli her türlü isim kök ve gövdeleriyle, isim soylu sözlere de gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir (Korkmaz, 2014: 176). Bu ek Doğu Türkçesinde de sıkça kullanılmaktadır.

aralaş ‘karışma, yer değiştirme, karışıklık’ < Tü. (Özb.) *aralaş* ‘karıştırma, karmakarışıklık, karışık’ [< *ara* ‘ara’ - *la* - *ş*] (462, 2: 45), *āḡirlāmīṣī* ‘çok saygı görme’ < Tü. (Çağ.) *agirla*- ‘saygı göstermek, şereflelendirmek’ [*aḡ*- ‘yükselmek’ - *(i)r* ‘önemli, ağır’ - *la* -] (494, 2: 75), *būḡlama* ‘kavrulmuş, buharda pişirilmiş et’ < Tü. *buḡlama* aa. [< *buḡ* ‘buğu’ - *la*- ‘buharda pişirmek’ - *ma*] (795, 2: 345), *çaḳkulaş* ‘savaşma, dövüş’ < Tü. *çaḳkulaş* aa. [< *çaḳ*- ‘baskın yapmak’ - *ḳu* - *la*- ‘vurmak,

yumruk atmak, saldırmak' - *ş*] (1065, 3: 52), *sāḥlaw* 'garnizon; savunma vergisi' < Tü. (Çağ.) *saḥlaw* aa. [< *sak* 'uyanık, dikkatlilik' - *la-* 'korumak, gözetmek, sakla' - *w* (< *gu*)] (1205, 3: 218), *kişlāk* '(hükümdarlar için) kış ikametgahı, (göçebeler için) kışlak, (sonraki dönemlerde:) köy' < Tü. (Çağ.) *kişlak*, (Osm.) *kişla* aa. [< *kış* 'kış' - *la-* 'kışlamak' - *k*] (1496, 3: 479), *kūnyangilāmīšī* 'Moğolların (ve Türklerin) yeni yıl kutlaması' < Tü. (Çağ.) [< *kūn* 'gün' + *yaṇi* 'yeni' - *la-* 'yenilemek' - *mīš* - *ī*] (1690, 3: 657), *yaḡlaw* 'tava' < Tü. *yaḡlaw*, *yaḡlaḡu* aa. [< *yaḡ* 'yağ' - *la-* 'yağlamak' - *w* (< *-gu*)] (1873, 4: 181), *yaylāk* 'hükümdarın yazlık sarayı, göçebelerin ve göçmen kuşların yazlık konutları' < Tü. (Çağ.) *yaylak*, daha çok (Az.) *yayla* 'yayla, yaylak, yazın geçirildiği yer' [< *yay* 'yaz' - *la-* 'yazı geçirmek' - *k* / - *Ø* (< *-g*)] (1941, 4: 252), *katlama* = *kalama*, *kallama* 'ince çörek' < Tü. (Özb.) *katlama* aa. [< *kat* 'kat' - *la-* 'katlamak' - *ma*] (2076, 4: 295), *yōḥla* (anlam bildirimsiz) < ? Az. *yōḥla* 'denel!' [< *yoh* 'yok' - *la-* 'denemek, sınamak' - *Ø*] (2132, 4: 313).

-şA

İşlek olmayan ve geçişli fiiller türeten bir ektir (Öztürk, 2012: 307).

kūşaḡ 'kemer' < Tü. *kuşaḡ* aa. [< *kur* 'kuşak' - *şa-* 'kuşanmak' - *k*] (1565, 3: 549).

1.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

Bu ekler fiil tabanlarına eklenirler (Ergin, 2011: 200). Korkmaz, bu ekleri öteki yapım ekleri gibi, eklendiği fiilde köklü birer anlam değişikliği yaparak yeni fiiller türeten ekler ve köklü bir anlam değişikliği yapmayan çatı ekleri olmak üzere ikiye ayırmaktadır (2014: 180-181).

-d-

İsimlerden oluş bildiren geçişli-dönüşlü fiiller teşkil eden ve Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde işlek olarak kullanılan bir ektir (Hacıeminoğlu, 2013: 149).

kūtātḡū bilik 'Cengiz Han'ın sözlerinin adı (kelime anlamı olarak 'mutluluk veren bilgi')' < Tü. (Har.) *kutaḡū bilik* aa. [< *kut* 'kut' - *a* - *d* - 'kut vermek' - *gu* + *bil-* 'bilmek' - (*i*)*k* 'bilgi'] (1548, 3: 538).

-Dir

Ettirgenlik eklerinden biridir. Korkmaz, ekin ettirgenlik ekleri *-t* ile *-Ur* eklerinden meydana gelen birleşik bir ek olduğunu belirtmektedir (2014: 183). Ünlü ile biten tek heceli fiiller ile ünsüz ile biten bütün fiil kök ve gövdeleri ile kullanılmaktadır (Ergin, 2011: 212). Eski Türkçe devrinde ek sadece yuvarlak ünlülü biçimleri ile karşımıza çıkmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ek yuvarlak ünlülü olmakla birlikte ünsüz uyumu dışında kullanılmaktadır (Karaağaç, 2012: 321). Bu ek Çağatayca ve Özbekçede de sıkça kullanılmaktadır.

turūşdurmīṣī ‘cezalandırmak’ < Çağ. **turuşdur-* aa. [*< turuṣ-* ‘bir şeyin sorumluluğunu üzerine almak’ - *dur-* ‘cezalandırmak’ - *mīṣ - ī*] (899, 2: 505).

-k

Çağataycada geçişsiz fiiller yaptığı (Eckmann, 2012: 58) ve Özbekçede ise genellikle tek heceli fiillere gelerek kökteki anlamı pekiştiren, bazen de dönüşlü hâle fiiller türettiği kaydedilmiştir (Öztürk, 2012: 308).

*sākī*ṣ* ‘hesaplaşma (ahiret gününde)’ < Tü. (OT.) *sakīṣ* aa. [*< sa-* ‘saymak’ - *k-* ‘saymak’ - *(i)ṣ*] (1217, 3: 228).

-l-

Edilgenlik ve bilinmezlik ekidir. Bu ek genellikle ünsüz ile biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden olma ya da yapılmı bildiren fiiller türetmektedir (Korkmaz, 2014: 183). Eski Türkçe devrinden bu güne ek aynı biçimde süre gelmiştir. Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesinde ekin *-Il*, *-Ul* biçimlerinin bulunduğu dikkat çekmektedir (2011: 140). Çağatay ve Özbek Türkçeleri içinse ekin bütün fiil tabanlarına getirilebilen işlek bir ek olduğu söylenebilir.

tīkīlīnc ‘kalabalık, izdiham’ < Tü. (Özb.) *tīkīlinç* aa. [*< tīk-* ‘tıkmaq’ - *(i)l-* ‘tıkılmak’ - *(i)n - ç*] (1004, 2: 658), *?sōkūlmā* ‘kılıç türü’ < Tü. (Az.) *? *sōkūlmā* aa. [*< sok-* ‘vurmak, kesmek’ - *(u)l-* ‘dövülmek, kesilmek’ - *ma*] (1300, 3: 301), *kātīlīṣ* ‘iki akıntının karşılaşması’ < Tü. (Çağ.) *kātīlīṣ* aa. [*< kat-* ‘katmak, eklemek’ - *(i)l-* ‘birlikte akmak’ - *(i)ṣ*] (1374, 3: 375), *bātīlāk* ‘bataklık’ < Tü. (Az.) *batlaḳ* aa. [*< bat-* ‘batmak’ *(i)l-* ‘batmak’ - *ak*] (680, 2: 230), *kōzğālmīṣī* ‘telaş, kargaşa’ < Tü. (Çağ.)

kozğal- ‘heyecanlanmak’ [< *kozğa*- ‘heyecanlandırmak’ - *l*- ‘heyecanlanmak’ - *mīş* - *ī*] (1560, 3: 546), *dōğlū* ‘ikiz’ < Tü. (Az.?) **doğlu* aa. [< *doğ*- ‘doğmak’ - (*u*)*l*- ‘doğmak’ - *u*] (2039, 4: 284), *soğulma* ‘yumruk darbesi, darbe’ < Tü. (Az.) *soğulma* aa. [< *soğ*- ‘sokmak’ - (*u*)*l* - *ma*] (2049, 4: 288).

-n-

Kendi kendine olma veya yapma ifade eden fiiller meydana getirmektedir. Ek aynı zamanda sonu ünlü ile biten ve /-l/ ses birimi ile biten kelimelere gelerek edilgenlik ve bilinmezlik ifade etmektedir (Ergin, 2011: 202). Özbek Türkçesi için ekin asıl işlevinin dönüşlülük olduğu, ancak son hecesinde -l- ünsüzü olan fiillerle, ünlü ile biten bazı fiillerde edilgenlik ifade ettiği kaydedilmiştir (Öztürk, 2012: 309).

tīkīlīnc ‘kalabalık, izdiham’ < Tü. (Özb.) *tiķilinç* aa. [< *tık*- ‘tıkamak’ - (*ı*)*l*- ‘tıkılmak’ - (*ı*)*n* - *ç*] (1004, 2: 658), *dīlānçī* ‘dilenci’ < Tü. (Az.) *dilānçi* aa. [< *dile*- ‘dilemek, dilenmek’ - *n*- ‘dilenmek’ - *ici*] (1199, 3: 215), *sīķīnāk* ‘müstahkem sığınak yeri’ < Tü. (Az.) *sīgīnaķ* aa. [< *sīg*- ‘sığmak’ - (*ı*)*n*- ‘sığınmak’ - *aķ*] (1251, 3: 257), *gōrīnūş* ‘hükümdarın huzuruna kabul (onunla görüşme)’ < Tü. (Eski Az.) *gōrīnūş* aa. [< *gör*- ‘görmek’ - (*ü*)*n*- ‘görünmek’ - *üş*] (1723, 4: 9), *yāpūnça* ‘yağmurluk türü’ < Tü. (Eski Az.) *yapunca* aa. [< *yap*- ‘örtmek’ - (*u*)*n*- ‘örtünmek’ - *ca*] (1775, 4: 50), *yīgnāk* ‘toplanan büyük küme, insanların toplandığı yer’ < Tü. (Az.) *yīg(i)naķ* aa. [< *yīg*- ‘yığmak’ - (*i*)*n*- ‘bir araya gelmek’ - *aķ*] (1876, 4: 183), *yūndī* ‘bulaşık yıkandıktan sonra kalan su’ < Tü. (Özb.) *yundi* ‘bulaşık suyu’ [< *yu*- ‘yıkamak’ - *n*- ‘yikanmak’ - *dı*] (1933, 4: 229), *sallāna*, *sellāne* (*rāh raftan*) ‘güçlülük ile ilerlemek’ < Tü. (Az.) *sallana* ‘sallanarak’ [< *salla*- ‘sallamak’ - *n*- ‘sallanmak’ - *a*] (2050, 4: 289).

-r-

Türkçede ettirgenlik eklerinden biridir. Ek ünsüz ile biten fiillerin bazısına eklenmektedir. Bu ünsüzlerden en belirginleri /ç/, /ş/ ve /t/ ses birimleridir. Eski Türkçede ekin yardımcı ünlüsü daima yuvarlaktır. Eski Anadolu Türkçesinde de Gülsevin, eki -*Ur* biçiminde alarak bu yardımcı ünlüyü ekin yapısına dâhil

etmektedir (2011: 139). Ek Çağataycada *-Ar* ve *-Ur* biçimiyle kullanılmakta, Özbekçede ise geniş ünlülü şekiller az kullanılmaktadır.

būkrī ‘kambur’ < Tü.(Özb.) *būkri* aa. [< *būk-* ‘bükme’ - (*ü*)*r* - ‘eğmek, bükme’ - *i*] (804, 2: 351), *ḳātūrma* ‘tuzsuz hamurdan pide’ < Tü. (Özb.) *ḳaturma* aa. [< *kat-* ‘sıkı ve sert olmak’ - (*u*)*r* - ‘sıkı ve sert yapmak’ - *ma*] (1376, 3: 376), *kōḳūrmā* ‘hastalığı çıkarma ayini’ < Tü. (Özb.) *kōḳūrmā* aa. [< *kōḳ-* ‘yola çıkmak’ - (*ü*)*r* - ‘sürmek, çıkarmak’ - *mā*] (1669, 3: 632), *kōḳūrmīṣī* + *kardan* ‘(gelini) kocasının yanına nakletmek’ < Tü. (Çağ.) *kōḳūr-* aa. [< *gōḳ-* ‘yola çıkmak’ - (*ü*)*r* - *mīṣ* - *ī* + *kardan*] (1670, 3: 632).

-ş-

İşteşlik ve ortaklaşalık ekidir. Geçişsiz fiiller meydana getirmektedirler. Ergin, bu ortaklaşmanın karşılıklı yapılma ve birlikte yapılma biçiminde ortaya çıktığını söylemektedir (2011: 207-208). Ek Eski Türkçeden günümüze kadar aynı kalmıştır. Ancak Eski Anadolu Türkçesinde yardımcı ünlünün uyuma aykırı olarak bir süre düz biçimde kullanıldığı görülmektedir (Gülsevin, 2011: 141). Doğu Türkçesinde de işteşlik eki olarak kullanılan bu ek oldukça işlektir.

ākṣāk ‘kırık pirinç’ < Tü. (Özb.) *akṣak* aa. [< *ak-* ‘akmak’ - (*i*)*ṣ-* ‘akışmak’ - *ak*] (511, 2: 90), *tāpīṣmīṣī* + *kardan* ‘buluşmak, uzlaşmak’ < Tü. (Çağ.) *tapīṣ-* aa. [< *tap-* ‘bulmak’ - (*i*)*ṣ-* ‘buluşmak’ - *mīṣ* - *ī* + *kardan*] (847, 2: 428), *talāṣmīṣī* + *kardan* ‘yarışmak, boy ölçüşmek’ < Tü. (Çağ.) *talaṣ-* aa. [< *tala-* ‘yok etmek, yağmalamak, savaşmak’ - *ṣ-* ‘yarışmak’ - *mīṣ* - *ī* + *kardan*] (924, 2: 543), *tēṣmīṣī* + *kardan* ‘sorguya çekmek’ < Tü. (Çağ.) *teṣ-* ‘birlikte ya da birbiri ile konuşmak’ [< *te-* ‘demek, söylemek’ - *ṣ-* ‘konuşmak’ - *mīṣ* - *ī* + *kardan*] (1001, 2: 657), *ḳāḳṣūr* ‘hafif kumaştan kadın pantolonu’ < Tü. (Az.) *ḳaḳṣur*, *ḳaḥṣur*, *ḳaḥṣur* aa. [< *ḳak-* ‘çakmak’ - (*i*)*ṣ-* ‘birbirine çakmak’ - (*u*)*r*] (1018, 3: 29), *dānuṣuḳ* ‘görüşme’ < Tü. (Selç.) *danuṣuḳ* aa. [< *tanı-* ‘tanışmak’ - *ṣ* - (*u*)*ḳ*] (1175, 3: 195), *ḳonuṣmīṣī*, *?ḳaniṣmīṣī* ‘konuşma’, daha doğrusu ‘bir şeye doyurma’ < Tü. (Çağ.) *?ḳonuṣ-* ‘konuşmak’ [< *ḳon-* ‘konmak, yerleşmek’ - (*u*)*ṣ-* ‘konuşmak’ - *mīṣ* - *ī*] veya *ḳaniṣ-* ‘birbirine kanmak’ [< *ḳan-* ‘doymak, kanmak’ - (*i*)*ṣ* - *mīṣ* - *ī*] (1535, 3: 524), *yāraṣmīṣī*

‘uzlaşma, geçim’ < Tü. (Çağ.) *yaraş-* ‘uzlaşmak, barışmak’ [< *yara-* ‘uymak, uygun olmak’ - *ş-* ‘uzlaşmak, barışmak’ - *miş - i*] (1782, 4: 56).

-t-

Ettirgenlik eklerinden biridir. Ek ünlü ile biten birden fazla heceli fiillerle özellikle /l/, /r/ ses birimleri ile biten fiillerle kullanılmaktadır (Ergin, 2011: 211). Eski Anadolu Türkçesinde bu ek iki ünlü arasında kalarak sedalılışmaktadır. Çağatay Türkçesi için, ekin ünlüyle ya da /-r/ ile biten kök ve gövdelere getirildiği ve ettirgen fiil tabanının genellikle kullanılmadığı kaydedilmiştir (Eckmann, 2012: 61). Özbekçe içinse, ekin özellikle ünlü ile biten çok heceli fiillere geldiği ve /-l-/, /-r-/, /-y-/ ünsüzleriyle biten fillerde görüldüğü belirtilmiştir (Öztürk, 2012: 310).

?*üzātmīšī* ‘sürdürmek’ < Tü. *uzat-* aa. [< *uza - t - mīš - i*] (594, 2: 145), *īsītma* ‘sıcaklık, sıtma, ateş’ < Tü. (Özb.) *isitma* ‘yüksek ateş’ [< *ısı-* ‘sıcak olmak’ - *t-* ‘ısıtmak’ - *ma*] (644, 2: 182), *bāšlātmīšī + kardan* ‘yönetmek, kumanda etmek, birinin emri altına vermek’ < Tü. (Çağ.) *başlat-* aa. [< *baş* ‘baş’ - *la - t - mīš - i + kardan*] (699, 2: 246), *tiriltgān* ‘ölüleri diriltten olarak Allah’ < Tü. (Çağ.) *tiriltgān* aa. [< *tiri* ‘canlı, diri’ - *l-* ‘dirilmek’ - *t-* ‘diriltmek’ - *gān* ‘diriltten’] (895, 2: 501), *sūrtmā* ‘kızağı, kızak’ < Tü. (Az.?) **sūrtmā* aa. [< *sür-* ‘sürmek’ - *t-* ‘sürtmek’ - *mā*] (1284, 3: 287), *yaratқан* ‘yaratıcı’ < Tü. (Çağ.) *yaratқан* aa. [< *yara-* ‘uygun, elverişli olmak’ - *t-* ‘yaratmak’ - *қан*] (1843, 4: 150).

-z

Az kullanılan ettirgenlik eklerinden biridir.

āmzik ‘boru ucu, çocuk emziğinin ucu’ ‘emzik, ucuna emzik takılmış şişe’ < Tü. (Az.) *āmzik*, (Özb.) *emizäk* ‘boru ucu, çocuk emziğinin ucu’ [< *em-* ‘emmek’ - (*i*)*z-* ‘emzirmek’ - (*i*)*k / -äk* ‘emzik’] (555, 2: 125).

1.5. Yabancı Kökenli Ekler

Tarihî ve modern İranî diller temel söz varlığı, ses bilgisel ve dil bilgisel düzeyler bakımından Ana Aryan ve Ana İrancanın tipik özelliklerini gösterirler. Ancak Eski Persçe ve Avesta’nın Aryan karakteri çok daha belirginken, Orta ve Yeni İranî diller

Eski İranca dönemine göre önemli yenilikler sergilerler. Diğer Hint-Avrupa dillerine benzer biçimde Farsça, istisnaları ve düzensizlikleri az olan bir dildir. Biçim bilgisel çekimde öneklere ve önedatlarına rağmen ana çizgileriyle, bükümlüden çok, eklemeli görünüm sunar. Fakat kelime türetiminde yapım ekleri özellikle fiillerde sınırlıdır. Farsçada yeni kelimeler fiillerde ön çekim edatlarıyla kurulan deyimler, fiil birleşmeleri, isim ve fiillerden oluşan birleşik fiillerle; isimlerde ise yapım ekleri ve çeşitli tamlama türleri gibi birleşmeler yoluyla yapılmaktadır. (Eker, 2013: 465). Türkçeden kopyalanan kelimeler üzerine eklenen Farsça sonекler şunlardır:

-a

“*Sıfat-ı nispi*” olarak adlandırılan bu ek isim ve sıfatların sonuna eklenen, telaffuz edilmeyen mensubiyet ifade eden kelimeler yapar (Bangı, 1972: 31). Bir benzetme eki olan bu ek Farsçada renklere de gelir. Bolelli, *ism-i mensub* başlığı altında örneklendirdiği bu eki, bir yere veya bir niteliğe aitlik bildirmek için yapılan isim olarak tanımlamıştır (2012: 126).

Aşağıda, Türkçe kelimelere eklenen bu ekin kullanımı belirtilmiştir.

āzūka ‘yürüyüş kumanyası’ < Tü. *azuk* aa. [< *āzūk* - *a*] (475, 2: 56), *tāk* ~ *tāka* ‘yalnız, tek başına, bir tane, tek’ < Tü. (Özb.) *taḵ* aa. < Orta Fars. *tāk* ‘yalnız, tek başına, bir tane, tek’ [< *taḵ* ‘tek’ - *a*] (860, 2: 441), *ḵart* ~ *ḵartbān* ~ *ḵartbūs* ~ *ḵalt* ~ *ḵalta* ~ *ḵarta* ‘aldatılmış koca’ < ? Tü. *ḵart* ‘karaktersiz, onursuz’ (1452, 3: 440), *yām* ~ *yāma* ‘postane, posta hizmeti, posta atı’ < Tü. (Çağ.) *yam* aa. < Moğ. aa. < Çin. aa. (1812, 4: 110), *yabḡū* ~ *cabḡūy* ~ *cabḡūya* ~ *yābkūy* ‘yüksek bir Türk unvanı’ < Tü. (ET.) *yabḡu*, Oğz. *yavḡu* aa. (1825, 4: 124), *badraḵa* ‘koruma’ < Tü. *badraḵ* ‘bayrak’ [< *badraḵ* ‘bayrak’ - *a*] (727, 2: 279).

-ān

Farsçanın canlı varlıklara gelen çokluk ekidir. TMEN’de aşağıdaki kelimenin Türkçe olabileceği belirtilmiş fakat herhangi bir Türkçe kelime ile ilişkilendirilmemiştir.

aḥriyān ‘vurdumduymaz, ateist’ (434, 2: 17).

-āt

Arapçada müennes kelimelere eklenen çokluk ekidir. Türkçe gibi kelime cinsiyeti olmayan Farsça, Arapçadan kopyaladığı bu çokluk ekini kendi kelime kadrosunda bazen kullanmaktadır.

gānāt (*cam* 'i *gānāt* sözünde) 'mezbaha' < ? tü. *kan* 'kan' [< *kan* 'kan' - *āt*] (1357, 3: 360).

-bān

Eklendiği söze, 'bakan, koruyan, gözeten' anlamları vererek birleşik söz varlıkları oluşturur (Parlatır, 2009: 155).

kart ~ *kartbān* ~ *kartbūs* ~ *kalt* ~ *kalta* ~ *karta* 'aldatılmış koca' < ? Tü. *kart* 'karaktersiz, onursuz' (1452, 3: 440).

-bāz

Farsça *bāzi**den 'oynamak' fiilinden türetilmiş 'oynayan' anlamında bir isimdir.

çāḥān, *çāḥān-bāz* 'dalkavuk, yalancı' < Tü. (Az.) *çaḥan* aa. [< *çaḥ*- 'vurmak' - *an*] (2016, 4: 279).

-būs

Farsça *būsiden* 'öpmek' fiilinden türetilmiş 'öpme, öpüş' anlamında bir isimdir.

kart ~ *kartbān* ~ *kartbūs* ~ *kalt* ~ *kalta* ~ *karta* 'aldatılmış koca' < ? Tü. *kart* 'karaktersiz, onursuz' (1452, 3: 440).

-dān

Farsçanın mastar eklerinden biridir. Türkçe fiil köklerine eklenerek fiil ve isimler yapmıştır.

çāpīdan 'yağma yapmak, yağmalamak' < Tü. *çap*- aa. [< *çap*- 'yağmalamak' - *ī* - *dan*] (1039, 3:15), *tīḳkāndan* 'içine sokmak, tikiştirmek' < Özb. *tīḳ*- aa. [< *tīḳ*- 'tıkmaq' - *kan* - *dan*] (2010, 4: 278), *çaḳīdan* 'birine katılmak, birisine bağlı kalmak,

birini tutmak; sivri bir şeyi ya da bir çiviye çakmak; vurmak, birlikte vurmak, kargaşalı olmak; dava açmak; yetersiz olmak' < Tü. (Çağ.) *çak-* 'vurmak, çakmak; iftira atmak' [< *çak-* 'çakmak' - *ī* - *dan*] (1100, 3: 81), *çökīdan* 'inmek, çökmek, oturmak' < Tü. (Özb.) *çök-* 'dizleri üzerine çökmek' [< *çök* - *ī* - *dan*] (1144, 3: 121), *yarlīgīdan* 'yoksulluk' < Tü. *yarlīg* 'fakir' [< *yar* 'salya, sümük, değersiz şey' - *līg* - *ī* - *dan* (Tekin, 2001: 218, 228)] (1850, 4: 158), *kāpīdan* 'tutmak, kapmak' < Tü. *kap-* aa. [< *kap-* 'kapmak' - *ī* - *dān*] (1372, 3: 373), *kōçīdan* 'göç etmek, göçebe hayatı yaşama' < Tü. (Çağ., Özb.) *kōç-* aa. [< *kōç-* 'göçmek' - *ī* - *dan*] (1671, 3: 633).

-dār

Farsça *dāšten* 'sahip olamak' fiilinden yapılmış geniş zaman gövdesidir. Sonuna eklendiği kelimeye 'tutan, sahip, malik' anlamlarını katar.

āmākdār 'Osmanlılarda memur' < Tü. (Osm.) *āmākdār* 'memur' [< *em* 'ilaç deva' - *ge-* 'devaya ihtiyacı olmak, hasta olmak, acı çekmek > emek çekmek' - *k* 'emek' - *dār*] (556, 2: 126), *ōdūn* 'odun', *odun-ḥānā* 'sarayın odunluğu', *odun-dār başı* 'sarayın oduncularının başı' < Tü. (Az.) *odun* 'odun', *odun ḥāna* 'odunluk' [< *odun* + Far. *ḥāna* 'ev'], *odundār başı* 'oduncu' [< *odun* + Far. *dār* 'sahip, patron' + *baş* 'baş' - *ı*] (585, 2: 141).

-ī (Arapça Nisbet ī'si)

Aidiyet ve nisbet ekidir. Aslında Arapçada nisbet eki *-iyyun* şeklinde olup *ع*'si şeddelidir. Fakat Farsça ve Türkçede asıl ekin şeddesi ve tenvini atılır ve ek *ī* şeklinde kullanılır (Ergin, 1995: 55-56).

buḡrā ~ buḡra ḥānī 'bir tür yemek' < Tü. *buḡra*, *buḡra-ḥan(i)* aa. [< *buḡra* 'deve' - *ḥan* 'han' - Ar. *ī* (nispet *ī*'si)] (747, 2: 295), *tātārī* 'genellikle Tatarlar tarafından giyilen bir tür yırtmaçlı ceket, iyi misk, iyi arkadaş' < Tü. *Tatar* 'kabile adı' [< *tatar* - *ī*] (850, 2: 433),

-ī (Farsça Belirsizlik ī'si)

Belirlilik işaretleyen 'harfitarif', Grekçe gibi ististani dillerin dışında, Hint-Avrupa dillerinin genel bir özelliği değildir. İranî dillerde Germen ve Latin dillerindeki *der*,

die, das; the, le, la, les ya da Sami dili Arapçadaki *el-* gibi belirlilik gösteren özel bir işaretleyici yoktur. Sistematik harfitarifin bulunmaması Türkçe gibi, İranî diller için karakteristiktir; ancak farklı kaynaklardan gelişen eş sesli *-î* Fars dillerinde isimlerde ve isim öbeklerinde belirlilik ve belirsizlik işaretler, belirsizlik Türkçede olduğu gibi sayı sıfatı bir ile de işaretlenebilir (Eker, 2013: 465).

çälābī ‘çoğunlukla Osmanlılarda saygın insanlar için kullanılan bir unvan’ < Tü. (Osm.) *çälābi* aa. [*çälāb* ‘tanrı’ - *î*] (1112, 3: 89), *sārū-aşlānī* ‘askeri bir iltifat, aşağı yukarı sarı bir aslanın (savaşçılık) özelliği anlamına gelir.’ < Tü. (Eski Osm.) *saru aslan* ‘sarı aslan, bu övgüyü taşıyan kişi’ [*saru* + *aslan* - *î*] (1207, 3:220), *tuzluḳī* ‘turşu’ < Tü. *tuzluḳ* ‘konserve’ [*tuz* ‘tuz’ - *luḳ* ‘konserve’ - *î*] (903, 2: 510), *āḡirlāmīṣī* ‘çok saygı görme’ < Tü. (Çağ.) *agirla-* ‘saygı göstermek, şereflendirmek’ [*āḡ-* ‘yükselmek’ - (*i*)*r* ‘önemli, ağır’ - *la* - *mīṣ* - *î*] (494, 2: 75), *kākṣavī* ‘kuruyan’ < Tü. (Özb.) **kākṣav* aa. [*kākṣa-* ‘kurumak’ - *v* - *î*] (1398, 3: 394), *kākīmīṣī* ‘öfkeli biçimde sövüp saymak, azarlamak’ < Tü. (Çağ.) *kāki-* aa. [*kāki-* ‘kızmak’ - *mīṣ* - *î*] (1400, 3: 395), *karindāṣ* ‘erkek kardeş’, ayrıca *kardāṣī* ‘kardeşlik’ < Tü. (Har.) *karindaṣ*, (Az.) *kardaṣ* ‘kardeş’ [*karin* ‘karın’ - *daṣ* - *î*] (1471, 3: 457), *kūrmīṣī* ‘düzenleme’ < Tü. (Çağ.) *kur-* ‘kurmak’ [*kur* ‘kurmak’ - *mīṣ* - *î*] (1556, 3: 544), *kōzḡālmīṣī* ‘telaş, kargaşa’ < Tü. (Çağ.) *kōzḡal-* ‘heyecanlanmak’ [*kōzḡa-* ‘heyecanlandırmak’ - *l-* ‘heyecenlanmak’ - *mīṣ* - *î*] (1560, 3: 546), *kepākī* ‘Çağatay hanı Kepāk’ten sonra kullanılan bir para birimi’ < Tü. (Çağ.) *Kepāk* aa. [*kepāk* - *î*] (1616, 3: 580), *kūnyangilāmīṣī* ‘Moğolların (ve Türklerin) yeni yıl kutlaması’ < Tü. (Çağ.) [*kūn* ‘gün’ + *yaṇi* ‘yeni’ - *la-* ‘yenilemek’ - *mīṣ* - *î*] (1690, 3: 657), *yāraṣmīṣī* ‘uzlaşma, geçim’ < Tü. (Çağ.) *yaraṣ-* ‘uzlaşmak, barışmak’ [*yara-* ‘uymak, uygun olmak’ - *ṣ-* ‘uzlaşmak, barışmak’ - *mīṣ* - *î*] (1782, 4: 56), *ōḡēṣmīṣī* ‘kavgacı sözlerle suçlamak’ < Tü. (Çağ.) *ōḡāṣ-* ‘kavga etmek, dalaşmak’ [*ōḡ* ‘öç’ - *e-* ‘düşman olmak’ - *ṣ* - *mīṣ* - *î*] (583, 2: 139), *çaḡmāḡī* ‘iğneleme, alay’ < Tü. **çaḡmaḡī* ‘iftira’ [*çak-* ‘iftira etmek’ - *maḡ* - *î*] (1096, 3: 79).

-iyyet

Arapça kelimeler eril ve dişil olmak üzere ikiye ayrılır. Arapçada eril kelimeleri dişil yapmanın yollarından birisi, sözcüğün sonuna literatürdeki adı *yuvarlak te* olan *-e(t)*

eklemektir. İşte nispet *ī*'si barındıran kelimelere yuvarlak /t/ geldiğinde bu ek *-iyye(t)* şekline dönüşür.

vārīyat 'varlık' < Az. *variyyāt* 'varlık' [< *var* 'var' - Ar. *iyyāt*] (2119, 4: 307).

2. ÇEKİM EKLERİ

İşletme ekleri olarak da adlandırılan bu ekler, isimler ile isimler veya isimler ile fiiller arasında geçici ilişkiler kurmaya yararlar. Bu noktada isim ile isim ilişkisinde kullanılan ekler söz öbeğini, isim ile fiil ilişkisinde kullanılan ekler ise cümleleri meydana getirmektedir (Karaağaç, 2012: 323). Çekim ekleri kök ve gövdelere bazı anlam bağlantıları katarak onları birbirleriyle ilişkiye geçiren, onlarla tümcenin öteki ögeleri arasında geçici anlam örgüsü kuran eklerdir (Korkmaz, 2014: 111). Böylelikle yapım eklerinin aksine sadece eklendiği sözcüğü değil cümle içindeki diğer ögeleri etkilemektedir. Ergin, bu durumu işletme eklerinin kapsamı en geniş olan ekler olduğu şeklinde özetlemektedir (2011: 124-125). Bunun yanında cümle içerisinde işletme hem edatlar ile hem de ekler ile yapılabilir. Söz öbeği ve cümle ilişkisi kuran yapılardan ekleşmiş olanları isim durum ekleri, ekleşmemiş olanları ise çekim edatları olarak adlandırılmaktadır (Karaağaç, 2012: 324). Yani, daha önceleri edatlar ile yapılabilen bir işletme, zaman içerisinde edatın eke dönüşmesi sonucu ek ile yapılır hâle gelebilir. Türkçeden Farsçaya yapılan kopyalamalar esasen isim oldukları için çekim ekleriyle kopyalanan örnekler oldukça sınırlıdır.

2.1. İsim Çekim Ekleri

Cümlede isimler ile isimler arasında geçici anlam bağları kurmak üzere isimlerin girdiği durumları karşılayan eklerdir (Korkmaz, 2014: 112). Türkçede isim çekimi eklerle, ekleşmiş edatlarla ve son çekim edatları ile yapılmaktadır (Karaağaç, 2012: 324).

2.1.1. Çokluk Eki

İsimlerin çokluk biçimlerini yapan eklerdir. Eklendiği kelimenin göndergesinin birden fazla olduğunu göstermektedir. Çokluk eki diğer işletme eklerinden farklı

olarak yapım eklerinde olduğu gibi sadece eklendiği sözcüğü nitelemekte, cümlelerin diğer öğeleri ile bir bağlantı sağlamamaktadır. Karaağaç, Türkçede çokluğun kullanımında ekin belirsiz bir çokluk olduğunu, nezaket bildirme işlevinin bulunduğunu, aile ve topluluk bildirebildiğini, zaten topluluk bildiren isimlere gelerek abartı bildireceğini ifade etmektedir (2012: 325-326). Ayrıca ek Farsça ve Türkçede sayılamayan isimlere geldiğinde bolluk, çokluk ifade etmektedir: *su-lar ~ āb - hā* ‘çok su’.

-IAr

Türkçede esas çokluk eki Eski Türkçe devrinden günümüze *-IAr* biçimindedir. Ekin Köktürk Dönemi metinlerinde sadece birkaç örnekte kullanıldığı bilinmektedir. Bu ek kullanım alanını Uygur Döneminde genişletmiştir. Bugün Doğu ve Batı Türkçelerinde ek *-IAr* şeklindedir.

bēklār bēgi ‘yüksek rütbeli bey = Arapçadaki *emirü'l'ümerâ*; daha sonraları (Safavilerden sonra) beyler arasında ikinci en yüksek rütbe derecesine sahip olan kişi’ < Tü. (Çağ.) *beklār begi* ~ (Az.) *bāglār bāgi* aa. [< *bek* ‘bey’ -*ler* + *bek - i*] (829, 2: 406), *hānlar hānī* ‘hanlar hanı = Safaviler zamanında asillik unvanı olan hanların mensup olduğu en yüksek derece (yaklaşık olarak *bāglār bāgi*’ne karşılık gelen)’ < Tü. (Az.) *hanlar hanī* ‘hanlar hanı’ [< *han - lar* + *han - i*] (1162, 3: 180), *kızlar* ‘kızlar’ < Tü. *kızlar* aa. [< *kız - lar*] (1484, 3: 472), *kullar-ākāsī* ‘hükümdarın işlerini yapan hizmetçilerin başı’ < Tü. (Az.) *kullar aķasī* aa. [< *kul* ‘köle’ - *lar* + *aķa* ‘aķa’ - *sī*] (1519, 3: 503), *beglār* ‘prens, bir şehir veya kabilenin şefi’ < Tü. *bāglār* ‘prensler’ [< *bāg* ‘bey’ - *lār*] (1990, 4: 271).

2.1.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri isimlerden sonra gelerek sözcüğe aitlik anlamı katmaktadır. Bir nesnenin başka bir nesneye ait olduğu, bağlı olduğu ifade edilmek istendiğinde ismin sonuna iyelik eki getirilmektedir (Ergin, 2011: 222). Bunu yaparken zamir çekimleri yanında zamirlerin eklemiş biçimleri olan iyelik eklerinden de yararlanılmaktadır (Karaağaç, 2012: 327). Bu ekler isimleri fiillere değil isimlere bağlamakta ve kişiye

göre çekimlenmektedirler. Ayrıca bu eklerden sonra ek kalıplaşması yaşanmadığı sürece ikinci bir iyelik eki gelememektedir.

-m

Birinci teklik şahıs iyelik ekidir. Eklendiği kelime ünsüz ile bittiğinde araya yardımcı ünlü almaktadır. Yalnız su ve ne isimlerinden sonra araya yardımcı ünlünün yanında yardımcı ünsüzde almaktadır (Korkmaz, 2014: 277). Eski Türkçe devrinden günümüze ek hiç değişmemiştir.

sōzūm ‘sözüm (= emrim)’ < Tü. (Çağ.) *sōzūm* aa. [*< söz - (ü)m*] (1291, 3: 292), *gōzūm* ‘benim gözüm’ < Tü. *gōzūm* aa. [*< göz ‘göz’ - (ü)m*] (2110, 4: 305).

-I, sI

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki olan bu ek, Eski Türkçe devrinde yalnızca düz ünlülü biçimleri ile karşımıza çıkmaktadır. Batı Türkçesine gelindiğinde Eski Anadolu Türkçesinde de ek Eski Türkçedeki biçimini korumaktadır (Gülsevin, 2012: 12). Ek Osmanlı Türkçesinde ünlü uyumuna bağlı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Korkmaz, Batı Türkçesinde bu ekler ile hâl ekleri üst üste geldiklerinde araya bir *zamir n*’si girdiğini belirtmektedir (2014: 277).

oğlānī ‘(onun) hizmetçisi’ < Tü. *oğlan* ‘(onun) oğlu, hizmetçisi’ [*< oğul - an - ı*] (499, 2: 80), *ākāsī** ‘bir şeyin ağası’ < Tü. (Az., Osm.) *aķasī* aa. [*< aķa - sī*] (505, 2: 85), *bāšbāgī* ‘başa bağlanan örtü’ < Tü. (Çağ.) *baš - baği* aa. [*< baš + bağ ‘bağ’ - ı*] (698, 2: 246), *būyrūgī** ‘onun buyruğu’ < Tü. *buyrukı* aa. [*< buyruk ‘emir’ - ı*] (814, 2: 362), *ağāç ērī* ‘orman insanları’ < Tü. *ağaç eri* ‘ormanda yaşayan’ [*< ağaç ‘ağaç’ + er ‘adam’ - i*] (492, 2: 73), *sōzī* ‘onun sözü’ < Tü. (Çağ.) *sōzi* aa. [*< söz - i*] (1293, 3: 296), *kōzī* ‘onun gözü’ < Tü. (Çağ.) *kōzi* aa. [*< köz ‘göz’ - i*] (1675, 3: 639), *yōlī* ‘onun yolu’ < Tü. (Çağ.) *yoli* aa. [*< yol ‘yol’ - i*] (1930, 4: 226), *yīlī* ‘(onun) yılı’ < Tü. *yīl* ‘yıl’ aa. [*< yıl - i*] (1944, 4: 255), *būlāg ōtī* ‘su teresi’ < Tü. (Az.) *bulağ otī* aa. [*< bulağ ‘dere’ ot ‘ot’ - i*] (1996, 4: 272), *īd kunī* ‘bayram, şenlik’ < Özb. **id küni* aa. [*< *id ‘bayram’ (Ar. ‘īyd ‘bayram’) + kün ‘gün’ - i*] (2058, 4: 292), *yāradān ḫulī* ‘tanınmayan kişi’ < Az. *yaradan ḫulī* ‘Allah’ın kulu’ (2121, 4: 310), *yer-almāsī* ‘bir tür enginar; patates’ < Tü. (Az.) *yer-almasī* ‘bir tür enginar’ [*< yer ‘yer’ + alma ‘elma’ - sī*] (2127, 4: 311).

-mİz

Birinci çokluk şahıs iyelik ekidir. Eski Türkçe devrinde ünlü uyumuna bağlıdır. Batı Türkçesine gelindiğinde ise Eski Anadolu Türkçesinde ek yalnız yuvarlak biçimleri ile karşımıza çıkmaktadır (Gülsevin, 2012: 12). Osmanlı Türkçesi devrinde ek tekrar uyuma bağlanmıştır. Çağatay Türkçesinde ise ekin kendisi her zaman düz-dar ünlülü olmuştur. Fakat yardımcı ünlünün bazen yuvarlak ünlülü olduğu örnekler vardır. Tespit edilen tek kopyalama Çağatay Türkçesi üzerinden olmuş ve düz şekilli kullanılmıştır.

sōzūmīz ‘sözümüz (= emrimiz)’ < Tü. (Çağ.) *sözümüz* aa. [*< söz - (ü)miz*] (1292, 3: 292).

2.1.3. Hâl Ekleri

Cümle içinde, isimleri başka kelimelerle olan ilişkilerine göre çeşitli durumlara sokan eklerdir (Korkmaz, 2017: 119).

2.1.3.1. İlgi Hâli (Genitive)

İlgi hâli genellikle ek ile yapılmakla beraber eksiz olarak da ifade edilebilmektedir. Bu hususda Ergin, isimlerin teklik ve çokluk biçimlerinin bazen eksiz olarak kullanıldığını fakat iyelik ekli biçimlerinin genellikle ek alarak yapıldığını vurgulamaktadır (2011: 226). Karaağaç, eksiz durumda araya herhangi bir unsurun giremeyeceğini belirtmektedir (2012: 331). Temel özelliği isimleri isimlere bağlamak olan ilgi durumu, isimleri fiile veya edatlara da bağlayabilmektedir.

Eski Türkçe devrinde ilgi durumu eki, *-İŋ*, ve *-nİŋ* biçimlerindeydi. Ergin, ekin aslında yalnız ünlü ile başlayan biçimlerinin bulunduğunu diğer biçimlerin ise hece bölünmesi sonucu zamirlerden kaynaklandığını ifade etmektedir (2011: 229-230). Batı Türkçesine gelindiğinde Eski Anadolu Türkçesi devrinde ekin yalnız yuvarlak ünlülü biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir (Gülsevin, 2012: 25). Bu ek, Osmanlı Türkçesi devrinde tekrar ünlü uyumuna bağlanmış, İstanbul ağzına dayalı yazı dilinin kabulü ile de *geniz n*’sinden arınmıştır (Ergin, 2011: 230). Ekin birinci teklik kişi zamiri ile kullanımlarında ilerileyici benzeşme yoluyla bir dudak sesi olan /b/, /ŋ/’yi

kendisi gibi bir dudak sesi olan başka bir nazal sese olan /m/’ye çevirmektedir. Aşağıda Osmanlı Türkçesinden kopyalanan örnekte bu kullanım görülmektedir.

bänüm ‘benim’ < Tü. (Eski Osm.) *bänüm* aa. [< *ben* ‘ben’ - *iη*] (775, 2: 328).

2.1.3.2. Yönelme Hâli (Dative)

Cümle içinde, isimleri başka kelimelerle olan ilişkilerine göre çeşitli durumlara sokan eklerdir (Korkmaz, 2017: 119). Türkçede çoğunlukla kelimenin en sonunda bulunan bu ekler akılda kalmaları kolay oldukları için ve hece olarak söylenebildikleri için kopyalamaya elverişli eklerdir. İncelenen eserde de buna örnek teşkil edecek birkaç madde başı kelime tespit edilmiştir.

-gA

Söz öbeklerinde ve cümlelerde fiilin yöneldiği veya yaklaştığı ismi ifade etmektedir (Karaağaç, 2012: 337). Ekin karşıladığı anlam sadece yaklaşma olarak algılanmamalı, bunu yanındaki fiilin tayin ettiği bilinmelidir. Bu hâl her zaman ek ile karşılanmaktadır.

Eski Türkçe devrinde ek -gA biçimindeydi. Doğu Türkçesinde de bu biçimi kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde ise ekin başındaki ünsüz düşmüştür. Ergin, bu düşmenin izinin ekin zamirlere eklendiğinde oluşan genizleşmede görülebileceğini belirtmektedir (2011: 233).

Örnekler: *sizgā* ‘sizi, size’ < Tü. (Çağ.) *sizgā* ‘size’ [< *siz* - *gā*] (1246, 3: 252).

2.1.3.3. Çıkma Hâli (Ablative)

-DIn, -DAn

Söz öbeklerinde ve cümlede fiilin gösterdiği hareketin uzaklaştığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Çıkma hâli de her zaman ek ile karşılanmaktadır. Karaağaç, bu çekimin *beri*, *burun*, *keyin*, *ön*, *öte*, *son*, *sonra* gibi edatlar ile de yapıldığını belirtmektedir (2012: 342). Bu edatlar söz diziminde bazen düşmekte ve çıkma durumu zarf görevinde kalmaktadır.

Eski Türkçede Köktürk döneminde ayrılma hâli için ayrı bir ek olmayıp bu çekim bulunma hâli ile karşılanmaktaydı. -DIn ayrı bir ayrılma hâli eki olarak Uygur

devrinde ortaya çıkmıştır. Çağataycada da ayrılma hâli eki *-DIn*'dır ve tespit edilen bütün kopyaların bu dilden yapıldığı görülmektedir.

būyrūḳīndīn 'emri üzerine' < Tü. *buyruk* 'emir' [< *buyur-* 'emretmek' - (*u*)*k* 'emir' - *ı* 'onun emri' - *n* - *dīn* 'emrinden'] (816, 2: 366), *sōzīndīn* 'emre göre (kelime anlamıyla: 'söz')' < Tü. (Çağ.) *sōzīndīn* 'sözünden, sözüne göre' [< *sōz* 'söz' - *ü* - *n* - *dīn*] (1290, 3: 291), *yarlīgīdīn* 'genelgeye göre' < Tü. (Çağ.) *yarlīgīden* aa. [< *yarı* 'yardım' - *līḳ* 'yarlık' - *i* - *den* (Öner, 2004: 117, 122)] (1852, 4: 159).

2.1.4. Aitlik Eki

-ki

Bu ekin başlıca işlevi bağıllık ve aitlik ifade etmektir. Ek, diğer yapım eklerinden farklı olarak çekim eklerinden sonra da eklenebilmektedir. Ergin ekin, isim kök ve gövdelerine doğrudan doğruya eklenebildiği gibi, onların bulunma ve ilgi durumlarına da eklenebileceğini ifade etmektedir (2011: 226). Bunun yanında ek yalın olarak sadece yer ve zaman bildiren kelimelerden sonra kullanılır (Karaağaç, 2012: 263). Aynı zamanda ek, ses uyumlarından kaçan sayılı eklerdendir (Korkmaz, 2014: 46). Ekin bu durumu dilbilimcileri, ekin Türkçenin yazılı devirlerine geçmeden önce ekleşen bir edat olduğu konusunda bir araya getirmiştir. Ek, Eski Türkçe devrinde ince ve kalın ünlü ses birimleri ile karşımıza çıkmaktadır. Türkçenin daha sonraki devirlerinde Farsçadan dilimize ödünçlenen *ki* edatına olan benzerliğinden dolayı iki edat birbirine karıştırılmış ve bu durum Türkçe yazı dilinde ekin yalnız ince ünlülü biçiminin var olmasına sebep olmuştur. Ek Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde damak ve dudak uyumuna girmiştir (Kartallıoğlu, Yıldırım, 2012: 185). Çağataycada ise daima düz ünlülüdür.

īčkī 'sarayın muhafız kıtası: sarayın iç işleri ile ilgilen ve hükümdarın yakın koruması olan saray adamı' < Tü. (Çağ.) *içki* aa. [< *iç* 'iç' - *ki* 'içteki'] (635, 2: 174), *taşḳī* 'saray dairelerinin en içinde değil aksine dış kısımlarında çalışan saray adamı' < Tü. (Çağ.) *taşḳī* *' aa. [< *taş* 'dış' - *ḳi* 'dıştaki'] (904, 2: 511), *ertāgī* veya *ertākī* 'eski, modası geçmiş' < Tü. (Har.) *ertāgi* ~ *ertāki* aa. [< *erte* 'erken, eskiden' - *gi* / *ki*] (1950, 4: 257).

2.1. Fiil Çekim Ekleri

Fiil ve isim kök ve gövdelerine zaman ve şahıs yüklemek için kullanılan eklerdir (Korkmaz, 2017: 133). Türkçenin fiil çekiminin karmaşıklığı kopyalamayı zorlaştırsa da incelenen eserde bu ekleri alıp kalıplaşmış bazı isimlerin kopyalandığı görülmektedir.

2.2.1. Kişi Ekleri

Fiil çekiminde şahıs belirten eklerdir (Korkmaz, 2017: 219).

2.2.1.1. Zamir Kökenli Kişi Ekleri

Bu tür ekler görülen geçmiş zaman ve şart dışındaki bütün zamanlarda kullanılır ve zamirlerin ekleşmesi yoluyla oluşmuşlardır. Aşağıdaki olumsuz geniş zamanın üçüncü teklik şahıs çekiminde kullanılan bir örnek verilmiştir.

Örnekler: *açmaz* ‘şah!’ < Tü. *açmaz* [< *aç-* ‘açmak’ - *maz* (aslında ‘O (yolu) açmaz.’)] (430, 2: 15).

2.2.1.2. İyelik Kökenli Kişi Ekleri

Sadece görülen geçmiş zaman ve şart kipiyle çekimlenmiş fiilere gelen bu tür şahıs eklerinin oluşmasında iyelik ekleri etkili olmuştur. Tespit edilen örneklerin tümü görülen geçmiş zamanın üçüncü teklik şahsıyla çekimlenmiştir. Türkçe fiil çekiminde, üçüncü şahıslardaki eksizlik temayülünden dolayı üçüncü şahıslarda iyelik eki kökenli şahıs eki kullanılmamaktadır.

albastī ‘korkunç bir hayalet, cadı’ < Tü. (Özb.) *albasti* ‘albastı, cadı, kötü ruh’ [< *al* + *bas-* ‘basmak’ - *ti*] (524, 2: 109), *kāštī* ‘O kaçtı.’ < Tü. (Çağ.) *kašti* aa. [< *kaş-* (< *kaç-*) ‘kaçmak’ - *ti*] (1392, 3: 389), *vērdī* ‘verilmiş’ < Tü. (Eski Az.) *verdi* ‘verdi’ [< *ver-* ‘vermek’ - *di*] (1767, 4: 46), *bāk-toğdī* ‘soylu bir adamın oğlu, soylu bir genç’ < Tü. *bäg toğdī* ‘Bey olarak doğdu.’ (1989, 4: 271).

2.2.2. Kip Ekleri

Fiil çekiminde şekil ve zaman ifade eden eklerdir.

2.2.2.1. Zaman Ekleri

Çekimli fiillerde zaman kavramını veren ve fiil tabanına gelen ilk eke zaman eki denir (Korkmaz, 2017: 257). İncelenen metinde sadece geniş zaman ve görülen geçmiş zaman eki almış kopyalar görülmektedir.

2.2.2.1.1. Geniş Zaman

“Fiilin gösterdiği hareketin geniş zamanda olduğunu gösteren, fiile geniş zaman anlamı veren ektir.” (Korkmaz, 2017: 141).

-mAz

Olumsuz geniş zaman şeklidir.

açmaz ‘şah!’ < Tü. *açmaz* [< *aç-* ‘açmak’ - *maz* (aslında ‘O (yolu) açmaz.’)] (430, 2: 15).

2.2.2.1.2 Görülen Geçmiş Zaman

Gerçekleştiği kesin olarak görülen ya da bilinen bir oluş ve kılış ifade eden ektir.

-DI

albastī ‘korkunç bir hayalet, cadı’ < Tü. (Özb.) *albasti* ‘albastı, cadı, kötü ruh’ [< *al* + *bas-* ‘basmak’ - *ti*] (524, 2: 109), *kāštī* ‘O kaçtı.’ < Tü. (Çağ.) *kašti* ‘Kaçtı.’ [< *kaş-* (< *kaç-*) ‘kaçmak’ - *ti*] (1392, 3: 389), *vērdī* ‘verilmiş’ < Tü. (Eski Az.) *verdi* ‘verdi’ [< *ver-* ‘vermek’ - *di*] (1767, 4: 46), *bāk-toğdī* ‘soylu bir adamın oğlu, soylu bir genç’ < Tü. *bäg toğdī* ‘Bey olarak doğdu.’ (1989, 4: 271).

2.2.2.2. Dilek Kipleri

Zaman ifadesi taşımayan yalnızca şekil ifade eden eklerdir (Ergin, 2011: 289).

2.2.2.2.1. Emir Kipi

Emir kipi yapılması istenen bir işi kesinliğe ve kişilere bağlayarak emir biçiminde ifade eden kiptir. Her kişiyi ifade eden ekin farklı olması emir eklerinin de birer kişi eki olarak alınmasına sebep olmuştur.

Teklik 2. Kişi

Eski Türkçe devrinde *-gll* biçiminde ekli olarak kullanılmakta ve ünlü uyumuna uymamaktaydı. Batı Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına kadar kullanılan bu ek daha sonradan kullanımdan düşmüştür.

Ertiŝ ‘ünlü İrtiŝ ırmağının adı’ (Farsça örneklerde halk etimolojisi yoluyla Türkçe olarak açıklanır) < Tü. *Ertiŝ* aa. [Far. *er tūŝ* ‘Kişi düş, aşağı in!’ < *er* ‘kişi, adam’ + *tūŝ* ‘düş, in’] (447, 2: 27), *öltür* ‘öldür!’ < Tü. (Çağ.) *öltür*! aa. [< *öl-* ‘ölmek’ - *tür*] (528, 2: 112), *çök* ‘diz çökmek için verilen komuta (özellikle develere)’ < Tü. *çök* ‘diz çökmesi için deveye söylenen söz’ (1142, 3: 121), *sīk* ‘erkeklik organı; eyleminin emir formu’ < Tü. *sik, sik!* aa. (1314, 3: 312), *ḳāl āç* ‘Aç kal!’ < Tü. (Har.) *ḳal aç* aa. [< *aç* + *kal*] (1403, 3: 395), *kōç* ‘göç!, yola çık!’ < Tü. (Çağ.) *kōç* aa. (1661, 3: 625), *vār* ‘git!’ < Tü. (Az.) *var* aa. (1759, 4: 41), *vēr vēr* ‘ısrarlı soru’ < ? Tü. (Az.) *ver ver* ‘ver, ver!’ (1768, 4: 46), *yān* ‘yan!’ < Tü. *yan* ‘yan!’ (1815, 4: 120), *oltur* ‘otur!’ < Tü. (Har.) *oltur* aa. (1964, 4: 262), *çih* veya *çaḥ* ‘köpekleri ürkütme için bağırma’ < Az. *çih* ‘çık!’ (2020, 4: 280), *çoh ṣāḡol* ‘çok iyi, tamam’ < Az. *çoh ṣaḡ ol* aa. [< *çoh* ‘çok’ + *saḡ* ‘sağlıklı, sağ’ + *ol* ‘ol!’] (2021, 4: 280).

Teklik 3. Kişi

Bu ek, Eski Türkçede *-zUn*, *-sUn*, *-çUn* biçimlerindeydi. Çağataycada ise *-sUn* ve *-dek* biçimleri vardır. Kopyalama sık görülen varyant üzerinden yapılmış ve *-sUn* şeklindedir.

bōlsūn ‘olsun’ < Tü. (Çağ.) *bolsun* aa. [< *bol-* ‘olmak’ - *sun*] (811, 2: 358).

2.2.3. Ana Yardımcı Fiil

Ana yardımcı fiil Türkçenin farklı dilbilgisi kitaplarında “ek-fiil”, “ek-fiil”, “ekfiil”, “cevher fiili”, “cevheri fiil”, “özden fiil”, “isim fiili/ana yardımcı fiil” gibi isimlerle ifade edilmektedir (Korkmaz, 2014: 620).

İncelenen eserde ana yardımcı fiil Türkçenin genel işleyişinde olduğu gibi *er-* yardımcı fiili ve *tur-* yardımcı fiili ile yapılanlar olmak üzere iki biçimdedir. Bu biçimlerden ilki, isim soylu kelimelere eklenerek onları bildirme ifade edecek duruma getirir. Böylelikle isim cümlesi olarak ifade edilen cümle türlerini de oluşturlar. *er-* fiili ile yapılan şimdiki zaman bildirmesinde, Batı Türkçesinde fiil düşürülerek, kişi ekleriyle bildirme yapılır. Geçmiş zaman ve şart çekimlerinde de *i-* şeklinde kullanılabilmekle birlikte bu özellik daha çok yazı dilinde kalmış gibi görülmektedir. Hatta yazıda bile yardımcı fiilin tamamen eridiği şekiller çok daha sık kullanılmaktadır.

tur- yardımcı fiili ile yapılan bildirme de, *er-* fiili gibi, geniş zaman çekimi üzerinden şekillenip kalıplaşmıştır ve kattığı anlam günümüzde de geniş zamandır. Fakat artık üzerine tahmin, şüphe kesinlik gibi anlamlar da yüklemiştir. Ana yardımcı fiilin isim cümlesi oluşturmanın yanında diğer işlevi ise kip ekleri üzerine gelerek birleşik fiil çekimleri meydana getirmesidir. Fakat incelenen eserde bu kullanımın örneği görülmemektedir.

?*mūng ōl* iddiaya göre ‘Moğol adının asıl etimolojisi : çaresiz ve naif’ < ? Tü. *muŋ ol* ‘sefalettir, yoksulluktur’ [*< muŋ* ‘sıkıntı’ + *ol* (*< er-* ‘olmak’ - *ür* + *ol* ‘o’)] (1748, 4: 31), *vār* ‘bulunma, var’ < Tü. (Az.) *var* ‘var, mevcut’ [*< var* + (*tur-* ‘durmak’ - *ur*)] (1758, 4: 41), *būdūr kī* (anlam bildirimsiz) < Tü. (Az.) *budur ki* ‘budur ki’ [*bu* ‘bu’ + *dur* (*< tur-* ‘durmak’ - *ur*) + *kī*] (1995, 4: 272), *vārdūr* (anlam bildirimsiz) < Az. *vardur* ‘vardır’ [*< var* ‘var’ + *dur* (*< tur-* ‘durmak’ - *ur*)] (2118, 4: 307).

2.2.4. Soru

İsmin soru biçimini yapan ektir. Her zaman ismi fiile bağlamaktadır. Ergin, soru ekinin şümûlü en geniş eklerden biri olduğunu belirtmektedir. Bu ekin aslında “*mu*” edatından kaynaklandığı bilinmektedir (2011: 243). Eski Türkçede ek yuvarlak ünlülüdür. Doğu Türkçesinde düz ünlülü olarak kullanılmıştır. Soru eki bulunmayan,

soru ifadesini vurgu ile yapan Farsçaya Türkçenin soru ekinin kopyalandığı görülmektedir.

mī ‘soru eki’ < Özb. *mi* aa. (2116, 4: 306).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİZİM BİLGİSİ

Herhangi bir dilin söz dizimi ancak uzun süreli yoğun ve sık ilişkiler sonrasında değişebilir ve bunun öncesinde yapılmış pek çok kelime kopyası olması gerekir. Farsça ve Türkçe farklı dil ailelerinden diller olarak iki bin yılı aşkın birliktelikleri boyunca birbirlerinden söz dizimi kopyaları yapacak kadar sıkı ilişkiler kurmuş iki dildir. Örneğin Türkçe Farsçanın *ki*'li cümle yapılarını kopyalamış, Farsçanın söz dizimi ise basit cümlelerde özne-tümleç-yüklem yapısına geçmiştir.

Bunlardan başka Farsça ters çevrilmiş tamlama adı verilen ve Türkçedeki isim tamlamalarının yapısal özelliklerinin kopyalanması ile oluşmuş bazı yeni özellikler de kazanmıştır. Ayrıca unvan gruplarında da iki dil birbirinin özellikleri kopyalamışlardır.

Aşağıda örnekleri verilecek olan çok sayıda kelime grubu, Türkçeden yapılan yoğun birleşik yapı kopyalarının Farsçanın söz dizimini nasıl etkilediğini açıkça gösterir durumdadır. Çünkü belli alanlarda yapılan kopyaların çokluğu, diğer alanlardaki kopyaları ve benzerlikleri arttırmakta bu da dilin giderek kendi özelliklerini kaybedip kaynak dilin özelliklerini kazanmasına yol açmaktadır.

1. Kelime Grupları

Bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelemek üzere, belirli kurallar içinde iki ya da daha fazla kelimedenden oluşan dil birimleridir (Karahan, 2012: 39).

1.1. İsim Tamlaması

“İyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur.” (Karahan, 2012: 42).

1.1.1. Belirsiz İsim Tamlaması

Tamlayanı eksiz, yalın durumda bulunan, tamlananı teklik üçüncü şahıs iyelik almış olan ve tamlayan ile tamlanan arasında sürekli bir anlam bağı bulunan isim tamlamasıdır (Korkmaz, 2017: 89).

bāṣbāgī ‘başa bağlanan örtü’ < Tü. (Çağ.) *baṣ - baḡi* aa. [*< baṣ + baḡ ‘bağ’ - ı*] (698, 2: 246), *bēklār bēgi* ‘yüksek rütbeli bey = Arapçadaki *emirü’l’ümerâ*; daha sonraları (Safavilerden sonra) beyler arasında ikinci en yüksek rütbe derecesine sahip olan kişi’ < Tü. (Çağ.) *beklār begi* ~ (Az.) *bāglār bāgi* ‘en yüksek bey’ [*< bek ‘bey’ -ler + bek - i*] (829, 2: 406), *tēvā kōzi* ‘bir değerli taş adı, (kelime anlamıyla) deve gözü’ < Tü. (Çağ.) *tevā kōzi* aa. [*< tevā ‘deve’ + kōz ‘göz’ - i*] (1015, 2: 669), *kurōkmālī* ‘ayrı yaşayan kabilelerden alınan vergi’ < Tü. (Özb.) **koruḡ mali* aa. [*< kori- ‘korumak’ - ḡ ‘tabu’ + Ar. māl ‘mülkiyet, sürü’ - i*] (1474, 3: 460), *tūrna ḡatār* ‘turna katarı’ < Tü. (Özb.) *turna ḡatar* aa. [*< turna ‘turna’ + ḡatar ‘küme, geçiş, katar’*] (957, 2: 608), *mīn bāṣī* ‘binbaşı’ < Tü. (Az.) *miṇ baṣī* aa. [*< miṇ ‘bin’ + baṣ ‘baş’ - i*] (1749, 4: 31), *būlāḡ otī* ‘su teresi’ < Tü. (Az.) *bulaḡ otī* aa. [*< bulaḡ ‘dere’ ot ‘ot’ - i*] (1996, 4: 272), *dāmīr-āḡācī* ‘demir ağacı’ < Az. **dāmīr āḡācī* aa. [*< dāmīr ‘demir’ + āḡāc ‘ağaç’ - ı*] (2038, 4: 284), *ḡāz-ayāḡī* ‘kazayağı bitkisi’ < Tü. (Az.) *ḡaz-ayaḡī* aa. [*< kaz ‘kaz’ + ayaḡ ‘ayak’ - i*] (2064, 4: 293), *kōpāk-oḡlī* ‘köpek oğlu’ < Tü. (Az.) *kōpākoglı* aa. (2093, 4: 299), *kāklīk ōdī* ‘yabani kekik’ < Tü. (Az.) *kāklīk otī* aa. [*< kāklīk + ot - u*] (2099, 4: 302), *yer-almāsī* ‘bir tür enginar; patates’ < Tü. (Az.) *yer-almāsī* ‘bir tür enginar’ [*< yer ‘yer’ + alma ‘elma’ - sī*] (2127, 4: 311).

1.2. Sıfat Tamlaması

“Somut, soyut adları ve kavramları çeşitli yönleriyle nitelemek veya belirtmek amacıyla ve ona bağlı sıfatın tamlama dizilişinde oluşturduğu söz grubu. Bu dizilişte sıfat tamlayan, sıfat tarafından nitelenen ve belirtilen isim, tamlanan görevindedir.” (Korkmaz, 2017: 212).

iḡ oḡlān ‘uşak’ < Tü. *iḡ oḡlan* aa. (425, 2: 13), *aḡsaḡāl* ‘köy ağası, yaşlılar için saygı ifade eden hitap’ < Tü. *aḡ saḡal* aa. (508, 2: 89), *āḡsonḡur* ‘akdoğan’ < Tü. *aḡ sonḡur* aa. (509, 2: 90), *ūḡ-ōḡ* ‘Oğuzlar’ın efsanevi bir federasyon parçası’ < Tü. *ūḡ oḡ* ‘üç ok, üç kabile’ (579, 2: 138), *boṣḡāb* ‘tabak’ < Tü. (Az.) *boṣḡab* aa. [*< boṣ ‘boş’ + ḡab*

‘kap’] (743, 2: 292), *bağlanķāz* ‘kuş türü (karabatak)’ < Tü. *baķlan ķaz* aa. [< *baķlan* ‘taze , semiz, büyük, yağlı’ + *ķaz* ‘kaz’] (751, 2: 298), *tāş-bāķa* ‘kaplumbaķa’ < Tü. (Özb.) *taş-baķa* aa. (856, 2: 438), *tāş-kōmūr* ‘taş kömürü’ < Tü. (Özb.) *taş-kōmūr* aa. (857, 2: 438), *sāķdūş* ‘sağdıç (damatın sağ yanıyla ilgili olarak), arkadaş, dost’ < Tü. (Erken Az.) *sağduş* aa. [< *sağ* ‘sağ’ + *duş* ‘yan, karşı, arkadaş’] (1216, 3: 227), *sākkiz-yuldī**z ‘mistik gezegenler; kelimenin anlamıyla: sekiz yıldız’ < Tü. (Az.) *sākkiz yulduz* aa. [< *sākkiz* ‘sekiz’ + *yulduz* ‘yıldız’] (1255, 3: 260), *sōldūş* ‘damadın sağdıç (sol taraftaki)’ < Tü. (Erken Az.) **solduş* aa. [< *sol* ‘sol’ + *duş* ‘yan, karşı, arkadaş’] (1303, 3: 304), *sēksinç* ‘sekizinci’ + *āy* ‘sekizinci ay’ < Tü. (Har.) **seksinç* ‘sekizinci’ [< *sekiz* - (i)nç + *ay*] (1315, 3: 313), *ķurbāģa* ‘kurbaģa’ < Tü. (Belki A.) *ķurbaģa* < *ķurbāķa* aa. [< *ķur* ‘kaplumbaģa’ + *baķa* ‘kurbaģa’] (1449, 3: 437), *kayn āna* ‘kayın valide’ < Tü. (Özb.) *ķayn-ana* aa. (1612, 3: 577), *gānc oğlān* ‘bir hükümdarın genç hizmetkarı’ < Tü. (Osm.) *gānc oğlan* aa. (1720, 3: 8), *yānbāş* ‘yan, taraf’ < Tü. (Özb.) *yanbaş* aa. [< *yan* ‘yan’ + *baş* ‘baş’] (1817, 4: 120), *yangiçārī* ‘yeniçeri’ < Tü. (Eski Osm.) *yañi-çārī* aa. (1905, 4: 203), *ķarā-ķulāģ* ‘vaşak’ < Tü. *ķara ķulaķ* aa. (2077, 4: 296), *ķara-bātāk* ‘dalgıç kuşu’ < Az. *ķarabatak* aa. (2082, 4: 297).

1.3. Unvan Grupları

Bir şahıs ismiyle, bir unvan veya akrabalık isminden kurulan kelime grubudur (Karahana, 2012: 68).

ābşād? apaşād? ‘yönetici unvanı: sadrazam, şansölye, başbakan’ < Har. *āb-şad* ‘hanedanlığın şadı’ [< *apa* + *şad* ‘büyük şad’] (410, 2: 1), *atābāk* ‘prens eğitici; daha sonra: bazı hanedanların unvanı’ < Tü. (Selç.) *ata-bāģ*, ayrıca (Çağ.) *ata-bāk* ‘atabey, lala’ (415, 2: 7), *ātākā* ‘prens eğitici’ < Tü. *ātākā* ‘(aslen belki) süt kardeşin babası’ [< *ata* - *ākā*] (419, 2: 9), *buğrā ~ buğra ḥānī* ‘bir tür yemek’ < Tü. *buğra, buğra-ḥan(i)* aa. [< *buğra* ‘deve’ - *ḥan* ‘han’ - Ar. *ī* (nispet *ī*’si)] (747, 2: 295), *kūlārķīn* veya *kūl-erkīn* ‘bir konfederasyon parçasının komutanı, muhtemelen saray rütbesi, yaklaşık olarak bütün konfederasyonların buyruk’una karşılık gelir’ < Tü. (ET.) *kūl-erkin* aa. (1683, 3: 647).

1.4. İkilemeler

“Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur.” (Karahan, 2012: 60). Türkçenin karakteristik özelliklerinden biri olan ikilemeler bazen Farsçaya da kopyalanmıştır.

tiğ-tiğ ‘sessizce çalma, saatin çalması’ < Tü. (Özb.) *tiğ* aa. (908, 2: 524), *çağ-çağ* ‘dedikodu’ < Tü. *çağçağ* ‘gürüldeme, gumbürtü; dedikodu’ (1089, 3: 76), *çağar çūkūr* ‘düz olmayan yol’ < Tü. *çağar çukur* aa. (1091, 3: 78), *kārt v kōrt* ‘karışıklık, gürültülü kavga’ < Tü. *kart kort* ‘gürültü’ (1383, 3: 383), *kerākyarāk* ‘saray ihtiyaçları; daha sonra, saray ihtiyaçlarını karşılayan kişiler’ < Tü. (Çağ.) *kerāk-yarāk* ‘saray ihtiyaçları’ [< *kerek* ‘gerekli olan şey’ + *yarāk* ‘eşya, silah, donatma’] (1631, 3: 593), *yiltūr yiltūr* ‘pırlıl pırlıl’ < Tü. (Özb.) **yiltir* ‘pırlıl pırlıl’ (1885, 4: 187), *tağar-tağar*, daha çok *tağar-tuğur* = *tağar-tuğur kardan* ‘(kalp, nabız) atmak, çarpmak’ < Özb. **tağar-tuğur* (yansıma kelime) (2003, 4: 275).

1.5. Sıfat-Fiil Grubu

“Bir sıfat-fiil ile bu sıfat-fiile bağlı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur.” (Karahan, 2012: 53).

sēvān (*ṣāhī sēvān* sözünde) hükümdar muhafızlarından oluşan ordu türü’, (kelime manasıyla) ‘şahı seven’ < Tü. (Eski Az.) *ṣāhī sevān* aa. [< *ṣāh* ‘padişah’ - *i* + *sev-* ‘sevmek’ - *ān*] (1319, 3: 315), *tünqatār* ‘gece bekçisi; bütün gece yanan mum’ < Tü. *tün-qatar* aa. [< *tün* ‘gece’ + *kat-* ‘katmak, eklemek, bağlamak’ - *ar*] (940, 2: 573).

1.6. Cümlecikler

Bu tür kelime grupları kısa bir cümlenin kalıplaşmış bir ismin yerini tutmasıyla oluşurlar.

albastī ‘korkunç bir hayalet, cadı’ < Tü. (Özb.) *albasti* ‘albastı, cadı, kötü ruh’ [< *al* + *bas-* ‘basmak’ - *ti*] (524, 2: 109), *kāl āç* ‘Aç kal!’ < Tü. (Har.) *kal aç* aa. [< *aç* + *kal*] (1403, 3: 395), *ēlā ast belā ast* (anlam bildirimsiz) < Tü. (Az.) *elā, belā* ‘öyle, böyle’ (1978, 4: 266), *bāk-toğdī* ‘soylu bir adamın oğlu, soylu bir genç’ < Tü. *bāğ toğdī* ‘Bey olarak doğdu.’ (1989, 4: 271), *çoh şāğol* ‘çok iyi, tamam’ < Az. *çoh sağ ol* aa. [< *çoh* ‘çok’ + *sağ* ‘sağlıklı, sağ’ + *ol* ‘ol!’] (2021, 4: 280).

1.7. Söz Eksiltme

Söz dizimi kaynaklı anlam değişimleri yaratan bu tür gruplar iki ya da daha çok ögeden oluşan herhangi bir söz öbeğinin bir ögesinin eksiltilmesiyle elde edilir ve kalan söz, söz öbeğinin anlamını taşır (Karaağaç, 2013: 366).

ķōl çomāk ‘sağlıklı’ < Tü. (Az.) *ķol-çomāk* ‘güçlü’ [*ķol* ‘kol’ - *çomāk* ‘savaş topuzu’] (1576, 3: 558), *ķūllūk* ‘Teşekkürler!; kölelik, hizmet’ < Tü. (Az., daha çok Özb.) *ķulluk* aa. [*ķul* ‘köle’ - *luk*] (1580).

1.8. Farsça Birleşik İsimler

Çoğunlukla Türkçe isimlerin üzerine Farsça isimler ya da fiillerden yapılmış isimler getirilmek suretiyle oluşturulmuşlardır.

ōdūn ‘odun’, *odun-ķānā* ‘sarayın odunluğu’, *odun-dār başı* ‘sarayın oduncularının başı’ < Tü. (Az.) *odun* ‘odun’, *odun ķāna* ‘odunluk’ [*odun* + Far. *ķāna* ‘ev’], *odundār başı* ‘oduncu’ [*odun* + Far. *dār* ‘sahip, patron’ + *baş* ‘baş’ - *ı*] (585, 2: 141), *türktāz* ‘saldırı, ani baskın’ < Tü. *türk* + Far. *tāz* ‘saldırma’ [*tāz* ‘saldırma’ (< *tāhtan* ‘saldırmak, avlamak, dört nala koşturmak’ fiilinden yapılan bir emir formu) (890, 2: 498), *bōķ-ķura* ‘bir kartal türü’ < Tü. *bok* ‘pislik’ [*boķ* + *ķura* ‘yiyen’] (800, 2: 349), *bōģcāma* ‘bohça?’ [*boģ* ‘çıkın’ + *cāma* ‘kıyafet’] (793, 2: 345), *yemiş-ķāna* ‘sarayın meyve-sebze kileri’ < Tü. (Az.) *yemiş* ‘meyve’ + Far. *ķāna* ‘ev’ [*ye-* ‘yemek’ - *miş* + *ķāna* ‘ev’] (1898, 4: 194).

1.9. Farsça Birleşik Fiiller

İsim, sıfat, mastar gibi eklerin bir esas fiille birleşmesinden meydana gelir (Bolelli, 2012: 94).

1.9.1. *dāden* ‘vermek’ Fiili İle Yapılan Birleşik Fiiller

bāy dādan ‘oyunda kaybetmek’ < Tü. (Özb.) *bāy ber-* aa. [*bay* ‘zengin’ + *ber-* ‘vermek’] (1985, 4: 269), *siltāv + dāden*, *kardan* ‘dizgini çekmek, bir şey işaret

ederek birini hafifçe çekmek' < Tü. (Özb.) *siltäv* aa. [< *siltä-* 'hareket etmek, sallamak, işaret etmek, bir şeyi göstermek' - *v* + *dādan* / *kardan*] (1259, 3: 264).

1.9.2. *giriftan* 'almak' Fiili İle Yapılan Birleşik Fiiller

ōç + *giriftan* 'öç almak' < Tü. (Özb.) *ōç* 'öç' (575, 2: 134).

1.9.3. *kardan* 'yapmak' Fiili İle Yapılan Birleşik Fiiller

çimdi 'çimdik', *çimdi kardan* 'çimdiklemek' < Tü. (Özb.) *çimdi-* 'çimdiklemek', ayrıca *çimdi* 'çimdik' [< *çimdi* + *kardan*] (1123, 3: 99), *sūr* + *kardan* 'sürmek, hızlıca hareket ettirmek' < Tü. (Özb.) *sūr-* 'sürmek, kovmak' [< *sūr-* 'sürmek' + *kardan*] (1283, 3: 287), *savgān* + *kardan* 'bir yarış (at yarışı) için antrenman yapmak' < Tü. **savgan* 'bir yarış (at yarışı) için antrenman yapma' [< *sav-* 'geçip gitmek' - *gan* + *kardan*] (1295, 3: 298), *sīnça* + *kardan* 'dikkatli bakmak' < Tü. (Özb.) **sinça* 'kritik bir araştırmaya göre' [< *sīn* 'gerçek, eleştiri, anlayış, deneyim, araştırma' - *ça* + *kardan*] (1318, 3: 314), *kōç* 'yürüyüş, seyahat, bir yere gitmek için hareket etme, mera değişiminde taşınma; aile; evle ilgili şeyler' + *kardan* 'göçmek, yürümek; ölmek' < Tü. (Selç.) *kōç* aa. [< *kōç* 'göç' + *kardan*] (1660, 3: 622), *kaba kardan* 'içeri itmek', *kava* 'tutuklu', *kava kardan* 'kilitlemek' < Tü. **kaba-*, **kava-* 'kapamak, kilitlemek' (2072, 4: 295), *yūлма* + *kardan* 'suyla temizlenmiş koyun postundan yünü çıkarmak' < Tü. (Özb.) **yulma* 'yünü suyla temizlenmiş koyun postundan çıkarmak' [< *yul-* 'gasp etmek, zorla almak' - *ma* + *kardan*] (1929, 4: 226), *taḳar-taḳar*, daha çok *taḳar-tuḳur* = *taḳar-tuḳur kardan* '(kalp, nabız) atmak, çarpmak' < Özb. **taḳar-tuḳur* (yansıma kelime) (2003, 4: 275).

1.9.3.1. *-mıṣ* - *ī* + *kardan* Fiili İle Yapılan Birleşik Fiiller

Bütün İran lehçe ve ağızlarına kopyalanan Türkçe sıfat fiil eki *-mıṣ* ve Farsça belirsizlik eki /ī/ almış Türkçe kelimeler *kardan* fiili ile birleşerek pek çok Farsça fiil oluşturmuştur. Fiil kadrosu dar olan Farsçanın birleşik kelimelerle yaptığı fiillerle bu eksiği giderdiği görülmektedir.

ūrūḡlāmīṣī + kardan ‘kementle yakalamak’ < Tü. (Çağ.) *urukla-* aa. [*< uruk* ‘kement’ - *la* - *mış* - *ī* + *kardan*] (589, 2: 142), *ēgirmīṣī* ‘döndürme’ + *kardan* ‘döndürmek’ < Tü. (Çağ.) *egir-* aa. [*< egir* - *mış* - *ī* + *kardan*] (652, 2: 192), *bāsmīṣī + kardan* ‘bastırmak, boyun eğdirmek’ < Tü. (Çağ.) *bas-* aa. [*< bas-* ‘basmak’ - *mış* - *ī* + *kardan*] (696, 2: 245), *bāṣlāmīṣī + kardan* ‘yönetmek, komuta etmek, ordu lideri olmaya hazırlanmak; ilk olmak’ < Tü. (Çağ.) *başla-* aa. [*< baş* ‘baş’ - *la* - *mış* - *ī* + *kardan*] (700, 2: 247), *bulḡāṣmīṣī + kardan* ‘birbirleriyle veya birbiri içinde karıştırmak’ < Tü. (Çağ.) *bulḡaṣ-* aa. [*< bulḡa-* ‘karışmak’ - *ṣ* - *mış* - *ī* + *kardan*] (767, 2: 317), *ḡāmlāmīṣī + kardan* ‘kamlamak’ < Tü. *ḡamla-* aa. [*< ḡam* ‘şaman’ - *la* - *mış* - *ī* + *kardan*] (1410, 3: 406), *ḡorūḡmīṣī + kardan* ‘tabu olarak anlatmak’ < Tü. *ḡoruk* ‘tabu’ [*< kori-* ‘korumak’ - *ḡ* ‘tabu’ + (*miṣi* - *ī* + *kardan*)] (1475, 3: 460), *ḡiṣlāmīṣī + kardan* ‘kışlamak, kışı geçirmek’ < Tü. (Çağ.) *ḡiṣla-* aa. [*< ḡiṣ* ‘kış’ - *la-* ‘kışlamak’ - *mış* - *ī* + *kardan*] (1497, 3: 481), *ḡōrīmīṣī + kardan* ‘korumak, ayırmak, bir başkasından sakınmak’ < Tü. (Çağ.) *ḡori-* ‘korumak’ [*< ḡori-* ‘korumak’ - *mış* - *ī* + *kardan*] (1558, 3: 545), *kōḡūrīmīṣī + kardan* ‘(gelini) kocasının yanına nakletmek’ < Tü. (Çağ.) *kōḡūr-* aa. [*< göç-* ‘yola çıkmak’ - (*ü*)*r-* *mış* - *ī* + *kardan*] (1670, 3: 632), *yaylāmīṣī + kardan* ‘yazı geçirmek, yazlık kampta zaman geçirmek’ < Tü. (Çağ.) *yayla-* aa. [*< yay* ‘yaz’ - *la-* ‘yazı geçirmek’ - *mış* - *ī* + *kardan*] (1942, 4: 254), *bāḡlāmīṣī + kardan* ‘bağlamak, zincirlemek’ < Tü. *baḡla-* aa. [*< baḡ* ‘bağ’ - *la-* ‘bağlamak’ - *mış* - *ī* + *kardan*] (1984, 4: 269).

1.9.4. *raftan* ‘gitmek’ Fiili İle Yapılanlar

sallāna, sellāne (rāh raftan) ‘güçlülükle ilerlemek’ < Tü. (Az.) *sallana* ‘sallanarak’ [*< salla-* ‘sallamak’ - *n-* ‘sallanmak’ - *a*] (2050, 4: 289).

1.9.5. *şudan* ‘olmak’ Fiili İle Yapılanlar

sirma, ‘çok ince olmak’ (aşağı yukarı = *sirma şudan* ‘ipliğe dönmek’) < Tü. (Osm., Az.) *sirma* ‘metal iplik’ < Yun. *sirma* (1240, 3: 248).

1.9.6. *zadan* ‘vurmak, dövmek’ Fiili İle Yapılanlar

täpūk ‘tekme’, *täpūk zadan* ‘at koşarken takılan ve atın yaralanmasına sebep olan çelme’ < Tü. *täpūk* ‘tekme’ [< *tep-* ‘tepmek’ - (*ü*)*k* + *zadan* ‘vurmak’] (871, 2: 449).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANLAM BİLGİSİ

Eski bir disiplin olan dil bilgisi çalışmalarında ses, şekil ve cümle bilgisinden sonra anlamı inceleyen anlam bilgisi, adını 19. yy'da Yunanca 'belirtmek, anlamına gelmek' manalarına gelen *semanio* fiilinden türetilen *semantikos* veya *semainen* kelimelerinden almıştır. Bu kelimelerin ilk anlamı 'işaret' olup, sonradan 'anlam' manası kazanmıştır (Atmaca, 2011: 482; Kılıç, 2009: 17).

Pek çok bilim dalı gibi anlam biliminin ne zaman ortaya çıktığı konusunda net bir tarih yoktur. Fakat en eski dil çalışmalarının eski Hint'te sonra da eski Yunan'da başladığı belirtilmiştir (Aksan, 2016: 21).

Felsefe, mantık, ruh bilimi, toplum bilimi, antropoloji, psikoloji, sosyoloji vs. gibi pek çok bilim dalı ile ilişkili olan anlam biliminin (Erol, 2002: 26) ve anlamın ne olduğu konusunda araştırmacılar tarafından birçok farklı tanım yapılmıştır. Hatta bazı araştırmacılar anlamın tanımını yapmanın imkânsızlığından bahsetmişlerdir. Burada kısaca anlam bilimi ve anlamın ne olduğu ile ilgili kısaca bilgi verilecektir.

Anlam bilimi çalışmalarında, kelime nedir, kelimelerin anlamları nelerdir, fonksiyonları nelerdir, bir kelimenin biçimi ile anlamı arasındaki bağlantılar nelerdir, kelime arası ilişkiler nelerdir, kelimeler görevlerini nasıl yaparlar gibi sorulara cevap bulmaya çalışılır (Atmaca, 2011: 485).

Karaağaç anlam bilimini, "dil birimlerinin gösterge değerlerini ve bu değerlerdeki değişiklikleri izleyen dil bilgisi kolu" olarak tanımlar (2013a: 31). Kılıç ise, anlam biliminin çalışmalarını diller arasındaki farklılıklardan çok benzerlikleri bulgulama yönünde yoğunlaştırdığını belirtmiştir (2009: 18).

Anlam biliminin çalışma alanları içinde söz, söz öbekleri ve cümleler kadar metin, bağlam ve söylemler, ayrıca dil dışı anlam öğeleri de vardır ve dillerdeki bütün bu öğelerin göndergesel değerleri kişilere ve toplumlara göre değişir (Karaağaç, 2013a: 20,32).

Karaağaç anlamı şu şekilde tanımlamıştır: "Beş duyu organıyla gerçekler dünyası olan doğadan edinilen bilgilerin, dil yoluyla da saymacalardan oluşan yapay bir

dünya olan dil ve düşünce dünyasından alınan bilgilerin kişinin önceki bilgileri ışığında yorumlanmış biçimine anlam (sense, meaning) denir.” (2013a: 19).

Aksan’ın anlam ile ilgili düşünceleri ise şöyledir ‘Bir insanın kelime aracılığıyla açığa vurduğu veya bir başka kimseye naklettiği ve aynı dil birliğinden kimselerin zihninde birbirine eş veya yakın olarak beliren bir kavram-düşünce-duygu birleşimi şeklinde tanımlanabilir. Anlam kavramın ana belirtilerini taşımakta bundan başka kelime söylenildiği zaman insan zihninde birtakım ikincil hayallerin anlamların birlikte duyguları meydana geldiği ve kelimenin bir takım çağrışımların doğmasına yol açtığı görülmektedir. Biz bütün bu ikincil hayallerin birlikte duyguların ve meydana gelen çağrışımların topuna birden muhteva adını veriyoruz.’ (2004: 69).

Karaağaç, anlamın anlamlandırmanın bulunduğu noktaya bağlı olduğunu söylemiştir Her bireyin yaşamı boyunca karşılaştıkları, yaşadıkları, hisleri ve düşünceleri farklıdır. Bütün bu farklılıklardan ötürü yeni algı ve bilgilerin değerlendirilmesi de farklı olacaktır. Bu bireysel anlamlandırmanın genelleşmesinin sosyal anlamları, sosyal anlamların genelleşmesini ise evrensel anlamları doğurur (2013a: 127).

Anlam, dil biliminin en öznel öğelerinden biri olduğu için, sürekli bir devinim ve değişim hâindedir. İster dilin kendi içinde olsun, ister başka dillerle olan ilişkilerinde olsun, anlatılanların karşıdakinin anladığı kadar olması sözünü doğrularcasına, anlam hem kişiden kişiye farklılaşarak aslında herkes için çok özelleşmekte, hem de genel gösterge kavramından çoğu zaman uzaklaşmadığı için bir şekilde genelleşerek topluma mâl olmaktadır. Bunun içindir ki doğadaki herhangi bir gösterge farklı kişilerin beyninde farklı şekilde canlansa da yine de iletişim kurulabilmektedir. Fakat bazen bu kişisel anlamlandırmalar yüzünden bazen özelleştirmelerin yönünde sapmalar, çeşitlenmeler, hatta kopmalar olur. Yaşanan bu değişimler toplumun bütününde kabul gördüğünde ise aşağıda bahsedilecek olan anlam değişimleri yaşanır.

1. Anlam Değişimleri

Eski Yunandan beri dille ilgili olarak düşünürlerin en çok ilgisini çeken konulardan biri anlam değişimleridir. Birçok düşünür zaman içinde anlamı değişen öğeleri

belirlemeye bunların değişme biçimlerini ve sebeplerini saptamaya çalışmışlardır (Aksan, 2015: 211).

Sözlerin kullanıldıkları müddetçe bir dizi anlam değişmeleri olur. Yer aldıkları ortamlarda farklılıklar görülür. Bu da sözlerin anlamlarının sabit noktalar değil değişken alanlar hâlinde olduğunu gösterir. Bu canlı, hareketli ve değişken alanlar kendi içlerinde bölünmeler, komşu sözlerin anlamını kısmen veya tamamen içine almalar gibi özellikler gösterirler (Karaağaç, 2013a: 32).

Dildeki anlam değişmeleri dili kullananların insan-varlık ilişkilerinin güçlenmesinin veya güçsüzleşmesinin sonucudur. Herhangi bir konudaki bilgilenmelerin artması sözlerin anlam alanlarının bölünmesine ve onların yeni adlarla adlandırılmalarına yol açar. Bilgilerin zayıflaması ise komşu kavramların adlarının dilde kullanılma yüzdelerinin düşmesine, anlam alanlarının komşu alanları da içine almasına yol açar (Karaağaç, 2013b: 124).

Karaağaç'a göre anlam değişmesi, "dil birimlerinin dillerin toplumsal uzlaşlara dayalı saymaca ve iğretilemeli iki ve çok katmanlı göstergelerindeki değer değişimi"dir. Kaybolan, zayıflayan, önemsizleşen bilgi, yerini ve dolayısı ile adını daha önemli komşu bilgilerin adına terk eder, bilgilenme arttıkça ise yeni benzer bilgiler doğar ve bunlar doğar doğmaz çeşitli kaynaklardan seçilen işaretlerle adlandırılırlar. İşte insan varlık ilişkilerinin bu değişkenliği dilleri sözlük ve dilbilgisi değişikliklerine götürür. Böylece sözlerin yer aldıkları ortamlar sürekli değişir ve anlam değişmeleri yaşanır (Karaağaç, 2013a: 32). Kısaca özetlemek gerekirse anlam değişmesi gösterilenle gösteren arasında kurulmuş olan bir ilişkinin az ya da çok değişmesidir. Bu değişme çoklukla birbiriyle bağıntılı, birbirine yakın kavramlar arasında olur (Aksan, 2015: 212).

Çok karmaşık olan anlam değişmesi sürecini etkileyen pek çok faktör vardır. Mesela, birlikte yaşayan toplumların birbirinden uzaklaşması onların farklı deneyimlerden geçmelerine ve maruz kaldıklarına bağlı olarak dillerinin çeşitli açılardan farklılaşmalarına yol açar. Üzerinde yaşadıkları veya bir müddet önce bulundukları farklı coğrafyalarda farklı sosyal ve kültürel etkilere açık hâle geldikleri için dilleri de bundan etkilenir. Bir diğer etken de zamandır. Her geçen gün yeni bilgilere ulaşılır. Dolayısıyla yaşanan çağ için en lüzumlu kelimeler dilde yaşarken, geçmişte

kullanılan fakat sonradan o toplumun hayatından çıkan yaşayışlar, nesneler ve deneyimler, dolayısıyla da bunların adları ya ortadan kalkmaya ya da değişim yaşamaya mecbur kalırlar. Kuşaklar arasında yaşanan dil değişimleri en hızlı gerçekleşen dil değişimidir. Genç kuşağın dili kısa sürede genelleşip, bazen bir önceki kuşağı etkileyecek duruma gelebilir. Çünkü toplumdaki ve toplumun dünya görüşündeki değişimler sonucunda kavramlarda da başkalaşma olduğundan bir kavramla bunu yansıtan gösterge arasındaki ilişki silinir ve yeni bir bağıntı kurulur (Karaağaç, 2013b: 124- 125). Yani dildeki göstergeler ve onların ifade ettiği anlamın değişimi toplumun yaşayışıyla, inançlarıyla, geçirdiği sosyal ve kültürel değişimlerle ayrıca da teknolojik gelişmelerle sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu açıdan anlam bilimi sosyolojiye oldukça yaklaşır ve ondan faydalanır.

Bu çalışmanın asıl konusu olan dilin ilişkilerinde ise, alt katman ya da üst katman dili olması farketmeksizin, anlam değişimleri ile ilgili şunları söylemek mümkündür: Diller birbirilerinden kelime kopyalaması yaparken, çoğu kere o sözcüğün tek bir anlam boyutunu öğrenirler. İki dilli konuşurlarda bu sayı biraz artmış olsa da toplumun çoğu tarafından kabul görmüş kopya kelimelerde çoğu zaman sözcüğün anlamının tek bir tarafının kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca hedef dil için kopyalanan sözcüğün anlamının yan anlam, mecaz anlam ya da temel anlam gibi anlam türlerinden hangisine ait olduğu çoğu kez düşünülmez, hatta bilinmez. O kelime artık hedef dil için temel anlam niteliği kazanmıştır. Bu durum kelimenin kavram alanında hedef dil için bir daralma yaratmış olabilir.

Kopya kelimelerle ilgili bir başka durum ise, eğer kopya edilen kelime o dilde yeterince uzun yaşamışsa ve gerekli şartlar oluşmuşsa, hedef dildeki yaşamı boyunca, yeni anlamlar kazanabileceğidir. Bazen bu değişimler kaynak dilde yaşanmamış bile olabilir. Bazı durumlarda ise yanlış anlamalardan veya kopyalama yapılan dili az tanımadan kaynaklanan sebeplerden dolayı kelimenin anlamı aslı ile ilişkilendirilemeyecek kadar değişebilir ya da anlamı tamamen boşalabilir.

Son olarak da hedef dil kopyaladığı kelimeyi kendi dil sisteminde işlerken, iki ögesi olan söz öbeklerinde kelimelerden birinin tamamen kopyalanması diğersinin ise tercüme yoluyla kopyalanması anlamına gelen *yarı çevirme kelime grupları* oluşturabilir. Yani kopyalanan iki kelimedenden biri ses, yapı ve anlamca tamamen

kopyalanılırken diğerinin sadece anlam kopyalaması yapıp, bu hedef dildeki o kelimeye karşılık gelen başka bir kelime ile birleştirilebilir.

Anlam değişmelerini belirlerken esas alınan ölçütlerin çoğunlukla öznel olduğu görülmektedir. Bu durum bazen farklı bakış açılarından aynı kelimeyi farklı bir anlam değişimi kategorisinde inceleyebilir duruma da getirmektedir. Bu sebeple anlam değişimleri incelenirken, anlam sayısının artıp azalması, değişimin yönü ve derecesi gibi daha nesnel özellikler belirleyici olarak kullanılmaya çalışılmış ve Doerfer'in verdiği anlamlar esas alınarak, onun verdiği bilgilere sadık kalınmıştır.

1.1. Anlam Daralması

Karaağaç anlam daralmasını “sözün kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak eskiden anlattığı şeyin yalnızca bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, bir sözün genel anlamdan özel anlama, geniş anlamdan daha dar bir anlama geçişi” (2013b: 128), Aksan ise, “bir göstergenin yönünün eskiye göre daralması, bir başka deyişle önceden anlattığı nesne ya da devinimin ancak bir bölümünü bir türünü anlatır hâle gelmesi” (2016: 114) olarak tanımlar.

Hazar anlam daralmasını alanları geniş şeyleri gösteren kelimelerin ilgili bulunduğu kavram alanı içinde daha dar bir anlam kazanması ya da geniş bir anlamdan dar bir anlama geçmesi (2004: 155) olarak tanımlar. Demirci ise “anlam daralması yaşayan sözcüklerin daha çok varlığı gösterirken bugün sayıca az varlığı gösterdiklerini ve çağrışım yaptırdığı anlam alanı kısıtlanan kelimelerin anlam daralmasına uğradıklarını” (2017: 230) söylemiştir.

Bu tanımlardan yola çıkarak, kelimenin başlangıçta karşıladığı nesne veya kavramın eski anlamının kullanımdan kalkması sonucunda yeni çıkan anlamın eskisinin ancak bir bölümünü veya türünü anlatır hâle gelmesine anlam daralması dendiği söylenebilir. Çok anlamlı bir kelimenin anlamlarından bir ya da bir kaçını yitirerek artık onları karşılayamaz duruma gelmesi de bir tür anlam daralmasıdır.

ahī ‘bir fütüvvet kardeşliğinin üyesi’ < Tü. *ahī* ‘asil, cömert, kardeş, güvenilir kişi’ (435, 2: 17).

Aslında üzerinde iyi özellikler barındıran biri anlamında bir kelime iken, Farsçaya yine bu anlamla ilişkili olarak bir teşkilatın üyesi anlamıyla kopyalanmıştır.

ätäkä ‘prens eğitici’ < Tü. *ätäkä* ‘(aslen belki) süt kardeşin babası’ [< *ata* - *äkä*] (419, 2: 9).

Baba sözcüğünün yarattığı çeşitli anlamsal etkilerle genel ‘süt kardeşi eğiten, yetiştiren kişi’ anlamından özel ‘prens yetiştiren kişi, lala’ anlamı kazanmış olmalıdır.

açmaz ‘şah!’ < Tü. *açmaz* [< *aç*- ‘açmak’ - *maz* (aslında ‘O (yolu) açmaz.’)] (430, 2: 15).

Osmanlıların zarla oynanan *açmaz* isimli bir oyunu olduğu kaydedilmiştir. Karaağaç kelimenin anlamını ‘santrançta şahı koruyan taşlardan birinin yerinden oynatılmaması durumu’ olarak açıklar (2008: 7). Fakat Farsçada santrançtaki bir hamleyi ifade eden kelimenin adı olduğu görülmektedir.

?arā-ḳatī ‘mola, uzun süren bir atla gitme sürecinden sonra atlı kuryelerin verdiği ara’ < ? Tü. (Çağ.) *ara-ḳatī* ‘ara dönem’ [< *ara* ‘ara, arasında’ + *ḳat* ‘kat; nezd, yan’ - *i*] (443, 2: 23).

Çağataycada genel ‘ara dönem’ manasından, ‘yolda verilen ara’ anlamını kazandığı görülmektedir.

oġlān ‘prens’ birleşik kelimelerde sıklıkla ‘uşak, hizmetçi’ < Tü. (Çağ.) *oġlan* ‘oğul, (özel olarak) prens, hizmetçi’ [< *oġul* - *an*] (498, : 78).

İncelenen eserden hareketle, Farsçanın kelimenin temel anlamı olan ‘oğul’u kopyalamadığı fakat kelimeyi yan anlamlarıyla işlek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

āġūz ‘koyunun doğurduğundaki ilk sütü’ < Tü. *aġuz* ‘memeli hayvanların doğurduğu zaman verdiği ilk süt’ (501, 2: 80).

Kelime Farsçada sadece ‘koyunların ilk sütü’ anlamına geldiği için anlam daralmasına uğramıştır.

oġūl ‘prens’ < Tü. (Çağ.) *oġul* ‘oğul, erkek evlat’ (502, 2: 81).

Oğul kelimesinin temel anlamın kopyalanmayıp sadece özel bir anlamın kullanıldığı görülmektedir, dolayısıyla kelime Farsçada bir anlam daralmasına uğramıştır.

igdiş ‘melez’ < Tü. *igdiş* aa. (özel olarak: aynı anneden farklı babadan olan çocuklar’ (513, 2: 92).

Anne ve babası farklı ırklara mensup kişilerden doğan çocuk anlamı kopyalanırken, ‘anneleri bir babaları ayrı çocuklar’ yan anlamı kopyalanmamıştır. Ayrıca Türkçede bu kelimenin ‘hadım edilmiş hayvan’ anlamı da vardır. Dolayısıyla kelime Farsçada anlam daralması yaşamıştır.

alīṣmiṣī ‘ikamet yerini veya planlanan rotayı başka bir ikamet yerine taşımak, daha doğrusu bir diğer rotayla değiştirmek’ < Tü. (Çağ.) *aliṣ-* ‘değiştirmek’ [< *al-* ‘almak’ - (*ı*)ṣ ‘değiştir-’ - miṣ - ī] (550, 2: 123).

Genel ‘değiştirmek’ anlamından sadece ikamet veya plan değişikliği ifade eder anlama dönüştüğü için anlam daralması olmuştur.

ēlhān ‘Moğolcada, imparatorluğun bir kısmını yöneten hükümdarın unvanı (Büyükhān’ın dışında): ‘barışı koruyan han (barış hanı)’ < Tü. *el ḥan* ‘hükümdar unvanı’ (657, 2: 207).

Hükümdarlara verilen genel bir unvan iken, Moğol imparatorluğunun bir kısmını yöneten kişi anlamıyla kopyalandığı için anlam daralması olmuştur.

ēv oḡlān ‘saray işlerinde (özellikle hatuna) hizmet eden’ < Tü. (Çağ.) **ev oḡlani* ‘uşak’ (675, 2: 226).

Genel ‘hizmetçi’ anlamından ‘hatuna hizmet eden uşak’ anlamı kazandığı için anlam daralması yaşamıştır.

ēv oḡlī = *ēv oḡlān* ‘saray işlerinde hizmet eden, (özellikle de Hatuna)’ < Tü. (Çağ.) *ev oḡli* ‘uşak’ [< *ev* + *oḡul* - ı] (676, 2: 227).

Genel hizmetçi anlamından hatuna hizmet eden uşak anlamı kazandığı için anlam daralması yaşamıştır.

badraḡa ‘koruma’ < Tü. *badraḡ* ‘bayrak’ [< *badraḡ* ‘bayrak’ - *a*] (727, 2: 279).

Kelimenin ‘küçük bayrak ve küçük bir ordu bölüğü’ anlamından Farsçaya geçip ‘koruma’ anlamına geldiği kaydedilmiştir. Genelden özele geçiş olduğu için anlam daralması olmuştur.

bāzāk ‘grim, makyaj’ < Tü. (Az.) *bāzāk* ‘süs’ [< *bāzā-* ‘süslemek’ - *k*] (741, 2: 291).

Genel ‘süs’ anlamından, kadınların uyguladığı bir süslenme türü anlamına gelerek anlam daralması yaşamıştır.

bōḡāz ‘boğaz, geçit’ < Tü. *boḡaz* ‘boğaz, geçit’, asıl anlamı: ‘boğaz’ (792, 2: 344).

Sadece yan anlamlar kopyalandığı için Farsçaya geçerken anlam daralması yaşanmıştır.

bōkā ‘güreşçi’ < Tü. (Çağ.) *bökä* ‘güçlü, güreşçi’ (803, 2: 349).

Farsçaya sadece güreşçi anlamı ile kopyalandığı için anlam daralması olmuştur.

täpä ‘tepe’ < Tü. *täpä* ‘tepe, tepe noktası, zirve’ (872, 2: 450).

Türkçe için kaydedilen ‘en üst nokta’ ve ‘zirve’ anlamı kopyalanmamış, bu yüzden anlam daralması olmuştur.

?*torka* ‘ardıç kuşu’ < ? Tü. **torga* ‘bütün küçük kuş türleri’ (887, 2: 482).

Küçük kuş türlerinin bütününün adı iken Farsçaya özel bir kuşun adı olarak geçmiştir.

tärkän, *terkän* ‘bir kadın unvanı’ < Tü. (ET.) *tärkän*, (Har., Çağ.) *terkän* ‘her iki cinsiyet için de kullanılabilen bir unvan’ (889, 2: 495).

Genel bir unvan iken sadece kadınlar için kullanılan bir unvan olmuştur.

tuzlukī ‘turşu’ < Tü. *tuzluk* ‘konserve’ [< *tuz* ‘tuz’ - *luk* ‘konserve’ - *ī*] (903, 2: 510).

Bir konserve türünün adı manası kazandığı için anlam daralması olmuştur.

tagār ‘tabak; bir ölçü (1000 mann = 83,4 kg); kumanya (tahıllı)’ < ? Tü. *tagar* ‘çuval; tabak, kap, bir ölçü, kumanya’ (905, 2: 512).

Türkçede kazandığı pek çok anlam varken Farsça bunlardan bazılarını kullanmıştır, bu yüzden bir anlam daralması yaşanmıştır.

*toklī** ‘altı aylık kuzu’ < Tü. *toklī* ‘bir yaşına kadar olan kuzu’ (909, 2: 524).

Daha dar kapsamlı bir yaş aralığını belirtmeye başladığı için anlam daralması olmuştur.

tōtak ‘çene’ < Tü. (Özbek ağızlarında) *totak* ‘çene’ (başka durumlarda ‘dudak’) (952, 2: 603).

Dudak anlamı dışında, sadece ağızlarda kullanılan çene anlamı kopyalandığı için anlam daralması olmuştur.

çārḳab? ‘sadece yüksek standartlarda olan Türklerin giyebildiği bir çeşit giysi’ < ? Çağ. *çarḳab* (*carḳab?*) ‘şal, kundak, baş örtüsü, altından elbise’ [< ? *çar* ‘baş örtüsü’ + *ḳab* ‘torba, çanta’] (1043, 3: 22).

Bir tür kıyafetin adı iken, Farsçada özel bir kıyafetin adı anlamı kazandığı için anlam daralması olmuştur.

çätä ‘soygun grubu, 15. ve 16. yüzyıllarda Moğollar için kullanılan bir ad’ < Tü. (Osm.) *çätä* ‘çete, grup’ < BS. *çeta* ‘insan kalabalığı, birlik, güruh, çete’ (1071, 3: 55).

Genel insan topluğu anlamında iken ortak amaçlar doğrultusunda birleşen bir grubunun adı, daha sonra da soygun grubu anlamı kazandığı için kelimenin her aşamada bir anlam daralması yaşadığı görülmektedir.

çaķ-çaķ ‘dedikodu’ < Tü. *çaķçaķ* ‘gürüldeme, gümbürtü; dedikodu’ (1089, 3: 76).

Türkçedeki anlamların sadece biri kopyalandığı için anlam daralması olmuştur.

dütüm ‘Cengiz Han’ın atalarından birinin unvanı’ < Moğ. *tudun* < OT., ET. *tudum* ‘komiser, (yaklaşık olarak) *baskaķ*’ (1194, 3: 207).

Genel üst düzey askeri görevli anlamında iken Farsçada anlam daralmasına uğramıştır.

ķārīķā ‘av kuşlarının tüylerinde oluşan hastalık < ? Az. *ķarīķā* *‘ av kuşlarının tüylerinde oluşan’, aslında ‘karınca’ (1384, 3: 383).

Doerfer bu kelimenin ‘karınca’ anlamından, ‘karınca hastalığı ya da tüylerin karıncalar tarafından yenilmiş gibi gözüktüğü hastalık’ anlamı kazandığını düşünmektedir. Tek bir anlam kopyalandığı için anlam daralması olmuştur.

sūrmīķī + kardan ‘(cenaze törenlerinin sonunda) kötü ruhları kovma töreni yapmak’ < Tü. (Çağ.) *sür-* ‘sürmek, kovmak’ [< *sür-* ‘sürmek’ - *mīķ* - *ī* + *kardan*] (1288, 3: 289).

Yine az öğrenme sonucu sadece özel bir ‘kovma’ eylemine ad olduğu için anlam daralması olmuştur.

ķīlam?, *ķīlām?* ‘vaftiz?, hristiyanlık?’ < Moğ. *ķīlām* ya da *ķīlam* < ? Tü. **silām* aslında ‘(Tanrıyla ilgili olarak) sevgi, merhamet’ < Sry. **ķlāma* ‘barış’ (1335, 3: 331).

Kelime barış anlamından, tanrısal sevgi ve merhamet anlamına dönüşmüş, bu yolla bazı Hristiyanlık öğretilerinin adı olmuştur, genel kavramlardan özele gidildiği için anlam daralması olmuştur.

kart ~ kartbān ~ kartbūs ~ kalt ~ kalta ~ karta ‘aldatılmış koca’ < ? Tü. *kart* ‘karaktersiz, onursuz’ (1452, 3: 440).

Kötü özellikleri taşıyan herhangi biri için kullanılan bir kelime iken, Farsçada bu özelliklere sahip olduğu düşünülen ‘aldatılmış koca’ sözünün adı olmuştur.

kusūk ‘kızıl fıstık çamı’ < Tü. *kusuk* ‘kızıl fıstık çamı’; ayrıca, ‘çam fıstığı’ (1490, 3: 475).

Türkçede hem bir varlığı hem de onun ürünü ifade ederken Farsçaya sadece bir anlamı kopyalandığı için anlam daralması olmuştur.

kūş ‘yırtıcı kuşlar, özellikle şahin ve doğan’ < Tü. (Çağ.) *kuş* ‘yırtıcı kuşlar, özellikle şahin ve doğan, kuş’, ‘kuş’ (1561, 3: 547).

Türkçede genel kuş anlamından, yırtıcı kuşlar için özel bir ad anlamı da kazanan kelimenin sadece bu anlamı kullanıldığı için anlam daralması olmuştur.

kök ‘çimen kökü’ < Tü. *kök* ‘kök’ (1638, 3: 598).

Genel kök anlamından özel bir bitki köküne ad olduğu için anlam daralması olmuştur. Ayrıca kelimenin yan anlamlarından olan ata, ecdat anlamları da Farsçada kullanılmamaktadır.

kulak ‘hiciv, satirik’ < ? Tü. *külāk* ‘gülme’ [< *kül-* ‘gülmek’ - *āk*] (1642, 3: 601).

Gülme anlamından gülünen şeyin adı olduğu için anlam daralması olmuştur.

kūşlūk ‘büyük güçlü hükümdar’ < Tü. (Çağ. konuşma dili) *küşlük* ‘güçlü’ [< *küç* ‘güç’ - *lūk* (< - *lüg*)] (1676, 3: 639).

Genel güçlü kişi anlamından sadece güçlü hükümdarı kastederek anlama geldiği için anlam daralması olmuştur.

yāka ~ yaħa ‘yaka’ < Tü. (Az.) *yaħa, yaħa* ‘yaka; sınır’ (1802, 4: 102).

Burada da kelimenin yan anlamının kopyalanmadığı görülmektedir, dolayısıyla anlam daralması olmuştur.

yaylāk ~ yaylā ‘hükümdarın yazlık sarayı, göçebelerin ve göçmen kuşların yazlık konutları’ < Tü. (Çağ.) *yaylak*, daha çok (Az.) *yayla* ‘yayla, yaylak, yazın geçirildiği yer’ [< *yay* ‘yaz’ - *la-* ‘yazı geçirmek’ - *k / - Ø* (< -*ğ*)] (1941, 4: 252).

Burada anlamın özelleştiği görülmektedir, dolayısıyla anlam daralması olmuştur.

taḫar-taḫar, daha çok *taḫar-tuḫur* = *taḫar-tuḫur kardan* ‘(kalp, nabız) atmak, çarpmak’ < Özb. **taḫar-tuḫur* (yansıma kelime) (2003, 4: 275).

Benzerlik dolayısıyla kalb atışı anlamı kazanmış, genel ses taklidi anlamı değiştiği için anlam daralması olmuştur.

çiḥ veya *çaḥ* ‘köpekleri ürkütmek için bağırma’ < Az. *çiḥ* ‘çık!’ (2020, 4: 280).

Türkçede herkese söylenebilen bir emir şekli iken köpek kovma eyleminin adı olmuştur.

ḥēkirtāk ‘adem elması’ < Özb. diyalektlerinde **kekirtak* ‘gırtlak’ [< *kekir-* ‘geğirmek’ - *tak*] (2033, 4: 282).

Bir organın sadece bir bölümünü belirttiği için anlam daralması olmuştur.

kārmāḳ ‘oltaya takılan demir kanca ve keskin uc’ < Az. *ḳarmaḳ* ‘olta’ (2062, 4: 293).

Nesnenin bütünü anlamından bir parçası anlamına geçtiği için anlam daralması olmuştur.

yāmān ‘geldiğinde veya biri ona maruz kaldığında ölüme sebep olan bir tür rüzgar’ < Tü. *yaman* ‘kötü’ (2125, 4: 311).

Genel kötü anlamından kötü bir olayın adı olduğu için anlam daralması olmuştur.

1.2. Anlam Genişlemesi

Anlam genişlemesi anlam kapsamı dar olan bir sözün zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması; bir göstergenin başlangıçta bir nesnenin, bir varlığın, bir eylemin bir bölümünü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütünü, bütün türlerini anlatır duruma gelmesi; sözcüğün çeşitli çağrışımlarla, tasarım ve fikirlerle daha geniş bir anlam kazanması ve ister tek anlamlı isterse çok anlamlı bir kelimenin bir ya da birkaç yeni anlam daha kazanması olarak tanımlanmıştır (Aksan, 2016: 114; Hazar, 2014: 156; Karaağaç, 2013b: 128).

Dillerde en yaygın görülen değişmelerden biri olan ve anlam daralmasının tersine bir yol izleyen anlam genişlemesi bir kelimenin gerçek anlamı kullanımda olduğu hâlde yan anlam, mecaz anlam, terim anlam kazanmasını da ifade eder. Alt anlamdan üst anlama geçiş söz konusudur. Özel anlam taşıyan bir kelimenin zamanla kendi

türündeki diğer nesnelerin yerine geçmesi de (mesela icat adlarının o türün genel adı olması gibi) bir anlam genişlemesidir (Demirci, 2017: 231; Karaağaç, 2013b: 128).

arpa (*arpabādiyān* sözü içinde) ‘anason tohumu’, *arpasālī* ‘bir yıllık bir tahıl türü’ < Tü. *arpa* ‘arpa’ (445, 2: 24).

Özel bir tahıl türü olan ‘arpa’ anlamından genel tahıl türü anlamına geçtiği için anlam genişlemesi olmuştur.

āšām ‘içki, erzak; pirincin kaynatıldığı su, yetersiz beslenme, hayatı destekleyecek yeteri kadar yiyecek’ < Tü. *aşam* ‘yemek, yiyecek’ [< *aş* ‘yemek’ - *a-* ‘yemek yemek’ - *m*] (483, 2: 64).

Türkçedeki anlamlarıyla ilişkili daha başka anlamlar da kazandığı için anlam genişlemesi olmuştur.

otāk ‘bir prensin büyük çadırı’, günümüzde ise ‘okul sınıfı, oda, büro’ < Tü. (Çağ.) *otaq* ‘çadır’ (489, 2: 66).

Türkçeden kopyalandığı dönemin aksine yeni anlamlar kazanmıştır. Türkçede de daha sonra oda anlamında kullanılan bu kelime anlam genişlemesi olmuştur.

agrūk ‘yük, nakliye birliği’ < Tü. (Çağ.) *agruk*, *ogruk* ‘yük’ (496, 2: 76).

Kelime ‘taşınabilir yük, eşya’ manasından hareketle Farsçada bu yükleri taşımakla görevli birliğin adını da ifade eder olmuştur.

ulām ‘çevresinde, durmaksızın, muttasıl, postanın bağlantı istasyonu (bunun için ödenen vergi)’ < Tü. *ulam* ‘aralıksız, sürekli olarak’ [< *ula-* ‘bağlamak’ - *m*] (522, 2: 107).

Kazandığı yeni anlamlardan ötürü anlam genişlemesi olmuştur.

aliğ ‘kadınsı, yumuşak, rezil’ < ? Tü. *aliğ* ‘aptal, zayıf’ (535, 2: 116).

Türkçedeki anlam katmanlarının üzerine yenilerini eklediği için anlam genişlemesi olmuştur.

alda + *kardan* ‘aldatmak, (misafiri) geçirmek, bebeği avutmak’ < Tü. (Özb.) *alda-* ‘aldatmak, kandırmak’ [< *al* ‘hile’ - *da-* ‘aldatmak’] (533, 2: 115).

Kazandığı yeni anlamlardan ötürü anlam genişlemesi olmuştur. Kelimenin Kırgızcada da ‘bebek avutmak’ anlamı vardır.

ēmçī ‘geleneksel tedavi uygulayan hekim; şarlatan hekim’ < Tü. (Özb.) *emçi* ‘geleneksel tedavi uygulayan hekim’ [< *em* ‘ilaç, deva’ - *çi* ‘doktor’] (667, 2: 215).

Farsçada şarlatan hekim manasını da kazanarak anlam genişlemesi olmuştur.

āya ‘teyze, kendinden büyük bir kadına nazik bir sesleniş’, bölgesel olarak ‘anne, annecik’ < ? Tü. (Özb.) *aya* ‘anne, annecik’ (677, 2: 228).

Anne anlamından başka, diğer kadınları da kapsamaya başladığı için anlam genişlemesi olmuştur.

baçkam ‘yazlık’ < Tü. *beçküim* ‘evin sofası’ (722, 2: 270).

Kaşgarlı’nın sözlüğünde kayıtlı olan kelime ‘evin sofası’ anlamında geçmekte ve Farsçaya geçerken evin bir bölümü yerine ev, daha sonra da yazları kullanılan özel bir evin adı olmuş görünmektedir. Kelimenin Türkçe olup olmadığı konusunda tartışmalar olmakla birlikte Doerfer kelimenin asıl anlamının ‘evin sütunlarla çevrili ve süslü salonu’ olduğunu ifade etmektedir.

balāk ‘pantolonların paçaları; çekmeceli dolapların ayakları’ < Tü. *balak* ‘pantolon paçası’ (762, 2: 312).

Benzetme yoluyla yan anlam kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

tātārī ‘genellikle Tatarlar tarafından giyilen bir tür yırtmaçlı ceket, iyi misk, iyi arkadaş’ < Tü. *Tatar* ‘kabile adı’ [< *tatar* - *ī*] (850, 2: 433).

Kazandığı yeni anlamdan ötürü anlam genişlemesi olmuştur.

türk ‘Türk; köle; step göçebesi; güzel kişi; zalim adam; soyguncu’ < Tü. *Türk* ‘kabile adı’ (888, 2: 483).

Kazandığı yeni anlamlardan ötürü anlam genişlemesi olmuştur. Doerfer’e göre bu kelime ‘güçlü’ anlamından ‘kabile adı’ anlamını kazandığını belirtmiştir.

tōr ~ *tūr* ‘misafirperverlik, konuk ağırlama’ < ? Tü. *tör* ‘konuğa oturması için verilen onur yeri, başköşe’ (955, 2: 607).

Misafire hürmetten ötürü verilen en iyi yerin adıyla, konuk ağırlama anlamına geçmiş anlam genişlemesi olmuştur.

tōz ‘akkayın ağacı kabuğundan yay mahfazası; akkayın ağacının kabuğu; akkayın ağacı’ < Tü. (OT.) *toz* ‘akkayın ağacının kabuğu’ (960, 2: 611).

Kazandığı yeni anlamdan ötürü anlam genişlemesi olmuştur.

çuçurğa ‘kamçı düğümü, kamçı kayışı, kamçı’ < Tü. *çupçurğa* ‘kırbaç kayışı, kırbaç’ (1072, 3: 56).

Kazandığı yeni anlamdan ötürü anlam genişlemesi olmuştur.

çerik ‘yardımcı ordu; daha sonra: milis kuvvetler, (genel olarak) ordu; ayrıca: seferberlik ordusu’ < Tü. (Çağ.) *çerik* ‘ordu’ (1079, 3: 65).

Kazandığı yeni anlamlardan ötürü anlam genişlemesi olmuştur.

çaķķān (konuşma dilinde) ‘çevik, hızlı, becerikli; rahat, iyi oturmuş (kıyafetler hakkında); çevik, çabuk, ustalıkla’ < Tü. (Özb.) *çaķķan* ‘becerikli, atik, tez canlı’ [< *çaķ-* ‘hızlıca hareket etmek’ - *ķan*] (1088, 3: 76).

Tacikçedeki temel anlamı ‘hızlı’ demek olan bu kelime, ‘becerikli’ anlamından ‘rahat ve iyi oturmuş’ anlamında da kullanılmaya başlamıştır.

çaķīdan ‘birine katılmak, birisine bağlı kalmak, birini tutmak; sivri bir şeyi ya da bir çiviye çakmak; vurmak, birlikte vurmak, kargaşalı olmak; dava açmak; yetersiz olmak’ < Tü. (Çağ.) *çak-* ‘vurmak, çakmak; iftira atmak’ [< *çak-* ‘çakmak’ - *ī - dan*] (1100, 3: 81).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

çākāk ‘çene’ < Tü. (Özb.) *çākāk* ‘alt çene’ [< *çāk-* ‘çekmek’ - *āk*] (1102, 3: 82).

Nesnenin bir bölümünü ifade ederken bütününü ifade eder hâle geldiği için anlam genişlemesi olmuştur.

çōk ‘diz çökme (hükümdara sayhı göstermek amacıyla); diz; develerin diz çökmesi’ < Tü. (Çağ.) *çōk* ‘diz çökme’ (1141, 3: 120).

Kazandığı yeni anlamdan ötürü anlam genişlemesi olmuştur.

çōmāk ‘küçücük burun, buruncuk; (semaver için) musluk’ < Tü. (Özb.) *çōmāk* ‘tıpa, musluk’ (1147, 3: 123).

Benzetme yoluyla kazandığı yeni anlamlar dolayısıyla anlam genişlemesi olmuştur.

ḥadang ‘akça kavak, beyaz huş; bu ağaçtan yapılan ok’ < Tü. (OT.) *ḥadīḥ* ‘beyaz huş ağacı’ (1164, 3: 183).

Kazandığı yeni anlamlardan ötürü anlam genişlemesi olmuştur.

çōng ‘büyük, (bir kişi için) uzun; çirkin, kaba saba’ < Tü. (Özb.) *çon* ‘büyük’ < Çin. (1148, 3: 123).

Kazandığı yeni anlamlardan ötürü anlam genişlemesi olmuştur.

çēt ‘taraf, taşra, kenar; uzak, uzaktaki; yurt dışı, sınır dışı’ < Tü. (Özb.) *çet* ‘yan, taraf, sınır’ (1152, 3: 128).

Kazandığı yeni anlamlardan ötürü anlam genişlemesi olmuştur.

saḳḳā ‘zar atma, şans oyunlarındaki sıra, perakende satıştaki ciro, falcılık mükafatı’ < Tü. (Özb.) *saḳḳa* ‘zar atma’ (1248, 3: 254).

Kazandığı yeni anlamlardan ötürü anlam genişlemesi olmuştur.

sangīn ‘süngü; ağır; katı, (orduda) sayısız; sıkı; inatçı’ < ?? Tü. *sūḡū* ‘süngü’ (1275, 3: 279).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

‘awrat ‘avrat’ < Ar. *‘awratū* ‘kadın cinsel organı’ (1355, 3: 358).

Varlığın bir bölümünün adı bütününün adı anlamına geldiği için anlam genişlemesi olmuştur.

ḳārt v ḳōrt ‘karışıklık, gürültülü kavga’ < Tü. *ḳart ḳort* ‘gürültü’ (1383, 3: 383).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

ḳaşang ‘hoş, güzel, zarif’ < Tü. (Çağ.) *ḳaşan* ‘ince, zayıf’ (1498, 3: 482).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

ḳotās ‘Tibet öküzü; aynı zamanda da Tibet öküzünün kollarından üretilen ve sancağa asılan bir süs’ < Tü. (Çağ.) *ḳotas* ‘Tibet öküzü’ < ? (1501, 3: 485).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

ḳarsāk ‘kürk çıkarılan hayvanlar’ < Tü. *ḳarsaḳ* ‘bozkır tilkisi’ (1459, 3: 442).

‘tilki’ anlamından, ‘kürkü çıkarılan bütün hayvanlar’ anlamını kazandığı için anlam genişlemesi olmuştur.

ḳīz ‘kız, hristiyan kadın’ < Tü. (Çağ.) *ḳiz* ‘kız çocuğu, genç kadın’, ayrıca *ḳizlar ākāsi* ifadesi ile < Osm. (1601, 3: 569).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

ḳīn ‘popo deliği; kın (hançer vb. için)’ < Tü. (Çağ.?) *ḳin*, daha çok (Özb.) *ḳin* ‘kın’ (1610, 3: 576).

Kazandığı yeni anlamdan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

küçük ‘köpek’ < Tü. (Özb.) *küçük* ‘yavru köpek; kurt yavrusu’ (1620, 3: 584).

Genel ‘köpek’ anlamını kazandığı için anlam genişlemesi olmuştur.

keräkyarāk ‘saray ihtiyaçları; daha sonra, saray ihtiyaçlarını karşılayan kişiler’ < Tü. (Çağ.) *keräk-yaraq* ‘saray ihtiyaçları’ [< *kerek* ‘gerekli olan şey’ + *yaraq* ‘eşya, silah, donatma’] (1631, 3: 593).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

kändir ‘kenevir, hasır, sicim’ < Tü. (Özb.) *kändir* ‘kenevir’ (1647, 3: 608).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

känä ‘kene, özellikle koyun kenesi; tahta kurusu’ < ? Tü. (Çağ.) *känä* ‘kene’ (1653, 3: 615).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

kōçak ‘küçük, çocuk’ < Tü. *küçük* ‘küçük’ (1664, 3: 628).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

mantū ‘koyun midesi dolması; etle doldurulan buharda pişirilmiş hamur’ < Tü. *mantu* ‘etle doldurulan buharda pişirilmiş hamur’ < Çin. (1739, 4: 23).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

yāl ‘yele, ense, kuvvet, yiğit vd.’ < Tü. (OT.) *yāl* ‘yele, yelenin altındaki yağ’ (1806, 4: 105).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

yōnqār ‘üç telli Türk udu; tel, ip’ < Tü. (Osm., Az.) *yongar* ‘üç telli Türk udu’ (1934, 4: 229).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

beglär ‘prens, bir şehir veya kabilenin üst düzey kişisi’ < Tü. *bäglär* ‘prensler’ [< *bäg* ‘bey’ - *lär*] (1990, 4: 271).

Kazandığı yeni anlamdan dolayı anlam genişlemesi olmuştur. Ayrıca çokluk eki almış bir kelimenin tekil kullanılması dikkate değer değişimdir. Bu yine dili az tanımakla ilgili olup, Türkçedeki Arapça çoklukların tekil anlamda kullanılmasına benzemektedir.

buncūk ‘renkli daireler ve toplar, şişe kırıkları, süslenmiş at’ < Tü. (Osm.) *buncuk* ‘boncuk’ (1994, 4: 272).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

kār ‘kar, beyaz’ < Tü. (Az. ?) *kar* ‘kar’ (2061, 4: 293).

Kazandığı yeni anlamdan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

kāflāmā ‘şeker, çeşitli tohumlar ve diğer çeşnilerle hazırlanan tatlı; masturbasyon’ < Az. *kāflāmā* ‘masturbasyon’ [< Far. *kaf* ‘el ayası; köpük’ - *lā* - *mā*] (2098, 4: 302).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

yer-almāsī ‘bir tür enginar; patates’ < Tü. (Az.) *yer-almasi* ‘bir tür enginar’ [< *yer* ‘yer’ + *alma* ‘elma’ - *si*] (2127, 4: 311).

Kazandığı yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi olmuştur.

1.3. Genelleşme

Özel bir adın çeşitli toplumsal sebepler dolayısıyla genel bir ad hâline gelmesidir (Atmaca, 2011: 1145). Bayraktar bunu anlam genişlemesinin bir alt dalı olarak değerlendirir ve özel adların tür adı hâline gelerek birçok dilde yaygınlaşması (2014: 172) olarak tanımlar.

bulgār ‘yumuşak deri (telatin)’ < Tü. *Bulgar* ‘kavim adı’ [< *bulga-* ‘karışmak’ - *r*] (766, 2: 315).

Steingass’ta kelime *bulgarī* madde başında ‘Rus derisi’ anlamına gelmektedir (1975: 197). Yani bir kavim adı iken muhtemelen deri ticareti dolayısıyla o kavmin ürettiği ürünün adı anlamına geçerek anlam genelleşmesi yaşamıştır.

tātārī ‘genellikle Tatarlar tarafından giyilen bir tür yırtmaçlı ceket, iyi misk, iyi arkadaş’ < Tü. *Tatar* ‘kabile adı’ [< *tatar* - *ī*] (850, 2: 433).

Bir kavim adı o kavmin ürettiği ürünün adı anlamına geçerek anlam genelleşmesi yaşamıştır.

hān-bālīg ‘hān-bālīg’ dan gelen bir çeşit kağıt’ < Tü. *han balik* ‘Moğollar zamanında Pekin’in adı, kelime anlamı; hanın şehri’ (2032, 4: 282).

Bir şehir adı iken orada üretilen kağıt anlamına geldiği için anlam genelleşmesi olmuştur.

1.4. Anlam İyileşmesi

Demirci, bu terimi önceden kötü anlamı olan kelimelerin zaman içerisinde anlam iyileşmesine uğramasıyla ortaya çıkan durum olarak tanımlar (2017: 128). Terimle ilgili problemlerden ötürü, kelimenin kötü anlamdaki bir kelimenin zamanla iyileşmesi mi yoksa kelimenin görece daha iyi bir anlam kazanmasını mı kastettiği araştırmacılar tarafından tartışılrsa da mantık açısından bu başlık altında kelimenin görece iyi anlam kazanması da, kötü anlamdan iyi anlama geçmesi de anlam iyileşmesi kabul edilmiştir.

yöldāş ‘hükümdarın sırdaşı’ < Tü. (Az.) *yoldaş* ‘hükümdarın sırdaşı’, aslında ‘yol arkadaşı’ [< *yol* ‘yol’ - *daş*] (1928, 4: 225).

Kelime ‘aynı yolu paylaşanlar’ anlamından mecazlaşıp ‘arkadaş, dost, sırdaş’ anlamına gelerek anlam iyileşmesine uğramış, buradan da hükümdarın sırdaşı anlamını kazanmıştır.

tātārī ‘genellikle Tatarlar tarafından giyilen bir tür yırtmaçlı ceket, iyi misk, iyi arkadaş’ < Tü. *Tatar* ‘kabile adı’ [< *tatar* - *ī*] (850, 2: 433).

Tatar kelimesinin hoş koku ve iyi arkadaş manasını kazanması anlam iyileşmesi olduğunu göstermektedir.

türk ‘Türk; köle; step göçebesi; güzel kişi; zalim adam; soyguncu’ < Tü. *Türk* ‘kabile adı’ (888, 2: 483).

Kelime, güzel kişi anlamıyla anlam iyileşmesine, zalim soyguncu anlamlarıyla da anlam kötüleşmesine uğramıştır.

ātākā ‘prens eğitici’ < Tü. *ātākā* ‘(aslen belki) süt kardeşin babası’ [< *ata* - *ākā*] (419, 2: 9).

Bu kelime *baba* sözcüğünün yarattığı çeşitli anlamsal etkilerle ‘süt kardeşi eğiten, yetiştiren kişi’ anlamından ‘prens yetiştiren kişi, lala’ anlamı kazanmış bu yönüyle anlam iyileşmesi yaşamıştır.

*āğāçī** ‘Selçuklularda başbakan’ < Tü. *ağīçī* ‘hazineci, (özel olarak) elbise bekçisi’ [< *ağī* ‘hazine’ - *çī*] (72, 2: 491).

bīlik ‘vecize, bir hükümdarın bilgece söylediği söz’ < Tü. (Çağ.) *bilik* ‘bilgi’ [*bil*- ‘bilmek’ (*i*)*k* (< E.T *bil* - (*i*)*g* ‘bilgi’)] (835, 2: 416).

Kelime hükümdar sözü anlamıyla anlam iyileşmesine uğramıştır.

kündä ‘Macar kralı’ ~ *kündär* (Hazarlarda yüksek bir unvan) < ? (Hazar Türkçesi)
**kündä(r)* ‘bir tür savaş bakanı’ (1649, 3: 609).

Kelime daha yüksek bir rütbeyi ifade eder duruma geldiği için anlam iyileşmesi yaşanmıştır.

1.5. Anlam Kötüleşmesi

Anlam kötüleşmesi önceden anlam bakımından olumlu çağrışımları olan kelimelerin çeşitli sebeplerle kötü veya kötüye giden bir anlam kazanmasıdır. *Pejorasyon* olarak da adlandırılır (Demirci, 2017: 229; Karaağaç, 2013b: 141).

ēmçī ‘geleneksel tedavi uygulayan hekim’ ‘şarlatan hekim’ < Tü. (Özb.) *emçi* ‘geleneksel tedavi uygulayan hekim’ [< *em* ‘ilaç, deva’ - *çi* ‘doktor’] (667, 2: 215).

Kelime şarlatan hekim anlamıyla anlam kötüleşmesi yaşamıştır.

türk ‘Türk; köle; step göçebesi; güzel kişi; zalim adam; soyguncu’ < Tü. *Türk* ‘kabile adı’ (888, 2: 483).

Kelime, güzel kişi anlamıyla anlam iyileşmesine, zalim soyguncu anlamlarıyla da anlam kötüleşmesine uğramıştır.

asaw ‘atların hâlsiz kalıp güçsüzleştiği bir tür hastalık’ < Tü. (Özb. ağızları) *asaw* ‘(atlar için) haşarı, azgın’ (479, 2: 58).

Kelimenin bir hastalığa ad olmasından dolayı anlam kötüleşmesi yaşadığı söylenebilir.

and ‘şüpheli veya iki anlamlı konuşma’ < ? Tü. *and* ‘yemin, and’ (561, 2: 128).

Kelime ‘yemin’ anlamından ‘şüpheli konuşma’ anlamına geçerek anlam kötüleşmesine uğramıştır.

hātūn ‘hanın kadını, sonraları: soylu kadın, hatta (basitçe) kadın’ < Tü. (ET., OT.) *hātun* [< *katun*] aa. (1159, 3: 132).

Kelimenin ‘soylu kadın’ anlamından giderek ‘alalade’ kadın anlamı kazanması bir tür anlam kötüleşmesidir.

1.6. Anlam Boşalması

Dilin birimlerinin anlamını yitirmesi şeklinde tanımlanabilecek anlam boşalması genel sözlük veya söz dizimi birimlerinden birini alıp toplumun tanıdığı bu söz veya yapıyı toplumun tanımadığı tek bir varlığa verme eylemidir. Türkçede anlamlı bir birim iken Farsça da anlamı tam anlamıyla boşalmış kelimeler, kuvvetle muhtemel dili az tanımakla ilgili olmalıdır (Karaağaç, 2013b: 121).

ēlā ast belā ast (anlam bildirimsiz) < Tü. (Az.) *elā, belā* ‘öyle, böyle’ (1978, 4: 266).

belā dīk belā (anlam bildirimsiz) < Tü. (Az.) *belā* ‘böyle’ (1991, 4: 272).

būdūr kī (anlam bildirimsiz) < Tü. (Az.) *budur ki* ‘budur ki’ [*bu* ‘bu’ + *tur-* ‘durmak’ - *ur* + *ki*] (1995, 4: 272).

vārdūr (anlam bildirimsiz) < Az. *vardur* ‘vardır’ [< *var* ‘var’ + *dur* (< *tur-* ‘durmak’ - *ur*)] (2118, 4: 307).

yōhla (anlam bildirimsiz) < ? Az. *yohla* ‘dene!’ [< *yoh* ‘yok’ - *la-* ‘denemek, sınamak’ - Ø] (2132, 4: 313).

2. Anlam Aktarması

“Anlatılmak istenen kavramın onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı olan başka bir kavramla anlatılıp göstergenin yeni bir anlam kazanmasıdır.” (Aksan, 2016: 79). Karaağaç’ın *iğretileme* başlığı altında ele aldığı bu konu “nedensiz sözlük birimlerinin nedenli olarak kullanılması” şeklinde tanımlanmıştır (2013b: 467).

2.1. İnsandan Doğaya Aktarma

İnsana ait fiziksel ve ruhsal özelliklerin veya adların doğadaki canlı veya cansız varlıklara aktararak yeni anlamlar kazanmasıdır. Organların ve vücut bölümlerinin adlarının doğadaki nesnelere aktarılması en sık görülen insandan doğaya aktarma biçimidir. Bunlar dile yerleşerek kalıplaşmış yeni anlamlar oluşturabildiklerinden *ölü deyim aktarmaları* olarak da adlandırılırlar. Bu türlü aktarmalarda bazen diller arasında ilginç benzerlikler görülür (Aksan, 2016: 85).

bulğār ‘yumuşak deri (telatin)’ < Tü. *Bulğar* ‘kavim adı’ [< *bulğa-* ‘karışmak’ - *r*] (766, 2: 315).

Steingass’ta kelime bulğārī madde başında ‘Rus derisi’ anlamına gelmektedir (1975: 197).

bōğāz ‘boğaz, geçit’ < Tü. *boğaz* ‘boğaz, geçit’, asıl anlamı: ‘boğaz’ (792, 2: 344).

İnsanın bir organı benzetme yoluyla doğadaki bir nesnenin adı olmuştur.

būgrāk ‘(haşlanmış et, un vb. şeylerden yapılan) yemek türü’ < Tü. **buğrak* [< ? *buğra* ‘Buğra hanın yapılmasını istediği ve kendi adını verdiği bir yemek’ - *k*] (794, 2: 345).

Bir insanın adı, bir yemeğin adı olmuş, böylece insandan doğaya aktarma yapılmıştır.

çäkkä ‘şakak; yan, bir şeylerin yanı’ < Tü. (Özb.) *çäkkä* ‘şakak; yan, bir şeylerin yanı’ (1106, 3: 87).

Farsçaya Türkçede temel ve yan anlamının her ikisi ile de kopyalanan kelime ‘şakak’ anlamından hareketle ‘yan’ anlamı kazanmıştır.

2.2. Doğadan İnsana Aktarma

Doğadaki nesnelerin adlarının ve bunlarla ilgili sıfatların insanlar için kullanılmasıdır. Her dilde görülen bir deyim aktarması türüdür ve bu tür aktarmalarda diller arasında benzerlik ve koşutluklara rastlanır (Aksan, 2016: 83).

sārū-aşlānī ‘askeri bir iltifat, aşağı yukarı sarı bir aslanın (savaşçılık) özelliğini taşıyan anlamına gelir.’ < Tü. (Eski Osm.) *saru aslan* ‘sarı aslan, bu övgüyü taşıyan kişi’ [< *saru* + *aslan* - *ī*] (1207, 3:220).

Doğadaki bir varlığın özelliği insana aktarıldığı için doğadan insana aktarma yapılmıştır.

sīrma, ‘çok ince olmak’ (aşağı yukarı = *sīrma şudan* ‘ipliğe dönmek’) < Tü. (Osm., Az.) *sīrma* ‘metal iplik’ < Yun. *sīrma* (1240, 3: 248).

Doğadaki bir varlığın özelliği insana aktarıldığı için doğadan insana aktarma yapılmıştır.

kōl çomāk ‘sağlıklı’ < Tü. (Az.) *kol-çomak* ‘güçlü’ [< *kol* ‘kol’ - *çomak* ‘savaş topuzu’] (1576, 3: 558).

Kolun çomağa benzetilip bunun sağlıklı bir insana ait bir özelliği ad olmasından dolayı doğadan insana aktarma yapılmıştır.

yāl ‘yele, ense, kuvvet, yiğit vd.’ < Tü. (OT.) *yāl* ‘yele, yelenin altındaki yağ’ (1806, 4: 105).

Kelimenin yiğit anlamı kazanmasıyla doğadan insana aktarma yapılmıştır.

çōmāk ‘küçük burun, buruncuk; (semaver için) musluk’ < Tü. (Özb.) *çōmāk* ‘tıpa, musluk’ (1147, 3: 123).

Doğadaki bir varlığın özelliği insana aktarıldığı için doğadan insana aktarma yapılmıştır.

bōgrākçi ‘kanat muhafızı’ < Tü. (Az.) *bōgrākçi* ‘kanat muhafızı’ [< *bügrāk* ‘böbrek’ - *çi* ‘ordunun sağ ve sol kanadında duran asker’] (808, 2: 354).

Bir organ adı, benzerlik ilişkisiyle ordudaki bir kısım askere verilen bir ad olmuştur.

daylāk ‘ince, zayıf, narin’ < ? Az. *daylak* ‘tay’ (2043, 4: 286).

Bir hayvanın özelliği insana aktarılmıştır.

2.3. Doğadaki Nesneler Arasında Aktarma

Doğadaki varlıklar arasında yine benzerliklere dayanan ve benzetmenin ileri bir aşaması olan aktarmalardır. Her dilde görülen bu tür aktarmalar hayvandan bitkiye, hayvandan hayvan, hayvandan nesneye veya nesneler arası yapılmış aktarmalar olabilir (Aksan, 2016: 84) .

balāk ‘pantolonların paçaları; çekmeceli dolapların ayakları’ < Tü. *balak* ‘pantolon paçası’ (762, 2: 312).

Benzetme yoluyla yan anlam kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır. Doerfer’in kaydettiği bilgilere göre, kelimenin ‘pantolon paçası’ anlamından dolapların ayaklarını ifade eder anlama gelmesi doğadaki nesneler arasındaki anlam aktarmasına bir örnek teşkil eder.

tōz ‘akkayın ağacı kabuğundan yay mahfazası; akkayın ağacının kabuğu; akkayın ağacı’ < Tü. (OT.) *toz* ‘akkayın ağacının kabuğu’ (960, 2: 611).

Bir ağaç türünün adı, ondan yapılan bir alete de ad olduğu için doğadaki nesneler arası aktarma yapılmıştır.

tīn ‘Rus para birimi, demir para’ < Tü. (Özb.) *tiyin* aa. (1013, 2: 667).

Türkçede *tiyin* ‘sincap’ demektir ve bu hayvanın kürkünün takas yoluyla satılmasından ötürü sonradan ‘para’ anlamı kazanmıştır. Bu yüzden doğadaki nesneler arası aktarmaya örnektir.

tēvā kōzi ‘bir değerli taş adı, (kelime anlamıyla) deve gözü’ < Tü. (Çağ.) *tevā kōzi* aa. [*< tevā* ‘deve’ + *kōz* ‘göz’ - *i*] (1015, 2: 669).

Benzerlik ilişkisi yoluyla deve gözü bir değerli taş ad olmuş, doğadaki nesneler arasında aktarma yapılmıştır.

çibūk, çubūk ‘nargile’ < Tü. (Eski Osm.) *çibuḳ* ‘nargile’ [*< çib* ‘düz ve ince dal’ - *(i)ḳ*] (1059, 2: 43).

İnce çubuk anlamına gelen kelime benzerlik ilişkisi ile nargilenin adı olmuştur.

ḥadang ‘beyaz kavak, beyaz huş; bu ağaçtan yapılan ok’ < Tü. (OT.) *ḥaḍiḥ* ‘beyaz huş ağacı’ (1164, 3: 183).

Bir ağaç türünün adı, ondan yapılan bir alete de ad olduğu için doğadaki nesneler arası aktarma yapılmıştır.

bēl-bāḳlī ‘tarla çaylağı’ < Tü. (Çağ.) *bel baḳlī* (‘kuş’ anlamı Türkçede belgelenmiyor.) ‘kelime anlamı olarak; bel bağı olan’ [*< bel* ‘bel’ + *baḡ* - *ı* ‘belbağı’ - *lı*] (834, 2 : 415).

Benzetme yoluyla bir özellik bir kuşun adı olmuştur.

muncūk? mancūk? ‘flama ucu’ < Tü. (Az.) *muncuḳ* ‘inci’ (1740, 3: 24).

Şekil benzerliğinden dolayı inci anlamından sancağa takılan yuvarlak nesnenin adı olmuştur.

2.4. Somutlaştırma

Soyut kavramların çeşitli durum davranış ve duyguların somut göstergelerle dile getirilmesidir. Türkçede geniş ölçüde görülen bu tür aktarmalar daha canlı ve güçlü bir anlatım ifadesi yaratmak için yapılır (Aksan, 2016: 84-85).

çōk ‘diz çökme (hükümdara sayhı göstermek amacıyla); diz; develerin diz çökmesi’ < Tü. (Çağ.) *çōk* ‘diz çökme’ (1141, 3: 120).

Kelimenin Farsçada ‘diz’ anlamı da kazanması somutlaştırmaya örnek olabilir.

2.5. Duyular Arası Aktarma

Farklı duygu alanlarına ait kavramların bir araya getirilerek daha canlı bir anlatım sağlanmasıdır (Aksan, 2016: 87).

îpār ‘kekik, çördük otu’ < Tü. *îpar* ‘koku, misk’ (411, 2: 2).

Genel ‘güzel koku’ anlamının daralmasıyla Farsçada güzel kokan bir bitkinin adı olmuştur. Aynı oluşturma yönüyle Anadolu ağızlarında güzel kokan bitkiler için kullanılmaktadır. Koklama duyusundan görme duyusuna aktarma yapılmıştır.

3. Başka Anlama Geçme

İki anlamın ölçülemez, karşılaştırılmaz duruma gelmesi olarak tanımlanabilecek olan başka anlama geçiş olayı genellikle dilden dile aktarımlar sırasında ortaya çıkar. Anlam kayması da denilen bu dil olgusunda kelimeler eskiden yansıttığı kavramdan bütünüyle ayrılarak yeni bir kavrama ad olur (Sav, 2013: 161).

arḥālūḫ ‘bir kıyafet parçası’ < Tü. (Az.) *arḥalīḫ* ‘bir tür iç giysisi’ (449, 2: 29).

tōnlūk ‘hanın prenseslerine çeyiz olarak verilen büyük araziler’ < Tü. (Çağ.) *tonlīḫ* ‘(kelime anlamı olarak) giyim için gerekenler, kıyafet parası’ [< *ton* ‘elbise’ - *lūk*] (990, 2: 645).

aḫsūm ‘saldırmaya hazır’ < Tü. (Özb.) *aḫsum* ‘inatçı’ (510, 2: 90).

āl ‘kırmızı devlet mührü’ < Tü. *al* ‘kırmızı, pembe’ (517, 2: 94).

eng ‘tıpkı, kesin, sahiden, doğru, < ? Tü. (Çağ.) *äṇ* ‘çok, en’ (566, 2: 130).

ōḫēšmīšī ‘kavgacı sözlerle suçlamak’ < Tü. (Çağ.) *ōḫāš-* ‘kavga etmek, dalaşmak’ [< *ōḫ* ‘öç’ - *e-* ‘düşman olmak’ - *š* - *miš* - *ī*] (583, 2: 139).

ōra ‘tahıl ve yulaf saklamak için torba’ < Tü. (Özb.) *ora* ‘hendek, çukur’ (592, 2: 144).

ūzūk ‘özel bir mühür’ < ? Tü. *üzük* ‘yüzük’ (596, 2: 146).

ānḫāḫ ‘orada’ < Tü. *ancaḫ* ‘sadece, ancak, ama, o kadar’ [< *anḫa* + *ok* (kuvvetlendirme)] (559, 2: 127).

*eytigīn, ebtigīn, etgīn, abtagan*⁵ ‘ev sahibi, mal sahibi, aile reisi, Türk’ < ? Tü. *eb tigin* ‘ev prensi’ (634, 2: 174)⁶.

ērgānāk ‘ince dallarla örülmüş çit’ < ? Tü. (Özb.) *ergänäk* ‘duman deliği halkası’ (640, 2: 181).

āyim ‘bebeğim, güvercinim’ < Tü. (Özb.) *ayim* ‘saygın kadın’ [< *ay* ‘ay’ - (*i*)*m*] (666, 2: 215).

bāssān (*bāsān* okunması daha olası) ‘yok eden’ < Tü. *basan* ‘zulüm, baskı, cin basması’ [< *bas-* ‘basmak’ - *an*] (689, 2: 240).

būzūk ‘parçalama’ < Tü. *buzuq* ‘bozuk’ [< *boz-* ‘bozmak, zarar vermek’ - (*u*)*k*] (787, 2: 337).

paşmāk ‘at’ < Tü. ? *başmak* ‘bir yaşında buzağı’ (841, 2: 426).

tāpūg ‘bir hükümdarın önünde yapılan resmi itiraf’ < Tü. (Çağ.) *tapuğ* ‘tapma, bir hükümdara hizmet’ [< *tap-* ‘tapmak’ - (*u*)*g*] (849, 2: 432).

cīn ‘sekizinci sıradan şehir’ < Çin. *zhen* ‘büyük köy, kasaba’ (1031, 3: 11).

çāvli ‘buğday yapalamak için kamıştan alet’ < ? Tü. ‘tutmaç süzgeci, kevgir’ (1056, 3: 38).

çaķir ‘meyhane’ ~ *çāķir* ‘atmaca’ ~ *çāķīr* ‘(atlar için) beyaz gözlü’ < Tü. *çaķir* ‘şarap; atmaca; gri gözlü; gri-mavi renk’ (1090, 3:777).

dāş ‘vahşi; vahşi şartlarda tüyleri dökülmüş bir şahin’, *dāsh-tūlak* ‘tüyleri dışarda dökülmüş (*hāna tūlak*’a zıt olarak)’ < Tü. (Az.) *daş* ‘dışarıda’ (1174, 3: 195).

⁵ Karaçay - Malkar Türkçesinde de *üy biyçe* ‘hanım, zevce, evin hanımı’ (Tavkul, 2010: 424) diye bir kelime vardır ve yaklaşık olarak hanım ağa, evin sözü en çok geçen hanımı manalarında kullanılır. Morfolojik ve semantik açıdan aynı kuruluştaki olan bu iki kelime, Doerfer’in Türkçe olup olmadığı konusunda şüphe ile yaklaştığı yukarıdaki kelimenin Türkçe olduğunu kanıtlar niteliktedir.

⁶ Doerfer’in bahsetmediği, madde başı *etgīnī* (Steingass, 1975: 128) olan bir kelime daha olup, ‘sahiplik, yasal sahiplik’ anlamına gelmektedir. Bundan dolayı Doerfer’in Türkçe olup olmadığı konusunda şüpheli olduğu bu kelime Türkçe olmalıdır. Sadece, kelimenin üzerine Farsçanın belirsizlik yapan *-ī* eki gelmiştir.

çaķmāçī ‘iğneleme, alay’ < Tü. **çaķmaçī* ‘iftira’ [< *çaķ-* ‘iftira etmek’ - *maç* - *ī*] (1096, 3: 79).

dōrāğ ‘dağ yamaçlarında çobanlar, kesilmiş süte (taze) süt katma alışkanlığında olduklarından, söylendiğine göre içine (taze) süt katılan kesilmiş süte *dog* ‘dağ eteği’ ve *rag* ‘yoğurt’ kelimelerinin birleşimiyle *dōrāğ* denmiştir’, ‘üzerine yeni süt dökülen ekşi süt’ < Tü. (Eski Osm.) *doraķ* ‘bir tür çökelek’ (1195, 3: 210).

sāzaķ ‘kesildiğinde kandil / meşale olarak kullanılan bir tür reçineli yabani çam’ < ? Tü. *sazaķ* ‘bataklık; bitki yetişen yer’ (1209, 3: 222).

sūr + *kardan* ‘sürmek, hızlıca hareket ettirmek’ < Tü. (Özb.) *sūr-* ‘sürmek, kovmak’ [< *sūr-* ‘sürmek’ + *kardan*] (1283, 3: 287).

sīnça + *kardan* ‘dikkatli bakmak’ < Tü. (Özb.) **sinça* ‘kritik bir araştırmaya göre’ [< *sīn* ‘gerçek, eleştiri, anlayış, deneyim, araştırma’ - *ça* + *kardan*] (1318, 3: 314).

ķorūm ‘yedi renkli bir taş’ < ? Tü. *ķorum* ‘heyelan, yığıntı, moloz’ (1476, 3: 460)

ķūķa ‘düğme, şapka düğmesi’ < ? Tü. (Osm.) *ķuķa* ‘başa takılan bir süs’ < Rum. *cucă* ‘başa takılan bir süs’ (1570, 3: 555).

kāsāk ‘bir tuğla parçası veya yıkık bir duvar’ < Tü. (Az.) *kāsāk* ‘parça’ [< *kās-* ‘kesmek’ - *āk*] (1634, 3: 595).

?*mūng ōl* iddiaya göre ‘Moğol adının asıl etimolojisi : çaresiz ve naif’ < ? Tü. *muṅ ol* ‘sefalettir, yoksulluktur’ [< *muṅ* ‘sıkıntı’ + *ol* (< *er-* ‘olmak’ - *ūr* + *ol* ‘o’)] (1748, 4: 31).

vēr vēr ‘ısrarlı soru’ < ? Tü. (Az.) *ver ver* ‘ver, ver!’ (1768, 4: 46).

yarīndāk ‘iç organlar, eldiven yapılan hayvan derisi’ < ? Tü. *yarīndāk* ‘kemer’ (1856, 4: 161).

yalmān ‘kılıç darbesi’ < Tü. *yalman* ‘kılıcın ucu’ (1891, 4: 189).

yalva ‘çulluk kuşu’ < Tü. (Az.) *yālvā* ‘sarı yelme kuşu’ (1893, 4: 192).

yangī ‘ışık’ < ? Tü. (Az.) *yangī* ‘yangın’ [< *yan-* ‘yanmak’ - *gī*] (1908, 4: 207).

? *yūķ* ‘pişirme şişi; eski kıyafet ya da paçavralarla birlikte dikilen üzerine pişirilmek üzere ekmek konan şey’ < ? Tü. *yūķ* ‘yük, mal balyası’ (1926, 4: 224).

yūn ‘eğer keçesi’ < Tü. (OT.) *yuy* ‘hayvan kılı’ (1931, 4: 227).

süpūr ‘çöpçü’ < Tü. (Az.) *süpūr*- ‘süpürmek’ (2047, 4: 287).

sallāna, sellāne (rāh raftan) ‘güçlülkle ilerlemek’ < Tü. (Az.) *sallana* ‘sallanarak’ [< *salla*- ‘sallamak’ - *n*- ‘sallanmak’ - *a*] (2050, 4: 289).

şavkūn ‘ağlama’, *şavkūn kardan* ‘bağırarak, gürültü yapmak’ < Tü. *çapkun* ‘baskın’ (2054, 4: 291).

Çapkun kelimesinin bulaşması ile oluşmuş bu kelime onun anlamsal bazı özellikleri de taşımaktadır.

yūlūk ‘özel bir mahkeme, temyiz mahkemesi’ < Tü. *yuluğ* ‘fidye’ [*yul*- bedel ödemek, çözmek, kurtarmak - (*u*)*k*] (2133, 4: 314).

ķarağāt ‘havlıcan; bir tür saz’ < Az. *ķarağāt* ‘siyah frenk üzümü’ (2080, 4: 297).

ķadāķ ‘metalden yapılmış atış (porselen tabak için); metal destek, metal atış (porselen tabağı tutturmak için)’ < Tü. (Özb.) *ķadaķ* ‘ağırlık ölçüsü, sağlamlaştırma; klips; çivi’ [< *ķada*- ‘içine sokmak, batırmak, rapt etmek’ - *ķ*] (1435, 3: 420).

bāk-toğdī ‘soylu bir adamın oğlu, soylu bir genç’ < Tü. *bāg toğdī* ‘Bey olarak doğdu.’ (1989, 4: 271).

tarsā ‘Hristiyan, ateşe tapan, (genellikle: kafır)’ < Tü. (kelimenin Türkçe *ters* ‘yanlış, ters’ ilişkili olduğu ifade edilmektedir. (880, 2: 474).

ķoçčāķ ‘güçlü, çevik, sağlıklı, iyi beslenmiş’ < Tü. *ķoçak* ‘cesur, tecrübeli’ (1433, 3: 420).

3.1. Farsça / Arapça Yapıların Eklenmesiyle Başka Anlama Geçme

Bu bu bölümde incelenen kelimelerde Türkçe sözün anlam değişimini başka dillerdeki ek veya kelimeler sağlamıştır.

gānāt, Tad 67 *cam* ‘i *gānāt* ‘mezbaa’ < ? Tü. *ķan* ‘kan’ [< *ķan* ‘kan’ - *āt*] (1357, 3: 360).

Bu kelimedede ‘kan’ anlamından ‘kanların olduğu yer’, yani ‘mezbaa’ anlamına gelerek anlam genişlemesi olmuştur.

karindāş ‘erkek kardeş’, ayrıca *kardāşī* ‘kardeşlik’ < Tü. (Har.) *karındaş*, (Az.) *kardaş* ‘kardeş’ [< *karın* ‘karın’ - *daş* - *ī*] (1471, 3: 457).

Farsça belirsizlik *ī*’sinin ve *-mī*ş* sıfat-fiil ekinin eklenmesiyle ‘kardeşlik’ anlamı kazanmıştır.

kūrmīşī ‘düzenleme’ < Tü. (Çağ.) *kur-* ‘kurmak’ [< *kur* ‘kurmak’ - *mīş* - *ī*] (1556, 3: 544).

Farsça belirsizlik *ī*’sinin ve *-mī*ş* sıfat-fiil ekinin eklenmesiyle *kur-* fiili ‘düzenleme’ manasıyla isim olmuştur.

kōzğālmīşī ‘telaş, kargaşa’ < Tü. (Çağ.) *kozgal-* ‘heyecanlanmak’ [< *kozga-* ‘heyecanlandırmak’ - *l-* ‘heyecanlanmak’ - *mīş* - *ī*] (1560, 3: 546).

Farsça belirsizlik *ī*’sinin ve *-mī*ş* sıfat-fiil ekinin eklenmesiyle *kozgal-* fiili ‘telaş’ manasıyla isim olmuştur.

yālbārmīşī ‘dua, rica’ < Tü. (Çağ.) *yalbar-* ‘yalvarmak’ [< *yalbar* - *mīş* - *ī*] (1808, 4: 107).

Farsça belirsizlik *ī*’sinin eklenmesiyle *yalbar-* fiilli ‘dua’ manasıyla isim olmuştur.

türktāz ‘saldırı, ani baskın’ < Tü. *türk* + Far. *tāz* ‘saldırma’ [< Far. *tāz* ‘saldırma’ (< *tāhtan* ‘saldırmak, avlamak, dört nala koşturmak’)] (890, 2: 498).

Farsça bir ismin eklenmesiyle kelime yeni bir anlam kazanmıştır.

3.2. Zıt Anlama Geçme

Bir kelimenin anlamının tam tersi anlama gelecek yönde değişmesidir. Zıtlık dillerde en büyük komşuluklardan biridir. Dolayısıyla bir durumu ifade ederken zihinde canlanan kavramlardan biri de onun zıt anlamıdır. Bu komşuluk zamanla bu iki zıt kavramın *tavan-taban* örneği gibi birbirine benzemesine veya diller arası ilişkilerde kelimenin zıt anlama gelecek şekilde değişmesine sebep olabilir. Bir diğer sebep de dili az tanımadan kaynaklanan yanlış anlamlandırma.

ākā ‘yaşça büyük kadın akraba’ < Tü. (Selç.) *ākā* ‘ağabey’ < Özb. *ākā* ‘ağabey’ (512, 2: 91).

and ‘şüpheli veya iki anlamlı konuşma’ < ? Tü. *and* ‘yemin, and’ (561, 2: 128).

*bāci** ‘kız kardeş, evlenmiş kadın, leydi’ < Tü. (Az.) *baci* ‘abla, daha çok da evli akraba’ (682, 2: 231).

tapān ‘huzursuz, tedirgin, dikkati dağılmış’ < ? Tü. (Osm.) *taban* ‘cesaret, kararlılık, enerji’ < ? (1341, 3: 339).

sāncī ‘tıbbi terim: acısız durum’ < Tü. (Az.) *sanci* ‘sancı’ [< *sanç-* ‘sokmak’ - *i*] (2046, 4: 287).

4. Anlamı Aynı Kalan Kelimeler

Bu bölümde kopyalandığı Türk lehçesindeki anlamıyla Farsçada yaşayan kopyalama sırasında anlam değişimi yaşamamış kelimelerin bir listesi verilmiştir.

ābšād? *apašād?* ‘yönetici unvanı: sadrazam, şansölye, başbakan’ < Har. *āb-šad* ‘hanedanlığın şadı’ [< *apa* + *šad* ‘büyük şad’] (410, 2: 1).

apa ‘büyük kız kardeş, kendinden büyük bayana seslenme’ < Tü. (Özb.) *apa* ‘yaşlı kadın, abla’ (412, 2: 3).

āt ‘at’ < Tü. (Osm.) *at* aa. (413, 2: 4).

atā ‘baba’ < Tü *ata* aa. (414, 2: 5).

atābāk ‘prens eğitici; daha sonra: bazı hanedanların unvanı’ < Tü. (Selç.) *ata-bäg*, ayrıca (Çağ.) *ata-bāk* ‘atabey, lala’ (415, 2: 7).

atāla ‘yemek türü’ < ? Tü *atala* aa. (417, 2: 8).

otrāk ‘durak, dinlenme yeri’ < Tü. *oturaq* aa. [< *otur-* ‘oturmak’ - *aq* ‘oturacak yer’] (418, 2: 8).

ütü ‘ütü’ < Tü. (Az.) *ütü* aa. [< ET. *üt-* ‘ütmek’ - (*ü*)g] (420, 2: 9).

ocāk ‘ocak; miras’ < Tü. (Osm.) *ocak*, (Çağ.) *oçak* aa. (421, 2: 10).

Ocak kelimesi kelime ailesi bakımından zengin kelimelerden biridir ve kelimenin *od* ‘ateş’ sözcüğü ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Buna göre içinde ateş yanan yerin önce ‘ocak’ anlamını, daha sonra eğretilme yoluyla ‘aile ocağı ve aile mirası’ anlamlarını kazanması mümkün görünmektedir.

äcrlü ‘maaşlı bekçi’ < Tü. (Eski Az.) *äcrlü* aa. [< Ar. اجر ‘ücret, asker ücreti, ödeme’ - *lü*] (422, 2: 12).

ucmâc ‘cennet’ < Tü. *uçmak, uçmaḥ* aa. < ? (423, 2: 12).

iç oġlân ‘uşak’ < Tü. *iç oġlan* aa. (425, 2: 13).

Özellikle Osmanlı saraylarında sarayın enderun kısımlarında çalışan erkekler için kullanılan bir terim olan *iç oġlan* sözü Farsçaya Türkçede kullanılan uşak anlamıyla geçmiştir.

āçār ‘karışık turşu, meyve sirkesi’ < ? Tü. *açar* aa. [< aç- ‘açmak’ - *ar*] (426, 2: 14).

āçār ‘anahtar’ < Tü. *açar* aa. [< aç- ‘açmak’ - *ar* ‘anahtar’] (427, 2:14).

açāk ‘kucaklama’ < Tü. *açaḳ* aa. [*aç*- ‘açmak’ - *aḳ* ‘kucaklama’] (428, 2: 15).

āça ‘anne, annecik’, bölgesel olarak ‘baba’ < Tü. (Özb.) *aça* ‘anne, annecik’ (431, 2: 15).

*eçi** ‘büyük erkek kardeş, vezir’ < Tü. *eçi* aa. (432, 2: 15).

aḫtarma ‘ganimet, yağma’ < Tü. *aḫtarma* aa. [< *aḫtar*- ‘yağmalamak’ (asıl olarak da ‘çevir-’) - *ma* ‘yağma’] (433, 2: 16).

Türkçenin çeşitli lehçelerinde ‘çevirmek, döndürmek, yenmek, yıkmak’ gibi anlamlara gelen *aḫtar*- fiilinden isim yapılan kelime yağma ve ganimet anlamlı bir kelimenin adı olmuştur.

ādāş ‘adaş; arkadaş’ < Tü. *adaş, ataş* aa. [< *ad* + *daş*] (437, 2: 18).

Aynı ada sahip olan kişilerin birbirine göre durumunu anlatan bir kelime iken, isim ortaklığının gönül ortaklığına dönüştürülmesi yoluyla olacak, ‘arkadaş, dost’ manâlarını kazanmış ve Farsçaya her iki anlamıyla da geçmiştir.

ādāg ‘nehir içindeki ada’ < Tü. *adağ* aa. (438, 2: 19).

arāba ‘araba’ < Tü. ? *araba* aa. (440, 2: 19).

*arābaçi** ‘arabacı’ < Tü. *arabaçi* aa. [< *araba* ‘araba’ - *çi* ‘arabacı’] (441, 2: 23).

arāz ‘kırgınlık, kavga’ < Tü. (Özb.) *araz* aa. [< Ar. *i’rād* ‘direnme, karşı koyma’] (442, 2: 23).

ārām ‘yılın ilk ayının adı’ < Tü. *aram* aa. (444, 2: 24).

ortāk ‘işini komisyon ve hanın kredisi ile hâlleden bir tüccar; ayrıca: arkadaş, dost’ < Tü. *ortak* aa. (446, 2: 25).

Ertiș ‘ünlü İrtiș ırmağının adı’ (Farsça örneklerde halk etimolojisi yoluyla Türkçe olarak açıklanır) < Tü. *Ertiș* ‘Ertiș ırmağı’ [Far. *er tüş* ‘düş, aşağı in!’ < *er* ‘kişi, adam’ + *tüş* ‘düş, in’] (447, 2: 27).

ārça ‘ardıç’ < Tü. *arça* ~ *ardic* aa. (448, 2: 28).

ördäk ‘ördek’ < Tü. *ördäk* aa. (450, 2: 31).

ärdäm ‘yeteneklilik, çalışkanlık’ < Tü. *ärdäm* aa. (451, 2: 31).

ordū ‘saray çadırı, ordu kampı’ < Tü. *ordu*, ayrıca Moğ. *orda* aa. (452, 2: 32).

arslān ‘aslan’ < Tü. *arслан* aa. (453, 2: 39).

ariș ‘araba oku’ < Tü. (Özb.) *ariș* aa. (454, 2: 40).

argā ‘bir nehir’ < ? Tü. *argā*, *argaw* aa. (456, 2: 42).

argāç ‘iplik, argaç’ < Tü. *argāç*, *argamci*, *argamçin* aa. (457, 2: 42).

argūt ‘kımız mayalamaya veya depolamaya yarayan deri torba’ < Tü. **arķut* aa. (458, 2: 43).

argūnçak ‘salıncak’ < *argunçak* aa. [< *argun* - *çak*] (459, 2: 43).

arķiș ‘akıllı, becerikli; kervan’ < Tü. *arķiș* aa. (460, 2: 43).

erk ‘güçlü, kuvvetli’ < Tü. (Çağ.) *erk* aa. (461, 2: 44).

aralaș ‘karışma, yer değiştirme, karışıklık’ < Tü. (Özbek Türkçesi) *aralaș* aa. (462, 2: 45).

irim ‘kötü ruhları uzaklaştırmaya yönelik çeşitli eylemler, büyüler’ < Tü. (Özb.) *irim* ‘ruh kovma, batıl inanç’ (463, 2: 45).

irimçī ‘kötü ruhları uzaklaştırma büyülerini yapan büyücü’ < Tü. *irimçi* ‘ruh kovucu, batıla inanan’ [< *irim* ‘ruh kovma, batıl inanç’ - *çi*] (464, 2: 45).

armağān ‘bir geziden getirilen hediye’ < Tü. *armağan* aa. (465, 2: 45).

örmäk ‘deve kılından yapılmış büyük kumaş’ < *örmäk* aa. [< *ör-* ‘örmek’ - *mek*] (466, 2: 46).

ārū ‘arı’; ayrıca: *ārūyi asal* ‘bal arısı’ < Tü. (Özb.) *aru* ‘arı’ (467, 2: 47).

urūğ ‘büyük aile: belirli ve bilinen (mistik olmayan) bir atanın torunları; özellikle daha çok: Cengiz Han’ın soyundan gelenler’ < Tü. *uruğ*, (Çağ.) *uruğ* aa. (468, 2: 47).

arīk ‘kanal’ < Tü. (Çağ.) *arīk* ‘kanal’ (469, 2: 52).

iz ‘işaret, iz’ < Tü. (Özb.) *iz* ‘işaret, iz’ (470, 2: 53).

izçī ‘yol gösterici’ < Tü. *izçi* aa. [< *iz* ‘iz’ - *çi*] (471, 2: 54).

izgīrīng ‘karlı, soğuk’ < Tü. (Özb. ağızları) *izgīrīng* aa. (472, 2: 54).

üzüm ‘üzüm’ < Tü. (Eski Osm.) *üzüm* aa. (473, 2: 54).

āzū ‘azı dişi’ < Tü. (Osm.) *azu* aa. [< *az-* ‘yoldan çıkmak’ + *u* (< -*ı* - *ğ*)] (474, 2: 55).

āzūka ‘yürüyüş kumanyası’ < Tü. *azuk* aa. [< *āzūka* - *a*] (475, 2: 56).

ažun ‘dünya’ < Tü. *ažun* aa. < Soğd. *ažun* aa. (476, 2: 57).

ās ‘kakım, gelincik’ < Tü. *as* aa. (477, 2: 57).

esān ‘sağlıklı, sağ salim’ < Tü. (Çağ.) *esān* ‘esen’ < Orta Far. *āsān* (478, 2: 58).

āsīg ‘kazanç, kâr, fayda’ < Tü. (Çağ.) *asīg* aa. (480, 2: 58).

āş ‘yemek, özel olarak: halk yemeği’ < Tü. (Çağ.) *aş* aa. (481, 2: 59).

uşāk ‘yaklaşık olarak = Far. *gulām*: hizmetçi, uşak’ < Tü. (Çağ.) *uşak* aa. (482, 2: 62).

aştak ‘kuru kayısı’ < Tü. (Özb.) *aştak* aa. (484, 2: 64).

aşuğlū ‘aşık kemiği çevresindeki et parçası’ < Tü. *aşuklu* aa. [< *aşuk* ‘aşık kemiği’ - *lu*] (485, 2: 64).

äşäk ‘eşek’ < Tü. (Az.) *äşäk* aa. (486, 2: 65).

aṭālīk ‘Özbek hanlarında yüksek rütbeli kişilerin unvanı’ < Tü. (Özb.) *atalīk* aa. [< *ata* ‘ata’ - *lik* ‘atalı’] (490, 2: 69).

ağāç ērī ‘orman insanları’ < Tü. *ağāç eri* ‘ormanda yaşayan’ [< *ağāç* ‘ağaç’ + *er* ‘adam’ - *i*] (492, 2: 73).

āğirlāmīṣī ‘çok saygı görme’ < Tü. (Çağ.) *agirla-* ‘saygı göstermek, şereflendirmek’ [*ağ-* ‘yükselmek’ - (*ı*)*r* ‘önemli, ağır’ - *la* - *mīṣ* - *ī*] (494, 2: 75).

āgrūkṣī ‘nakliye birliğinin yöneticisi, nakliye şefi’ < Tü. (Çağ.) *agrukṣi* aa. [< *agruk* ‘mal, yük’ - *ṣī*] (495, 2:75).

oğrī ‘hırsız’ < Tü. (Çağ.) *oğri* aa. (497, 2: 77).

oğlī ‘(onun) oğlu, hizmetçisi’ < Tü. *oğlī* ‘(onun) oğlu, hizmetçisi’ [< *oğul* - *ı*] (500, 2: 80).

āğīl ‘hayvan ağılı’ < Tü. (Çağ.) *agil*, (Kırg.) *avul* aa., daha sonradan ‘çadır yerleşme yeri’ (503, 2: 82).

āk ‘beyaz’ < Tü. *ak* aa. (504, 2: 84).

*ākāsī** ‘bir şeyin ağası’ < Tü. (Az., Osm.) *akasi* aa. [< *aka* -*si*] (505, 2: 85).

akça ‘para birimi’ < Tü. *akça* aa. [< *ak* ‘beyaz’ - *ça*] (506, 2: 85).

Bu kelime Farsçaya kopyalanırken herhangi bir anlam olayına uğramamasına rağmen, Türkçenin kendi içinde anlam genişlemesi yaşayarak, ‘beyaz, beyazlık, beyaza benzer’ anlamından, gümüş para anlamı kazanmış, sonra da bir Türk para biriminin adı olmuştur.

okruk ‘kement’ < Tü. (Çağ.) *okruk* aa. (507, 2: 86).

akṣakāl ‘köy ağası, yaşlılar için saygı ifade eden hitap’ < Tü. *ak ṣakal* aa. (508, 2: 89).

ākṣonkur ‘beyaz şahin’ < Tü. *ak ṣonkur* aa. (509, 2: 90).

ākṣāk ‘kırık pirinç’ < Tü. (Özb.) *akṣak* aa. [< *ak-* ‘akmak’ - (*ı*)*ṣ-* ‘akışmak’ - *ak*] (511, 2: 90).

ägä ‘eğe’ < Tü. (Eski Az.) *ägä* aa. (514, 2: 93).

ol ‘o’ < Tü. *ol* aa. (515, 2: 93).

āl ‘dolandırıcılık, aldatma, hile’ < Tü. (Çağ.) *al* aa. (516, 2: 93).

ālā ‘alaca, benekli’ < Tü. *ala* aa. [< *al* ‘kırmızı, al’ - *a*] (518, 2: 95).

alāçūk ‘küçük yedek çadır’ < Tü. *alaçuk* aa. (519, 2: 97).

alāça ‘alacalı pamuk veya ipek kumaş’ < Tü. *alaça* ‘bir çeşit renkli kumaş’ [< *al* ‘kırmızı’ - *a* ‘ala’ - *ça* ‘alaca renkli’] (520, 2:102).

ulāg ‘posta atı, röle atı’ sonradan ‘eşek’ < Tü. *ulag* aa. [< *ula-* ‘bağlamak, birleştirmek’ - *g*] (521, 2: 102).

albastī ‘korkunç bir hayalet, cadı’ < Tü. (Özb.) *albasti* ‘albastı, cadı, kötü ruh’ [< *al* + *bas-* ‘basmak’ - *ti*] (524, 2: 109).

ölbä? ‘doğranmış ve yağda kızartılmış koyun kalbi ve karaciğeri’ < Tü. ? *ölbä* aa. (525, 2: 110).

alp ‘cesur ve iyi dövüşen kahraman; Türkçe *arslan* ile beraber kullanılıp cesur aslan anlamında, kuvvet ve dayanıklılıkta muhteşem olan kişi ve kahramanlara verilen isim’ < Tü. *alp* ‘cesur’ (526, 2: 110).

olpāk ‘bir kıyafet türü, bir tür kış giysisi’ < Tü. *olpak* ‘pamuklu ceket’ ? (527, 2: 111).

öltür ‘öldür!’ < Tü. (Çağ.) *öltür!* aa. [< *öl-* ‘ölmek’ - *tür*] (528, 2: 112).

altūn ‘altın’ < Tü. (Çağ.) *altun* aa. (529, 2: 112).

altīnç ‘altıncı’ < Tü. (Har.) *altinç* aa. [< *altı* ‘altı’ - *nç*] (530, 2: 114).

ālçī ‘yazıhane memuru, kelimenin tam anlamıyla: damgacı’ < Tü. (Çağ.) *alçi* aa. [< *al* ‘kırmızı mühür’ - *çı* ‘damgacı’] (532, 2: 115).

ālīş (*dägiş*) ‘alışveriş, takas’ < Tü. (Eski Azeri Türkçesi) *alış* (*dägiş*) aa. [< *al-* ‘almak’ - (*i*)ş + (*değ-* ‘değmek’ - (*iş*))] (534, 2: 116).

uluğ ‘büyük’ < Tü. *uluğ* aa. (536, 2: 117).

äläk ‘elek’ < Tü. (Az. < Özb.) *äläk* aa. [< *älä-* ‘elemek’ - *k* ‘elek’] (537, 2: 118).

äläkçī ‘elekçi’ < Tü. (Az.) *äläkçi* aa. [*älä-* ‘elemek’ - *k* ‘elek’ - *çi*] (538, 2: 118).

ülgü ‘şekil, örnek, model’ < Tü. (Azeri Türkçesi) *ülgü* aa. (539, 2: 119).

*alamançi** ‘haydut’ < Tü. (Az.) *alamançi* aa. [< Ar. *al’ Amān* ‘barış, güvenlik’ - *çi* ‘haydut’] (542, 2: 119).

ālin ‘alın’ < Tü. (Çağ.) *alin* aa. [< *al* ‘ön’ - *in*] (543, 2: 120).

ālang ‘siper; savunma duvarı; garnizon, galip gelme kutlaması’ < Tü. *alaŋ* aa. (544, 2: 120).

alanga ‘alev’ < Tü. ? *yalaŋi* ~ *yalani* ~ *yaliŋi* aa. (545, 2: 120).

ülüş ‘pay, özellikle: hediye payı’ < Tü. *ülüş* aa. [< *üle-* ‘bölüştürmek’ - *ş* ‘pay’] (546, 2: 120).

ālūk ‘hükümdara verilen vergiler’ < Tü. (Çağ., Özb.) *aluk* aa. [< *al-* ‘almak’ - *(u)k*] (547, 2: 121).

aliş ‘takas’ < Tü. (Özb.) *aliş-* ‘takas etmek’ [< *al-* ‘almak’ - *(i)ş-* ‘karşılıklı alıp vermek’] (549, 2: 122).

omāc ‘bir çeşit unlu yemek’ < Tü. *omaç* aa. (551, 2: 123).

amāç ‘saban hedef tahtası’ < Tü. *amaç* aa. (552, 2: 124).

amrāk ‘sevgili’ < Tü. (Çağ.) *amrak* aa. [< **amra-* ‘sevmek’ - *k* ‘sevilen’] (554, 2: 125).

āmzik ‘boru ucu, çocuk emziğinin ucu, emzik, ucuna emzik takılmış şişe’ < Tü. (Az.) *āmzik* ~ (Özb.) *emizāk* ‘boru ucu, çocuk emziğinin ucu’ [< *em-* ‘emmek’ - *(i)z-* ‘emzirmek’ - *(i)k* / *-āk* ‘emzik’] (555, 2: 125).

umēd ~ *ōmēd* ‘umut’ < ? Tü. *umut* aa. [< *um-* ‘ummak’ - *(u)t*] (557, 2: 126).

incik ‘kaprisli, memnuniyetsiz’ < Tü. (Özb.) *incik* ‘zor beğenen, hassas’ (558, 2: 127).

ança ‘oldukça fazla, çok’ < Tü. (Özb.) *anča* aa. (560, 2: 128).

inķirčāk ‘semer’ < Tü. (Çağ.) *iŋirčaķ* aa. (562, 2: 128).

anķūd ‘al kuşaklı ördek’ < Tü. (Çağ.) *anģut* ‘bir su kuşu’ (563, 2: 129).

ang ‘zihin, akıl’ < Tü. (Özb.) *aŋ* aa. (565, 2: 130).

āna ‘anne’ < Tü. (Özb.) *ana* aa. (567, 2: 130).

ana ‘o, işte’ < Tü. (Özb.) *ana* aa. (568, 2: 131).

anik ‘doğru, tam, kesin, açık’ < Tü. (Özb.) *anik* ‘doğru, belli, açık’ (569, 2: 131).

av ‘av’ < Tü. (Özb.) *av* aa. (570, 2: 131).

ōbāça ‘kuyruk sokumu kemiği, kuyruk kemiği’ < Tü. *omaça* aa. [< *uma* ‘kalça’ - *ça*] (571, 2: 132).

ōba ‘çadır, kabile yerleşimi’ < Tü. *oba* aa. (572, 2: 132).

ūpa ‘pudra’ < Tü. (Özb.) *upa* aa. (573, 2: 134).

ōtūk ‘hana gönderilen bir arzuhâl, dilekçe’ < Tü. (Çağ.) *ötük* [< ET. *ötüg* aa. (< *öt-* ‘bağışlamak’ - (*ü*)g ‘dilekçe sunma’)] (574, 2: 134).

ūç ‘en son, sınır’ < Tü. (Çağ.) *uç* aa. (576, 2: 135).

ūç ‘üç’ < Tü. *üç* aa. (577, 2: 136).

ūçūk ‘döküntü, kabarcıklar’ < Tü. (Özb.) *uçuk* ‘isilik, egzama’ (580, 2: 138).

ūçünç ‘üçüncü’ < Tü. (Har.) *üçünç* aa. [< *üç* - (*ü*)nç] (581, 2: 139).

awçī ‘avcı, sarayın avcı başı’ < Tü. (Çağ.) *avçi* aa. [< *av* - *çi*] (582, 2: 139).

ūd ‘davar’ < Tü. (Har.) *ud* aa. (584, 2: 140).

ōdūn ‘odun’, *odun-hānā* ‘sarayın odunluğu’, *odun-dār* başı ‘sarayın oduncularının başı’ < Tü. (Az.) *odun* ‘odun’, *odun hāna* ‘odunluk’ [< *odun* + Far. *hāna* ‘ev’], *odundār başi* ‘oduncu’ [< *odun* + Far. *dār* ‘sahip, patron’ + *baş* ‘baş’ - *ı*] (585, 2: 141).

*ōdünçī** ‘oduncu’ < Tü. (Az.) *oduncı* aa. [< *odun* - *cı*] (586, 2: 141).

ōrtā ‘orta’ < Tü. (Çağ.) *orta* aa. (587, 2: 141).

ōrmān ‘orman’ < Tü. *orman* aa. (588, 2: 142).

ūrūglāmīṣī + *kardan* ‘kementle yakalamak’ < Tü. (Çağ.) *urukla-* aa. [< *uruk* ‘kement’ - *la* - *mıṣ* - *ī* + *kardan*] (589, 2: 142).

ōrūklūk ‘serbest giriş, bir ordu kampına serbest giriş’ < Tü. (Çağ.) *örüklük* aa. [< *örük* ‘ordu kampı’ - *lūk*] (590, 2: 143).

ōrūnduk ‘tahtın üzerine uzanmak için yastık’ < Tü. (Çağ.) *orunduk* aa. [< Mo. *orun* ‘yer’ - *duk*] (591, 2: 143).

ūz ‘usta’ < Tü. (Çağ.) *uz* aa. [< *u-* ‘muktedir olmak’ - *z*] (593, 2: 144).

?ūzātīmīṣī ‘sürdürmek’ < Tü. *uzat-* aa. [< *uza* - *t* - *mīṣ* - *ī*] (594, 2: 145).

ōzāk ‘çekirdek’ < Tü. (Özb.) *ōzāk* ‘iç, meyve çekirdeği’ [< *öz* - *āk*] (595, 2: 146).

ōzan ‘kaplumbağa şeklindeki yaylı sazını çalarak ve antik bir kitaptan (*Oğuzname*’den) ezbere (bölümler) okuyarak diyar diyar gezen kişi’ < Tü. *ozan* aa. (597, 2: 147).

ūzāngū ‘üzengi’ < Tü. *üzāngi* aa. (598, 2: 147).

ōsāl ‘ihmal, dikkatsizlik’ < Tü. (Çağ.) *osal* aa. (599, 2: 149).

ōsma ‘kaş boyası’ < Tü. (Özb.) *osma* aa. (600, 2: 150).

ūğ ‘keçe çorap’ < Tü. (Çağ.) *uğ* aa. (601, 2: 150).

ūğ ‘alt duvarın üzerine yerleştirilen çadırın tavan çubukları’ < Tü. (Çağ.) *uğ* aa. (602, 2: 150).

ōğūr ‘havan, dibek’ < Tü. (Özb.) *oğur* aa. (603, 2: 151).

ūğūr ‘şans’ < Tü. (Çağ.) *uğur* aa. (604, 2: 152).

ōk ‘fişek, kurşun’ < Tü. (Özb.) *ok* aa. (605, 2: 153).

Kelimenin ‘ok’ anlamına gelen bir tür silahtan hareketle, silahla ilgili bazı başka kelimeleri de ifade eder duruma geldiği kaydedilmiştir.

ōk ‘araba oku’ < Tü. (Özb.) *ok* aa. (606, 2: 153).

ōkadar ‘çok, fazla, daha fazla’ < Tü. *o kadar, ol kadar* aa. (608, 2: 154).

ūkā ‘küçük erkek kardeş’ < Tü. (Özb.) *ükā* aa. (609, 2: 154).

ōkünç ‘pişmanlık’ < Tü. *ökünç* aa. [< *ökün*- ‘pişman olmak’ - *ç*] (610, 2: 154).

?*ōgrā* ‘bir makarna türü’ < ? Tü. *ögrā* aa. (611, 2: 155).

ūgū ‘bir baykuş; hastalık kehanetinde bulunan kuş’ < Tü. *ügü* ‘baykuş’ (612, 2: 156).

ōgūz ‘büyük nehir’ < Tü. *ögüz* aa. (613, 2: 156).

ūgā ‘bir Türk ve Moğol unvanı, yaklaşık olarak: danışman’ < Tü. *ügā* aa. (614, 2: 157).

ōgāy ‘üvey akraba’ < Tü. *ögāy* aa. (615, 2: 159).

ulāğçī ‘devlet kuryelerinin muhafızı’ < Tü. (Çağ.) *ulağçi* aa. [< *ula-* ‘birleştirmek’ - *ğ* - *çī*] (617, 2: 160).

ōlāt ‘veba, hayvanlar arasında yayılan salgın, salgın’ < Tü. (Özb.) *ölāt* ‘salgın (özellikle hayvanlar arasındaki)’ [< *öl-* ‘ölmek’ - *et*] (618, 2: 160).

ōlčāk ‘boyut; ölçek, ölçüm’ < Tü. (Özb.) *ölčāk* aa. [< *ölč-* ‘ölçmek’ - *ek*] (619, 2: 160).

ōläng ‘bozkır çayırı’ < Tü. (Çağ.) *ölän* aa. (620, 2: 161).

ōlūk ‘ölü, ceset’ < Tü. (Çağ.) *ölük* aa. [< *öl-* ‘ölmek’ - (*ü*)*k*] (621, 2: 162).

ōn ‘on’ < Tü. *on* aa. (622, 2: 163).

ōng ‘prens, bir unvan’ < Tü. - Mo. *oŋ* aa. [< Çin. *wán* ‘prens, bir unvan’] (623, 2: 164).

ōng ‘sağ’ < Tü. (Çağ.) *oŋ* aa. (624, 2: 165).

ōnūnč ‘onuncu’, (*āy* ile birleştğinde) ‘onuncu ay’ < Tü. (Har.) *onunč* ‘onuncu’ [< *on* - (*u*)*nč*] (625, 2: 166).

ūyğūr ‘kabile adı, sözde; yandaş (mensup) ve yardımcı’ < ? Tü. *uyğur* ‘kabile adı’ (626, 2: 166).

āy ‘ay’ < Tü. *ay* aa. (627, 2: 169).

ayās ‘soğuk hava, şiddetli soğuk’ < Tü. (Özb.) *ayas* aa. (628, 2: 170).

ayāk ‘içki bardağı, kupa; sarayda kullanılan kap’ < Tü. *ayaķ* aa. (629, 2: 171).

ayākčī ‘saki, saray kadehi taşıyıcı’ < Tü. *ayaķçi* aa. [< *ayaķ* ‘kadeh’ - *çī*] (630, 2: 172).

ēb ‘uygun, layik’ < Tü. (Özb.) *ep* aa. (631, 2: 173).

ēbak ‘Türkçeden ay ve efendi (bey) anlamındaki kelimelerden oluşturulmuş, özellikle “ayın efendisi” anlamına gelen kelime’ < Tü. *ay-bäg* ‘bir hükümdar adı olarak ay bey’ (632, 2: 173).

īt ‘köpek’ < Tü. (Çağ.) *it* aa. (633, 2: 173).

īčkī ‘sarayın muhafız kıtası: sarayın iç işleri ile ilgilenen ve hükümdarın yakın koruması olan saray adamı’ < Tü. (Çağ.) *içki* aa. [< iç ‘iç’ - ki ‘içteki’] (635, 2: 174).

ēdī ‘efendi, tanrı’ < Tü. (Har.) *eçi* aa. (636, 2: 176).

ērāhta ‘süvari kolordusu’ < Tü. (Çağ.) *er ahta* aa. (kelime anlamı olarak ‘erkek ve hadım edilmiş hayvan’ < Moğ. *ere ahta* ‘süvari kolordusu’ (Çince den kelime kelime yapılmış bir tercüme ile) < Çin. *rénmǎ* aa. (638, 2: 178).

ayrān ‘mayalanmış inek sütü’ < Tü. (Çağ., Özb.) *ayran* aa. (639, 2: 180).

ermāk ‘eğlence’ < Tü. (Özb.) *ermāk* aa. (641, 2: 181).

ēzmā ‘şımarık, kendini tutamayan, can sıkın münasebetsiz kişi’ < Tü. (Özb.) *ezmā* ‘haşarı, geveze, boşboğaz’ [< *ez* ‘ez-, sürekli tekrar ederek can sık-, rahatsız et-’ - *mā*] (642, 2: 182).

īslīk ‘kirli , pis’ < Tü. (Özb.) *islik* aa. (643, 2: 182).

ēşī ‘asil kadınlar için bir unvan’ < Tü. *eşi* aa. (645, 2: 182).

ēşīk ‘kapı (eşiği)’, *ēşīk āgāsī* (*bāşī*) ‘hükümdarın karşılama odasının bekçisi’ < Tü. (Az.) *eşik ağasī* (*başī*) aa. (646, 2: 183).

īşīm ‘güreşçilerin deri pantolonları’ < Tü. *işim*, *işim* aa. (647, 2: 184).

aygīr ‘aygır’ < Tü. *aygīr* aa. [< *ađgīr* < **adīrgā*] (648, 2: 185).

aykāk ‘jurnalci, dalkavuk’ < Tü. (Çağ.) *aygak* aa. [< *ay-* ‘söylemek’ - *gak*] (649, 2: 187).

ēkindī ‘ikinci’ < Tü. (Har.) *ekindi* aa. [< *iki* - *ndī*] (650, 2: 189).

ēkīzāk ‘ikiz’ < Tü. (Özb.) *ekizāk* aa. [< *iki* - *z* - *ek*] (651, 2: 189).

ēgirmīşī ‘döndürme’ + *kardan* ‘döndürmek’ < Tü. (Çağ.) *egir-* aa. [< *egir* - *mīş* - *ī* + *kardan*] (652, 2: 192).

ēl (başlarda) ‘barışcıl, barış hâli’ (Türkçe ve Moğolcadaki anlam), (sonradan) ‘aşiret grubu’ (Türkçedeki anlam) < Tü. *el* aa. (653, 2: 194).

?*ēltābār* ‘Uygur hükümdarı unvanı’ < Tü. ?*ältābār* aa. (655, 2: 201).

ēlçī ‘elçi, kurye; ulak’ < Tü. (Har.) *elçi* aa. [< *el* - *çi*] (656, 2: 203).

ilḥī ‘at sürüsü’ < Tü. (Az.) *(y)ilḥī* aa. (658, 2: 209).

ilḥiçi ‘çoban’ < Tü. (Az.) *ilḥiçi* aa. [< *ilḥī* ‘at sürüsü’ - *çi*] (659, 2: 210).

ilḡāy ‘çalılık, kısıl ağacının bitkileri’ < Tü. (Özb.) *ilḡay* aa. (660, 2: 210).

ēlig ‘hakandan sonra en yüksek derece’ < Tü. (Kar., Uyg.) *elig* aa. [< *el* - *lig* ‘ili olan’] (661, 2: 210).

ilmāk ‘kanca’ < Tü. (Özb.) *ilmāk* aa. [< *il*- ‘takmak, bağlamak’ - *māk*] (662, 2: 213).

āylīk ‘ücret, maaş’ < Tü. (Özb.) *aylik* aa. [< *ay* ‘ay’ - *lik*] (663, 2: 214).

ilīk ‘kemik iliği’ < Tü. (Özb.) *ilik* aa. (664, 2: 214).

ēm ‘çiçek aşısı’ < Tü. (Özb.) *em* aa. (665, 2: 215).

Türkçede ‘tıp’ anlamından bu anlama dönüşerek anlam daralmasına uğramıştır.

īnāk ‘hükümdarların güvenilir danışmanı; sevgili’ < Tü. (Çağ.) *inaḵ* aa. (668, 2: 217).

īnānç ‘inanılan’ < Tü. (Çağ.) *inanç* ‘inanç; bir unvan’ [< *inan*- ‘inanmak’ - *ç*] (669, 2: 219).

ēnçū ‘devlete ait arazi, yöneticiye ait alanlar: şahsen hanedanın bir akrabasına ait olan bölge; aynı zamanda bazı bölgelerde alt kademede yaşayan insanlar’ < Tü. (Çağ.) *ençū* aa. < Çin. (670, 2: 220).

oynaş ‘sevgili’ < Tü. (Çağ.) *oynaş* aa. [< *oyun* ‘oyun’ - *a*- ‘oynamak’ - *ş*] (671, 2: 225).

ā’īnalī ‘şah kartal’ < Tü. (Az.) *aynalī* aa. [Ar. *a’ine* ‘ayna’ - *lī* ‘aynalı’] (673, 2: 225).

īnī ‘küçük erkek kardeş, genç akraba; ast (*aḵa*’nın zıddı)’ < Tü. (Çağ.) *ini* aa. (674, 2: 226).

bābā ‘baba, saygıdeğer insanlar için onur unvanı’ < Tü. *baba* aa. (678, 2: 228).

bātḡāk ‘bataklık’ < Tü. (Özb.) *batḡaḵ* aa. [< *bat*- ‘batmak’ - *ḡaḵ*] (679, 2: 230).

bātḡāk ‘bataklık’ < Tü. (Az.) *batlaḵ* aa. [< *bat*- ‘batmak’ (*īl* ‘batmak’ - *ak*] (680, 2: 230).

bārça ‘büyük bir savaş barkosu, üç direkli yelkenli gemi’ < Tü. (Osm.) *barça* aa. < Lev. *barza* aa. (684, 2: 234).

bārs ‘çita, pars’ < Tü. *bars* aa. (685, 2: 235).

bārsçī ‘sarayın pars avlayıcısı’ < Tü. (Çağ.) *barsçi* aa. [< *bars* ‘pars’ - *çi*] (686, 2: 238)

bārlīg ‘servet, bol hediye’ < Tü. (Çağ.) *barliḡ* aa. [< *bar* ‘var’ - *liḡ* ‘varlık’] (687, 2: 239).

bāsdūḡ ~ *bāsdīḡ* (bk. 1271, 3: 271) ‘*suncuk*’a benzer bir lokum türüdür, rāhat lokumun bir çeşididir’ < Tü. (Az.) *basdūḡ* ~ *basdīḡ* aa. [< *bas*- ‘basmak, bastırmak’ - *dīḡ*] (690, 2: 240).

bāškāḡ ‘hanın emrinde hareket eden bir Prensın denetçisi (komiseri)’ < Tü. (Çağ.) *başkaḡ* ‘komiser’ [< *bas*- ‘basmak’ - *kaḡ*] (691, 2: 241).

bāškān ‘balyoz, ağır çekiç’ < Tü. (Özb.) *başkan* aa. [*bas* ‘basmak’ - *kan*] (692, 2: 243).

bāsmāḡī ‘cani, hırsız, soyguncu’ < Tü. *basmaḡī* ‘Orta Asya anti-Bolşevik özgürlük savaşçısı, haydut’ [< *bas*- ‘basmak’ - *ma* - *ḡī*] (693, 2: 244).

bāsmāḡī ‘matbaacı’ < Tü. (Az.) *basmaḡī* aa. [< *bas*- ‘basmak’ - *ma* - *ḡī*] (694, 2: 244).

bāsmīḡī + *kardan* ‘bastırmak, boyun eğdirmek’ < Tü. (Çağ.) *bas*- aa. [< *bas*- ‘basmak’ - *mīḡ* - *ī* + *kardan*] (696, 2: 245).

bāḡbāḡī ‘başa bağlanan örtü’ < Tü. (Çağ.) *baḡ* - *baḡī* aa. [< *baḡ* + *baḡ* ‘bağ’ - *ī*] (698, 2: 246).

bāḡlātmīḡī + *kardan* ‘yönetmek, kumanda etmek, birinin emri altına vermek’ < Tü. (Çağ.) *baḡlat*- aa. [< *baḡ* ‘baş’ - *la* - *t* - *mīḡ* - *ī* + *kardan*] (699, 2: 246).

bāḡlāmīḡī + *kardan* ‘yönetmek, komuta etmek, ordu lideri olmaya hazırlanmak; ilk olmak’ < Tü. (Çağ.) *baḡla*- aa. [< *baḡ* ‘baş’ - *la* - *mīḡ* - *ī* + *kardan*] (700, 2: 247).

bāḡlīg ‘şef, yönetici’ < Tü. (Çağ.) *baḡliḡ* aa. [< *baḡ* ‘baş’ - *liḡ* ‘başlı’] (701, 2: 248).

bāḡmaḡḡī ‘sandal benzeri ayakkabı yapan kişi’ < Tü. *başmaḡḡī* aa. [< *başmaḡ* ‘ayakkabı’ - *ḡī*] (703, 2: 250).

*bāṣī** (bir resmi daire ya da kamu görevlisi adından sonra): ‘şef, bir bölümün yöneticisi’ < Tü. (Çağ.) *başı* ~ (Selçuklu Devri Türkçesi, Az.) *başı* aa. [< *baş* - ı] (704, 2: 250).

bāḡ ‘bağ’ < Tü. (Özb.) *bağ* aa. (705, 2: 254).

bāṣmaḡḡī ‘sandal benzeri ayakkabı yapan kişi’ < Tü. *başmaḡḡi* aa. [< *başmaḡ* ‘ayakkabı’ - ı] (703, 2: 250).

bāḡīṣ ‘çadır bağı’ < Tü. (Çağ.) *baḡiṣ* aa. (706, 2: 254).

*bāḡī*r ḡara* ‘bağrı kara kuşu’ < Tü. (Az.) *baḡir (baḡri?) ḡara* aa. (707, 2: 255).

bālḡa ‘çekik’ < Tü. (Özb.) *balḡa* aa. (710, 2: 256).

bālīḡ (*ālā bālīḡ* kontekstinde) ‘balık’ < Tü. *balīḡ* aa. (711, 2: 257).

bālīḡ ‘şehir’ < Tü. (Çağ.) *balīḡ* aa. (712, 2: 257).

bālyōz ‘konsolos’ < Tü. (Osm.) *balyoz* aa. < Orta Yun. *bāylos* < Orta Lat. *bajulus* (713, 2: 258).

bāy ‘zengin’ < Tü. *bay* aa. (714, 2: 259).

bāyḡūṣ ‘baykuş’ < Tü. *bayḡuṣ* aa. (715, 2: 260).

but ‘put’ < Tü. *but* aa. (716, 2: 261).

Büyük bir ihtimalle Farsça olup geri dönen alıntı olduğu kaydedilmiştir.

bitik ‘devlet mektubu’ < Tü. (Çağ.) *bitik* aa. [< *biti*- ‘yazmak’ - ı] (717, 2: 262).

bitikḡi ‘sekreter, devlet mektubu yazıcı’ < Tü. *bitikḡi* aa. [< *biti*- ‘yazmak’ - ı *k* ‘mektup’ - ı] (718, 2: 264).

bütün ‘bütün’ < Tü. (Özb.) *bütün* aa. (719, 2: 267).

bucul? ‘ayak bileği kemiği’ < Tü. (Çağ.) *bucul* aa. (720, 2: 269).

buhsum? baḡsum? ‘darı veya buğdaydan yapılan içecek’ < ? Tü. *buhsum* aa. (723, 2: 270).

Kaşgarlı’nın sözlüğünde geçen kelime ‘boza, darıdan yapılan bir içki’ anlamındadır, kelimenin hangi dile ait olduğu belli değildir.

baḥṣī ‘mucizevi budist din adamının adı, çoğu kez idarede sekreterlik görevini üstlenen kimseler, daha sonraları da (bir katip olarak) askeri hizmetlerde kullanılanlar’ < Tü. (Çağ.) *baḥṣi* aa. < Çin. ‘bilgin’ (724, 2: 271).

buḥū? *buḥaw?* ‘köstek’ < Tü. (Az.) *buḥou* < *buḥaw* aa. [<< *bukaḡu* ‘bukaḡı’] (725, 2: 277).

buḥūlik? *buḥawlik* ‘atın ayak bileğindeki eklem’ < Tü. (Az.) *buḥowlik* aa. [<< *bukaḡı* ‘bukaḡı’ - *lık*] (726, 2: 278).

barāk ‘kalın ve uzun tüylü hayvan’ < Tü. *baraḡ* aa. (728, 2: 280).

?*burçaf*, *burçāk* ‘bezelye, fasulye’ < Tü. *burçaḡ* aa. (730, 2: 281).

bürçāk ‘köşe, aç’ < Tü. *bürçāk* aa. (731, 2: 281).

burḥān ‘Budist azizleri için onur ismi’ < Tü. *burḥan* aa., asıl anlamı ‘Buda’ < Çin. < Sans. (732, 2: 282).

borsūk ‘porsuk’ < Tü. *borsuḡ* aa. (733, 2: 284).

burṯās ‘bir tür kürk’ < ? Tü. *burtas* aa. (734, 2: 285).

burgū ~ *bōrū* ‘boru’ < Tü. (Çağ.) *burḡu*, ayrıca (Az.) *boru* aa. (735, 2: 286).

burgūl ‘tahıl ezmesi’ < Tü. *burgul* ~ *bulḡur* aa. (736, 2: 288).

börk ‘şapka’ < Tü. (Çağ.) *börk* aa. (737, 2: 289).

burunduḡ ‘burun kayışı, develerin burnuna geçirilen yular’ < Tü. (Çağ.) *burunduḡ* aa. [< *burun* - *duk* (<< *duruḡ*)] (738, 2: 290).

burūt ‘bıyık’ < Tü. *burut* aa. [< *bur-* ‘burmak, döndürmek’ - (*u*)*t*] (740, 2: 290).

busū ‘tuzak (düşmanı pusuya düşürmek için)’ < Tü. *busu* aa. [< *bus-* ‘pusmak, pusuya yatmak’ - *u* ‘pusu’] (742, 2: 291).

boṣḡāb ‘tabak’ < Tü. (Az.) *boṣḡab* aa. [< *boṣ* ‘boş’ + *ḡab* ‘kap’] (743, 2: 292).

baṣmāk ‘sandal benzeri ayakkabı’ < Tü. (Çağ.) *baṣmaḡ* aa. (744, 2: 293).

bōḡça ‘bohça, çıkın’ < Tü. *boḡça* aa. [< *boḡ* ‘çıkın’ - *ça* ‘bohça’] (745, 2: 294).

buḡdā ‘bir türk bıçak’ < Tü. **buḡda* ~ *bōḡdā* aa. (746, 2: 294).

buğrā ~ buğra ḥānī ‘bir tür yemek’ < Tü. *buğra, buğra-ḥan(i)* aa. [< *buğra* ‘deve’ - *ḥan* ‘han’ - Ar. *ī* (nispet *ī*’si)] (747, 2: 295).

Ebul Gazi Bahadır Han adlı eserde, Buğra Han’ın buğday unundan daha önce yapılmamış bir yemek yaptırdığı ve bu yemeğe *buğra hani* adını verdiği, o günden sonra halkın bu yemeğe *buğra* dedikleri kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu kelime de hem özel ad genelleşmesi olmuş, hem de *buğra hani*’nin *buğra* olmasıyla söz eksiltmesi olmuştur. Kelime Farsçaya bu anlamı ile geçmiştir.

bağrāv ‘yaygara, gürültü’ < Tü. (Çağ.) *bağraw* aa. [< *ba* ‘tabiat taklidi ses’ - *ğır* ‘bağırma’ - *av*] (748, 2: 297).

bağiltāk ‘zırhın altındaki pamuklu kıyafet parçası’ < Tü. (Çağ.) *bağiltak* aa. [<< *bağır* ‘bağır’ - *dağ*] (750, 2: 297).

bağlanḳāz ‘kuş türü (karabatak)’ < Tü. *baqlan ḳaz* aa. [< *baqlan* ‘taze, semiz, büyük, yağlı’ + *ḳaz* ‘kaz’] (751, 2: 298).

buḳḳa, (būḳa, būḳa) ‘boğa’ < Tü. (Çağ., Özb.) *buḳa* aa. (752, 2: 299).

bıḳḳiḳa ‘ufaklık’ < Tü. (Özb.) *bıḳḳiḳa* ‘bücür’ [< *bikki* ‘şişman, semiz’ - *ḳa*] (753, 2: 301).

bikīn ‘böğür’ < Tü. (Özb.) *bikīn* aa. (754, 2: 301).

bökāvül ‘hanın çeşnicibaşısı; ayrıca: ordunun levazım subayı’ < Tü. (Çağ.) *bökāvül* aa. [< *bök-* ‘yemekten bıkmak, doymak, usanmak; kanmak’ - *(ä)vül* (Mo. ek)] (755, 2: 301).

bakmāz ‘bir tür şıra’ < ? *pekmez, bākmās, pekmes, bekmez* ‘pekmez, şurup’ (756, 2: 307).

Doerfer kelimenin Farsça kökenli olmasını daha mümkün görmektedir.

bagnī ‘bir tür bira’ < ? Tü. *bāgni* aa. (759, 2: 309).

bigīz ‘tığ, biz’ < Tü. (Özb.) *bigiz* aa. (760, 2: 311).

bul ‘çok’ < ? Tü. *bol* aa. (761, 2: 311).

bulāk ‘burna takılan süs’ < Tü. *bulak* aa. (763, 2: 312).

bildirḳin ‘bıldırcın’ < Tü. (Az.) *bildirḳin* aa. (764, 2: 312).

bilärzük ‘bilezik, av tüfeği yüzüğü’ < Tü. *bilärzük* ~ *biläzük* aa. (765, 2: 313).

bulgāsmīšī + *kardan* ‘birbirleriyle veya birbiri içinde karıştırmak’ < Tü. (Çağ.) *bulgaş-* aa. [< *bulga-* ‘karışmak’ - *ş* - *mış* - *ī* + *kardan*] (767, 2: 317).

bulgāk ‘isyan, başkaldırı’ < Tü. (Çağ.) *bulgaḵ* aa. [< *bulga-* ‘karışmak’ - *ḵ* ‘karışmış’] (768, 2: 317).

bulamāḡ ‘bir tür yoğun un lapası’ < Tü. (Az.) *bulamaḡ* aa. [< *bula-* (< *bulga* ‘karıştırmak’) - *maḡ*] (769, 2: 320).

bulamāḡ ‘bir tür çok akıcı olmayan un lapası’ < Tü. (Çağ.) *bulamaḵ* aa. (770, 2: 321).

bulūt ‘bulut’ < Tü. (Özb.) *bulut* aa. [< ET. *bulit* ‘bulut’] (771, 2: 323).

bölūk ‘küçük ordu bölümü, küçük bölge’ < Tü. (Çağ.) *bölük* aa. [< *böl-* ‘bölmek’ - (*ü*)*k* ‘parça’] (772, 2: 323).

banbū ‘bambu’ < Mal. *bambu* aa. (773, 2: 326).

binçik ‘hızlı kurye atı’ < Tü. (Çağ.) *binçik* aa. [< *bin-* ‘binmek’ - (belki) ? *sik*] (774, 2: 327).

bänüm ‘benim’ < Tü. (Eski Osm.) *bänüm* aa. [< *ben* ‘ben’ - *iḡ*] (775, 2: 328).

bū ‘bu’ < Tü. (Kar.) *bu* aa. (776, 2: 328).

bōtā ‘deve yavrusu’ < Tü. *bota* aa. (777, 2: 328).

būtala ‘tay’ < Tü. (Özb.) *botalaḵ* ‘yavru deve’ [< *bota* ‘deve yavrusu’ - *laḵ*] (778, 2: 329).

būta ‘çopra, çalılık’ < Tü. (Çağ.) *buta*, (Az.) *budaḵ* aa. (779, 2: 329).

bōrāk? ‘yemek çeşidi; üçgen hamur veya makarna türü’ < ? Tü. *bōrāk* aa. (781, 2: 331).

būrgūt ‘şah kartal’ < Tü. *bürkūt* aa. (782, 2: 331).

būrmā ‘(yüzdeki) kırıışıklık’ < Tü. (Özb.) *bürmä* aa. [< *bür-* ‘bükme, kıvrıma’ - *mā*] (783, 2: 333).

bōrī ‘kurt’ < Tü. (Özb.) *bōri* aa. (784, 2: 333).

būzluḡ ‘buzluk, buz deposu’ < Tü. (Az.) *buzluḡ* aa. [*buz* ‘buz’ - *luḡ*] (786, 2: 336).

bōza ‘farklı tahıllardan yapılan bir bira türü’ < Tü. *boza* aa. (788, 2: 337).

bōḡ ‘çıkın, bohça’ < Tü. *boḡ* aa. [< *boḡ* ‘çıkın’ - *ça* ‘bohça’] (745, 2: 294).

būḡ ‘boru, müzik aleti’ < Tü. (Özb.) *buḡ* aa. (790, 2: 343).

būḡ ‘buğu, buhar’ < Tü. (Özb.) *buḡ* aa. (791, 2: 344).

būḡlama ‘kavrulmuş, buharda pişirilmiş et’ < Tü. *buḡlama* aa. [< *buḡ* ‘buğu’ - *la-* ‘buharda pişirmek’ - *ma*] (795, 2: 345).

bōḡma ‘difteri’ < Tü. *boḡma* aa. [< *boḡ-* ‘boḡmak’ - *ma*] (796, 2: 345).

bōḡūrsāk ‘yağda kızartılmış puf böreği parçaları, genellikle uzun süreli seyahatler için kumanya olarak hazırlanır’ < Tü. (Özb.) *boḡursaḡ* aa. [< Çağ. *boḡur* ‘kazan benzeri bir kap’ - *saḡ*] (797, 2: 346).

bōḡōz ‘hamile’ < Tü. (Özb.) *boḡaz* aa. (798, 2: 347).

būḡūm ‘eklem’ < Tü. (Özb.) *buḡum* aa. [< *boḡ-* ‘boḡmak’ - *(u)m*] (799, 2: 348).

būḡāk ‘kursak’ < Tü. (Özb.) *buḡaḡ* aa. (801, 2: 349).

būkrī ‘kambur’ < Tü. (Özb.) *būkri* aa. [< *būk-* ‘bükmek’ - *(ü)r* - ‘eḡmek, bükmek’ - *i*] (804, 2: 351).

būkkāk ‘çarpık, bükük’ < Tü. (Özb.) *būkkāk* ‘eḡri’ [*būk-* ‘bükmek, eḡmek’ - *kāk*] (805, 2: 352).

būlāk ‘pınar’ < Tü. (Çağ.) *bulāḡ* ~ (Az.) *bulaḡ* ~ (dial.) *bulah* aa. [< *bula-* ‘akmak’ - *ḡ*] (809, 2: 355).

būlān ‘kuzey geyiği, geniş boynuzlu kuzey geyiği’ < Tü. *bulan* aa. (810, 2: 35).

bōydāk ‘bekar’ < Tü. (Özb.) *boydaḡ* aa. (813, 2: 361).

*būyrūḡi** ‘onun buyruḡu’ < Tü. *buyruḡi* aa. [< *buyur-* ‘emretmek’ - *(u)ḡ* ‘emir’ - *i*] (814, 2: 362).

būyrūk ‘şansölye, büyük vezir, komuta’ < ET. *buyruk* aa. [< *buyur-* ‘emretmek’ - *(u)ḡ*] (815, 2: 362).

būyrūķīndīn ‘emri üzerine’ < Tü. *buyruk* ‘emir’ [< *buyur-* ‘emretmek’ - (*u*)*ķ* ‘emir’ - *ı* ‘onun emri’ - *n* - *dīn* ‘emrinden’] (816, 2: 366)

bahādur ‘kahraman; yakın dövüşte çok iyi olan birinin asıl unvanı, daha sonraları (Timurlular, Türkmenler ve Özbek hanlığı zamanından itibaren), herhangi bir hükümdarın adında bir unvan unsuru olarak bulunan lakap’ < Tü. *batur* ~ *bağatur* ‘kahraman’ (817, 2: 366).

bī veya *bey* ‘Özbek kabile liderlerinin kullandıkları unvan’ < Tü. (Özb.) *biy*, **bey* aa. [< ET. *bäg*] (818, 2: 377).

bōy ‘özel muhafız (muhtemelen hükümdarın kendi kabilesinden olanlar)’ < Tü. (Çağ.) *boy* aa. (812, 2: 358).

bayāt ‘tanrı’ < ET. *bayat* aa. (819, 2: 379).

bēçīn ‘maymun, (yıl ile bağlandığında) devrin 9. yılı’ < ET. *beçin* aa. (821, 2: 382).

bīr ‘bir’ < Tü. *bir* aa. (822, 2: 383).

bayrām ‘bayram günü, bayram’ < Tü. *bayram* aa. (823, 2: 384).

bayraq ‘bayrak’ < Tü. *bayraq* aa. (824, 2: 385).

bēşīnç ‘beşinci’ + *āy* ‘beşinci ay’ < ET. *beşinç* ‘beşinci’ [< *beş* ‘beş’ - (*i*)*nç*] (826, 2: 387).

baytal ‘kısırak’ < Tü. (Özb.) *baytal* aa. (827, 2: 388).

bēk ‘bir asillik unvanı’ < Tü. (Çağ.) *bek*, (Selç., Kar.) *bäg* aa. (828, 2: 389).

bīkā ‘kadın unvanı’ < Tü. *bīkā* aa. (830, 2: 410).

bēgüm ‘kadın unvanı’ < Tü. (Çağ., Özb.) *begim*, (Eski Osm.) *bägüm* aa. [< *beg* ‘bey’ - (*i*)*m*] (831, 2: 411).

bēgī ‘(onun) beyi’ < Tü. (Çağ.) *begi* aa. (832, 2: 413).

bēlāk ‘hediye, (hepsinden önce) konuk hediyesi’ < Tü. (Çağ.) *belāk* aa. [< *bel* ‘bel’ - *ā* - ‘kundakla sarmak’ - *k*] (833, 2: 413).

bīlgä ‘bilge’ < Tü. (Çağ.) *bilgä* aa. [< *bil-* ‘bilmek’ - *gä*] (836, 2: 418).

bēlinčāk ~ belänčāk ‘beşik, salıncak’ < Tü. (Özb.) *belänčāk* ‘beşik’ [< *belän* - *čāk*] (837, 2: 420).

pāšā ‘paşa (Osmanlılarda bir unvan)’ < Tü. (Osm.) *paşa* aa. (838, 2: 420).

pāčāk ‘ezilmiş, parçalanmış’ < Tü. (Özb.) *pačak* aa. (839, 2: 425).

pōčāk ‘kase, kabuk’ < Tü. (Özb.) *počak* aa. (842, 2: 426).

pūčūk ‘yapışık burun, buçuk burun’ < Tü. (Özb.) *pučuk* aa. (843, 2: 426).

pīčāk ‘bıçak’ < Tü. (Çağ.) *pičak* aa. [< *bič*- ‘biçmek’ - *ek*] (844, 2: 426).

pīgū ‘bir şahin türü’ < ? Tü. *piġu* aa. (846, 2: 427).

tāpišmīšī + kardan ‘buluşmak, uzlaşmak’ < Tü. (Çağ.) *tapiš-* aa. [< *tap*- ‘bulmak’ (*i*)- ‘buluşmak’ - *mīš* - *ī* + *kardan*] (847, 2: 428).

tāpkūr ‘sınıf vergisi = farklı amaçlar için ek vergi’ < Tü. (Çağ.) *tapkur* aa. < Moğ. *dabkur* ‘ikiye katlama, kat, sıra’ (848, 2: 429).

tātū ‘midilli’ < ? Tü. (Çağ., Eski Özb.) *tatu* aa. < Urd. *ṭaṭṭū* aa. (851, 2: 434).

tārāc ‘soygun, yağma’ < ? Tü. *taras* aa. [< *tara*- ‘taramak, taraklamak, tırmıklamak’ - *š* ‘yağma’] (853, 2: 435).

tārtūk ‘hediye, ikram, alt makamdakilerin üstlerine verdiği hediye’ < Tü. (Çağ., Özb.) *tartuk* ‘bir amire verilen görev hediyesi’ (854, 2: 436).

tāš ‘taş’ < Tü. *taš* aa. (855, 2: 437).

tāš-bāka ‘kaplumbağa’ < Tü. (Özb.) *taš-baka* aa. (856, 2: 438).

tāš-kōmūr ‘taş kömürü’ < Tü. (Özb.) *taš-kömür* aa. (857, 2: 438).

tāg ‘saksaul ağacı’ < ? Tü. *tağ* aa. (858, 2: 439).

tāg ‘dağ’ < Tü. (Özb.) *tag* aa. (859, 2: 439).

tāk ~ tāka ‘yalnız, tek başına, bir tane, tek’ < Tü. (Özb.) *tağ* aa. < Orta Fars. *tāk* ‘tek numaralar’ (860, 2: 441).

tākīkū ‘tavuk’ < ET. *taġīgu* aa. (861, 2: 441).

tāvuš ‘ses, ayak sesi’ < Tü. *tavuş* aa. (862, 3: 441).

tāy ~ *tāyça* ‘tay’ < Tü. (Özb.) *tay* aa. (863, 2: 444).

tāyāk ‘değnek, sopa’ < Tü. *tayak* aa. [< *taya-* ‘dayamak, yaslamak-’ - *k*] (864, 2: 445)

tāyça ‘tay’ < Tü. (Özb.) *tay* aa. (865, 2: 446).

?*tāygān* ‘av köpeği, tazi’ < Tü. *taygan* aa. (866, 2: 446).

?*tepīkčī* ‘casus, gizlice dinleyen’ < Tü. (Çağ.) *tābikçi* aa. [< *tābik* – *çi*] (867, 2: 446).

tāpūk ‘oyun topu, futbol türü’ < OT. *tāpūk* aa. [< *tāp-* ‘tepmek’ - (*ü*)*k*] (869, 2: 448)

tāpūk ‘tekme’, *tāpūk zadan* ‘at koşarken takılan ve atın yaralanmasına sebep olan çelme’ < Tü. *tāpūk* ‘tekme’ [< *tep-* ‘tepmek’ - (*ü*)*k* + *zadan* ‘vurmak’] (871, 2: 449).

tātārça ‘ok veya dart türü’ < Tü. *tatarça* aa. [< *tatar* - *ça*] (873, 2: 452).

totuğ ‘askeri vali, genel vali’ < Tü. *totuğ* aa. < Çin. (874, 2: 452).

tutuğ ‘perde’ < Tü. (OT.) *tutuğ* ‘perde’ [< *tut-* ‘tutmak’ - (*u*)*k*] (875, 2: 457).

tutmāç ‘makarnadan yapılan bir yemek’ < Tü. (Çağ.) *tutmaç* aa. [< ? *tut-* ‘tutmak, yapıştırmak’ - *maç*] (876, 2: 457).

tohmāk ‘tokmak’ < Tü. (Az.) *tohmağ* ~ (Özb.) *toğmağ* aa. [< *tokı-* ‘vurmak, saldırmak’ - *mak*] (877, 2: 459).

tarhān ‘başlangıçta: onursal unvan (ayrıcalıklı kişi), daha sonra da: vergi muafiyeti’ < Tü. *tarhan* aa. (879, 2: 460) .

Türkçe içinde vergi vermeyen ayrıcalıklı kesimi temsil ederken, daha sonra vergi muafiyetinin genel adı olduğu görülmektedir.⁷ Farsçaya her iki anlamıyla da geçmiştir.

toruğ ‘kızıl kahverengi, siyah kuyruklu kızıl kahverengi at’ < Tü. (Çağ.) *toruğ*, (Özb.) *toruğ*, (Kıp.) *tori* aa. (881, 2: 475).

⁷ Ebul Gazi Bahadur Han’dan verilen iki örnek: *bu ekisini tarḫan kildi tarḫanniñ ma’nasi bu turur kim ol kişidin hēç nemärsä almağaılar har kaçan ḫan eşigine ķelsä hēç kişi man’ ķılmağaı özi kirgäı va özi çıķğaı agar gunāh iş ķılsa toķuzğaça sormağaılar andin soñ sorgaılar tā toķuz arķa bolğunca şundaķ bolğaj* (55)

Buḫaraniñ ahālī va mavālisi ḫandin yarlıķni tilädilär ḫan ham ‘ināyat yüzindin ol ḫalkğa tarḫan yarlıķi berdi. (131)

turğa **k* ‘gündüz nöbetçisi’ < Mo. *turğag* aa. < Tü. *turğak* ‘nöbetçi’ [< *tur-* ‘durmak’ - *gak*] (882, 2: 477).

turgān ‘özel koruma’ < Tü. *turğan* aa. [< *tur-* ‘durmak’ - *gan*] (883, 2: 478).

torgū ‘ipek (en güzel türü)’ < Tü. (ET., OT.) *torku*, (Oğz.) *torgu* aa. (884, 2: 478).

turgūn ‘kraliyet emri’ < Tü. (Çağ.) *turgun* aa. [< *tur-* ‘durmak’ - *gun* ‘yazılı emir’] (885, 2: 480).

tarikçi ‘çiftçi’ < Tü. (Çağ.) *tarikçi* aa. [< *tari-* ‘çift sürmek, ekin ekmek’ - *g* ‘ekin’ - *çı*] (886, 2: 480).

türkçä ‘Türk gibi, Türkçe’ < Tü. *türkçä* aa. [< *Türk* - *çä*] (891, 2: 498).

türkmän ‘kavim adı’ (‘Türke benzer’ anlamına geldiği iddia edilir.) < Tü. *Türkmän* aa. (892, 2: 498).

tärkün ‘eyer kayışı’ < Tü. *tärkü* aa. (893, 2: 499).

terlik ‘bir tür yelek, hoşa’ < Tü. (Çağ., Özb.) *terlik* aa. [< *ter* ‘ter’ - *lik*] (894, 2: 500).

tiriltgän ‘ölüleri diriltten olarak Allah’ < Tü. (Çağ.) *tiriltgän* aa. [< *tiri* ‘canlı, diri’ - *l-* ‘dirilmek’ - *t-* ‘diriltmek’ - *gän* ‘diriltten’] (895, 2: 501).

turumtäy ‘küçük bir yırtıcı kuş, belki merlin’ < Tü. *turumtay* aa. (896, 2: 502).

türmä ‘eyer keçesi, boyalı ipek, kaşmir eşarp’ < Tü. *türmä* aa. [< *tür-* ‘dürmek’ - *mä*] (898, 2: 505).

turüşdurmışi ‘cezalandırmak’ < Çağ. **turuşdur-* aa. [< *turuş-* ‘bir şeyin sorumluluğunu üzerine almak’ - *dur-* ‘cezalandırmak’ - *mış* - *i*] (899, 2: 505).

tuzgu ‘konuk olarak hükümdara gidildiğinde götürülen hediye’ < Tü. *tuzgu* aa. [< *tuz* ‘tuz’ - *gu*] (900, 2: 506).

tuzgūçi ‘konuk hediyesi olan tuzguyu dağıtan kişi’ < Tü. (Çağ.) **tuzgūçi* aa. (< *tuz* ‘tuz’ - *gu* ‘konuk hediyesi’ - *çi*] (901, 2: 508).

täzäk ‘gübre’ < Tü. *täzäk* aa. (902, 2: 508).

taşkı ‘saray dairelerinin en içinde değil aksine dış kısımlarında çalışan saray adamı’ < Tü. (Çağ.) *taşkı* *‘ aa. [< *taş* ‘dış’ - *ki* ‘dıştaki’] (904, 2: 511).

toğdarī ‘toy kuşu’ < Tü. *toğdari* aa. (906, 2: 519).

tiḡ-tiḡ ‘sessizce çalma, saatin çalması’ < Tü. (Özb.) *tiḡ* aa. (908, 2: 524).

toḡa ‘düğme, toka’ < Tü. *toḡa* aa. (910, 2: 525).

tākār ‘tekerlek’ < Tü. (Az.) *tākār* aa. (911, 2: 526).

?*tüksīn* ‘bir unvan’ < Tü. (OT.) *tüksin* (*töksin?*, *täksin?*) aa. (912, 2: 526).

tokmār ‘uçsuz ok’ < Tü. *toḡmar* benzer anlamda (913, 2: 527).

tikmä ‘altın işlemeli ipek; saf altın’ < Tü. (DT.) *tikmä* aa. [*< tik-* ‘dikmek’ *mä*] (914, 2: 527).

**tikän* ‘böğürtlen çalılarında oluşan leylek yuvaları’ < Tü. (Çağ.) *tikän* aa. (915, 2: 528).

töküz ‘eksiksiz, bol’ < Tü. (Çağ.) *töküz* aa. (916, 2: 528).

tākä, *tekä* ‘erkek keçi’ < Tü. (Az.) *tākä*, (Çağ., Özb.) *tekä*, (Oğz.) *dākä* aa. (917, 2: 528).

tikä ~ *tikkä* ‘bir parçacık, küçük bir paçavra’ < ? Tü. *tikä* aa. (918, 2: 530).

tägältü ‘ata zarar vermemesi için eyerin altına konulan keçeden örtü’ < Tü. (Eski Osm.) *tägältü*, *tägälti* aa. [*< Moğ. degel* ‘bir tür kıyafet’ - *tü* (*< tey*)] (920, 2: 531).

tegīšmīšī + *kardan* ‘hükümdara hediye sunulan bir huzura kabul edilme durumuna sahip olmak, çoklukla; hediye sunma olayının kendisi’ < Tü. (Çağ.) *tegiş-* aa. [*< teg-* ‘değmek’ - (*i*)*ş-* ‘bir araya gelmek, hediye sunmak’ - *mīš* - *ī* + *kardan*] (921, 2: 531).

tegīn ‘prens; saray mensubu’ < Tü. (OT.) *tegin* aa. [*< ET. tegēn* ‘veliaht’] (922, 2: 533).

talāš ‘yıkım, yağma (savaşta veya baskında yapılan), zahmet’ < Tü. *talaš* aa. [*< tala-* ‘yok etmek, yağmalamak, savaşmak’ - *š*] (923, 2: 541).

talāšmīšī + *kardan* ‘yarışmak, boy ölçüşmek’ < Tü. (Çağ.) *talaš-* aa. [*< tala-* ‘yok etmek, yağmalamak, savaşmak’ - *š-* ‘yarışmak’ - *mīš* - *ī* + *kardan*] (924, 2: 543).

tilāk ‘klitoris’ < Tü. *tilāk* aa. [*< til* ‘dil’ - *aḡ* ‘dilecik’] (925, 2: 543).

talān ‘yağma, ganimet’ < Tü. *talān* aa. [< *tala-* ‘yok etmek, yağmalamak, savaşmak’ - *n*] (926, 2: 544).

talhā ‘bir yemek’ < Tü. *talhān* aa. (928, 2: 546).

tulumba ‘boru; yangın söndürme pompası’ < Tü. (Osm.) *tulumba* aa. < İtal. *tromba* aa. (929, 2: 549).

tulumba-çī ‘itfaiye, itfaiye eri’ < Tü. (Osm.) *tulumbacī* ‘itfaiye eri’ [< *tulumba* ‘yangın söndürme pompası’ (< İtal. *tromba* ‘boru; yangın söndürme pompası’) - *cī*] (930, 2: 549).

tulūm ‘tulum, çuval’ < Tü. *tulum* aa. (931, 2: 550).

tilīm ‘dilim, parça’ < Tü. (Özb.) *tilim* aa. [< *til-* ‘dilmek’ - (*i*)*m*] (932, 2: 553).

tamgā ‘damga; mühür; geçiş bedeli (daha doğrusu: mallarını belirli bir şehre ithal etmek ve orada satmak için bir tüccarın ödemesi gereken harç); daha sonraları, Kur’anda olmayan vergiler (genel anlamda vergi), özellikle de satış vergisi’ < Tü. (Çağ.) *tamga* aa. (933, 2: 554).

tamgāçī ‘harç toplayıcı; vergi toplayıcı’ < Tü. (Çağ.) *tamgaçi* ‘vergi tahsildarı’ [< *tamga* ‘damga’ - *çī*] (934, 2: 565).

tuman ‘duman’ < Tü. (Çağ., Özb.) *tuman* aa. (935, 2: 567).

tamūh ‘cehennem’ < Tü. (OT.) *tamuğ* aa. < Sogd. (936, 2: 568).

tamīz ‘temiz, saf’ < ? Tü. *tāmiz* aa. (937, 2: 569).

tanbū ‘bir çeşit çadır’ < ? Tü. *tāmbū* aa. (938, 2: 570).

tansūk ‘verilecek olan hükümdarın bölgesinde nadir bulunan şeylerden oluştuğu için özellikle değerli olan hediye’ < Tü. (Çağ.) *taṇsuḳ* aa. (939, 2: 570).

teng ‘yük hayvanı üzerindeki bir mal balyası paketi, yükün yarısı; ayrıca genel anlamda mal paketi’ < Tü. (Çağ.) *teṇ* aa. (asıl anlamı: ‘denk, aynı’) (941, 2: 574).

tung ‘bir tür kap’ < Tü. (Çağ.) *tuṇ* aa. < Çin. *tuṇ* aa. (942, 2: 577).

tāngri, tengri ‘tanrı’ < Tü. (OT.) *tāṇri*, (Çağ.) *teṇri* aa. (944, 2: 577).

tongūz ‘domuz’ + *yīl* ‘yıl’ ‘Türk takviminde 12. yıl’ < Tü. (OT.) *toṇuz* ‘domuz’ (945, 2: 585).

tōp ‘savaş topu; top; balya; tekerlek göbeği; madde parçası, yığın, insan yığını’ < Tü. *top* aa.; ayrıca, Far. *tōpçī* ‘topçuluk, topçu eri’ < Tü. (Az.) *topçi* aa. [< *top* ‘savaş topu; top; balya; tekerlek göbeği; madde parçası, yığın, insan yığını’ - *çi*] (948, 2: 596).

tōpçāk ‘Arap yada Türkmen kökenli iyi beslenmiş, güzel bir at’ < Tü. (Çağ.) *topçaķ* aa. [< *top* ‘top’ - *çaķ*] (949, 2: 601).

tūtūn ‘tütün’ < Tü. (Az.) *tütūn* aa. [< *tūt*- ‘tütmek’ - (*ü*)*n*] (953, 2: 605).

tōr ‘(balık avlamak için) ağ’ < Tü. *tor* aa. (954, 2: 606).

tōrtūnç ‘dördüncü’ + *ay* ‘dördüncü ay’ < Tü. (OT.) *tōrtūnç* ‘dördüncü’ [< *tōrt* ‘dört’ - *nç* + *ay* ‘ay’] (956, 2: 607).

tūrna қatār ‘turna katarı’ < Tü. (Özb.) *turna қатар* aa. [< *turna* ‘turna’ + *қатар* ‘küme, geçiş, katar’] (957, 2: 608).

tūra ‘kalkan, istihkam siperi’ < Tü. (Çağ.) *tura* aa. (958, 2: 608).

tōrā-çī ‘bürokrat’ < Tü. (Özb.) *tōrāçi* ‘bürokrat’ [< *tōrā* ‘töre’ - *çi*] (959, 2: 611).

tōz ‘köken, kök’ < Tü. *töz* aa. (961, 2: 612).

tūzāk ‘ağ, tuzak’ < Tü. (Özb.) *tuzaķ* aa. (962, 2: 612).

tūzūk ‘kural, yönetmelik; Kur’an’da emredilen tenzilat parçalarına uygun’ < Tü. (Çağ.) *tūzūk* aa. [< *tūz*- ‘düzmek’ - (*ü*)*k*] (963, 2: 613).

tawsan? tōsun? ‘(hayvanlar için) vahşi, dizginlenmemiş (Neredeyse her zaman mecazi olarak kullanılır.)’ < Tü. *tosun* aa. [< *tos*- ‘dağılmak, şaşkın şaşkın dolaşmak’ - (*u*)*n*] (964, 2: 613).

tōş ‘döş, göğüs’ < Tü. (Özb.) *tōş* aa. (965, 2: 615).

tawşkān ‘tavşan’ + *yīl* ‘tavşan yılı’ < Tü. (Çağ.) *tavuşķan*, (Osm., Trkm.) *tavşan* ‘tavşan’ (966, 2: 615).

tōşāk ‘yatak, şilte’ < Tü. (Çağ.) *tōşāk*, (Az.) *dōşāk* aa. [< *tōşā*- ‘yatağı yaymak’ - *k*] (967, 2: 617).

?*tūşkān* ‘banyo sobası’ < ? Tü. *tūşkān* aa. (968, 2: 618).

tūg ‘Tibet öküzü veya beygir kuyruğundan yapılan küçük bayrak’ < Tü. (Çağ.) *tuğ* aa. < Çin. (969, 2: 618).

tawgā ‘koyun eti, un ve turşudan yapılan yemek’ < Tü. (Azeri diyalektlerinde) *tovga* aa. < Far. *doğva* (geri dönen alıntı) (970, 2: 622).

toğrī ‘doğru’ < Tü. (Özb.) *toğru* aa. (971, 2: 623).

tōkāk ‘hastalık’ < Tü. (Çağ.) **toğak* aa. (972, 2: 623).

tūkçī ‘küçük bayrak taşıyıcı’ < Tü. (Çağ.) *tuğçi* aa. [< *tuğ* ‘tibet öküzü veya beygir kuyruğundan yapılan küçük bayrak’ - *çi*] (973, 2: 624).

tōksūnç ‘dokuzuncu’ + *ay* ‘dokuzuncu ay’ < Tü. (OT.) *toksunç ay* aa. [< *tokuz* - (*u*)*nç* ‘dokuzuncu’ + *ay*] (974, 2: 624)

tōkūz ‘dokuz öğeden oluşan bir hediye’ < Tü. (Çağ.) *tokuz* aa. (976, 2: 624).

tōkķī ‘vurma’ < Tü. (Özb.) *toķi*- aa. [*toķi*- ‘vurmak’ - *ģi*] (977, 2: 629).

tūgūn ‘düğüm’ < Tü. (Özb.) *tügün* aa. [< *tüg*- ‘düğüm yapmak’ - (*ü*)*n*] (978, 2: 629),

tūgī ‘darı’ < Tü. (Çağ.) *tügi* ‘soyulmuş darı’ (979, 2: 629)

tōlāmīṣī + *kardan* ‘ödemek, geri vermek, bir borcu kapamak’ < Tü. (Çağ.) *tölä*- aa. [< *töle*- ‘ödemek’ - *mīṣ* - *ī* - + *kardan*] (980, 2: 630).

tōlāk ‘fidye’ < Tü. (Özb.) *tülāk* ‘yeniden satın alma, ödeme, fidye’ [< *tölä*- ‘ödemek, geri vermek, bir borcu kapamak’ - *k*] (981, 2: 631).

tūlāk ‘hayvanların ve kuşların deri değiştirmesi’ < Tü. (Özb.) *tülāk* ‘tüy dökme, deri değiştirme’ [< *tülä*- ‘tüy dökmek, deri değiştirmek’ - *k*] (982, 2: 632).

tūmān ‘tümen (on binlik); on bin; bölge; parasal birim’ < Tü. (Çağ.) *tümän* aa. (983, 2: 632).

tūmşūk ‘herhangi bir şeyin çıkıntılı kısmı’ < Tü. (Özb.) *tumşuk* aa. (984, 2: 642)

Türkçede bu kelime ‘gaga’ anlamından doğadaki nesneler arası aktarma yoluyla ‘herhangi bir şeyin çıkıntılı kısmı’ anlamını kazanmıştır.

?*tūnçī* ‘kural, emir’ < ? Tü. (Çağ.) *tuñçi* aa. (986, 2: 643).

tūnglūk ‘(çadırdaki) baca’ < Tü. (Çağ.) *tünlūk* aa. [< *tünj* ‘???’ - *lūk*] (988, 2: 643).

tūngba ‘bir Lama unvanı’ < Tib. *tuṅba* aa. (989, 2: 645).

tūyāk ‘toynak’ < Tü. (Özb.) *tuyak* aa. [< **tuñak*] (991, 2: 647).

*tōytoğli** ‘büyük toy kuşu’ < Tü. (Az.) **toytoğli* aa. [< *toy* = *toğ* ‘toy kuşu’ - *li*] (992, 2: 648).

tōyin ‘budist din adamı’ < Tü. (Çağ.) *toyin* aa. < Çin. *dàurén* aa., ayrıca ‘rahip’ (993, 2: 648).

tayāngū ‘kahya (Ar. ḥācib)’ < Tü. (OT.) *tayaṅu* aa. [< *tayan-* ‘dayanmak??’ - *gu*] (994, 2:651).

tīp ‘(savaş düzenindeki bir ordu için) merkez’ < Tü. *tip* aa. (995, 2: 652).

tīt ‘yırtık, yırtık pırtık’ < Tü. (Özb.) *tit-* ‘yırtmak, parça parça etmek’ (996, 2: 654).

Farsçada Türkçe bir fiil kökünün isim gibi kullanılması dikkate değer bir durumdur. Dili az tanımadan kaynaklanan yanlış örneksemelerden biridir.

tīrāk ‘direk’ < Tü. (Çağ.) *tirāk* ~ (Az.) *dirāk* aa. [< *tire-* ‘direk dikmek’ - *k*] (997, 2: 655)

tīrgāk ‘dayanma ayağı, payanda, dayak’ < Tü. (Özb.) *tirgāk* aa. [< *tirgä-* ‘desteklemek, altına destek koymak’ - *k*] (998, 2: 655).

tērgäv ‘soruşturma’ < Tü. (Özb.) *tergäv* ‘soruşturma, araştırma’ [< *tergä-* ‘araştırmak, soruşturmak’ - *v*] (999, 2: 656).

tērim ‘seçkin kadınlar için unvan’ < Tü. (Çağ.) *terim* aa. (1000, 2: 656).

tēšmīšī + *kardan* ‘sorguya çekmek’ < Tü. (Çağ.) *teš-* ‘*sorguya çekmek, (asıl anlamı) birlikte ya da birbiri ile konuşmak’ [< *te-* ‘demek, söylemek’ - *š-* ‘konuşmak’ - *mīš* - *ī* + *kardan*] (1001, 2: 657).

tēšūk ‘delik’ < Tü. (Özb.) *tešūk* aa. [< *teš-* ‘deşmek’ - (*ü*)*k*] (1002, 2: 657).

tuykūn ‘beyaz atmaca’ < Tü. *tuygun* aa. (1003, 2: 657).

tīkīlīnc ‘kalabalık, izdiham’ < Tü. (Özb.) *tikīlinç* aa. [< *tık-* ‘tıkamak’ - (*ı*)*l-* ‘tıkılmak’ - (*ı*)*n* - *ç*] (1004, 2: 658).

tīk ‘dik’ < Tü. (Özb.) *tik* aa. (1005, 2: 658).

tēkīs ‘pürüzsüz, düz’ < Tü. (Özb.) *tekis* aa. (1006, 2: 659).

- tēgīn* ‘ücretsiz’ < Tü. (Özb. diyalaktleri) *tegin* aa. (1007, 2: 660).
- tēlbā, dālī* ‘deli’ < Tü. (Çağ., Özb.) *telbā*, (Az.) *dāli* aa. (1008, 2: 660).
- tēlpāk* ‘şapka’ < Tü. (Özb.) *telpāk* aa. (1009, 2: 662).
- tīlmāqī* ‘sözcü (tercüman)’ < Tü. (Özb.) *tilmaçi, tilmaç, dilmaç* aa. [< *til* ‘dil’ - *maç*] (1010, 2: 662).
- tēmūr* ‘demir’ < Tü. (Çağ.) *temür* aa. (1012, 2: 666).
- tīn* ‘Rus para birimi, demir para’ < Tü. (Özb.) *tiyin* aa. (1013, 2: 667).
- tiyūl* ‘yaşam süreleri boyunca kölelere verilen arazi (babadan oğula geçmez)’ < Tü. (Çağ.) *yatul* aa. (1014, 2: 667).
- tēvā kōzi* ‘bir değerli taş adı, (kelime anlamıyla) deve gözü’ < Tü. (Çağ.) *tevā kōzi* aa. [< *tevā* ‘deve’ + *kōz* ‘göz’ - *i*] (1015, 2: 669).
- cātāg* ‘çadır direğine sabitlenmiş ağaç parçası’ < Tü. (Çağ.) *çatağ* aa. [< *çat-* ‘birleştirmek’ - *ağ*] (1016, 3: 1).
- cāl* ‘dikenli ağaç ya da çalı’ < Tü. *çal* aa. (1018, 3: 2).
- ciziğ* ‘kızartılan ve undan yapılmış bir yemeğin üzerine dökülen koyunun kuyruk yağı’ < Tü. *çiziğ* ‘kuyruk yağı, kızartılmış yağ’ (1020, 3: 2).
- cula? cülā? cila?* ‘yaklaşık olarak Türklerdeki buyruk’a karşılık gelen Macar unvanı’ < Eski Mac. *gyula?*, *gyüle*, *gyila* aa. (1022, 3: 3).
- cung* ‘büyük gemi’ < Mal. *djung* (okunuşu: *d’uŋ*) ‘yelkenli gemi’ (1023, 3: 6).
- cow* ‘dördüncü dereceden şehir’ < Çin. *zōu* (*zēu*) aa. (1024, 2: 7).
- cōrta* ‘kasten’ < Özb. **corta* aa (1026, 3: 8).
- cīg? çīg* ‘gürültü, yaygara’ < ? Tü. *çīg* ‘haykırış’ (1028, 3: 9).
- çāp* ‘hilekarlık’ < Tü. *çap* aa. (1032, 3: 12).
- çāpār* ‘kurye’ < Tü. *çapar* aa. [< *çap-* ‘dört nala koşmak’ - *ar*] (1033, 3: 12).
- çāpāv* ‘baskın, yağma’ < Tü. *çap-* ‘dört nala koşarak baskın yapmak’ [< *çap-* ‘dört nala koşarak baskın yapmak’ - *av*] (1034, 3: 13).

çāphūn ‘(özellikle ganimet elde etme amacıyla yapılan) hızlı, beklenmedik saldırı’ < Tü. (Çağ.) *çapkun* ~ *çapkin* aa. [*çap*- ‘dört nala koşarak baskın yapmak’ - *kun* / *kin*] (1036, 3: 13).

çāpkūnçī ‘hızlı, hafif donanımlı birlik, hızlıca yapılan bir yağmaya katılan kişi, çapulcu’ < Tü. (Çağ.) *çapkunçi* ~ *çapkinçi* ‘hızlıca yapılan bir yağmaya katılan kişi’ [*çap*- ‘dört nala koşarak baskın yapmak’ - *kun* / *kin* - *çi*] (1037, 3: 14).

çāpūk ‘giysi ağı, apışlık; kıyafetteki kama’ < Tü. *çapuk* aa. (1038, 3: 15).

çāpīdan ‘yağma yapmak, yağmalamak’ < Tü. *çap*- aa. [*çap*- ‘yağmalamak’ - *ī* - *dan*] (1039, 3:15).

çātma ‘tüfek’ < Tü. *çatma* ‘silah piramidi’ [*çat*- ‘bir araya getirmek’ - *ma*] (1040, 3: 16).

çāhrūk ‘yağmur kuşu’ < Tü. (Az.) **çahrūk* aa. (1041, 3: 16).

çadir, *çadūr*, *çādar* ‘çadır; kumaş, peçe’ < ? Tü. (Oğz.) *çadir* ‘çadır’ < *çatir* [*çat*- ‘biraraya getirmek’ - (*i*)*r*] (1042, 3: 16).

çārūk ‘kaba deriden yapılmış Türk ayakkabısı türü’ < Tü. *çaruk* aa. (1044, 3: 23).

çāğ ‘zaman; özellikle: bir hükümdarın hükümdarlık dönemi; çift saat’ < Tü. (Çağ.) *çağ* aa. (1045, 3: 25).

Kelime Türkçede bir şeyin kütlesi anlamındayken, zaman anlamına geçmiş sonra da belli bir zaman dilimini anlatan kavramın adı olmuştur.

çağlāmīṣī + *kardan* ‘tahmin etmek’ < Tü. (Çağ.) *çakla*- ~ *çağla*- aa. [*çakla*- ‘tahmin etmek’ - *mīṣ* - *ī* + *kardan*] (1046, 2: 28).

çāk ‘iyi beslenmiş, sağlıklı’ < Tü. *çak* aa. (1047, 3: 29).

çākṣūr ‘hafif kumaştan kadın pantolonu’ < Tü. (Az.) *çakşur*, *çaḥşur*, *çaḥçur* aa. [*çak*- ‘çakmak’ - (*ı*)*ş*- ‘birbirine çakmak’ - (*u*)*r*] (1018, 3: 29).

çāl ‘karışık gri’ < Tü. *çal* aa. (1049, 3: 31).

*çālīçī** ‘saray müzisyeni’ < Tü. (Az.) **çaliçi* aa. [*çal* ‘müzik aleti çalmak’ - *içi*] (1050, 3: 32).

çāliš ‘(türetilmiş erotik anlamlarla) savaş, cenk’ < Tü. (Selç.) *çalış* ‘savaş, cenk’ [< *çal-* ‘vurmak’ - (*i*)*ş*] (1051, 3: 32).

çāliġ ‘yabani’ < Tü. *çalik* aa. (Çağ. *çaliğ*) [*çal-* ‘schwingend schlagen’ - (*i*)*ğ*] (1052, 3: 33).

çānṭa ‘bavul, çanta’ < Tü. (Az., Osm.) *çanta* ‘çanta’ < Rum. *geantă* ‘çanta’ (1053, 3: 33).

çāvuş ‘jandarma, saray bekçisi, kervan lideri’ < Tü. (Selç., Eski Osm.) *çavuş* aa. [< ET. *çabış*] (1055, 3: 35).

çāylāk ‘akbaba?’ < Tü. (Az.) *çaylak* aa. (1058, 3: 43).

çibūk, çubūk ‘nargile’ < Tü. (Eski Osm.) *çibuḵ* aa. [< *çib* ‘düz ve ince dal’ - (*i*)*k*] (1059, 2: 43).

çapāġ ‘bir balık türü, tirsi balığı?’ < Tü. (Az.) *çapak* ‘çamca balığı’ ya da ‘çapak’ (1061, 3: 46).

çapān ‘yıpranmış etek, uzun açık etek’ < ? *çapan* aa. (1062, 3: 47).

çapāvul ‘saldırı, keşif gezisi sonrasında yapılan ani baskın’ < Tü. (Çağ.) *çapavul* aa. [< *çap-* ‘dört nala koşarak baskın yapmak’ - *avul*] (1063, 3: 48).

çapar ~ *çēpār* ‘özellikle kalelerin fethinde kullanılan koruyucu parmaklık’ < Tü. (Çağ.) *çepār* aa. (1064, 3: 50).

çapḵulaş ‘savaşma, dövüş’ < Tü. *çapḵulaş* aa. [< *çap-* ‘baskın yapmak’ - *ḵu* - *la-* ‘vurmak, yumruk atmak, saldırmak’ - *ş*] (1065, 3: 52).

çipinlik ‘cibinlik’ < Tü. (Çağ.) *çipinlik* ~ *çipinlik* aa. [< *çipun* ‘sinek’ - *lik*] (1066, 3: 52).

çatāk ‘karışık, belirsiz, tartışmalı’ < Tü. (Özb.) *çatak* aa. [< **çat* ‘çatmak’ - *aḵ*] (1068, 3: 54).

çatlākūç ‘sakız ağacının meyveleri’ < Tü. *çatlağuş* aa. [< 1069, 3: 54).

çatan ‘apış arası, kasık’ < Özb. *çatan* aa. (1070, 3: 55).

çāçāk ~ *çiçāk* ~ *çīçek* ‘gül türü, çiçek hastalığı’ < Tü. (Az.) *çāçāk* ~ *çiçāk*, (Özb.) *çeçāk* aa. (1073, 3: 57).

çarçī ‘çerçi, ufak tefek şeyler satan tüccar’ < Tü. *çarçi* aa. [< **çer* ‘???’ - *çi*] (1075, 3: 60).

*çarhaçi** ‘öncü birlik, çatışan kimse’ < Tü. (Osm. - Az.) *çarhaçi* aa. [< *çarha* ‘çatışma’ (< Far. *çarha* ‘çark, daire’) - *çi*] (1076, 3: 61).

çirk ‘kir, irin’ < Tü. *çir(i)k* aa. (1077, 3: 63).

çürük ‘çürük’ < Tü. *çürük* aa. [< *çürü-* ‘çürümek’ - *k*] (1078, 3: 64).

çerikçi ‘asker’ < Tü. (Çağ.) *çerikçi* aa. [< *çerik* ‘ordu’ - *çi*] (1080, 3: 70).

çizmā ‘çizme’ < Tü. *çizmā* aa. [< *çiz-* ‘sınır çizmek’ - *me*] (1081, 3: 70).

çağbut ~ *çabğut* ~ *çāpūt* ‘paçavra, çaput’ < Tü. (OT.) *çapğut*, *çağbut* (metatezli), (Osm.) *çaput* aa. (1082, 3: 71).

çigir ‘ırmaktaki suyu kaldıran büyük çark’ < Tü. *çigir* aa. (1083, 3: 72).

çoğal ‘zırh’ < Tü. *çoğal* aa. (1084, 3: 73).

çuğul ‘dalkavuk, düzenbaz’ < Tü. *çuğul*, *cukul* aa. < Moğ. (1085, 3: 73).

çaķāçaķ ‘silah sesi’ < Tü. *çaķaçaķ* aa. (1087, 3: 76).

çaķar çūķūr ‘düz olmayan yol’ < Tü. *çaķar çukur* aa. (1091, 3: 78).

çaķrīm ‘yaklaşık olarak 1.06 km’ye denk gelen ölçü birimi’ < Tü. (Özbek diyalektleri) *çaķrim* aa. [< *ça* ‘tabiat taklidi ses’ - *ķır-* ‘bağırarak, çağırarak’ - (*ı*)*m*] (1092, 3: 78).

çaķşāpāt + āy ‘Moğolcada ve Türkçede yılın 12. ayı’ < Tü. *çaķşapat ay* aa. < Soğd. < Sans. ‘düstur, nizam (< asıl anlamı ‘oruç ayı’) (1093, 3: 78).

çaķalāķ ‘yeni doğmuş bebek’ < Tü. (Özb.) *çaķalāķ* aa. (1094, 3: 79).

çaķaldāķ ‘gece nöbeti tokmağı; oyuncak’ < Tü. (Özb.) *çaķildāķ* ‘gece bekçisinin tokmağı; oyuncak; değirmen çakıldāğı’ [< *çaķilda-* ‘çak sesi çıkarmak’ - *ķ*] (1095, 3: 79).

çaķmāķ ‘çakmak taşı, silahın horozu’ < Tü. *çaķmaķ* ~ *çaķma* aa. [< *çaķ-* ‘hızlıca hareket etmek, çakmak taşını çakmak’ - *maķ*] (1097, 3: 80).

çuķūr ‘derin, çukur, derinlik’ < Tü. (Özb.) *çuķur* aa. (1099, 3: 81).

çäkmän ‘palto’ < Tü. (Az. ?, Çağ. ?) *çäkmän*, *çäpkän* aa. [< *çäk*- ‘çekmek’ - *män*] (1103, 3: 82).

çäkmä ‘büyük çizme’ < Tü. (Az.) *çäkmä* aa. [< *çäk*- ‘çekmek’ - *mä*] (1104, 3: 83).

çäkkä ‘şakak; yan, bir şeylerin yanı’ < Tü. (Özb.) *çäkkä* aa. (1106, 3: 87).

çikkä ‘oyun zarı olan aşığın bir tarafı’ < Tü. (Özb.) *çikkä* aa. (1107, 3: 88).

cigit ‘cigit’ < Tü. (Özb.) *cigit* aa. (1108, 3: 88).

çigil ‘karışık; kafa karıştıran’ < Tü. (Özb.) *çigil* aa. (1109, 3: 88).

çagalak, *çigalak* ‘çilek’ < Tü. (Az.) *çigäläk* aa. (1110, 3: 88).

çolāk ‘sakat, aksak’ < Tü. (Az., Özb.) *çolāk* aa. (1111, 3: 89).

çäläbī ‘çoğunlukla Osmanlılarda saygın insanlar için kullanılan bir unvan’ < Tü. (Osm.) *çäläbi* aa. [< *çäläb* ‘tanrı’ - *ī*] (1112, 3: 89).

çälpäk ‘bitkisel yağda ya da tereyağında kızartılmış çörek’ < Tü. *çälpäk* aa. (1113, 3: 91).

çalçīk (konuşma dilinde) ‘bataklık; çamurlu, bulanık’ < Tü. (Özb.) *çalçīk* ‘bataklık; bulanık, kirli (su)’ (1114, 3: 92).

çilkū ‘av için kullanılan eğitimli şahinlerin tasmaı’ < Tü. (Çağ.) *çilgu* aa. (1115, 3: 92).

çäläk ‘kova’ < Tü. (Özb.) *çeläk* aa. (1116, 3: 92).

çilim ‘nargile’ < ? Tü. *çilim* aa. (1117, 3: 92).

çalmaḵ ‘buruşuk, ezilmiş; özensiz’ < Tü. (Özb.) **çalmaḵ* aa. [< *çal*- ‘vurmak’ - *maḵ*] (1118, 3: 94).

çalmīṣī + kardan ‘vurup kesmek’ < Tü. (Çağ.) *çal*- aa. [< *çal* - *mīṣ* - *ī* + *kardan*] (1119, 3: 94).

çomāk ‘savaş topuzu, gürz’ < Tü. *çomaḵ* aa. (1120, 3: 94).

çumça, *çamça* ‘kaşık, kevgir’ < Tü. *çömçä* aa. (1121, 3: 95).

çimdik ‘çimdik; kıstırmak’ < Tü. *çimdik* aa. [< *çimdi*- ‘çimdiklemek’ - *k*] (1122, 3: 99).

çimdī ‘çimdik’, *çimdī kardan* ‘çimdiklemek’ < Tü. (Özb.) *çimdi-* ‘çimdirmek’; *çimdi* ‘çimdik’ [*çimdi* + *kardan*] (1123, 3: 99).

çaman ‘çimen’ < ? Tü. *çimän* aa. (1124, 3: 99).

çanāk ‘kase, kupa; üzengi’ < Tü. *çanaq* aa. (1125, 3: 101).

çangālāk ‘pamuk bitkisinin içinden pamuğun çıkarıldığı çiçeği’ < Tü. (Özb.) **çangalaq* aa. (1126, 3: 102).

çang ‘toz’ < Tü. (Özb.) *çang* aa. (1127, 3: 103).

çana ‘kayak, kar ayakkabısı; kızak’ < Tü. (Çağ., Özb.) *çana* aa. (1129, 3: 105).

çōtūr ‘çiçek bozuğu yüzlü’ < Tü. (Özb.) *çotur* aa. (1131, 3: 110).

çōrāk ‘çörek’ < Tü. (Az.) *çöräk* aa. (1135, 3: 116).

çōra ‘saray adamı, saray hizmetçisi, saray uşağı’ < Tü. *çora* aa. [< Çağ. *çāvrā* ‘yakında duran, ayrıcalıklı’] (1136, 3: 117).

çōrī ‘erkek evlat ve kız evlat, erkek ve kadın köle’ < Tü. (Çağ., Özb.) *çori* aa. (1137, 3: 118).

çōğ ‘kor, kömür koru’ < Tü. (Özb.) *çoğ* aa. (1138, 3: 118).

çōkķī ‘dağın tepesi, dağ zirvesi; yamaca çıkmak’ < Tü. (Özb.) *çokķi* ‘dağ zirvesi’ < Moğ. (1139, 3: 119).

çūk ‘penis’ < Tü. (Az.) *çük* aa. (1140, 3: 119).

çōk ‘diz çökme (hükümdara sayhı göstermek amacıyla); diz; develerin diz çökmesi’ < Tü. (Çağ.) *çök* ‘diz çökme’ (1141, 3: 120).

çōkīdan ‘inmek, çökmek, oturmak’ < Tü. (Özb.) *çök-* ‘dizleri üzerine çökmek’ [< *çök* - *ī* - *dan*] (1144, 3: 121).

çōl ‘çöl’ < Tü. *çöl* aa. (1145, 3: 122).

çūmçūk ‘serçe’ < Tü. (Özb.) *çumçuk* aa. (1146, 3: 123).

çōyan ‘dökme demir’ < Tü. (Özb.) *çoyan* aa. < OT. *çoğin* ‘bronz, bakır’ < ? Far. *çawdan* ‘metal döküm’ (1149, 3: 124).

çīpķān ‘çıban’ < Tü. (Özb.) *çipķan* aa. (1151, 3: 127).

*çî*tāğ* ‘partizan, çeteci, (aşağılayıcı bir söyleyiş ile) düşman taraftarı’ < Tü. (Osm.) *çîtağ* aa. (1154, 3: 129).

çīğ ‘çit, parmaklık; perde’ < Tü. (Çağ.) *çig* ~ *çik* aa. (1155, 3: 130).

çēn ‘ölçü, boyut’ < Tü. (Özb.) *çen* aa. (1157, 3: 131).

çīnakçī ‘(pamuk, meyve) toplayıcı’ < Tü. (Özb.) *çinākçi* aa. [< *çinak* (< Far. *çīdan* ‘toplamak’) - *çī*] (1158, 3: 132).

hātūn ‘hanın kadını, sonraları: soylu kadın, hatta (basitçe) kadın’ < Tü. (ET., OT.) *hātun* [< *katun*] aa. (1159, 3: 132).

hākān ‘büyük han, kayzer’ < Tü. (ET., OT.) *hağan* aa. (1160, 3: 141).

hān ‘han, kral, sonradan yaklaşık olarak: kont’ < Tü. (ET., OT.) *han* (tam olarak *hān*) ‘hükümdar’ (1161, 3: 141).

hānlar hānī ‘hanlar hanı = Safaviler zamanında asillik unvanı olan hanların mensup olduğu en yüksek derece (yaklaşık olarak *bāglār bāgi*’ne karşılık gelen)’ < Tü. (Az.) *hanlar hanī* ‘hanlar hanı’ [< *han* - *lar* + *han* - *i*] (1162, 3: 180).

hānum ‘asıl olarak: prenses, hanın kadını, aynı zamanda hükümdarın kadını (yaklaşık olarak *begüm*); daha sonraları: kadın, bayan (tam olarak saygı hitabı)’ < Tü. (Eski Osm.) *hanum*, (Çağ.) *hanım* aa. (1163, 3: 180).

hūrcīnlū ‘levazımcı’ < Tü. (Osm., Az.) *hūrcīnlu* aa. [< *hūrcīn* (< ?) ‘çanta, heybe’ - *lu*] (1165, 3: 184).

hoşdāş ‘aynı hizmeti yapanlar’; *hvāca-tāş* ‘aynı hizmeti yapanlar; bir ailenin hocası, hocası aynı olanlar, okul arkadaşı’ < Tü. *hvāca-taş* ~ *hvāca-daş* aa. [< *hvāca* ‘hoca’ + *daş* / *taş*] (1166, 3: 184).

hişm ‘arkadaş, akraba, sahip’ < ? Tü. *hişim* ‘akraba’ < ? (1167, 3: 185).

haftān ‘kaftan’ < Tü. **kaftan* aa. [< *kap* = *ton* ‘elbise’ (kelime anlamı ‘çuval elbisi’)] (1168, 3: 185).

dābarziyan ‘büyük ahşap duvar, çeper’ < ? Çin. *dā banqīān* aa. (1170, 3: 190).

dādā ‘latince’, ‘kadın hizmetkar, gençliğinden beri birine hizmet eden yaşlı biri, hizmetçi’ < ? Tü. *dada* ‘latince’, aa. (1171, 3: 190).

dādāş ‘erkek kardeş’ < Tü. *dadaş* aa. (1172, 3: 191).

dāş ‘yoldaş, arkadaş’ < Tü. (Az.) *daş*, (Çağ.) *taş* aa. (1173, 3: 191).

dānuşuk ‘görüşme’ < Tü. (Selç.) *danuşuk* aa. [< *tanı-* ‘tanışmak’ - *ş* - (*u*)*k*] (1175, 3: 195).

dāy ‘dayı’ < Tü. (Osm., Az.) *dayi*, (Çağ., Özb.) *tağa* ~ *tagay* aa. (< 1176, 3: 196).

dāy ōn ‘büyük hükümdar’ < Çin. *dài-wáng* aa. (1177, 3: 197).

dāy liyaw ‘Kidan hanedanlığı; Yünnan (Çin’de bir vilayet)’ < Çin. *dài- liáu, dài-lí* (*guó*) aa. (1178, 3: 197).

daraca ‘özellikle küçük, hızlı ve manevra yapabilen Osmanlı gemisi’ < Osm. **daraca* aa. (1180, 3: 198).

durnā ‘turna’ < Tü. (Az.) *durna*, (Özb.) *turna* aa. (1181, 3: 199).

dīrnāk ‘tırnak’ < Tü. (Eski Osm., Az.) *dīrnaq* aa. (1182, 3: 200).

dustāk ‘hapsedilmiş, zincire vurulmuş’ < Tü. (Az.) *dustaq* aa. [< *dut-* ‘tutmak’ - *saq*] (1183, 3: 200).

dügmā ‘düğme’ < Tü. (Eski Osm.) *dügmā*, (Özb.) *tügmā* aa. [< *tüg-* ‘düğüm yapmak’ - (*ü*)*m*] (1187, 3: 202).

dolma ‘dolma yemeği, bitki sarması (lahana sarması)’ < Tü. (Az., Osm.) *dolma* aa. [< *dol-* ‘dolmak’ - *ma*] (1188, 3: 203).

dālicā ‘kerkeniz’ < Tü. (Az.) *dālicā* aa. [< *dāli* ‘deli’ - *cā*] (1189, 3: 204).

dāngīz ‘deniz’ < Tü. (Osm.) *dāngiz* ‘büyük göl, deniz’ (1192, 3: 205).

dū ‘ikinci dereceden şehir’ < Çin. *dū* ‘başkent, büyük şehir’ (1193, 3: 207).

dūş ‘düş’ < Tü. (Az.) *düş* aa. (1196, 3: 211).

düşlik ‘kraliyet merkezini ziyaret edenlerden alınan vergi (özellikle bir yatırımcının girişi sırasında alınan)’ < Tü. (Eski Osm.) **düşlik* aa. (1197, 3: 211).

dōnūk ‘kaçak, isyankar’ < Tü. (Az.) *dōnūk* aa. [< *dōn-* ‘dönmek’ - (*ü*)*k*] (1198, 3: 214).

dīlānçī ‘dilenci’ < Tü. (Az.) *dilānçi* aa. [< *dile-* ‘dilemek, dilenmek’ - *n-* ‘dilenmek’ - *ici*] (1199, 3: 215).

zōçīng ‘Çin hiyerarşisinde 5. dereceden memur’ < Çin. *zōçéng* aa. (1201, 3: 215).

žūšītā’ī ‘Moğollar zamanının Çin krallığında bir büro’ < *yūšītái* aa. (1202, 3: 216).

sāçik ~ *sāçuk* ‘düğün hediyesi olarak saçılan madeni paralar’ < Tü. (Çağ.) *saçik* ~ *saçuk* aa. [< *saç-* ‘saçmak’ - *(u)k*] (1203, 3: 216).

sāçma ‘saçma, şarapnel’ < Tü. *saçma* aa. (1204, 3: 217).

sāhlaw ‘garnizon; savunma vergisi’ < Tü. (Çağ.) *saḥlaw* aa. [< *sak* ‘uyanık, dikkatlilik’ - *la-* ‘korumak, gözetmek, sakla’ - *w* (< *gu*)] (1205, 3: 218).

sārinc ‘sarnıç’ < Tü. (Çağ.) *sarniç*, (Osm., Az.) *sarnic* aa. (1206, 3: 219).

sārū-ašlānī ‘askeri bir iltifat, aşağı yukarı sarı bir aslanın (savaşçılık) özelliği anlamına gelir.’ < Tü. (Eski Osm.) *saru aslan* ‘sarı aslan, bu övgüyü taşıyan kişi’ [< *saru* + *aslan* - *ī*] (1207, 3:220).

*sārūkçi** ‘sarık sarıcısı, sarayın sarık muhafızı’ < Tü. (Az.) *sarukçi* aa. [< *sar-* ‘sarmak’ - *(u)k* ‘sarık’ - *çi*] (1208, 3: 221).

sāgar ‘kupa, kadeh’ < Tü. (OT.) *sağir* aa. (1210, 3: 222).

sāgarçī ‘saki’ < Tü. (Az.) *sağırçi* aa. [< *sağir* ‘şarap konulan bardak’ - *çi*] (1211, 3: 222).

sāgrī ‘atların ve diğer hayvanların sağırsı; sahtiyan’ < Tü. (Çağ.) *sağri* aa. (1212, 3: 222).

sāgū ‘yuvarlak şekilli küçük ahşap kap (az miktardaki tahıl, un gibi gıdaları saklamak ve başka kaplara aktarmak için kullanılan araç)’ < Tü. (Özb.) *sağu* aa. (1213, 3: 225).

sāgūn ‘Orta Türkçe dönemine ait bir unvan’ < OT. *sağun* aa. (1214, 3: 225).

sākdūş ‘sağdıç (damatın sağ yanıyla ilgili olarak), arkadaş, dost’ < Tü. (Erken Az.) *sağduş* aa. [< *sağ* ‘sağ’ + *duş* ‘yan, karşı, arkadaş’] (1216, 3: 227).

*sākī*ş* ‘hesaplaşma (ahiret gününde)’ < Tü. (OT.) *sakiş* aa. [< *sa-* ‘saymak’ - *k-* ‘saymak’ - *(i)ş*] (1217, 3: 228).

sāl ‘sal’ < Tü. (Çağ.) *sal* aa. (1218, 3: 229).

sān ‘sayı, saymak; ordunun askerlik yoklaması, geçit resmi’ < Tü. (Çağ.) *san* aa. [< *sa-* ‘saymak’ - *n*] (1219, 3: 231).

sānsīz ‘sayısız (Timur’un orduları bağlamında kullanılır.)’ < Tü. (Çağ.) *sansiz* ‘sayısız’ [< *sa-* ‘saymak’ - *n* ‘sayı’ - *siz*] (1220, 3: 233).

sāngūn ‘bir prens ünvanı’ < Çin. *siāngūn* aa. (1221, 3: 234).

sāvliḳ ‘koyun’ < Tü. (Özb.) *savliḳ* aa. (1223, 3: 235).

sāy ‘dere; su yatağı, kurumuş su yatağı’ < Tü. (Özb.) *say* aa. (1224, 3: 235).

subāy ‘hafif ve hızlı atlı (bagajı olmayan)’ < ? Tü. *subay* aa. < Moğ. (1225, 3: 236).

saçāḳ ‘havlu, peçete, yemekten sonra el silmek için havlu; püskül’ < Tü. (Özb.) *saçaḳ* aa. (1229, 3: 238).

sir ‘sır, mine’ < Tü. (Çağ.) *sir*, (Osm., Az.) *sīr* aa. < Çin. **cir* (1230, 3: 238).

sorāḡ ‘soruşturma’ < Tü. (Çağ.) *soraḡ* aa. [< *sor-* / *sora-* ‘sormak’ - *aḡ* / *ḡ*] (1231, : 239).

sorāḡūḳ ‘kadın baş örtüsü’ < ? Tü. *saraḡūḳ*, *sorḡūḳ* aa. (1232, 3: 242).

sīrtiḳ ‘arsız, pervasız, utanmaz’ < Tü. (Az.) *sīrtiḳ* aa. [< Tü. *sırt-* ‘dişlerini göstererek gülmek’ - (*ı*)*ḳ*] (1233, 3: 243).

**sārçā* ‘serçe’ < Tü. (Az.) *sārçā* aa. (1234, 3: 243).

sorḡū ‘sorgulama, suçun araştırılması’ < Tü. *sorḡu* aa. [< *sor-* ‘sormak, sorgulamak’ - *ḡu*] (1235, 3: 244).

sarḡūt ‘yiyecek ve içecek artıkları (Bazen devlet ziyafetlerinde gençlere özel bir lütuf olarak sunulur.)’ < Tü. (Çağ.) *sarḡut* aa. (1236, 3: 245).

sirka ‘sirke’ < ? Tü. *sirkā* aa. (1237, 3: 246).

sarimsāḳ ‘sarımsak’ < Tü. (Özb.) *sarimsaḳ* aa. (1238, 3: 247).

sorma ‘buğdaydan yapılan bir tür bira’ < Tü. (Çağ.) *sorma* aa. (1241, 3: 249).

*sürmä*⁸ ‘antimon, kolonyum (göz bakımı için)’ < Tü. *sürmä* aa. (1242, 3: 250).

sürük ‘sürü’ < Tü. (Özb.) *sürük* aa. [< *sür-* ‘sürmek’ - (*ü*)*k* (< - *üg*)] (1244, 3: 251).

sazāvul ‘vergi toplayıcı, toprak memuru, aylık gelir toplayıcı’ < ? Tü. *sazāvul* aa. [< Tü. *saza* ‘uygun, yakın, karşılık verme, ceza’ (< Far. *sazā* ‘değer, layık, ceza’) - *vul* (Moğ. ek)] (1245, 3: 252).

sizgā ‘sizi, size’ < Tü. (Çağ.) *sizgā* aa. [< *siz* - *gā*] (1246, 3: 252).

sagrāk ‘kupa’ < Tü. *sagrāk* aa. (1247, 3: 252).

sakiz ‘sakız’ ‘tatlı kokulu reçine, sakız; terpentin’ < Tü. (Az.) *sak(k)iz* aa. (1249, 3: 255).

soktū ~ *soktūy* ‘bir tür salam’ < Tü. (Çağ.) *soktu* aa. [< *sok* - ‘vurmak, hayvan kesmek’ - *tu*] (1250, 3: 256).

sikīnāk ‘müstahkem sığınak yeri’ < Tü. (Az.) *sigīnāk* aa. [< *siğ-* ‘sıgmak’ - (*ı*)*n-* ‘sığınmak’ - *ak*] (1251, 3: 257).

? *saķanķūr* ‘büyük Mısır kertenkelesi’ < Osm. *saķanķur* aa. (1252, 3: 258).

sakīç ‘ardıç ağacının reçinesiyle, süt karışımından hazırlanan çiğnenecek karışım’ < Tü. (Özb.) *sakīç* aa. (1254, 3: 259).

sākkiz ‘sekiz’ < Tü. (Az.) *sākkiz* aa. (1254, 3: 259).

*sākkiz-yuldi*z* ‘mistik gezegenler; kelimenin anlamıyla: sekiz yıldız’ < Tü. (Az.) *sākkiz yulduz* aa. [< *sākkiz* ‘sekiz’ + *yulduz* ‘yıldız’] (1255, 3: 260).

süksük ‘bir ağaç türü, muhtemelen dağdağan (süksük)’ < ? Tü. *süksük* aa. (1256, 3: 261).

süksük ‘hızlı koşan at’ < ? Tü. *süksük* aa. (1257, 3: 261).

sākū ‘tezgah, platform’ < Tü. (Az.) *sākū* aa. [< *sāk-* ‘sekmek’ - *ū*] (1258, 3: 262).

siltāv + *dādan*, *kardan* ‘dizgini çekmek, bir şey işaret ederek birini hafifçe çekmek’ < Tü. (Özb.) *siltāv* aa. [< *siltā-* ‘hareket etmek, sallamak, işaret etmek, bir şeyi göstermek’ - *v* + *dādan* / *kardan*] (1259, 3: 264).

⁸ *Surma kaşidan* ‘sürme çekmek’ anlamıyla Türkçede bir anlam kopyalaması olarak *çekmek* fiili ile de kullanılmaktadır.

salçī ‘salcı’ < Tü. (Özb.) *salçi* aa. [< *sal* ‘sal’ - *çi*] (1260, 3: 264).

sulṭānum ‘Safevîler zamanında sultân unvanı taşıyan bir kadın’ < Tü. (Eski Az.) *sulṭānum* aa. [< Ar. - Far. *sulṭān* - (*u*)m (<< *eme* ‘kadın’ - *si*)] (1261, 3: 264).

silik ‘yumuşatma, yumuşama’ < Tü. (Özb.) *silik* ‘yumuşama, pürüzsüz, düz’ [< *sil-* ‘ovalamak, ovarak aşındırmak, temizlemek, aşındırmak’ - (*i*)k] (1262, 3: 265).

salkū ‘sıkı değil, zayıf bir şekilde’ < Tü. (Özb.) *salku* ‘gevşekçe’ [< *sal-* ‘bırakmak, koymak’ - *ku*] (1263, 3: 265).

salma ‘ağır, ağırlık; infaz esnasında kullanılan bir tür urgan’ < Tü. (Özb.) *salma* aa. (1264, 3: 266).

sän ‘sen’ < Tü. (Az.) *sän* aa. (1266, 3: 267).

sanāç ‘hayvan derisinden yapılan çanta, şarap tulumu; deri çanta’ < Tü. (Özb.) *sanaç* aa. (1267, 3: 267).

sancāk ‘toplu iğne, firkete’ < Tü. (Az.) *sancaḳ* aa. [< *sanç-* ‘delmek’ - *aḳ*] (1268, 3: 268).

sancāk ‘alan sembolü, sancak; (yabancı kelime olarak) idari bölge’ < Tü. (Az., Osm.) *sancaḳ* aa. [< *sanç-* ‘delmek’ - *aḳ*] (1269, 3: 268).

sancāk ‘kemer, kuşak’ < ? Tü. [< ? *sanç-* ‘delmek’ - *aḳ*] (1270, 3: 271).

suncūk ‘fıstığın, cevizin ve bademin çekirdeğinden kalın bir ip geçirilir. Koruk suyuna batırılır ve kaliteli bir una batırılır. Bu reçel kıvamındaki karışıma mum şekli verilir ve parçalara ayrılır. Bunun Türkçedeki adı *suncūktur* ve râhat lokumun bir çeşididir.’ < Tü. *sucuk* ‘sucuk’ (1271, 3: 271).

çāylāk ‘akbaba?’ < Tü. (Az.) *çaylak* aa. (1058, 3: 43).

sängün ‘general’ < Çin. aa. (1274, 3: 278).

sīnōr ‘sınır’ < Tü. (Osm.) *sīnor* ~ *sīnir* aa. < Yun. *sīnoron* (1276, 3: 280).

sū ‘su’ < Tü. *su* aa. (1278, 3: 281).

*sū bāṣī** ~ *sū bāṣī** ‘ordu lideri, emektar generallerin unvanı’ < Tü. *su (sü) başi* aa. [< *su (sü)* ‘ordu’ + *baş - i*] (1279, 3: 282).

sūçī ‘saki’ (kelime anlamı yaklaşık olarak ‘su taşıyıcı’) < Tü. (Çağ.) *suçi* aa. [< *su* ‘su’ - *çi*] (1280, 3: 285).

sūçī ‘şarap’ < Tü. (Çağ.) *suçi* aa. (1281, 3: 285).

sūr ‘gri, kül rengi (at rengi)’ < Tü. *sur* aa. (1282, 3: 287).

sūrtmā ‘kızağı, kızak’ < Tü. (Az.?) **sürtmā* aa. [< *sür*- ‘sürmek’ - *t*- ‘sürtmek’ - *mā*] (1284, 3: 287).

sūrūçī ‘arabacı’ < Tü. (Az.?) **sürüçi* aa. [< *sür*- ‘sürmek’ - *üçi* (< ET. -(ü)gçi)] (1285, 3: 288).

sūrgūç ‘mühür mumu’ < Tü. (Özb.) *surğuç* aa. (1286, 3: 288).

sōrgūn ‘söğüt’ < ? Tü. *sorgun* aa. (1287, 3: 289).

sawrūgā ‘mersinbalığı’ < Rus. *sevrjuga* aa. < Tü. **sövrük* aa. < **sibrik* aa. (1289, 3: 291).

sōzindīn ‘emre göre (kelime anlamıyla: ‘söz’)' < Tü. (Çağ.) *sözindin* ‘sözünden, sözüne göre’ [< *söz* ‘söz’ - *ü* - *n* - *din*] (1290, 3: 291).

sōzūm ‘sözüm (= emrim)’ < Tü. (Çağ.) *sözüm* aa. [< *söz* - (ü)m] (1291, 3: 292).

sōzūmīz ‘sözümüz (= emrimiz)’ < Tü. (Çağ.) *sözümüz* aa. [< *söz* - (ü)miz] (1292, 3: 292).

sōzī ‘onun sözü’ < Tü. (Çağ.) *sözi* aa. [< *söz* - *i*] (1293, 3: 296).

sawsar ‘sansar’ < ? Tü. *sawsar* aa. (1294, 3: 297).

savgān + *kardan* ‘bir yarış (at yarışı) için antrenman yapmak’ < Tü. **savgan* aa. [< *sav*- ‘geçip gitmek’ - *gan* + *kardan*] (1295, 3: 298).

soqmān? ‘?çizme’ < Tü. *soqman* aa. [< *soq*- ‘sokmak’ - *man*] (1297, 3: 298).

sōkūm ‘besili, tombul’ < Tü. (Özb.) *soqum* aa. [< *soq*- ‘vurmak, hayvan kesmek’ - (u)m] (1298, 3: 300).

sōk ‘kabuğu temizlenmiş darı’ < ? Tü. *sök* aa. < Çin. ? (1299, 3: 301).

?*sōkülmā* ‘kılıç türü’ < Tü. (Az.) ? **sökülmā* aa. [< ? *sok*- ‘vurmak, kesmek’ - (u)l- ‘dövülmek, kesilmek’ - *ma*] (1300, 3: 301).

sāwgülī ‘sevgili’ < Tü. (Eski Az.) * *sāvgülü* aa. [< *sāv-* ‘sevmek’ - *gü* ‘sevgi’ - *li*] (1301, 3: 302).

sōl ‘sol’ < Tü. *sol* aa. (1302, 3: 302).

sōldūş ‘damadın sağdıcı (sol taraftaki)’ < Tü. (Erken Az.) **solduş* aa. [< *sol* ‘sol’ + *duş* ‘yan, karşı, arkadaş’] (1303, 3: 304).

sūluḵ ‘vazo; su deposu; su torbası’ < Tü. *suluḵ* aa. [< *su* ‘su’ - *luḵ*] (1304, 3: 304).

sūlūḵ ‘gem, dizginin ağız kısmı’ < Tü. (Özb.) *suluḵ* aa. [< *su* ‘su’ - *luḵ*] (1306, 3: 305).

sōm ‘ruble’ < Tü. (Özb.) *som* aa. (1307, 3: 305).

sūn ‘köy’ < Çin. *cūn* aa. (1308, 3: 306).

sayāk ‘serseri, tembel’ < Tü. (Özb.) *sayaḵ* aa. [< *saya-* ‘yıkma, bozma’ - *ḵ*] (1309, 3: 306).

sīḡḡān ‘fare; Türklerde ve Moğollarda zodyak döngüsüne göre 1. yıl’ < Tü. (Har.) *siḡḡan* aa. [< *siḡ-* ‘sıçmak’ - *ḡan*] (1310, 3: 307).

sīrāk ‘nadir (bitkiler hakkında)’ < Tü. (Özb.) *siyrek* aa. (1311, 3: 308).

*sī*rum* ‘sırım’ < Tü. (Selç.) *sīrim* aa. [< *sīdir-* ‘koparmak, çıkarmak, sıyırmak’ - *īm*] (1312, 3: 309).

sīrūḡ ‘çadır direği’ < Tü. (Çağ.) *sīruḡ* aa. (1313, 3: 309).

sīk ‘erkeklik organı; eyleminin emir formu’ < Tü. *sik*, *sik!* aa. (1314, 3: 312).

sēksinḡ ‘sekizinci’ + *āy* ‘sekizinci ay’ < Tü. (Har.) **seksinḡ* ‘sekizinci’ [< *sekiz* - *(i)nḡ* + *ay*] (1315, 3: 313).

sēkīn ‘dikkatli, sessiz, yavaş, sakin’ < Tü. (Özb.) *sekin* aa. < Ar. (1316, 3: 131).

sīm ‘bir hacim ölçüsü’ < ? Çin. *shī* aa. (1317, 3: 313).

sēvān (*ṣāhī* *sēvān* konteksinde) ‘hükümdar muhafızlarından oluşan ordu türü’, (kelime manasıyla) ‘şahi seven’ < Tü. (Eski Az.) *ṣāhī sevān* aa. [< *ṣāh* ‘padişah’ - *i* + *sev-* ‘sevmek’ - *ān*] (1319, 3: 315).

ṣātū ‘rehberlik eden, yöneten kimse, araba oku’ < ? Tü. *ṣatu* aa. < ? (1320, 3: 316).

şāwgām ‘Karahitaylarda bir memur unvanı’ < Çin. **şaugām* ‘genç denetçi’ (1322, 3: 318).

şapātī, *şappātī* ~ *çapāt*, *çappāt* ‘tokat, şaplak’ < Tü. (Özb.) *şapati* aa. (1324, 3: 319).

şaplāk ‘şaklayan vuruş ve tokat’ < Tü. (Osm.) *şaplaḳ*, (Çağ., Özb.) *şapalaḳ* aa. [< *şap* - (a)laḳ] (1325, 3: 319).

şihna ‘vali’ < Ar. *şihna* aa. (1326, 3: 320).

şad ‘Türklerde bir unvan (krallıktaki dördüncü en yüksek unvan)’ < Tü. (ET.) *şad* aa. < ? (1327, 3: 321).

şışliḳ ‘kebab’ < Tü. (Erken Az.) **şışliḳ* aa. [< *şış* ‘şiş’ - *liḳ*] (1328, 3: 324).

şūn + *āy* ‘13. (artık) ay’ < Tü. *şūn* aa. < Çin. *rùn* (žùn) (1331, 3: 327).

şīşāk ‘iki yıllık kuzu’ < Tü. *şīşāk* aa. [< *şış*- ‘şişmek’ - *āk*] (1332, 3: 328).

şīša ‘şişe’ < ? Tü. *şīšä* ‘cam şişe’ [*şış*- ‘şişmek’ - *e* ‘şişe’] (1333, 3: 328).

şayḳa ‘bir çeşit bot veya gemi’ < *şayḳa* aa. < ? Balkan dilleri (1334, 3: 330).

şāḡ ‘sağ’ < Tü. (Eski Osm.) *saḡ* aa. (1336, 3: 334).

şamān ‘saman’ < Tü. *saman* aa. (1337, 3: 335).

şūnturāc ‘atın toynaklarını kesmek için kullanılan bir nalbant aleti’ < Tü. (Osm.) *sunturaḳ* aa. < Far. *sum-tarāš* aa. (1338, 3: 336).

şōng ‘el koyma, bir vasalın mallarının toplatılması, vasal’ < Tü. (Az.) *soḡ* aa. (1339, 3: 336).

tapānça ‘tokat; tabanca’ < Tü. (Az.) *tapança* aa. [< *tapan* ‘taban’ - *ça*] (1342, 3: 339).

Kelimenin Türkçe içinde tabanca anlamı kazanmasının ‘taban’ > ‘ayak tabanını yere vurma’ > ‘birine vurma’ > ‘birini vurma’ anlam geçişiyle olduğu kaydedilmiştir.

tarlān ‘kırmızı çaylak’ < Tü. *tarlan* aa. (1343, 3: 341).

tuḡrā ‘monogram, hükümdarın parmak basarak attığı imza; bir tür yazı; evrak numarası’ < Tü. (Selç.) *tuḡra* aa. (1344, 3: 342).

toḡril ‘bir şahin türü’ < Tü. (OT., Az.) *toḡril*, (Çağ.) *toḡril* aa. (1345, 3: 346).

tul ‘dul’ < Tü. *tul* ‘dul’ (1347, 3: 349).

tōpuz ‘(demirden) topuz, gürz’ < Tü. (Az.) *toppuz* aa. < ? Ar. *dabbūs* aa. (1348, 3: 349).

tūtū ‘rehin’ < Tü. (Az.) *tutu* aa. [< *tut-* ‘tutmak’ - *u* (< -(*u*)ğ)] (1349, 3: 350).

*tavşancî***l* ‘siyah kartal’ < Tü. (Selç, Eski Osm.) *tavşancil* aa. [< *tavşan* - *cil*] (1350, 3: 350).

tōgān ‘av şahini türü’ < Tü. (Selç. veya Osm.) *toğan* aa. (1351, 3: 351).

tōy ‘şenlik, devlet ziyafeti’ < Tü. (Çağ.) *toy* aa. (1352, 3: 352).

oḳār ‘balıkçıl’ < Tü. *oḳar* aa. (1353, 3: 355).

ḡāzī ~ *ḡazī* ‘bir tür sosıs’ < Tü. *ḡazī* aa. (1356, 3: 359).

ḡazalāḡ ‘tarlakuşu’ < Tü. *ḡazalaḡ* aa. (1359, 3: 361).

ḡaltāk ‘fişeklik’ < Tü. (Az.) **ḡaltaḡ* aa. < Far. (1360, 3: 361).

ḡōṣ ‘çift; yedek at; paarweiser Umtrunk; bir çift öküz’ < Tü. *ḡoṣ* aa. (1361, 3: 362).

fū ‘Çin krallığında üçüncü sınıf şehir’ < Çin. *fū* aa. (1362, 3: 365).

fūmā ‘Çin kayzerinin damadı’ < Çin. *fūmā* aa. (1363, 3: 365).

kāb ‘çanak, kap’ < Tü. (Az.) *kab* aa. < ET. *kāp* aa. (aslında ‘tulum’ ya da ‘ağaç kabuğu’) (1364, 3: 366).

kābuḡ ‘idam yeri, idam ederken kafanın üzerine konulduğu tahta’ < Tü. (Az. veya Çağ.) **kabuḡ* aa. [< *kab* ‘kap, ağaç kabuğu’ - (*u*)ḡ] (1365, 3: 368).

Bu kelimenin ‘ağaç kabuğu’ anlamından ‘sehpa’, daha sonrada ‘idam sehpası’ anlamı kazanmış olabileceği kaydedilmiştir.

? *kāblima* ‘çorba kasesi’ < Tü. (Az.) *kaplama* aa. [< *kap* ‘kap’ - *la-* ‘örtmek, kaplamak’ - *ma*] (1366, 3: 369).

kāpāk ‘yırtıcı kuşların tüyleri’ < Tü. (Az.) *kapak* aa. [< *kap-* ‘örtmek, kapamak’ - *ak*] (1367, 3: 369).

kāpū ‘kapı’ < Tü. (Osm.) *kapu* aa. [< OT. *kapuḡ* (< *kap-* ‘örtmek, kapamak’ - (*u*)ḡ)] (1368, 3: 370).

*ķāpūķi** ‘kapıcı, kapı bekçisi’ < Tü. (Az.) *ķapuķi* aa. [< *ķapu* ‘kapı’ (< OT. *ķapuġ* (< *ķap-* ‘örtmek, kapamak’ - (*u*)ġ)) - *ķi*] (1369, 3: 371).

ķāpūķilik ‘kapı bekçiliġi’ < Tü. (Çaġ.) *ķapuķilik* aa. [< *ķapu* ‘kapı’ - *ķi* - *lik*] (1370, 3: 372).

ķāpūdān ‘amiral’ < Tü. (Osm.) *ķapudan* aa. < İtal. *capitano* ‘kaptan, bir filonun komutanı, şef, önder’ (1371, 3: 372).

ķāpīdan ‘tutmak, kapmak’ < Tü. *ķap-* aa. [< *ķap-* ‘kapmak’ - *ī* - *dān*] (1372, 3: 373).

ķātīķ ‘ekşimiş süt, her çeşit katık’ < Tü. (Az.) *ķatiķ* aa. [< *ķat-* ‘katmak, eklemek’ - (*i*)ķ] (1373, 3: 374).

ķātiliş ‘iki akıntının karşılaşması’ < Tü. (Çaġ.) *ķatiliş* aa. [< *ķat-* ‘katmak, eklemek’ - (*i*)l- ‘birlikte akmak’ - (*i*)ş] (1374, 3: 375).

ķātma ‘büyük iplik’ < Tü. (Az.) *ķatma* aa. [< *ķat-* ‘sert, sıkı olmak, bağlamak’ - *ma*] (1375, 3: 376).

ķātī ‘karışık’ < Tü. *ķati* aa. [< *ķat-* ‘eklemek, karıştırmak’ - *ī*] (1377, 3: 376).

ķāķāķ ‘kaçakçılık, kaçak mallar’ < Tü. (Az.) *ķāķāķ* ‘kaçak mal’ [< *ķāķ-* ‘kaçmak’ - *āķ*] (1378, 3: 376).

*ķāķāķķi** ‘kaçakçı’ < Tü. *ķāķāķķi* aa. [< *ķāķ-* ‘kaçmak’ - *āķ* ‘kaçak mal’ - *ķi*] (1379, 3: 377).

ķāķķūnķi ‘mülteci, asker kaçacağı, düşman tarafına geçen asker kaçacağı’ < Tü. (Çaġ.) *ķāķķūnķi* aa. [< *ķāķ-* ‘kaçmak’ - *ķūn* ‘kaçma’ - *ķi*] (1380, 3: 377).

ķādīr ~ *kayīr*⁹ ‘güçlü, sert; çoġunlukla Türk yöneticilerin unvanı olarak kullanılır.’ < Tü. (OT.) *ķādīr*, Kıpç. *ķayīr* aa. (1381, 3: 378).

*ķārīşmi**ş ‘düzensiz, karışık, türlü türlü’ < Tü. (Az.) *ķārīşmiş* aa. [*ķārīş-* ‘karışmak’ - *miş*] (1385, 3: 383).

ķārga ‘karga’ < Tü. *ķārga* aa. (1386, 3: 384).

⁹ Doerfer, kelimenin Eski Türk yazıtlarında da *ķādīr* ‘sarp, güçlü, müthiş, şiddetli’ anlamlarıyla belgeli olması gerekçesiyle bu kelimenin Arapça kökenli olamayacağını belirterek bu kelimeyi Türkçe olarak açıklar.

ķārlik ‘buzluk (kelime anlamıyla ‘karlık’) < Tü. (Az.) *ķarlik* aa. [< *ķar* ‘kar’ - *lik*] (1387, 3: 385).

ķārlūk ‘karda yaşayan ve kar insanı olarak açıklanan kabile adı’ < Tü. *ķarluk* ‘kabile adı’ [< Tü. *ķar* ‘kar’ - *luk*] (1388, 3: 385).

ķāz ‘kaz’ < Tü. *ķāz* aa. (1389, 3: 385).

ķāzġān ~ *ġazġan* ~ *ķāzġān* ~ *ķazān* ‘kazan; savaş topu tipi, havan’ < Tü. (Çağ.) *ķazan* ~ *ķazġan* aa. (1390, 3: 387).

ķāş ‘kaş; sığırlar için ağıl; eğer kaşı’ < Tü. *ķaş* ‘kaş; sur; eğer kaşı’ (1391, 3: 389).

ķāştī ‘O kaçtı.’ < Tü. (Çağ.) *ķaştī* aa. [< *ķaş*- (< *ķaç*-) ‘kaçmak’ - *tī*] (1392, 3: 389).

ķāşuk ‘kaşık’ < Tü. (Eski Osm.) *ķaşuk* aa. [< *ķaş* ‘ahşap anahtar, çanak’ - (*u*)*ķ*] (1393, 3: 390).

ķāş-ķāş ‘dağınık’ < Tü. (Osm.) *ķaşķaş* ‘dağınık, düzensiz’ (1394, 3: 391).

ķāţir ‘katır’ < Tü. (Eski Az.) *ķatir* aa. < ? İran. *ķartar* ~ *ķaţir* aa. < Tü. (Özb.) *ķaţir* < Moğ. < Tü. (1395, 3: 391).

*ķāţirçi** ‘katır sürücüsü’ < Tü. (Az.) *ķatirçi* aa. [*ķatir* ‘katır’ - *çi*] (1396, 3: 393).

ķāk ‘kuru, kuru madde’ < Tü. *ķak* aa. (1397, 3: 393).

ķākşavī ‘kuruyan’ < Tü. (Özb.) **ķākşav* aa. [< *ķākşa*- ‘kurumak’ - *v* - *ī*] ‘kuruyan’ (1398, 3: 394).

ķākma ‘tiftiksiz, ince ve sert yün halı’ < Tü. (Özb.) **ķākma* aa. [< *ķāk*- ‘vurmak’ - *ma*] (1399, 3: 394).

ķākīmīşī ‘öfkeli biçimde sövüp saymak, azarlamak’ < Tü. (Çağ.) *ķaki*- aa. [< *ķaki*- ‘kızmak’ - *mīş* - *ī*] (1400, 3: 395).

ķākū ‘karahindiba’ < Tü. *ķaku* aa. (1401, 3: 395).

ķāl ‘eritme kabı’ < ? Tü. (Osm.) *ķal* aa. (1402, 3: 395).

ķāl āç ‘Aç kal!’ < Tü. (Har.) *ķal aç* aa. [< *aç* + *kal*] (1403, 3: 395).

*ķālçi** ‘metal dökümcü’ < Tü. (Osm.) *ķalcī* aa. [< *ķal* ‘eritme kabı’ - *cī*] (1404, 3: 396).

ḳālī ‘halı’ < ? Tü. *ḳalī* aa. (1405, 3: 396).

ḳālyān ‘kalyon’ < Tü. (Osm.) *ḳalyon* aa. (1406, 3: 398).

ḳālīn ‘gelin parası’ < Tü. (Çağ.) *ḳalīn* ~ *ḳalīn* aa. (1407, 3: 399).

ḳālyūn ‘nargile’ ~ *ḡālyān* < Tü. *ḳalyun* aa. < Far. *ḡalyān* aa. < Ar. *ḡalayān* ‘kaynamak, pişirmek’ (1408, 3: 400).

ḳām ‘şaman’ < Tü. *ḳam* aa. (1409, 3: 402).

ḳāmlāmīṣī + *kardan* ‘kamlamak’ < Tü. *ḳamla-* aa. [< *ḳam* ‘şaman’ - *la* - *mīṣ* - *ī* + *kardan*] (1410, 3: 406).

ḳāma ‘hançer’ < ? Tü. *ḳama* aa. (1411, 3: 406).

ḳāvūt ‘şeker ve kakule ile pişirilmiş öğütölmüş nohut’ < Tü. *ḳavut* aa. (1413, 3: 407).

ḳāyīṣ ‘ip, koşum takımı kayışı, esnek’ < Tü. (Az.) *ḳayış*, (Özb.) *ḳāyīṣ* aa. [< *ḳadi-* ‘kabaca dikmek’ - *ṣ*] (1414, 3: 408).

ḳāyīḳ ‘kayık’ < Tü. (Az.) *ḳayīḳ* aa. [< *ḳay-* ‘kaymak’ - (*i*)*ḳ*] (1415, 3: 408).

*ḳāyīḳçī** ‘kayıkçı’ < Tü. (Az.) *ḳayīḳçī* aa. [< *ḳay-* ‘kaymak’ - (*i*)*ḳ* - *çī*] (1416, 3: 410).

ḳāymāk ‘süt kaymağı, kaymak’ < Tü. *ḳaymak* aa. (1417, 3: 410).

ḳabāk ‘kabak; nişangah türü’ < Tü. (Çağ, Az.) *ḳabak* aa. (1419, 3: 412).

ḳābḳūḳ ‘cüzdan’ < Tü. (Özb.) *ḳapḳuk* ‘kese, para kesesi’ [< *ḳap* ‘kap’ - *ḳuk*] (1420, 3: 414).

ḳobuzçī ‘kopuz çalan’ < Tü. *ḳopuzçī* aa. [< *ḳopuz* - *çī*] (1421, 3: 414).

ḳabḳāk ‘kapak’ < Tü. (Özb.) *ḳapḳak* aa. (1422, 3: 414).

ḳabūk ‘içi çürümüş ağaç’ < Tü. *ḳabuk* aa. [< *ḳap* - (*u*)*ḳ*] (1423, 3: 415).

ḳapān ‘terazi’ < ? Tü. *ḳapan* aa. < Ar. *ḳabbān* aa. < Far. *ḳapān* ‘terazi’ (1424, 3: 416).

ḳapānça + *kardan* ‘bir yırtıcı kuşu sarmak’ < Tü. *ḳapança* ‘yırtıcı kuşların etrafına sarılan kılıf’ [< Tü. *ḳap-* ‘kapmak’ - *an* - *ça* + *kardan*] (1425, 3: 417).

*ḳapānçī** ‘tartıcı’ < Tü. (Az.) *ḳapançī* aa. [< *ḳapan* ‘tartı’ - *çī*] (1426, 3: 417).

ḳappak ‘tuzak’ < Tü. (Özb. diyalektleri) **ḳappak* aa. [< *ḳap*- ‘kapmak, yakalamak’ - *ḳak*] (1427, 3: 417).

ḳapḳān ‘tuzak’ < Tü. (Özb.) *ḳapḳan* ‘kapan, tuzak’ [< *ḳap*- ‘kapmak, yakalamak’ - *ḳan*] (1428, 3: 418).

ḳat ‘katman, kat’ < Tü. (Özb.) *ḳat* aa. (1429, 3: 419).

ḳitīḳ ‘gıdıklanma, gıdıklama’ < Tü. (Özb.) *ḳitīḳ* aa. (1431, 3: 419).

ḳuḳaḳ ‘kucak’ < Tü. (Özb.) *ḳuḳaḳ* aa. [< *ḳuḳ*- ‘kucaklamak’ - *aḳ*] (1432, 3: 420).

ḳadīrḳa ‘kadırğa’ < Tü. (Osm.) *ḳadīrḳa* aa. < Slav. < Yun. (1437, 3: 423).

ḳoduḡ ‘sıpa’ < Tü. *ḳoduḳ* ‘sıpa’ < ? (1438, 3: 424).

ḳudürmiṣ ‘çılgın, cüretkar’ < Tü. (Az.) *ḳudürmiṣ* aa. [< *ḳudur*- ‘kudurmak’ - *miṣ*] (1439, 3: 425).

ḳarā ‘siyah’ < Tü. *ḳara* aa. (1440, 3: 426).

ḳarātḳū ‘bir çeşit tuzak yemi : av kuşlarını çekmek için kullanılan bir tüy’ < Tü. (Çağ.) *ḳaratḡu* aa. (1441, 3: 432).

*ḳarāḳī** ‘çingene’ < Tü. (Az.) *ḳaraḳī* aa., asıl anlamı ‘dilenci’ (1443, 3: 434).

kara kelimesinin ‘kötü, aşağı, aşağı halk tabakaları’ anlamlarını kazanmasıyla bu kelime bir halkın adı olmuş ve Farsçaya da bu hâli ile geçmiştir.

ḳurāk ‘yama, küçük bez, kağıt parçası’ < Tü. (Özb.) *ḳurak* ‘kumaş parçası, eski püskü giysiler’ [< *ḳura*- ‘yamamak; biraraya getirmek, toplamak’ - *ḳ*] (1444, 3: 434).

ḳarāḳī ‘gözcü, bekçi; hırsız, haydut’ < Tü. (Har.) *ḳaraḳī* ‘gözcü’, (Özb.) ‘haydut’ [< *ḳara* ‘siyah’ - *ḳ* ‘gözbebeği, göz’ - *ī*] (1445, 3: 434).

Doerfer’in açıklamalarına göre kelime organ isimlerine gelen küçültme işlevli *-k* yapım eki ile oluşmuştur ve önce ‘göz bebeği’, daha sonra ‘göz, bakış’, en sonunda ise ganimeti izleme eyleminden hareketle ‘soygun, çapul ve çapulcu’ anlamlarını kazanmıştır.

ḳarākōl ‘bir tür siyah koyun postu’ < Tü. (Özb.) *ḳarakōl* aa. (1446, 3: 432).

ḳirāl ‘kral, şef’ < Tü. (Osm.) *ḳiral* aa. < Güney Slavcası (1447, 3: 437).

ḳarāḡū ‘karanlık’ < Tü. *ḳaraḡū* aa. (1448, 3: 437).

ķurbāġa ‘kurbaġa’ < Tü. (Belki A.) *ķurbaġa* < *ķurbāķa* aa. [< *ķur* ‘kaplumbaġa’ + *baķa* ‘kurbaġa’] (1449, 3: 437).

*ķurbāķa-ķi** ‘kartal türü’ < Tü. (Az.) *ķurbaġaķi* aa. [< *ķur* ‘kaplumbaġa’ + *baġa* ‘kurbaġa’ - *ķi*] (1450, 3: 438).

ķurbān ‘yay kılıfı’ < Tü. (Eski Doġu Oġuzcası) *ķurban* aa. [< *ķur* ‘kuşak, kemer’ - *man*] (1451, 3: 438).

ķartāl ‘kartal’ < Tü. (Oġz.) *ķartal* aa. (1454, 3: 440).

ķurķ ‘sert, sağlam’ < Tü. (Özb.) *ķurķ* aa. (1455, 3: 441).

ķurķa ‘gıcirtı’ < ? Tü. (Osm.) *ķurķa* aa. (1456, 3: 441).

ķars ‘başörtüsü, erkek bel şalı’ < Tü. (Özb.) *ķars* aa. (1457, 3: 441).

ķars ‘yansıma kelime, muhtemelen el çırpma’ < Tü. (Özb.) *ķars* aa. (1458, 3: 441).

ķarşı ‘saray’ < Tü. (Har.) *ķarşı* aa. (1460, 3: 442).

ķirġūy ~ *ķirġi* ~ *ķırķi* ‘atmaca’ < Tü. (Az.) *ķirġuy* ‘atmaca’, (Özb.) *ķirġiy* aa. (1461, 3: 433).

ķoruk ‘çekince, tabu, (çeşitli türlerde) yasak’ < Tü. (OT.) *ķoriġ*, (Çaġ.) *ķoriķ* ~ *ķoruk* aa. [< *ķori-* ‘korumak’ - *ġ* / *ķ*] (1462, 3: 444).

ķuruk ‘kuru’ < Tü. *ķuruk* aa. [< *ķuru-* ‘kurumak’ - *ķ*] (1463, 3: 450).

ķarkāvul ‘sülün’ < ? Tü. *ķirķavul* aa. (1464, 3: 450).

ķorukķi ‘tabulaştırılan şeylerin bekçisi’ < Tü. (Çaġ.) *ķorukķi* aa. [< *ķori-* ‘korumak’ - *ķ* ‘tabu’ - *ķi*] (1465, 3: 451).

ķarkasūn ~ *ķūrġāşīm* ‘kurşun’ < Tü. (Az.) *ķorķuşun*, (Özb. diyalektleri) *ķorġaşim* aa. (1466, 3: 452).

ķiriltūk ‘cimri, kıskanç’ < Tü. (Çaġ.) *ķiriltūk* ‘obur, pis boġaz’ [< *ķiril-* ‘???’ - *tuk*] (1467, 3: 454).

ķirmāķ ‘kazandaki yemek kalıntılarının kahverengi kabukları’ < Tü. (Özb.) *ķirmaķ* aa. (1468, 3: 455).

ķurumsāk ‘pezevenk, aldatılmış koca’ < Tü. *ķurumsak* aa. (1469, 3: 455).

ķirnāk ‘cariye, metres’ < Tü. (Eski Osmanlıca) *ķirnak* aa. (1470, 3: 456).

ķarindāş ‘erkek kardeş’, ayrıca *ķardāşī* ‘kardeşlik’ < Tü. (Har.) *ķarindaş*, (Az.) *ķardaş* ‘kardeş’ [< *ķarın* ‘karın’ - *daş* - *ī*] (1471, 3: 457).

ķurūt ‘yoğunlaştırılmış ve kurutulmuş süttten ekşi peynir’ < Tü. (Çağ, Özb.) *ķurut* aa. [< *ķuru-* ‘kurumak’ - *t*] (1472, 3: 458).

ķurūklūk ‘kuru yer’ < Tü. (Çağ.) *ķurukluk* aa. [< *ķuru-* ‘kurumak’ - *ķ* ‘kuru’ - *luk*] (1473, 3: 460).

ķurōķmālī ‘ayrı yaşayan kabilelerden alınan vergi’ < Tü. (Özb.) **ķoruk mali* aa. [< *ķorī-* ‘korumak’ - *ķ* ‘tabu’ + Ar. *māl* ‘mülkiyet, sürü’ - *ī*] (1474, 3: 460).

ķarī ‘kolun üst kısmı’ < Tü. (Çağ.) *ķari* aa. (1477, 3: 461).

ķazāk ‘partizan; gezici soyguncu, her daim bir prence bağımlı olmayan piyade askeri’ < Tü. *ķazak* aa. (1479, 3: 462).

ķuzkūn ‘kuzgun’ < Tü. (Az.) *ķuzgun* aa. (1480, 3: 468).

ķizīl ‘kırmızı’ < Tü. (Az.) *ķizil*, (Özb.) *ķizil* ‘kırmızı’ [< *ķiz-* ‘kızmak’ - *(i)l*] (1481, 3: 469).

ķizīlbāş ‘Safavi ordusu askerlerine verilen ad’ < Tü. (Az.) *ķizil baş* ‘Safavi ordusu askerlerine verilen ad’ [< *ķizil* ‘kırmızı’ + *bāş*] (1482, 3: 470).

ķizīlca ‘madeni para türü; kırmızı kabarcık’ < Tü. (Az.) *ķizilca* aa. [< *ķizil* ‘kırmızı’ - *ca*] (1483, 3: 472).

ķizlar ‘kızlar’ < Tü. *ķizlar* aa. [< *kız* - *lar*] (1484, 3: 472).

ķaznāk ‘kiler’ < Tü. (Özb.) *ķaznak* aa. [< *ķazna* (< Ar. *ħazna* ‘hazine’) - *ķ*] (1485, 3: 472).

ķizik ‘ilginç, eğlenceli’ < Tü. (Özb.) *ķizik* aa. [< *ķiz-* ‘kızmak, ısınmak’ - *(i)ķ*] (1486, 3: 474).

ķaskān ‘kasnak, gergef’ < Tü. (Özb.) *ķaskan* aa. (1487, 3: 474).

ķasmāk ‘(kazanın dibindeki) kirli, kalın tabaka’ < Tü. (Özb.) *ķasmaķ* aa. (1488, 3: 474).

ķisīr ‘kısır’ < Tü. (Özb.) *ķisir* aa. (1491, 3: 476).

kaşşāk ‘fakir, yoksul’ < Tü. (Özb.) *kaşşak* aa. (1492, 3: 477).

kaşkaldāk ‘su tavuğu’ < Tü. (Özb.) *kaşkaldak* aa. (1493, 3: 477).

kuşkūn ‘kuskun, eyer kayışı’ < Tü. (Çağ.) *kuşkun* aa. (1494, 3: 477).

kaşka ‘alnı akıtmalı (at); Hintlilerin kast veya mezhep işaretleri’ < Tü. (Çağ.) *kaşka* aa. (1495, 3: 478).

kişlāk ~ *kişlā* ‘(hükümdarlar için) kış ikametgahı, (göçebeler için) kışlak, (sonraki dönemlerde:) köy’ < Tü. (Çağ.) *kişlak*, (Osm.) *kişla* aa. [< *kiş* ‘kış’ - *la* - ‘kışlamak’ - *k*] (1496, 3: 479).

kaşaw ‘kaşağı’ < Tü. (Çağ., Özb.) *kaşaw* aa. [< *kaşa* - ‘sürtmek, kazımak, kaşağılamak’ - *w* (< - *gu*)] (1499, 3: 484).

kaṭār ‘sıra, katar (katırlar vb. hayvanlar için)’ < Tü. (Çağ.) *katara* aa. (1500, 3: 484).

kanḡlī ‘araba’ < Tü. (Çağ.) *kanḡli* ‘araba; bir boy adı’ (1541, 3: 530).

kişlāmīṣī + *kardan* ‘kışlamak, kışı geçirmek’ < Tü. (Çağ.) *kişla*- aa. [< *kiş* ‘kış’ -*la*- ‘kışlamak’ - *mīṣ* - *ī* + *kardan*] (1497, 3: 481).

kulāç ‘uzunluk ölçüsü, kulaç’ < Tü. *kulaç* aa. [< *kol* ‘kol’ - *aç*] (1502, 3: 487).

kalān ‘vergi : yaklaşık olarak arazi vergisi ve çiftçilerin ödediği vergi’ < Tü. (?) *kalan* aa. (1503, 3: 488).

kulāvuz ‘yol rehberi’ < Tü. *kulavuz* aa. (1504, 3: 490).

kalbūr ‘elek’ < Tü. (Osm., Az.) *kalbur* aa. < Far. *galber* < ? Semit. (1505, 3: 493).

kalpāk ‘bir tür şapka’ < Tü. *kalpak* aa. (1506, 3: 494).

koltāş ‘yardımcı, dost’ < Tü. (Çağ.) *koltaş* aa. [< *kol* ‘kol’ - *taş*] (1507, 3: 495)

kaltāk ‘eğer kaşı; fahişe’ < Tü. *kaltak* aa. (1508, 3: 496).

kiltīk ‘kılıç’ < Tü. (Özb.) *kiltik* aa. [< *kil* ‘kıl’ - *tik* (< - *çik*)] (1509, 3: 496).

kilic ‘kılıç’ < Tü. (Az.) *kilic*, (Özb.) *kiliç* aa. (1510, 3: 496).

kolčāk ‘demirden eldiven’ < Tü. *kolçaq* aa. [< *kol* ‘kol’ - *çaq*] (1511, 3: 498).

kuldur ‘güçlü, iri yarı, güreşçi, kavgacı, haydut, soyguncu kaba’ < Tü. (Az.) *kuldur* ‘haydut, soyguncu’ (1512, 3: 498).

ḳaldīrgāḥ ‘kırlangıç’ < Tü. (Özb.) *ḳaldırğaç* aa. (1513, 3: 498).

ḳalgāy ‘Kırım hükümdarının varisi’ < Tü. (Kırım Türkçesi) *ḳālğa* ~ *ḳağalğa* aa. (1514, 3: 499).

ḳilik ‘karakter’ < Tü. (Az.) *ḳilik*, (Özb.) *ḳilik* aa. [< *ḳil-* ‘kılmak’ - (*i*)*ḳ*] (1517, 3: 501).

ḳalkān ‘kalkan’ < Tü. (Özb.) *ḳalkān* aa. (1518, 3: 501).

ḳullar-āḳāsī ‘hükümdarın işlerini yapan hizmetçilerin başı’ < Tü. (Az.) *ḳullar aḳasī* aa. [< *ḳul* ‘köle’ - *lar* + *aḳa* ‘ağa’ - *sī*] (1519, 3: 503).

ḳolmāṣ ‘gevezelik, geveze’ < ? Tü. *ḳolmaṣ* aa. (1520, 3: 505).

ḳalmāḳ ‘olta, kanca’ < Tü. (Özb.) *ḳalmaḳ* aa. (1521, 3: 506).

ḳalma ‘kalan, kalıntı’ < Tü. (Çağ.) ? **ḳalma* aa. [< *ḳal-* ‘kalmak’ - *ma*] (1522, 3: 506).

ḳulūn ‘yeni doğmuş tay’ < Tü. (Özb.) *ḳulun* aa. (1523, 3: 506).

ḳula ~ *ḳulla* ‘boz; boz renkli, koyu renk kuyruklu ve koyu renk yeleli açık renkli at’ < Tü. *ḳula* aa. (1524, 3: 507).

ḳum ‘kum’ < Tü. (Özb.) *ḳum* aa. (1525, 3: 508).

ḳamḥī ‘kırbaç’ < Tü. (Çağ.) *ḳamḥī*, (Özb.) *ḳamḥin* aa. (1527, 3: 509).

ḳumāṣ ‘ipek kumaş, ince keten, mal, eşya; ev eşyaları, rastgele şeyler, değersiz şeyler; insanların en aşağılığı, ayak takımı, avam’ < Ar. *ḳumāṣ* ‘çöp, işe yaramaz şeyler, pılı pırtı; elbiselik kumaş, kumaş’ [< Ar. *ḳamaṣa* ‘toplamak, biriktirmek’] (1526, 3: 509).

Doerfer kelimenin ‘bir kumaş balyasının kalıntılarından toplanan elbiselik kumaş, bu balyadan kesilmiş kumaş (balyadan kesilerek satılan kumaş)’, sonra da ‘bir kumaş türü (kırmızı pamuklu kumaş)’ anlamı kazanmış olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca kelimenin Farsçadaki ‘avam, ayak takımı’ anlamlarını ise ‘çöp, pılı pırtı’ anlamlarının mecaz kullanımlarıyla ortaya çıkan Ar. *ḳumāṣ annās* ‘insanların en aşağısı’ söz öbeğinden hareketle kazanmış olabileceğini belirtmiştir. Türkçe bu kelimenin pek çok anlamından ‘kırmızı pamuklu kumaş ve kesilerek metre ile satılan kumaş’ anlamını kopyalamıştır.

ķumrī ‘kumru’ < Ar. *ķumrī* aa. (1528, 3: 511).

ķimīz ‘kımız, mayalanmış kısrak sütü’ < Tü. (OT.) *ķimīz*, (Çağ.) *ķimiz* aa. (1529, 3: 512).

ķamīš ‘saz, kamaş’ < Tü. (Özb.) *ķamiš* aa. (1530, 3: 517).

ķanāt ‘kanat; çadırın içine konulan ahşap gergi’ < Tü. *ķanat* aa. (1531, 3: 518).

ķancīķ ‘dişi köpek’ < Tü. (Özb.) *ķanciķ* aa. (1532, 3: 519).

ķondāķ veya *ķundāg* ‘silah dipçiğı, (askeri terim olarak) kundak; bebek kundağı’ < Tü. (Çağ.) *ķondak*, (Az.) *ķundak* aa. [< Far. *ķunda* ‘kütük, aptal insan, mahkumların kaçmasını önlemek için kütük, kaçma engeli, seyahat esnasında şahinlerin bağladığı ipek bantlar’ - Tü. -*ķ* ya da (Orta Far.) **ķundak*] (1533, 3: 520).

Türkçede ‘bebek kundağı’ anlamını şahinlerin bağlanmasından, ‘silah dipçiğı’ anlamını ise ‘kütük’ anlamından hareketle kazanmıştır.

ķunduz ‘kunduz’ < ? ET. *ķunduz* aa. (1534, 3: 522).

ķonušmišī veya ?*ķanišmišī* ‘konuşma’, daha doğrusu ‘bir şeye doyurma’ < Tü. (Çağ.) ? *ķonuš*- ‘konuşmak’ [< *ķon*- ‘konmak, yerleşmek’ - (*u*)*š*- ‘konuşmak’ - *mīš* - *ī*] veya *ķaniš*- ‘birbirine kanmak’ [< *ķan*- ‘doymak, kanmak’ - (*ı*)*š* - *mīš* - *ī*] (1535, 3: 524).

ķongur ‘sarıya çalan kahve rengi (at rengi)’ < Tü. (Çağ.) *ķoņur* ‘aa. (1536, 3: 525).

ķongurāķ ‘çan’ < Tü. (Özb.) *ķongurak* ‘çan, çingirak’ [< *ķoņra*- ‘çınlamak, çalmak’ - *ķ*] (1537, 3: 526).

ķonguz ‘böcek’ < Tü. (Özb.) *ķonguz* aa. (1538, 3: 527).

ķonuk ‘konuk, gezgin’ < Tü. *ķonuk* aa. [< *ķon*- ‘konmak, yerleşmek’ - (*u*)*ķ*] (1539, 3: 527).

ķonukčī ‘ev sahibi, hancı’ < Tü. (Eski Az.) *ķonukčī* aa. [< *ķon*- ‘konmak, yerleşmek’ - (*u*)*ķ* ‘konuk’ - *čī*] (1540, 3: 530).

ķaw ‘kav’ < Tü. *ķav* aa. (1542, 3: 532).

ķū ‘kuğı’ < Tü. (Çağ.) *ķū*, *ķuğı* aa. (1543, 3: 533).

ķavāķ ‘kavak ağacı’ < Tü. (Az. diyalektleri) *ķavaķ* aa. (1544, 3: 534).

ķavāk ‘göz kapağı’ < Tü. (Özb.) *ķavaķ* aa. [<< *ķapak* ‘kapak’] (1545, 3: 535).

ķōbūz ‘bir tür balalayka’ < Tü. (Özb.) *ķobuz* aa. (1546, 3: 535).

ķōpal ‘biçimsiz, kaba’ < Tü. (Özb.) *ķopal* aa. (1547, 3: 537).

ķūtātķū bilīk ‘Cengiz Han’ın sözlerinin adı (kelime anlamı olarak ‘mutluluk veren bilgi’) < Tü. (Har.) *ķutađķu bilik* aa. [< *ķut* ‘kut’ - *ađ-* ‘kut vermek’ - *ķu* + *bil-* ‘bilmek’ - (*i*)*k* ‘bilgi’] (1548, 3: 538).

ķōtūr ‘çiçek hastalığı veya sivilceden kalan iz’ < Tü. (Özb.) *ķotur* aa. (1549, 3: 538).

ķōç ‘koç’ < Tü. (Oğuzca) *ķoç* aa. (1550, 3: 539).

ķōçķār ‘koç’ < Tü. (Çağ.) *ķoçķar* aa. [< *ķoç* ‘koç’ - *ķar* (1551, 3: 540).

ķōr ‘kül ile kaplanmış küçük kömürler’ < Tü. (Özb.) *ķor* ‘*kor*’ (1552, 3: 541).

ķūr? ‘kuşak’ < Tü. (Özb.) *ķur* aa. (1553, 3: 541).

ķavurdāğ ‘kızartma, kızarmış et’ < Tü. (Özb.) *ķavurdaķ* aa. [*ķavur-* ‘kavurmak, kızartmak’ - *daķ*] (1554, 3: 541).

ķōrgān ‘müstahkem yer, mezar höyüğü’ < Tü. (Çağ, Özb.) *ķorģan* aa. (1555, 3: 542).

ķōra’ıl ‘eğer kolanı’ < Tü. (Özb.) *ķor-ayıl* aa. [< *ķor* ‘kuşak’ + *ayıl* ‘*kemer*’] (1557, 3: 545).

ķōrīmīšī + kardan ‘korumak, ayırmak, bir başkasından sakınmak’ < Tü. (Çağ.) *ķori-* ‘korumak’ [< *ķori-* ‘korumak’ - *mīš* - *ī* + *kardan*] (1558, 3: 545).

ķūz ‘kuzu’ < Tü. *ķozī* ‘kuzu’ (1559, 3: 546).

ķōšāķ ‘pazarda satılmak amacıyla birbirine bir iple bağlanan birkaç koç’ < Tü. (Özb.) *ķoşak* aa. [< *ķoş-* ‘bağlamak’ - *a* ‘grup’ - *ķ*] (1562, 3: 548).

ķōšçī ‘çiftçi’ < Tü. (Özb.) *ķoşçi* ‘köylü, çiftçi’ [< *ķoş* ‘grup’ - *çi*] (1563, 3: 548).

ķūşçī ‘şahinci’ < Tü. (Çağ.) *ķuşçi* aa. [< *ķuş* ‘kuş’ - *çi*] (1564, 3: 548).

ķūşag ‘kemer’ < Tü. *ķuşag* aa. [< *ķur* ‘kuşak’ - *ş**a-* ‘kuşanmak’ - *ķ*] (1565, 3: 549).

ķūşlāmīšī + kardan ‘yırtıcı kuşla avlanmak’ < Tü. (Çağ.) *ķuşla-* aa. [< *ķuş* ‘kuş’ - *la-* ‘kuş yakalamak’ - *mīš* - *ī* + *kardan*] (1566, 3: 550).

ķōşa ‘çift, çiftler’ < Tü. (Özb.) *ķoşa* aa. (1567, 3: 551).

ķūtlūğ ‘mutlu, kutsanmış’ < Tü. (Çağ.) *ķutlūğ* aa. [< *ķut* ‘kut’ - *lūğ*] (1568, 3: 551).

ķūī ‘kutu’ < Tü. (Çağ. ?, Özb.) *ķuti* aa. (1569, 3: 554).

ķōl ‘kol’ < Tü. *ķol* aa. (1571, 3: 556).

ķūl ‘köle’ < Tü. *ķul* aa. (1572, 3: 556).

ķūlāķčīn ‘kulakçınli şapka’ < Tü. (Özb.) *ķulaķčīn* aa. [*ķulaķ* ‘kulak’ - *čīn*](1573, 3: 556).

ķūlān ‘yaban eşeği’ < Tü. *ķulan* aa. (1574, 3: 556).

ķōltūķ ‘koy, körfez; koltuk altı’ < Tü. *ķoltūķ* aa. [*ķol* ‘kol’ - *tūķ*] (1575, 3: 557).

ķōl ķomāķ ‘sağlıklı’ < Tü. (Az.) *ķol-ķomāķ* ‘güçlü’ [*ķol* ‘kol’ - *ķomāķ* ‘savaş topuzu’] (1576, 3: 558).

ķūlik ‘çeşitli şeyleri saklamak için kutu, el işlemeli torbacık’ < Tü. *ķollūķ* aa. [*ķol* ‘kol’ - *lūķ*] (1578, 3: 558).

ķūllūķčī ‘özel koruma, saray oğlanı, askeri yanaşma (orduda hükümdarın korunması ve kişisel hizmeti için çalışan)’ < Tü. (Az.) *ķullūķčī* aa. [*ķul* ‘köle’ - *lūķ* ‘hizmet’ - *čī*] (1579, 3: 558).

ķūllūķ ‘Teşekkürler!; kölelik, hizmet’ < Tü. (Az., daha çok Özb.) *ķullūķ* aa. [*ķul* ‘köle’ - *lūķ*] (1580).

ķōlay ‘uygun, kolay; hayırlı’ < Tü. (Özb.) *ķolay* ‘kolay, uygun’ (1582, 3: 560).

ķūm-puzū ‘blöf, caka, böbürlenme’ < Tü. ? **ķum buzu* aa. (1583, 3: 561).

ķūmalāķ ‘koyun veya deve gübreleri’ < Tü. (Özb.) *ķumalāķ* aa. (1584, 3: 561).

ķūnčūy ‘prenseler’ < Tü. *ķunčūy* aa. < Çin. *gunzu* aa. (1585, 3: 561).

ķūymāķ ‘kaygana, omlet’ < Tü. (Özb.) *ķuymāķ* aa. (1587, 3: 561).

ķūyan ‘siyatik’ < Tü. *ķuyan* aa. (1588, 3: 562).

ķūyūķ ‘koyu’ < Tü. (Özb.) *ķuyūķ* ‘koyu, yoğun’ (1589, 3: 562).

ķō’in ‘koyun; Türk-Moğol zodyak takviminin sekizinci yılı’ < Tü. (Har.) *ķoyin*, daha çok (Çağ.) *ķoy* aa. (1590, 3: 563).

? *ķayāčī* ‘kaya tırmanıcı, dağcı’ < ? Tü. (Çağ.) *ķayačī* aa. (1591, 3: 565).

ķayāş ‘akrabalık’ < Tü. (Çağ.) *ķayaş* aa. (1592, 3: 566).

kiyāk ‘saz’ < Tü. (Özb.) *kiyak* aa. (1593, 3: 566).

kīçīma ‘uyuz’ < Tü. (Özb.) *kīçima* aa. [< *kīçī*- ‘kaşımak’ - *ma*] (1595, 3: 567).

kīr ‘beyaz’ < Tü. (OT.) *kīr* ‘kır rengi’ (1596, 3: 567).

kīr ‘imha’ < Tü. (Özb.) *kīr*- ‘imha etmek’ (1597, 3: 567).

kīr ‘yücelik; küçük taşlarla kaplı bir tepe’ < Tü. (Özb.) *kīr* aa. (1598, 3: 567).

kayrāk ‘zımpara taşı’ < Tü. (Özb.) *kayrak* ‘bileği taşı’ [< *kayra*- ‘bilemek’ - *k*] (1599, 3: 598).

kīrav ‘kırağı’ < Tü. (Özb.) *kīrav* aa. (1600, 3: 569).

kaysī ‘kayısı’ < Tü. (Az.) *kaysī* aa. < Osm. < Balkan dilleri < Mac. (1602, 3: 570).

kīşāt? ‘çeşnicibaşı’ < Naiman. *kīşat* ~ *kīşat* aa. (1603, 3: 571).

kīşmīšī ‘eğilmek’ < Tü. (Çağ.) *kīş*- aa. [< *kīş*- ‘eğilmek’ - *mīš* - *ī*] (1604, 3: 571).

? *kītūn* ‘kenarlık, ipeğin kenarlığı’ < Ar. ? *kītān* aa. < Yun. *gaynatā* (1605, 3: 573).

kaykāç ‘eğri; eğri bir ok; yana veya arkaya atış (ata binerken)’ < Tü. *kaykaç* aa. [< *kay*- ‘kaymak’ - *kaç*] (1606, 3: 574).

kīl ‘kıl, at kuyruğu’ < Tü. (Özb.) *kīl* aa. (1607, 3: 574).

kīma ‘kıyma’ < Tü. (Çağ, Özb.) *kīyma* aa. [< *kīy*- ‘kesmek’ - *ma*] (1608, 3: 575).

kīn, *kīn* ‘işkence; acı, hoş olmayan’ < Tü. (Özb.) *kīyin*, daha çok (Az.) *kīn* aa. (1609, 3: 575).

kayn āta ‘kayın baba’ < Tü. (Özb.) *kayn-ata* aa. [< *kayın* + *ata*] (1611, 3: 577).

kayn āna ‘kayın valide’ < Tü. (Özb.) *kayn-ana* aa. (1612, 3: 577).

kaynī ‘eşin erkek kardeşi’ < Tü. (Özb.) *kayni* aa. [< *kayın* + *ini*] (1613, 3: 577).

kāpāk ‘saçta oluşan kepek, pas (mantar)’ < Tü. *kāpāk* ‘kepek, küf’ (1615, 3: 579).

kepākī ‘Çağatay hanı *Kepāk*’ten sonra kullanılan bir para birimi’ < Tü. (Çağ.) *Kepāk* aa. [< *kepāk* - *ī*] (1616, 3: 580).

kepānāk ‘bir çeşit manto, yensiz yağmurluk’ < Tü. (Çağ.) *kepānāk* aa. < ? (1617, 3: 581).

kupa ‘yığın’ < ? Tü *köpä* aa. (1618, 3: 583).

kötäk ‘değnek, dayak, kötek’ < ? Tü. (Az.) *kötäk* aa. (1619, 3: 583).

keçid ‘nehirin geçit yeri’ < Tü. (Çağ.) *keçit* aa. [< *keç-* ‘geçmek’ - (i)t] (1621, 3: 584).

kirpū ‘kirpi’ < Tü. **kirpū* aa. (1622, 3: 585).

küräş ‘güreş’ < Tü. (Özb.) *küräş* aa. [< *kürä-* ‘kazımak, eşelemek’ - ş] (1626, 3: 589)

kürk ‘kürk’ < Tü. (Az.) *kürk* aa. (1628).

keräkū ‘çadırın içine konulan ağaç gergi’ < Tü. (Çağ.) *keräkū* aa. (1629, 3: 592).

görgüz ‘yol levhası, yol rehberi’ < Tü. (Az.) **görgüz* aa. (1630, 3: 593).

keräkyarāqçī ‘satın alma müdürü’ < Tü. (Çağ.) **keräk-yaraqçı* aa. [< *kerek yaraq* ‘saray ihtiyaçları’(< *kerek* ‘gerekli olan şey’ + *yaraq* ‘eşya, silah, donatma’) - çī] (1632, 3: 595).

kezik ‘bekçi’ < Çağ. *kezik* aa. (1633, 3: 595).

keskän ‘topuz’ < Tü. (Çağ.) *keskän* aa. [< *kes-* ‘kesmek’ - *kän*] (1635, 3: 596).

küskū ‘sıçan’ < Tü. (Çağ.) *küskū* aa. (1636, 3: 597).

kesmä ‘(yapay) perçem; bir hamur işi türü’ < Tü. (Çağ.) *kesmä* aa. [< *kes-* ‘kesmek’ - *mä*] (1637, 3: 597).

käklik ‘keklik’ < Tü. (Özb.) *käklik* aa. (1639, 3: 598).

kömāç ‘sıcak küllere gömülmüş ve orada pişirilmiş ekmek’ < Tü. (Çağ.) *kömāç* aa. [< *köm-* ‘gömmek’ - *äç*] (1643, 3: 602).

kimhā ‘altından sırma kumaş’ < Çin. *gimhuā* aa. (1644, 3: 602).

kömäk ‘yedek, yedek kuvvet, yardımcı kuvvet, yardım, burs’ < Tü. (Kar. ve devamı) *kömäk* aa. (1645, 3: 606).

kündāş ‘karı-kocanın birbirilerine hitabı’ < Tü. (Özb.) *kündāş* aa. [< *kün* ‘gün’ - *daş*] (1646, 3: 608).

kengāç ‘görüüşme, danışma’ < Tü. (Çağ.) *keñäş* aa. [< *keñä-* ‘danışmak, görüşmek’ - ş] (1651, 3: 613).

könglāk ‘gömlek’ < Tü. (Çağ.) *köñlāk* aa. (1652, 3: 614).

kōp ‘kitle, çok’ < Tü. (Özb.) *köp* aa. (1654, 3: 616).

kōpāk ‘köpek’ < Tü. *köpāk* aa. (1655, 3: 606).

kōpūk ‘köpük’ < Tü. (Özb.) *köpük* aa. [< *köp*- ‘köpürmek’ - (*ü*)*k*] (1656, 3: 617).

kōt ‘arka kısım, kık’ < Tü. (Çağ.) *kōt*, daha çok (Az.) *gōt* aa. (1657, 3: 618).

kōtvāl ‘kale komutanı’ < İndigirisch **kōtvālā* aa. (1658, 3: 618).

kōç ‘yürüyüş, seyahat, bir yere gitmek için hareket etme, mera değişiminde taşınma; aile; evle ilgili şeyler’ + *kardan* ‘göçmek, yürümek; ölmek’ < Tü. (Selç.) *kōç* aa. [< *kōç* ‘aa’ + *kardan*] (1660, 3: 622).

kōç ‘göç!, yola çık!’ < Tü. (Çağ.) *kōç* aa. (1661, 3: 625).

kūç ‘vasalların hükümdarlarına karşı sundukları hizmet’ < Tü. (Har.) *kūç* aa., asıl anlamı ‘güç’ (1662, 3: 625).

kōçāt ‘fide, fidan’ < Tü. (Özb.) *kōçāt* ‘fide, filiz’ (1663, 3: 628).

kōçkūnçī ‘göçebe’ < Tü. (Çağ.) *kōçkūnçi* aa. [< *kōç*- ‘göçmek’ - *kūn* ‘göçebe’ - *çi*] (1665, 3: 631).

kūçigān ‘balık kartalı’ < Tü. *kūçigān* aa. (1666, 3:631).

kōçmān ‘göçmen, göçebe’ < Tü. (Çağ.) *kōçmān* aa. [< *kōç*- ‘göçmek’ - *mān*] (1667, 3: 632).

kōçmānçī ‘göçebe’ < Tü. (Özb.) *kōçmānçi* aa. [< *kōç*- ‘göçmek’ - *mān* ‘göçmen’ - *çi*] (1668, 3: 632).

kōçūrmā ‘hastalığı çıkarma ayini’ < Tü. (Özb.) *kōçūrmā* aa. [< *kōç*- ‘yola çıkmak’ - (*ü*)*r*- ‘sürmek, çıkarmak’ - *mā*] (1669, 3: 632).

kōçūrmīṣī + *kardan* ‘(gelini) kocasının yanına nakletmek’ < Tü. (Çağ.) *kōçūr*- aa. [< *gōç*- ‘yola çıkmak’ - (*ü*)*r*- *mīṣ* - *ī* + *kardan*] (1670, 3: 632).

kōçīdan ‘göç etmek, göçebe hayatı yaşama’ < Tü. (Çağ., Özb.) *kōç*- aa. [< *kōç*- ‘göçmek’ - *ī* - *dan*] (1671, 3: 633).

kūr hān ‘Karahitay hükümdarlarının unvanı’ < Hı tay Dili *kūr han* < Tü., Moğ. *kūr* ‘cesur, güçlü’ + *han* ‘hükümdar’ (1672, 3: 633).

kōrpä ‘yorgan’ < Tü. (Özb.) *körpä* aa. (1673, 3: 637).

?*kūzgül* ‘ayna’ < Tü. (Çağ.) *küzgü* aa. (1674, 3: 637).

kōzī ‘onun gözü’ < Tü. (Çağ.) *kōzi* aa. [< *kōz* ‘göz’ - *i*] (1675, 3: 639).

kōk ‘mavi’ < Tü. *kök* aa. (1677, 3: 640).

kōksāgū ‘göğüs ağrısı’ < Tü. (Çağ.) *köksāgü* aa. [< *kögüz* ‘göğüs’ - *ä*- ‘öksürmek’ - *gü*] (1678, 3: 642).

kōkşīn ‘gri’ ya da ‘şahin türü’ < Tü. (Çağ.) *kōkşin* aa. [< *kök* ‘mavi’ - *şin*] (1679, 3: 642).

kōkā ‘bir tür yelkenli gemi’ < Tü. (Osm.) *kökä* aa. < Lev. *cocca* (1681, 3: 643).

kōl, *kōl* ‘gölet, küçük göl’ < ? Tü. *köl* aa. (1682, 3: 645).

kūlārkin veya *kūl-erkīn* ‘bir konfederasyon parçasının komutanı, muhtemelen saray rütbesi, yaklaşık olarak bütün konfederasyonların buyruk’una karşılık gelir’ < Tü. (ET.) *kül-erkin* aa. (1683, 3: 647).

kūlāk ‘deniz fırtınası’ < ? Tü. (Az.) *külāk* aa. [< *külä*- ‘gürültülü biçimde ses çıkarmak’ - *k*] (1684, 3: 652).

kōlmāk ‘su birikintisi, bataklık’ < Tü. (Özb.) *kölmāk* aa. [< *köl* ‘göl’ - *māk*] (1685, 3: 653).

kūlūk ‘harika, mükemmel’ < Tü. (Çağ.) *külük* aa. [< *kü* ‘ad, ün, şöhret’ - *lūk*] (1686, 3: 653).

kōmāç ‘çadır direğinin sokulduğu bir tahta parça’ < Tü. (Çağ.) *kōmāç* aa. [< ? *kōm*- ‘gömmek’ - *āç*] (1687, 3: 654).

kūn ‘gün’ < Tü. (OT.) *kūn* aa. (1688, 3: 655).

kūn ‘halk, insanlar, tabi olarak yaşayanlar’ < Tü. (Çağ.) *kūn* aa. (1689, 3: 656).

kūymā ‘yük arabalarının barınağı (kulübesi, sığınağı)’ < Tü. (Çağ.) *kūymā* aa. [< *küy*- ‘korumak’ - *mā*] (1691, 3: 660).

kūyā ‘güve’ < Tü. (Özb.) *kūyā* aa. (1692, 3: 660).

?*kīçikkinä* ‘yavaş yavaş, küçük küçük’ < Tü. (Çağ.) *kiçikkinä* aa. [< *kiçik* ‘küçük’ - *kinä*] (1695, 3: 661).

kīz ‘keçe kumaş’ < Tü. (Çağ.) *kīz* aa. (1696, 3: 661).

kēş ‘okluk’ < Tü. (Kar.) *keş* aa. (1697, 3: 663).

kīş ‘samur’ < Tü. *kiş* aa. (1698, 3: 664).

kīşān ‘köstek, ayak bağı’ < Tü. *kişān* aa. (1699, 3: 665).

kēlīn ‘gelin, evli kadın’ < Tü. (Çağ.) *kelin* aa. [< *kel-* ‘gelmek’ - *(i)n*] (1700, 3: 666).

kēlīn-çäk ‘yeni evlenen genç kadın’ < Tü. (Özb.) *kelinçäk* aa. [< *kel-* ‘gelmek’ - *(i)n* ‘gelin’ - *çäk*] (1701, 3: 667).

kīm ‘kim?, her kim’ < Tü. (Özb.) *kim* ‘kim?’ (1702, 3: 668).

kēmā ~ *gāmī* ‘gemi’ < Tü. (Özb.) *kemä*, (Az.) *gāmi* aa. (1703, 3: 668).

kēmā-çī ‘gemici, kaptan, kayıkçı’ < Tü. (Özb.) *kemäçi* aa. [< *kemä* ‘gemi’ - *çi*] (1704, 3: 669).

kēnt ‘kent, yerleşim yeri’ < Tü. (Özb.) *kent* aa. < Soğd. *knδ* ‘şehir’ (1705, 3: 670).

kēngāmīšī + *kardan* ‘danışmak, görüşmek’ < Tü. (Çağ.) *keñä-* ‘danışmak, görüşmek’ [< *keñä-* ‘danışmak, görüşmek’ - *mīš* - *ī* + *kardan*] (1706, 3: 670).

lāçīn ‘doğan’ < Tü. (Çağ.) *laçin* aa. < ? (1728, 4: 11).

gädūk ‘dağ geçidi, dağ zirvesi’ < Tü. (Az.) *gädük* aa. [< *gäd-* ‘gedik yapmak’ - *(ü)k*] (1708, 4: 1).

girāy ‘Kırım hanlarının unvanı’ < Tü. (Kırım Türkçesi) *girāy* aa. (1709, 4: 1).

gāz ‘bir ok türü’ < Tü. (Az.) *gāz* aa. (1712, 4: 2).

gāzlik ‘bir tür bıçak’ < Tü. (Osm., Az.) *gāzlik* aa. [< *gāz* ‘ok oyma bıçağı’ - *lik*] (1714, 4: 3).

gāzmā ‘devriye’ < Tü. (Az.) *gāzmā* aa. [< *gāz-* ‘yürümek, gezmek, dolaşmak’ - *mā*] (1715, 4: 4).

gālmāc ‘balık yüzgeci’ < Tü (Az.) *gālmāc* aa. (1717, 4: 4).

gömrük ‘gümrük’ < Tü. (Az.) *gömrük* aa. < Eski Osm. *gömrük* aa. < Orta Yun. < Lat. (1719, 3: 7).

gānc oğlān ‘bir hükümdarın genç hizmetkarı’ < Tü. (Osm.) *gānc oğlan* aa. (1720, 4: 8).

gōtürū ‘hepsi birlikte’ < Tü. (Osm.) *gōtürū* aa. (1721, 4: 9).

gōrk ‘güzellik’ < Tü.(Eski Az.) *gōrk* aa. [< *kōr*- ‘görmek’ - *k*] (1722, 4: 9).

gōrünüş ‘hükümdarın huzuruna kabul (onunla görüşme)’ < Tü. (Eski Az.) *gōrünüş* aa. [< *gōr*- ‘görmek’ - (*ü*)*n*- ‘görünmek’ - *üş*] (1723, 4: 9).

gūz ‘güz’ < Tü. (Az.) *gūz* aa. (1724, 4: 10).

geyim ‘at zırhı’ < Tü. (Az.) *geyim* aa. [< *gey*- ‘giymek’ (< *ked*- ‘giymek’) - (*i*)*m*] (1726, 4: 11).

lāma ‘Lama, Budist rahip’ < Tib. *bla-ma* aa. (1729, 4: 14).

lū ‘ejderha; Moğol ve Türklerin hayvanlı zaman döngüsünde 5. yıl’ < Tü. *lū* aa. < Çin. (1731, 4: 15).

lōk ‘kısa tüylü yük devesi’ < Tü. *lōk* ‘tek hörgüçlü yaklaşık yedi yaşında olan erkek deve’ < ? Çin. (1733, 4: 18).

māvuna ‘yük gemisi’ < Tü. (Osm.) *mavuna* ‘gemi’ < ? Ar. *ma’una* ‘yardım, destek’ (1736, 3: 19).

Bu kelimenin Arapçada ‘yardım, destek’ anlamından ‘ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için alınan vergi, ordu ihtiyaçlarının depolanıp taşındığı yer olan depo, daha çok da gemi’ anlamını kazanıp Osmanlıcaya ‘gemi’ anlamıyla kopyalandığı kaydedilmiştir.

muştuluk veya *muştalık* ‘iyi haberler için ödül olarak verilen hediye; ödüllendirilmeye değer haber’ < Tü. (Az.) *muştuluk* aa. [< Far. *mužd* ~ (*mužda*) ‘iyi haber’ - *luk*] (1737, 4: 21).

Kelimenin son anlamını kazanma seyri ‘ücret, ödül, maaş, bedel’ gibi anlamlarından gelmektedir. Bu anlamlardan ‘iyi haber getiren birine verilen ücret’ daha sonra da ‘iyi haber’ anlamını kazanmıştır.

māngū ‘hayat suyu’ < Tü. *māñū* ‘hayat suyu; ebedilik, sonsuz’ (1744, 4: 28).

- mīn bāšī* ‘binbaşı’ < Tü. (Az.) *miñ başı* aa. [< *miñ* ‘bin’ + *baş* ‘baş’ - *i*] (1749, 4: 31).
- mana* ‘işte, te, na’ < Tü. (Özb.) *mana* aa. (1745, 4: 30).
- mīnān* ‘at binici’ (*āt mīnān* sözünde) < Tü. (Az.) *at minān* aa. [< *at* ‘at’ + *min-* ‘binmek’ - *ān*] (1750, 4: 34).
- mayna* ‘akıl, beyin’ < Tü. (Özb.) *mayna* aa. (1751, 4: 35).
- nāyibçilik* ‘vekâlet’ < Tü. (Az., Trkm.) **nāyibçilik* aa. [< Ar. *nā’ib* ‘vekil, millet vekili’ - *çi* - *lik*] (1752, 3: 35).
- nazmāğ* (*tarmāğ* olmalı) **‘çadırın bir parçası’* (belki çadırın duman deliğindeki direkler)¹⁰ < ? Tü. (Çağ.) *tarmağ* aa. [< *tar-* ‘ayırma’ - *mağ*](1754, 4: 37).
- nōm* ‘budistlerin kutsal kitabı’ < Tü. - Moğ. *nom* aa., ayrıca ‘inanç, din’ < Sogd. *nwm* ‘din’ < Yun. *nōmos* ‘(dinle ilgili) tüzük, yasa’ (1756, 4: 37).
- vār* ‘bulunma, var’ < Tü. (Az.) *var* ‘var, mevcut’ (1758, 4: 41).
- vār* ‘git!’ < Tü. (Az.) *var* aa. (1759, 4: 41).
- vāng* ‘kral’ < Çin. *wáng* aa. (1760, 4: 41).
- verdūk* ‘armağan’ < Tü. (Eski Az.) *verdük* aa. [< *ver-* ‘vermek’ - *dük*] (1763, 4: 42).
- varēb* ‘eğri, çalık, bükülmüş’ < ? Tü. (Az. diyalektlerinde) *yöräp, öräp* aa. (1764, 4: 43).
- valīçilik* ‘valilik’ < Tü. (Eski Az.) **valiçilik* aa. [< Ar. *vālī* ‘bakan, gözeten, yöneten’ - *çi* - *lik*] (1766, 4: 45).
- yābān* ‘çöl’ < Tü. (Eski Az.) *yaban* ‘çöl’ < ET. *yāpān* < Orta Fars. *viyāpān* (1771, 4: 46).
- yābū* ‘(düşük kaliteli) midilli, yük beygiri’ < Tü. (Eski Az.) *yabu* ‘kötü at, işe yaramaz at’ (1772, 4: 48).
- (? *yāpişmişī*) ? + *kardan* ‘? yapışıp kalmak’ < Tü. (Çağ.) *yapiş-* aa. [< *yapiş-* ‘yapışmak’ - *mīş* - *ī* + *kardan*] (1773, 4: 49).

¹⁰ Doerfer kelimenin bu anlamı ile Türkçede belgelenmediğini fakat ‘ayırılma, ayırma, bölüm’ manalarından bu anlamı kazanmış olabileceğini belirtmektedir.

yāpalāk ‘baykuş türü’ < Tü. *yapalak* aa. (1774, 4: 50).

yāpūnça ‘yağmurluk türü’ < Tü. (Eski Az.) *yapunca* aa. [< *yap-* ‘örtmek’ - *(u)n-* ‘örtünmek’ - *ca*] (1775, 4: 50).

yātāgān ‘darp bıçağı’ < Tü. (Osm.) *yatağan* aa. < ? (1776, 4: 52).

yātiş ‘gece bekçisi’ < Tü. (Çağ.) *yatiş* aa. [< *yat-* ‘olduğu yerde yatmak ya da bulunmak’ - *(i)ş*] (1777, 4: 53).

yārā ‘yara’ < Tü. (Çağ.) *yara* aa. [< *yar-* ‘yarmak’ - *a*] (1778, 4: 53).

yārpüz ‘nane’ < Tü. *yarpuz* aa. (1779, 4: 55).

yārdum, *yārdam* ‘yardım’ < Tü. (Eski Az.) *yardum*, (Özb.) *yardam* aa. (1780, 4: 55).

yārdamçī ‘yardımcı’ < Tü. (Özb.) *yardamçi* aa. [< *yardam* ‘yardım’ - *çi*] (1781, 4: 56).

yāraşmīşī ‘uzlaşma, geçim’ < Tü. (Çağ.) *yaraş-* ‘uzlaşmak, barışmak’ [< *yara-* ‘uymak, uygun olmak’ - *ş-* ‘uzlaşmak, barışmak’ - *miş* - *ī*] (1782, 4: 56).

yārişmīşī ‘yarış, at yarışı’ < Tü. (Çağ.) *yariş-* ‘yarışmak, at yarışı yapmak’ [< *yariş-* ‘yarışmak’ - *mīş* - *ī*] (1783, 4: 57).

yārgū ‘(Moğol) mahkeme, adli soruşturma, sorgulama (muhtemelen döverek yapılan disiplin cezası)’, ayrıca ‘kavga, mübaşir, yasak, emir’ < Tü. (Çağ.) *yargū* ‘kanun, yargı’ [< *yar-* ‘hüküm vermek, eleştirmek, yargılamak’ - *gu*] (1784, 4: 58).

yārgūçī ‘Moğol mahkemesinde yargıç’ < Tü. (Çağ.) *yarguçi* [< *yar-* ‘hüküm vermek, eleştirmek, yargılamak’ - *gu* - *çi*] (1785, 4: 64).

yārum ‘yarım’ < Tü. (Eski Az.) *yarum* aa. [< *yar-* ‘yarmak’ - *(u)m*] (1786, 4: 66)

yāz ‘bahar’ < Tü. *yaz* aa. (1787, 4: 66).

yāzīcī ‘yazıcı, sekreter’ < Tü. (Osm.) *yazıcı* aa. [< *yaz-* ‘yazmak’ - *ı* ‘yazı’ - *cı*] (1788, 4: 67).

yāsāk ~ *yāsa* ‘Cengiz Han’ın yasaları; yasal düzen; (bir hükümdarın verdiği) emir, (özel bir olayda) komuta; yasal ceza; normal durumlarda (*bayāsā rasīdan* ve *rasānīdan* ifadelerinde) idam; (yasal düzeni onarmak için) sefer; (yasaya uygun olarak ya da kararname ile emredilen) vergi geliri; (özellikle askeri hizmet türü ya da

savaş vergisine alternatif olarak alınan) bir tür vergi; bir safın düzenlenmesi; bir yanlışlığın düzeltilmesi; şüphelerin açıklığa kavuşturulması' < Tü. (Çağ.) *yasa*, *yasak* aa. < Moğ. *casak* 'Cengiz Han'ın yasaları, Moğol yasal düzeni', ayrıca *yāsākī* 'yardımcı birlik askeri' (1789, 4: 71).

yāsākī 'elçi didebanı' < Tü. (Az.) *yasakçı* aa. [< *yasak* 'kanun, yasal düzen vb.' - *çi*] (1790, 4: 82).

yāsāl 'devlet düzeni; savaş düzeni, saf; bir dinsel alayın düzeni, ayrıca çiçek çelenginin düzeni' < Tü. (Çağ.) *yasal* aa. < Moğ. *casal* aa. [< Moğ. *casa-* 'düzenlemek' - *l*] (1791, 4: 82).

yāsāma 'bir tür vergi' < Tü. **yasama* aa. [< *yasa-* (Moğ. *casa-*) 'düzenlemek' - *ma*] (1793, 4: 92).

yāsāmīšī + *kardan* 'düzenlemek, (idari işleri) düzene sokmak, bağımlı kılmak; (bir yazıhaneyi) düzenleme vd.' < Tü. (Çağ.) *yasa-* aa. (< Moğ. *casa-* aa. [< *yasa* - *mīš* - *ī* + *kardan*] (1794, 4: 92).

yāsān 'uygun, yetenekli' < Tü. **yasān* aa. [< *yasa-* 'düzenlemek' - *n*] (1795, 4: 96).

yāsīc 'bir çeşit sivri ok' < Tü. (OT.) *yasīc* aa. (1796, 4: 96).

yāš 'yaş; genç' < Tü. *yaš* aa. (1797, 4: 97).

yāšdāš 'çağdaş, yaşıtlı' < Tü. *yašdaš* aa. [< *yaš* 'yaş' - *daš*] (1798, 4: 98).

yāğlāmīšī + *kardan* '(bir şeyi kutsamak için) yağlamak' < Tü. (Çağ.) *yağla-* aa. [< *yağ* 'yağ' - *la-* 'yağlamak' - *mīš* - *ī* + *kardan*] (1800, 4: 98).

yāğī 'düşman, başkaldıran, asi' < Tü. (OT., Çağ.) *yağī*, daha çok *yağī* aa. (1801, 4: 99).

yākī 'yangın; dağlama' < Tü. (Az.) *yākī* aa. [< *yak-* 'yakmak' - *ī*] (1803, 4: 104).

yākīčī 'yakma tertibatı, yakıcı, tutuşturucu' < Tü. (Az.) *yākīčī* aa. [< *yak* 'yakmak' - *īci*] (1804, 4: 104).

yākīn 'yakın, yakında' < Tü. (Az.) *yākīn* aa. (1805, 4: 104).

yālāvāç 'elçi' < Tü. (OT.) *yalavaç* aa. (1807, 4: 106).

yālgūz ‘yalnız’ < Tü. (Az.) *yalguz* aa. [< *yalhuz* (< *yalıy* ‘çıplak, yalın’ - (u)s/z] (1809, 4: 108).

yālū ~ *yālūd* ~ *yālī* ‘su kenarındaki villa’ < Tü. (Osm.) *yalu*, *yali* aa. < Yeni Yun. *yalōs* ‘deniz kıyısı’ < Yun. *ıyalōs* (1810, 4: 109).

yām ~ *yāma* ‘postane, posta hizmeti, posta atı’ < Tü. (Çağ.) *yam* aa. < Moğ. *cam* aa. < Çin. aa. (1812, 4: 110).

yām ‘deri tabaklamak için kap; testi’ < Tü. (Özb.) *yam* aa. (1813, 4: 118).

yāmçī ‘postahane müdürü, posta müdürü’ < Tü. (Har., Çağ.) *yamçi* aa. [< *yam* ‘postane, posta hizmeti, posta atı’ - *çi*] (1814, 4: 118).

yān ‘yan!’ < Tü. *yan* aa. (1815, 4: 120).

yān ‘yan’ < Tü. *yan* aa. (1816, 4: 120).

yānbāş ‘yan, taraf’ < Tü. (Özb.) *yanbaş* aa. [< *yan* ‘yan’ + *baş* ‘baş’] (1817, 4: 120).

yāndavūl ‘yanda duran koruma’ < Tü. **yandavul* aa. (1818, 4: 121).

yāngīn ‘yangın felâketi’ < Tü. (Az.) *yangin* aa. [< *yan-* ‘yanmak’ - *gīn*] (1819, 4: 121).

yāy ‘yay’ < Tü. (Çağ.) *yay* aa. (1821, 4: 121).

yāy ‘yağmur büyüğü’ < Tü. (Çağ.) *yay* aa. [< *yad* ‘yağmur büyüğü, yağmur taşı’ (Clauson, 1972: 883)] (1822, 4: 123).

yāyçī ‘yağmur büyücüsü’ < Tü. (Çağ.) *yayçi* aa. [< *yad* ‘yağmur büyüğü, yağmur taşı’ - *çi*] (1823, 4: 123).

yabgū ~ *cabgūy* ~ *cabgūya* ~ *yābkūy* ‘yüksek bir Türk unvanı’ < Tü. (ET.) *yabgu*, Oğz. *yavgu* aa. (1825, 4: 124).

yatāk ‘gece nöbetçi subay, gece nöbeti; (hayvanların) yatma yeri’ < Tü. (Selç.) *yataḳ* aa. [< *yat-* ‘olduğu yerde durmak, yatmak’ - *aḳ*] (1827, 4: 136).

yetī ‘yedi’ < Tü. (OT.) *yeti* aa. (1828, 4: 139).

yetinç ‘yedinci’ < Tü. (Har., Çağ.) *yetinç* aa. [< *yeti* ‘yedi’ - *nç*] (1829, 4: 139).

yaḥnī ‘yahni’ < ? Tü. *yaḥni* aa. < *yaḥni* (1830, 4: 140).

yedäk ‘yedek at’ < Tü. (Az.) *yedäk*, daha çok (Özb.) *yetäk* aa. [< *yet-* ‘yetmek’ - *äk*] (1831, 4: 141).

yedäkçi ‘at idarecisi’ < Tü. (Az.) *yedäkçi* aa. [< *yet-* ‘yetmek’ - *äk* ‘yedek at’ - *çi*] (1832, 4: 142).

yada ‘yağmur büyü; yağmur taşı’ < Tü. (Çağ.) *yada* aa. < Moğ. *cada* < Erken Tü. **cadā* (1833, 4: 142).

yadaçi ‘yağmur büyücüsü’ < Tü. (Çağ.) *yadaçi* aa. [< *yada* ‘yağmur büyü’ - *çi*] (1834, 4: 142).

yarār ‘uygun’ < Tü. (Az.) *yarar* aa. [< *yara-* ‘uygun olmak’ - *r*] (1835, 4: 143).

yarāsa ~ *yalāsa* ~ *yarışki* ‘yarasa’ < Tü. (Az.) *yarasa* ~ *yarışki* aa. (1836, 4: 143).

yarāk ‘tam donanımlı, iyi eğitilmiş, savaşa hazır (özellikle atlar için); uygun, elverişli; tavsiye; ihtiyaç (saray işleriyle ilgili); ekipman, teçhizat; aksesuar; koşum takımı; mücevherler; silahlar; hazır’ (temel anlamı yaklaşık olarak ‘o an için uygun olan, onun uygunu’) < Tü. (Çağ.) *yarāk* aa. [< ET. *yarag* (< *yara-* ‘uygun, elverişli olmak’ - *g*] (1837, 4: 143).

yertaş ‘yurttaş, vatandaş’ < Tü. *yertaş* aa. [< *yer* ‘ülke, bölge’ - *taş*] (1840, 4: 149).

yirtiş ‘ölüyü bütün akrabalarına ve cenaze törenine katılanlara hatırlatmak için dağıtılan bez parçası’ < Tü. (Özb.) *yirtiş* aa. [< *yirt-* ‘yırtmak’ - (*i*)*ş*] (1841, 4: 149).

yaratkan ‘yaratıcı’ < Tü. (Çağ.) *yaratkan* aa. [< *yara-* ‘uygun, elverişli olmak’ - *t-* ‘yaratmak’ - *kan*] (1843, 4: 150).

yortma ‘tırıs’ < Tü. (Çağ.) *yortma* aa. [< *yort-* ‘tırıs gitmek’ - *ma*] (1844, 4: 150).

yorğa ‘hızlı şekilde rahvan giden at; rahvan at’ < Tü. (Çağ.) *yorğa* aa. [< *yori-* ‘yürümek’ - *ga*] (1846, 4: 151).

yarliğ ‘fakir’ < Tü. *yarliğ* ‘fakir, sefil, acınacak hâlde olan’ [< *yar* ‘salya, sümük, değersiz şey’ - *liğ* (Tekin, 2001: 218, 228)] (1848, 4: 153).

yarliğ ‘imparatorluk kararnamesi, genelge, ferman, memuriyete yerleştirme belgesi; Vekâletname belgesi’ < Tü. (Har.) *yarliğ* aa. [< *yarı* ‘yardım’ - *liğ* (Öner, 2004: 117, 122)] (1849, 4: 153).

yarlıgīdan ‘yoksulluk’ < Tü. *yarlıg* ‘fakir’ [< *yar* ‘salya, sümük, değersiz şey’ - *lıg* - *ī* - dan (Tekin, 2001: 218, 228)] (1850, 4: 158).

yarlıgīdīn ‘genelgeye göre’ < Tü. (Çağ.) *yarlıgiden* aa. [< *yarı* ‘yardım’ - *lık* ‘yarlık’ - *i* - den (Öner, 2004: 117, 122)] (1852, 4: 159).

yaramsaḳ? *yaramsiḳ?* ‘değersiz?, iki yüzlü, iki yüzlülük’ < Tü. ? *yaramsaḳ* ‘sadık, güvenilir’, ? *yaramsiḳ* ‘aptal’ [< *yara-* ‘uygun, elverişli olmak’ - *m* - *saḳ*] (1853, 4: 159).

yarmaḳ ‘para’ < Tü. *yarmaḳ* aa. [< *yär-* ‘yarmak’ - *maḳ*] (1854, 4: 160).

yarma ‘ince ezilmiş tahıl’ < Tü. (Özb.) *yarma* aa. [< *yar-* ‘yarmak’ - *ma*] (1855, 4: 160).

yazuḳ ‘günah, suç’ < Tü. *yazuḳ* aa. [< *yaz-* ‘ulaşamamak, bir şeyi yapmayı az kalmak’ - (*u*)*ḳ*] (1857, 4: 162).

yazuḳsuz ‘masum, günahsız’ < Tü. (Eski Osm.) *yazuḳsuz* aa. [*yaz-* ‘ulaşamamak, bir şeyi yapmaya az kalmak’ - (*u*)*ḳ* ‘günah’ - *suz*] (1858, 4: 162).

yazuḳluḡ ‘karga’ < ? Tü. *yazuḳluḡ* ‘günahkar’ [< *yaz-* ‘ulaşamamak, bir şeyi yapmaya az kalmak’ - (*u*)*ḳ* ‘günah’ - *luḡ*] (1859, 4: 162).

yazuḳlī ‘günahkar’ < Tü. (Osm., Az.) *yazuḳlī* aa. [< *yaz-* ‘ulaşamamak, bir şeyi yapmaya az kalmak’ - (*u*)*ḳ* ‘günah’ - *lī*] (1860, 4: 162).

yezāk ‘öncü; gözcü; nöbetçi; aynı zamanda bu bölümlerin komutanı’ < Tü. (OT.) *yezāk* aa. [*yezā-* ‘aramak üzere dolaşmak’ - *k*] (1861, 4: 163).

yäznä ‘kız kardeşin eşi’ < Tü. *yäznä* aa. (1862, 4: 165).

yasāvul ‘hanın yakın koruması, (şenliklerde, saray resepsiyonlarında vb.) gözcü, emir subayı, (savaş sıralarını düzenleyen ve haber götüren) düzenleyici’ < Tü. (Çağ.) *yasavul* aa. [< *yasa-* ‘düzenlemek’ - *vul*] (1863, 4: 166).

yaşmāḡlī (siyāh yaşmāḡlī) ‘siyah peçeli (kuş türü)’ < Tü. (Az.) *yaşmaḡlī* aa. [< *yaş-* ‘saklanmak, gizlenmek’ - *mak* ‘peçe’ - *lī*] (1864, 4: 172).

yaşşīḳ ‘yağı az olan et, yağsız et’ < Tü. (Özb.) *yaşīk* aa. (1865, 4: 173).

? *yogurt* ‘ekşi süt çeşidi’ < Tü. (Çağ.) *yogurt* aa. [< *yogur-* ‘yoğurmak’ - *t*] (1866, 4: 173).

yuğrūş ‘farklı Türk gruplarında başbakanın unvanı’ < Tü. (OT.) *yuğruş* aa. (1867, 4: 175).

yağrīn ‘kürek kemiği’ < Tü. (Har.) *yağrin* aa. (1868, 4: 176).

yağşilik ‘bağış, cömertlik’ < Tü. (Az.) *yağşilik* ‘hayırlı iş’ [< *yağşi* ‘iyi, güzel’ - *lik*] (1869, 4: 178).

yağşilikçi ‘asil, soylu, cömert’ < Tü. (Az.) *yağşilikçi* aa. [< *yağşi* ‘iyi, güzel’ - *lik* ‘hayırlı iş’ - *çi*] (1870, 4: 179).

yağlig ‘baş örtüsü’ < Tü. (Çağ.) *yağlık* aa. [< *yağ* ‘yağ’ - *lik*] (1871, 4: 179).

yağlaw ‘tava’ < Tü. *yağlaw*, *yağlağı* aa. [< *yağ* ‘yağ’ - *la-* ‘yağlamak’ - *w* (< *-ğu*)] (1873, 4: 181).

yağmā ‘soygun, yağma, ganimet’ < Tü. (OT.) *yağma* aa. [< *yağı-* ‘yaklaşmak’ - *ma* (Gülensoy, 2011: 2/1031)] (1874, 4: 181).

yīgnāk ‘toplanan büyük küme, insanların toplandığı yer’ < Tü. (Az.) *yīg(i)nağ* aa. [< *yīg-* ‘yığmak’ - *(i)n-* ‘bir araya gelmek’ - *ağ*] (1876, 4: 183).

yağīr ‘hayvanların omuzlarının arasında çıkan yara’ < Tü. (Özb.) *yağir* aa. (1877, 4: 183).

yāgrān ‘açık kahverengimsi kırmızı, açık kahverengimsi kırmızı at’ < Tü. (Az.) *yāgrān* aa. (1878, 4: 184).

yegrāk ‘daha iyi, en iyi’ < Tü. (Eski Osm.) *yegrāk* aa. [< *yeg* ‘iyi’ - *rāk*] (1879, 4: 184).

yīgīt ‘delikanlı, gözü pek atlı’ < Tü. (Özb.) *yigit* aa. (1880, 4: 185).

yalāk ‘çanak, kase’ < Tü. *yalak* aa. [< *yala-* ‘yalamak’ - *k*] (1881, 4: 186).

yelpīk ‘astım’ < Tü. (Az.) *yelpik* aa. [< *yel* ‘yel’ - *pi-* ‘yelpazelemek’ - *k*] (1882, 4: 187).

yaltās ‘pırıltı, parıltı’ < Tü. (Özb. diyalektlerinde) * *yalt(ir)as* aa. [< *yal-* ‘alevlenmek’ - *tur-* ‘parlamak’ - *as*] (1884, 4: 187).

yiltır yiltır ‘pırıl pırıl, parlak’ < Tü. (Özb.) **yiltir* aa. (1885, 4: 187).

? *yilgırān* ‘bir tür yemek’ < ? Tü. (Çağ.) *yilgıran* aa. (1886, 4: 188).

yilkıçī ‘at çobanı’ < Tü. (Az.) *yilkıçī* aa. [< *yilkī* ‘sığır, sürü’ - *çī*] (1887, 4: 188).

yelkā ‘ense’ < Tü. (Özb.) *yelkā* aa. (1888, 4: 188).

yelim ‘tutkal’ < Tü. *yelim* aa. (1889, 4: 189).

yulum ‘nehirin geçiş yeri’ < Tü. (Az.) *yulum* aa. (1890, 4: 189).

yalma ‘bir tür yastıklı zırh, veya pamuk zırh’ < ? Tü. *yalma*, **yalmağ* aa. (1892, 4: 190).

yem ‘yemek, hayvan yemi’ < Tü. *yem* aa. [< *ye-* ‘yemek’ - *m*] (1894, 4: 192).

yamāk ‘yama’ < Tü. (Özb.) *yamağ* aa. [< *yama-* ‘yamamak’ - *k*] (1895, 4: 193).

yamākçī ‘ayakkabı tamircisi’ < Tü. (Özb.) *yamağçī* aa. [< *yama-* ‘yamamak’ - *k* ‘yama’ - *çī*] (1896, 4: 194).

yemāk ‘yemek’ < Tü. (Az.) *yemāk* aa. [< *ye-* ‘yemek’ - *māk*] (1897, 4: 194), *yemiş-ḥāna* ‘sarayın meyve-sebze kileri’ < Tü. (Az.) *yemiş* ‘meyve’ + Far. *ḥāna* ‘ev’ [< *ye-* ‘yemek’ - *miş* + *ḥāna* ‘ev’] (1898, 4: 194).

yemişçi ‘saray manavı’ < Tü. (Az.) *yemişçi* aa. [< *ye-* ‘yemek’ - *miş* ‘meyve’ - *çī*] (1899, 4: 195).

yināl ‘(yüksek rütbe sahibi birine hizmet eden) vekil, Kırgız hükümdarının unvanı’ < Tü. (ET., OT.) *ināl* aa. (1900, 4: 196).

yunt ~ *yund* ‘at, hayvanlı takvime göre 7. yıl’ < Tü. (Çağ.) *yunt* ~ *yund* aa. (1901, 4: 199).

yandū, *yağdū* ~ *yakdū* ‘ışık’ < Tü. *yağdu* ~ *yaktu* aa. [< *yak-* ‘yakmak’ - *du*] (1902, 4: 201).

yang ‘kural, adet, tarz ve biçim’ < Tü. (Çağ.) *yaŋ* aa. < Çin. *yàŋ* aa. (1903, 4: 202).

yeng ‘yen’ < Tü. *yeŋ* aa. (1904, 4: 203).

yangiçārī ‘yeniçeri’ < Tü. (Eski Osm.) *yaŋi-çārī* aa. (1905, 4: 203).

yengälik ‘Levirat: ölen babanın ya da abinin karısının kardeşlerden biri ile evlenmesi’ < Tü. (Çağ.) *yengälik* aa. [< *yengä* ‘yenge’ - *lik*] (1906, 4: 205).

yengä ‘üvey anne: evlendirilen ağabeyin, daha doğrusu babanın karısı; gelini yönlendiren kişi’ < Tü. (Çağ.) *yengä* aa. (1907, 4: 206).

yängi ‘yeni’ < Tü. (Az., Osm.) *yäñi* aa. (1909, 4: 207).

yavāş ‘yumuşak, yavaş; barışçıl’ < Tü. *yavaş* aa. [< *yaba-* ‘yumuşatmak, yavaşlatmak’ - *ş*] (1910, 4: 207).

yūt ‘salgın hastalık, yem erişilmezliği yüzünden sığırların ölmesi’ < Tü. (Çağ.) *yut* aa. (1911, 4: 209).

? *yūçin* ‘saygın kadın unvanı’ < Tü. (Çağ.) *yuçin* aa. (1912, 4: 211).

yūha ‘bir tür ince ekmek, şehvetin doruk noktası’ < Tü. (Az.) *yuha* aa., ayrıca ‘ince, narin’ (1913, 4: 211).

yūrt ‘otlatma alanı, (özellikle prens için) doğuştan yetenek; durak; posta; kulübe, çadır; ikamet yeri; oda’ < Tü. (Çağ.) *yurt*, daha çok (Az.) *yurd* aa. (1914, 4: 212).

yūrtçi ‘yurdun doğru yapıda olması için çaba gösteren konut yapıcısı’ < Tü. (Çağ.) *yurtçi* aa. [*yurt* - *çi*] (1915, 4: 216).

yōriş, daha sonra *yōrūş*, *yūrūş* ‘sefer, baskın, hücum’ < Tü. (Çağ.) *yōriş* < *yoriş* aa. [< *yori-* ‘yürü’ - *ş*] (1916, 4: 217).

yūrmān ‘tarla sincabı’ < Tü. (Özb. ağızları) **yurman* < *yumran* ‘tarla sincabı’ (1917, 4: 220).

yōrmä ‘işlemeli bir nakış türü’ < Tü. (Özb.) *yōrmä* aa. (1918, 4: 220).

yavrī ‘yavru kuş’ < Tü. (Az.) *yavrī* ‘hayvan yavrusu’ [< **yavrīg* (< *yavrī-* ‘hasta, zayıf olmak’ - *ğ*)] (1919, 4: 220).

yūz ‘yüz’ < Tü. *yüz* aa. (1921, 4: 221).

yavşān ‘pelin otu’ < Tü. (Özb.) *yavşan* aa. (1924, 4: 223).

yavğan ‘tatsız yiyecek’ < Tü. (Özb.) *yavğan* aa. (1925, 4: 224).

yūzmāc ‘küçük yüz peçesi’ < ? Tü. (Eski Az.) **yūzmāc* aa. (1922, 4: 223).

- yōlçī* ‘rehber’ < Tü. (çoklukla Çağ.) *yolçi* aa. [< *yol* ‘yol’ - *çi*] (1927, 4: 225).
- yūlma* + *kardan* ‘yünü suyla temizlenmiş koyun postundan çıkarmak’ < Tü. (Özb.) **yulma* aa. [< *yul-* ‘gaspemek, zorla almak’ - *ma* + *kardan*] (1929, 4: 226).
- yōlī* ‘onun yolu’ < Tü. (Çağ.) *yoli* aa. [< *yol* ‘yol’ - *i*] (1930, 4: 226).
- yōnca* ~ *yōnūčka* ‘yonca’ < Tü. (Az.) *yonca*, (Özb. diyalektleri) *yunučka* aa. (1932, 4: 228).
- yūndī* ‘bulaşık yıkadıktan sonra kalan su’ < Tü. (Özb.) *yundi* aa. [< *yu-* ‘yıkamak’ - *n-* ‘yıkamak’ - *dī*] (1933, 4: 229).
- yuvangşāy* ‘baş komutan, binbaşı’ < Çin. *yánshuài* ‘baş komutan’ (1935, 4: 229).
- yīdī kūt* ‘Uygur hükümdarlarının unvanları’ < Tü. (Har.) **ıdıķ kut* aa. [< **ıduķ kut* kelime anlamı yaklaşık olarak ‘tabulaştırılmış hükümdar’] (1936, 4: 230).
- yirāw** ‘şarkıcı’ < Tü. (Çağ.) *yiraw* aa. [< *yır* ‘şarkı’ - *a-* ‘şarkı söylemek’ v ‘şarkıcı’ (< -*ğu*)] (1937, 4: 233).
- yīgīn* ‘toplantı’ < Tü. (Çağ.) *yigin* aa. [< *yig-* ‘yığmak’ - (*ı*)*n*] (1938, 4: 242).
- yīgirmīnç* ‘yirminci’ < Tü. (Har.) *yigirmīnç* aa. [< *yigirmi* ‘yirmi’ - *nç*] (1939, 4: 243)
- yīl* ‘yıl’ < Tü. (Çağ.) *yil* ‘yıl’ (1940, 4: 243).
- yaylāmīšī* + *kardan* ‘yazı geçirmek, yazlık kampta zaman geçirmek’ < Tü. (Çağ.) *yayla-* aa. [< *yay* ‘yaz’ - *la-* ‘yazı geçirmek’ - *mīš* - *ī* + *kardan*] (1942, 4: 254).
- yīlān* ‘yılan’ < Tü. (Har.) *yilan*, (Az.) *ilan* aa. (1943, 4: 254).
- yīlī* ‘onun yılı’ < Tü. *yīl* ‘yıl’ [< *yıl* - *ī*] (1944, 4: 255).
- atlīg* ‘cesur binici, ünlü insan’ < Tü. (Çağ.?, OT.?) *atliḡ* aa. [< *at* ‘at; isim’ - *liḡ*] (1946, 4: 255).
- adīr* ‘yükseklik, kır, yamaç, yokuş’ < Tü. (Özb.) *adir* aa. (1948, 4: 256).
- arpa-līķ* ‘bir tür tımar’ < Tü. (Az.) *arpaliķ* aa. [< *arpa* ‘arpa’ - *liķ*] (1949, 4: 256).
- arslānlī* ‘bir Selçuklu sikkesi’ < Tü. (Selç.?) *arslanli* aa. [< *arslan* ‘aslan’ - *li*] (1951, 4: 259).
- ārūk* ‘kayısı’ < Tü. (Az.) *ärük* aa. (1952, 4: 259).

örümçäk ‘örümcek’ < Tü. (Az.?) *örümçäk* aa. [< ör- ‘örmek’ - (ü)m - çäk] (1953, 4: 260).

āş ‘aşılama’, *āş dādan* ‘aşı yapmak?’ Tü. *aş* ‘aşılama’ (1956, 4: 260).

aşākī ‘aşağı’ < Tü. (Az.) *aşağı* aa. (1957, 4: 260).

āgācī ‘onun ağacı’ < Tü. *ağaç* ‘ağaç’ [< ağaç - i] (1961, 4: 261).

Āk-Tāk ‘yer adı; dağ adı’ < Tü. *Ak-Tag* ‘ak dağ’ (1963, 4: 261).

oltur ‘otur!’ < Tü. (Har.) *oltur* aa. (1964, 4: 262).

ālaşa ‘bir at türü’ < Moğ. *alaşa* aa. (1965, 4: 262).

ōcāklik, *ōcākluḵ* ‘bir tür tımar’ < Tü. (Az.) *ocaklık* aa. [< *ocak* ‘ocak; miras’ - *lik*] (1967, 4: 264).

ūcgār ‘sınır bölgesi’ < Tü. (Az.) *ucgar* aa. [< uç ‘uç’ - ğar] (1968, 4: 264).

ōdī ‘onun otu’ < Tü. *otī* aa. [< ot ‘ot’ - i] (1969, 4: 264).

?ōz-ḵonūg ‘uzuvlarda seyirme’ < Tü. (Az.) **oz-ḵonug?* aa. (1970, 4: 264).

ūlāk ‘oğlak oyunu’ < Tü. (Özb.) *ulāk* aa. (1971, 4: 265).

ayāg ‘ayak’ < Tü. (Az.) *ayak* aa. (1972, 4: 265).

ēşikçi ‘kapıcı’ < Tü. (Az.) *eşikçi* aa. [< *eşik* ‘kapı, eşik’ - *çi*] (1974, 4: 266).

īlgīn ākācī ‘kudret helvası ağacı’ < Tü. (Az.) *ilgin* aa. (1976, 4: 266).

ēl-līk ‘toplantı’ < Tü. (Az.) *ellik* aa. [< *el* - *lik*] (1977, 4: 266).

īnākçi ‘sırdaş’ < Tü. (Az.) **inakçi* aa. [< *inak* - *çi*] (1979, 4: 268).

bācākli ‘bir gümüş Osmanlı akçesi’ < Tü. (Osm.) *bacakli* aa. [< *bacak* ‘bacak’ - *li*] (1981, 4: 268).

bācanāk ‘iki kız kardeşle evli olan iki adam, kayın birader’ < Tü. (Az.) *bacanak* aa. (1982, 4: 268).

bāḥa ‘kaplumbağa’ < Tü. (Az.) *baḥa* aa. (1983, 4: 269).

bāglāmīṣī + *kardan* ‘bağlamak, zincirlemek’ < Tü. *bağla-* aa. [< *bağ* ‘bağ’ - *la-* ‘bağlamak’ - *mīṣ* - *ī* + *kardan*] (1984, 4: 269).

bāy dādan ‘oyunda kaybetmek’ < Tü. (Özb.) *bāy ber-* aa. [< *bay* ‘zengin’ + *ber-* ‘vermek’] (1985, 4: 269).

bozbāş ‘bir tür çorba’ < Tü. (Az.) *bozbaş* aa. (1987, 4: 271).

beş ‘beş’ < Tü. (Az.) *beş* aa. (1988, 4: 271).

bän ‘ben’ < Tü. (Osm.) *bän* aa. (1992, 4: 272).

būlāğ ōtī ‘su teresi’ < Tü. (Az.) *bulag ōtī* aa. [< *bulag* ‘???’ *ot* ‘ot’ - *i*] (1996, 4: 272).

bāhlā ‘şahin tutmaya yarayan eldiven’ < Tü. (Çağ.) *bāhlā* < Moğ. *begeley* aa. (1997, 4: 273).

biyāt ‘sert, kuru, bayat’ < Tü. (Az.) *bayat* aa. (1998, 4: 274).

bēz ‘bez; beze, şişkinlik, tümör’ < Tü. (Özb.) *bez* aa. (1999, 4: 274).

böyūk ‘büyük’ < Tü. (Az.) *böyük* aa. (2000, 4: 275).

pāşālīk ‘vilayet’ < Tü. (Osm.) *paşalīk* aa. [< *paşa* ‘paşa’ - *līk*] (2001, 4: 275).

tōpalang ‘toz’ < Özb. *topalaŋ* aa. (2004, 4: 276).

tōppi ‘Özbek şapkası’ < Özb. *toppi, doppi* aa. (2005, 4: 276).

tūtūnçī ‘tütün satıcısı’ < Tü. (Az.) **tütünçi* aa. [< *tüt-* ‘tutmek’ - (*ü*)*n* ‘tütün’ - *çi*] (2006, 4: 276).

tūc ‘karışık metal, pirinç’ < ? Tü. *tuc* ya da *tuç* ‘bronz’ < Çin. (2007, 4: 276).

tōşākçī ‘yatak yapıcı’ < Tü. (Az.) **töşākçi* aa. [< *töşe-* ‘döşemek’ - *k* ‘döşek’ - *çi*] (2008, 4: 277).

tūk ‘saç kılı; göz; yün yumağı; saç buklesi, perçem; bir avuç tüy ve yün, öndeki saçlar, atların alınlarındaki saç kıvrımları’ < Tü. (Az.) *tük* aa. (2009, 4: 277).

tīkḳāndan ‘içine sokmak, tıktırmak’ < Özb. *tiḳ-* aa. [< *tiḳ-* ‘tıkmak’ - *ḳan* - *dan*] (2010, 4: 278).

tīnc ‘sakin’ < Tü. (Özb.) *tinç*, daha çok (Az.) *dinc* aa. (2011, 4: 278).

tēvānā ‘çuvaldız’ < Tü. (Özb.) *tevānā* aa. < Moğ. < Tü. (2012, 4: 278).

cīm ‘sakin, sessiz’ < Tü. (Özb.) *jim* aa. (2014, 4: 279).

cīmcīt ‘tamamen sessiz’ < Tü. (Özb.) *cimcit* aa. (2015, 4: 279).

çāḥān, *çāḥān-bāz* ‘dalkavuk, yalancı’ < Tü. (Az.) *çaḥan* aa. [< *çaḥ-* ‘vurmak’ - *an*] (2016, 4: 279).

çālān-çī ‘müzişyen’ < Tü. (Az.) *çalançī* aa. [< *çal-* ‘vurmak, çalmak’ - *an* - *çī*] (2017, 4: 279).

çapāvulçī ‘soyguncu, çapulcu’ < Az. **çapavulçī* aa. [< *çap-* ‘vurmak’ - *avul* ‘soygun’ - *çī*] (2018, 4: 279).

çäpiş ‘keçi, bir yaşındaki keçi’ < Tü. (Az.) *çäpiş* aa. (2019, 4: 279).

çoḥ şāḡol ‘çok iyi, tamam’ < Az. *çoḥ saḡ ol* aa. [< *çoḥ* ‘çok’ + *saḡ* ‘sağlıklı, sağ’ + *ol* ‘ol!’] (2021, 4: 280).

çögūr ‘Azeri ve Türkmenlerin çaldıkları, çalan kişiye ‘āşık dedikleri, bir tür telli köy çalgısı’ < Tü. *çögūr* ‘bir tür gitar’ (2024, 4: 280).

çögūrçī ‘çögür çalan’ < Tü. **çögūrçī* aa. [< *çögūr* ‘müzik aleti’ - *çī*] (2025, 4: 280).

çil ‘çil at’ < Tü. (Az.) *çil* aa. (2026, 4: 281).

çalma ‘yakmak için gübre’ < Özb. *çalma* aa. [< *çal-* ‘vurmak’ - *ma*] (2027, 4: 281).

çī ‘bir duygu partikeli’ < Tü. (Özb.) *çi* aa. (2030, 4: 282).

dāḡū ‘tüysüz ok; pardesü’ < Çaḡ. *daḡu* aa. < Moḡ. *daḡu* aa. < Tü. (2035, 4: 283).

dāḡānāk ‘kalın sopa, kalın değnek’ < Tü. (Az.?) *dāḡānāk* aa. [< *dāḡ-* ‘deḡmek, hücum etmek’ - *ān* - *āk*] (2037, 4: 284).

dāmīr-āḡācī ‘demir ağacı’ < Az. **dāmīr aḡacī* aa. [< *dāmīr* ‘demir’ + *aḡaḥ* ‘aḡaḥ’ - *ī*] (2038, 4: 284).

dōḡlū ‘ikiz’ < Tü. (Az.?) **dōḡlu* aa. [< *dōḡ-* ‘doḡmak’ - *(u)l-* ‘doḡurulmak’ - *u*] (2039, 4: 284).

dūlḡa ‘savaş günlerinde askerlerin kafalarına taktıkları demir kask’ < Tü. (Çaḡ.) *dulḡa* aa. < Moḡ. *dūlḡa* aa. (2040, 4: 285).

dīl ‘casus, savaş esiri’ < Az. *dil* aa. (2042, 4: 285).

‘Organ olan dil’ anlamından ‘iletişim aracı olan dil’ anlamına geçmiş. Daha sonra da ‘düşman hakkında bilgi veren savaş esiri’ anlamı kazanmıştır.

sāçūķ ‘Akkoyunlularda özel karşılama giderleri’ < Tü. **saçuk* aa. [< *saç*- ‘saçmak’ - (u)ķ] (2044, 4: 286).

sārūķ ‘birşeyler bağlanan büyük bir kumaş, çıkın; masa örtüsü’ < Tü. *saruķ* aa. [< *sar*- ‘sarmak’ - (u)ķ] (2045, 4: 286).

soħma ‘kılıç; sokma, çarpma’ < Tü. (Az.) **soħma* aa. [< *soħ*- ‘sokmak’ - *ma*] (2048, 4: 288).

soķulma ‘yumruk darbesi, darbe’ < Tü. (Az.) *soķulma* aa. [< *soķ*- ‘sokmak’ - (u)l - *ma*] (2049, 4: 288).

sallāna, sellāne (rāh raftan) ‘güçlülkle ilerlemek’ < Tü. (Az.) *sallana* ‘sallanarak’ [< *salla*- ‘sallamak’ - *n*- ‘sallanmak’ - *a*] (2050, 4: 289).

tās ‘sakalsız delikanlı’, ‘kel, saçsız’, ‘kılsız, saçsız’ < Tü. (Az.) *daz* aa. (2056, 4: 292).

ķārni-yārūģ ‘sinir otu’ < Az. *ķarni-yaruķ* aa. [< *ķarın* ‘karın’ - *i* + *yar*- ‘yarmak, kesmek’ - (u)ķ] (2063, 4: 293).

ķāz-ayāģī ‘kazayağı bitkisi’ < Tü. (Az.) *ķaz-ayaģi* aa. [< *kaz* ‘kaz’ + *ayaķ* ‘ayak’ - *i*] (2064, 4: 293).

ķālpāķī ‘şapka yapıcı’ < Tü. (Az.) *ķalpaķī* aa. [< *ķalpaķ* ‘bir tür şapka’ - *ķi*] (2065, 4: 293).

ķāltāķī ‘saraç’ < Tü. (Az.) *ķaltaķī* aa. [< *ķaltaķ* ‘eğır kaşı’ - *ķi*] (2066, 4: 294).

ķāvurma ‘tütsülenmiş et, sucuk’ < Tü. (Az.) *ķavurma* aa. [< *kavur*- ‘kavurmak’ - *ma*] (2067, 4: 294).

ķāvlūģ ‘çanta, evrak çantası; dikiş çantası, elişi çantası, ev hanımı’ < Tü. (Az.) *ķavluk* aa. [< *kav* ‘kav’ - *luk*] (2068, 4: 294).

ķāvūn ‘kavun’ < Tü. *ķavun* aa. (2069, 4: 294).

ķabat ‘tabaka, kat’ < Özb.) *ķavat, ķabat* aa. (2070, 4: 294).

ķaba kardan ‘içeri itmek’, *ķava* ‘tutuklu’, *ķava kardan* ‘kilitlemek’ < Tü. **ķaba*- , **ķava*- ‘kapamak, kilitlemek’ (2072, 4: 295).

ķablān ‘kaplan’ < Tü. (Az.?) *ķaplan* aa. (2073, 4: 295).

ḡutsuz ‘talihsiz’ < Tü. (Az.) *ḡutsuz* aa. [< *ḡut* ‘şans, talih’ - *suz*] (2075, 4: 295).

ḡatlama = *ḡalama*, *ḡallama* ‘ince çörek’ < Tü. (Özb.) *ḡatlama* aa. [< *ḡat* ‘kat’ - *la-* ‘katlamak’ - *ma*] (2076, 4: 295).

ḡarā-ḡulāḡ ‘vaşak’ < Tü. *ḡara ḡulaḡ* aa. (2077, 4: 296).

ḡurş ‘çetin’ < Az. *ḡurs* aa. (2079, 4: 296).

ḡormūt ‘ata verilen saman, arpa ve yonca karışımı’ < Tü. (Az.) **ḡormut* aa. (2081, 4: 297).

ḡara-bātāk ‘dalğış kuşu’ < Az. *ḡarabataḡ* aa. (2082, 4: 297).

ḡisrāk ‘kısırak’ < Tü. (Az.?) *ḡisraḡ* aa. (2083, 4: 297).

ḡişḡirik ‘gürültü, feryat’ < Tü. (Az.) *ḡişḡirik* aa. [< *ḡişḡir-* ‘bağırarak ağlamak’ - *(i)ḡ*] (2084, 4: 298).

ḡatārḡi ‘katır, deve sürücüsü’ < Tü. (Az.) **ḡatarḡi* aa. [< *ḡatar* - *ḡi*] (2085, 4: 298).

ḡonāḡlik ‘hükümdarı ve diğerlerini karşılamak için temin edilen vergiler’ < Tü. (Az.?) *ḡonaklik* aa. [< *ḡon-* ‘konmak, yerleşmek’ - *aḡ* - ‘konuk, gezgin’ - *lik*] (2088, 4: 298).

ḡormāc ‘kavrulmuş tahıl’ < Tü. (Az.?) *ḡavurmaḡ* aa. [< *ḡavur-* ‘kavurmak’ - *maḡ*] (2091, 4: 299).

ḡūlt ‘yudum’ < Özb.) *ḡult* aa. (2092, 4: 299).

köpāk-oklī ‘köpek oğlu’ < Tü. (Az.) *köpākoḡli* aa. (2093, 4: 299).

körpā ‘tarımla ilgili bir ifade’ < Az. *körpā* ‘taze’ (2094, 4: 299).

kārāk ‘gerekli’ < Tü. *kārāk* aa. (2095, 4: 299).

kermān ‘kale’ < Tü. *kermān* aa. ? (2096, 4: 300).

kāklīk ōdī ‘yabani kekik’ < Tü. (Az.) *kāklik otī* aa. [< *kāklik* + *ot* - *u*] (2099, 4: 302).

kalbāsū ‘büyük bir kertenkele’ < Tü. *kālpāzā* aa. (2100, 4: 303)

kanī ‘nerede, hani vb. (doldurma kelime)’ < Özb. *ḡani* aa. (2101, 4: 303).

kōk ‘hâl, durum; dikiş; müzik aletlerinin kurulması, saat, meşin vb. şeylerin ayarlanması’, ‘uzun dikişler; bir enstrümanın ayarlanması; saatin ayarlanması’ < Tü. (Çağ.) *kōk* aa. < Çin. (2102, 4: 303).

kōnīllū ‘gönüllü’ < Az. *kōnīllū* aa. [< *kōnūl* ‘gönül’ - *lū*] (2103, 4: 304).

kēsīm ‘pay’ < Tü. (Az.?) *kesīm* aa. [< *kes-* ‘kesmek’ - (*i*)*m*] (2104, 4: 304).

gōzlik ‘at gözlüğü’ < Az. *gōzlik* aa. [< *gōz* ‘göz’ - *lik*] (2106, 4: 305).

gālāngedān ‘silah kilidi, tetik’ < Az. **gālān-gedān* aa. [< *gāl-* ‘gelmek’ - *ān* + *get* ‘gitmek’ - *ān*] (2107, 4: 305).

gōmrūkçi ‘gümrük memuru’ < Tü. **gōmrūkçi* aa. [< *gōmrūk* ‘gümrük’ - *çi*] (2108, 4: 305).

gōzūm ‘benim gözüm’ < Tü. *gōzūm* aa. [< *gōz* ‘göz’ - (*ü*)*m*] (2110, 4: 305).

se-lu (kart oyununda) ‘üç’, *dah-lu* ‘on’, *yak-lū* ‘bir’ < Tü. (Az.) *-lu* ‘(isimden isim yapan ek)’ (2111, 4: 306).

līngcī ‘kural, prenslerin kararnameleri’ < Çin. *līng-çī* ‘kural’ (2112, 4: 306).

mānglī ‘doğum izi olan’ < Tü. *māngli*, *meṅli* aa. [< *māṅ* ~ *meṅ* ‘ben, doğum izi’ - *lī*] (2113, 4: 306).

mūççī ‘öpücük’ < ? Özb. *muççi* aa. (2114, 4: 306).

mī ‘soru eki’ < Özb. *mi* aa. (2116, 4: 306).

mīltīk ‘tabanca’ < Özb. *mīltīk* aa. (2117, 4: 306).

vārīyat ‘varlık’ < Az. *variyyāt* aa. [< *var* ‘var’ - Ar. *īyyāt*] (2119, 4: 307).

havuç ‘avuç’ < Özb. *havuç* aa. (2120, 4: 307).

yārūg ‘yarık’ < Tü. *yariḡ* aa. [< *yar-* ‘yarmak, kesmek’ - (*i*)*ḡ*] (2122, 4: 310).

yālānçī ‘yüzeysel, üstünkörü; ip cambazı’ < Az. *yalançī* ‘yalancı; hokkabaz’ (2123, 4: 310).

yer ‘yer; kumarda oraya konulan para’ < Tü. (Az.) *yer* aa. (2126, 4: 311).

yälāk ‘yelek’ < Tü. *yälāk* aa. (2130, 4: 313).

yūḡārī ‘yukarı’ < Tü. (Az.) *yuhārī* aa. (2131, 4: 313).

KAVRAM ALANLARI DİZİNİ

01.1. İnsan Uzuvarları

ālin ‘alın’ (543, 2: 120)
ayāğ ‘ayak’ (1972, 4: 265)
āzū ‘azı dişi’ (474, 2: 55)
bēz ‘beze, şişkinlik, tümör’ (1999, 4: 274)
bikīn ‘böğür’ (754, 2: 301)
būgūm ‘eklem’ (799, 2: 348)
bucul? ‘ayak bileği kemiği’ (720, 2: 269)
burūt ‘bıyık’ (740, 2: 290)
būrmā ‘(yüzdeki) kırışıklık’ (783, 2: 333)
çākāk ‘çene’ (1102, 3: 82)
çākkā ‘şakak’ (1106, 3: 87)
çatan ‘apış arası’ (1070, 3: 55)
çatan ‘kasık’ (1070, 3: 55)
çōk ‘diz’ (1141, 3: 120)
dīrnāk ‘tırnak’ (1182, 3: 200)
gānāt (1357, 3: 360)
havuç ‘avuç’ (2120, 4: 307)
hēkirtāk ‘adem elması’ (2033, 4: 282),
īlīk ‘kemik iliği’ (664, 2: 214)
işkanba ‘mide’ (488, 2: 66)
karā-kulāğ maddesinde ‘kulak’ (2077, 4: 296)
karī ‘kolun üst kısmı’ (1477, 3: 461)
kāş ‘kaş’ (1391, 3: 389)
kavāk ‘göz kapağı’ (1545, 3: 535)
kīn ‘popo deliği’ (1610, 3: 576)
kōl ‘kol’ (1571, 3: 556)

kōltūk ‘koltuk altı’ (1575, 3: 557)
kōt ‘arka kısım, kık’ (1657, 3: 618)
kuçak ‘kucak’ (1432, 3: 420)
ōbāça ‘kuyruk sokumu kemiği, kuyruk kemiği’ (571, 2: 132)
parçam ‘perçem’ (840, 2: 425) (Fars.)
pūçūk ‘yapışık burun, buçuk burun’ (843, 2: 426)
tās ‘kel’ (2056, 4: 292)
tōtak ‘çene altı’ (952, 2: 603)
tōş ‘döş, göğüs’ (965, 2: 615)
tūk ‘saç, kıl, tüy’ (2009, 4: 277)
tīlāk ‘klitoris’ (925, 2: 543)
yagrīn ‘kürek kemiği’ (1868, 4: 176)

01.2. Fiziksel Aktiviteler (Hareketler)

(? *yāpişmişī*) ? + *kardan* ‘yapışık kalmak’ (1773, 4: 49)
?ūzātmīşī ‘sürdürmek’ (594, 2: 145),
açāk ‘kucaklama’ (428, 2: 15)
bāglāmīşī + *kardan* ‘bağlamak, zincirlemek’ (1984, 4: 269)
bağrāv ‘yaygara, gürültü’ (748, 2: 297)
būzūk ‘parçalama, bozma’ (787, 2: 337)
bulgāşmīşī + *kardan* ‘birbirleriyle veya birbiri içinde karıştırmak’ (767, 2: 317)
cīg? *çīg* ‘gürültü, yaygara’ (1028, 3: 9)

çağ-çağ ‘dedikodu, gevezelik’ (1089, 3: 76)
çih veya *çaḥ* ‘çık!’ (2020, 4: 280),
çimdi- ‘çimdirmek’, *çimdi* ‘çimdik’ (1123, 3: 99)
çimdik ‘çimdik; kıstırmak’ (1122, 3: 99)
çōk ‘diz çökme’ (1141, 3: 120)
çōkīdan ‘inmek, çökmek, oturmak’ (1144, 3: 121)
çōkkā ‘dizlerinin üstünde oturmak’ (1143, 3: 121)
ēgirmīṣī ‘döndürme’ + *kardan* ‘döndürmek’ (652, 2: 192)
kāba kardan ‘kapamak, kilitlemek’ (2072, 4: 295)
kāflāmā ‘masturbasyon’ (2098, 4: 302)
kākimīṣī ‘öfkeli biçimde sövüp saymak, azarlamak’ (1400, 3: 395)
kāl āḥ ‘Aç kal!’ (1403, 3: 395)
kāpīdan ‘tutmak, kapmak’ (1372, 3: 373)
kars ‘yansıma kelime, muhtemelen el çırpma’ (1458, 3: 441)
kīṣmīṣī ‘eğilmek’ (1604, 3: 571)
kīṣkīrik ‘gürültü, feryat’ (2084, 4: 298)
konus- ‘konuşmak’ (1535, 3: 524)
kōḥ ‘göç!, yola çık!’ (1661, 3: 625)
kūlt ‘yudum’ (2092, 4: 299)
kurça ‘gıcırtı’ (1456, 3: 441)
kurt ‘yudum’ (1453, 3: 440)
mūḥḥī ‘öpücük’ (2114, 4: 306)

ōk ‘gegirme’ (607, 2: 154)
oltur ‘otur!’ (1964, 4: 262)
sallāna, sellāne (rāh raftan) ‘sallanan’ (2050, 4: 289)
sīk ‘cinsel ilişki yaşama’ (1314, 3: 312)
sokulma ‘yumruk darbesi, darbe’ (2049, 4: 288)
sūr + kardan ‘sürmek, hızlıca hareket ettirmek’ (1283, 3: 287)
ṣapātī, ṣappātī ~ ṣapāt, ṣappāt ‘tokat, şaplak’ (1324, 3: 319)
ṣaplāk ‘şaklayan vuruş ve tokat’ (1325, 3: 319)
ṣaplāk ‘şaklayan vuruş ve tokat’ (1325, 3: 319)
ṣavkūn ‘ağlama’, *ṣavkūn kardan* ‘bağırarak, gürültü yapmak’ (2054, 4: 291)
taḥar-taḥar, daha çok *taḥar-tuḥur* = *taḥar-tuḥur kardan* ‘(kalp, nabız) atmak, çarpmak’ (2003, 4: 275)
ṭapānça ‘tokat’ (1342, 3: 339)
tāvuṣ ‘ses, ayak sesi’ (862, 3: 441)
tīkīlīnc ‘kalabalık, sıkışıklık’ (1004, 2: 658)
tīkḥāndan ‘içine sokmak, tıktırmak’ (2010, 4: 278)
tīk-tīk ‘sessizce çalma, saatin çalması’ (908, 2: 524)
tōkḥī ‘vurma’ (977, 2: 629)

tōpalang ‘toz, kargaşa, şamata’ (2004, 4: 276)
ulum? ‘toplanma’ (540, 2: 118)
vār ‘git!’ (1759, 4: 41)
vēr vēr ‘ısrarlı soru’ (1768, 4: 46)
yāl ‘yele, ense’ (1806, 4: 105)
yelkā ‘ense’ (1888, 4: 188)
yīgīn ‘toplanma’ (1938, 4: 242),
yirlāmīṣī + *kardan* ‘şarkı söylemek’ (1847, 4: 153)
yōhla ‘dene!’ (2132, 4: 313)
yūha ‘şehvetin doruk noktası’ (1913, 4: 211)

01.3. Bedensel Durumlar (Hastalıkları ve ölümü içerir.)

āṣ ‘aşılama’ (1956, 4: 260)
bēzgāk ‘sıtma’ (825, 2: 387)
bōgma ‘difteri’ (796, 2: 345)
bōgōz ‘hamile’ (798, 2: 347)
būkāḳ ‘guatr’ (801, 2: 349)
çāçāk ~ *çiçāk* ~ *çiçek* ‘çiçek hastalığı’ (1073, 3: 57)
çīpḳān ‘çıban’ (1151, 3: 127)
çolāk ‘sakat, aksak’ (1111, 3: 89)
doḡū maddesinde ‘doḡmak’ (1184, 3: 201)
ēm ‘çiçek aşısı’ (665, 2: 215)
esān ‘sağlıklı, sağ salim’ (478, 2: 58)
īsītma ‘sıtma’ (644, 2: 182)
īrkī ‘müshil’ (1973, 2: 266)
kāpāk ‘küf’ (1615, 3: 579)

kāpāk ‘saçta oluşan kepek’ (1615, 3: 579)
kāriṣḳa ‘av kuşlarının tüylerinde olan kanser’ (1384, 3: 383)
ķiçīma ‘uyuz’ (1595, 3: 567)
ķisīr ‘kısır’ (1491, 3: 476)
ķōtūr ‘çiçek hastalığı veya sivilceden kalan iz’ (1549, 3: 538)
koççāk ‘sağlıklı’ (1433, 3: 420)
kōksāḡū ‘göğüs ağrısı’ (1678, 3: 642)
ķūyan ‘siyatik’ (1588, 3: 562)
ķizilca ‘kırmızı kabarcık’ (1483, 3: 472)
mānglī ‘doḡum izi olan, çilli’ (2113, 4: 306)
ōz konūḡ ‘uzuvların seyirmesi’ (1970, 4: 264)
ōlāt ‘hayvanlar arasında yayılan salgın’ (618, 2: 160)
ōlūk ‘ölü, ceset’ (621, 2: 162)
ōlūk ‘ölü, ceset’ (621, 2: 162)
ōltūr ‘öldür!’ (528, 2: 112),
sāncī ‘sancı’ (2046, 4: 287)
sonḳur maddesinde ‘ölüm’ (1273, 3: 272)
tās ‘dazlak’ (2056, 4: 292)
tōkāḳ ‘hastalık’ (972, 2: 623)
ūçūk ‘döküntü, isilik’ (580, 2: 138)
yaḡīr ‘hayvanların omuzlarının arasında çıkan yara’ (1877, 4: 183)
yārā ‘yara’ (1778, 4: 53)
yelpīk ‘astım’ (1882, 4: 187)

yūḥa ‘şehvet’ (1913, 4: 211)
yūt ‘salgın hastalık’ (1911, 4: 209)

01.4. Genel Fiiller

(? *yāpişmīṣī*) ? + *kardan* ‘? yapışıp kalmak’ (1773, 4: 49)

? *pīşmīṣī* (yanlış okuma) ‘buluşmak’ (845, 2: 427)

alda + *kardan* ‘aldatmak’ (533, 2: 115)

bāşlāmīṣī + *kardan* ‘komuta etmek’ (700, 2: 247)

bāşlātmīṣī + *kardan* ‘yönetmek’ (699, 2: 246)

bōlsūn ‘olsun’ (811, 2: 358),

çağlāmīṣī + *kardan* ‘tahmin etmek’ (1046, 2: 28)

çaḳīdan ‘birine katılmak’ (1100, 3: 81)

çaḳmāçī ‘iğneleme, alay’ (1096, 3: 79)

çalmīṣī + *kardan* ‘vurup kesmek’ (1119, 3: 94)

çoh şāḡol maddesinde ‘Teşekkürler!’ (2021, 4: 280)

īnānç maddesinde ‘güvenmek, inanmak’ (669, 2: 219)

karaşma ‘flört’ (1627, 3: 590) (Far.)

kōrīmīṣī + *kardan* ‘korumak’ (1558, 3: 545)

ḳūllūḳ ‘Teşekkürler!’ (1580)

sīnça + *kardan* ‘dikkatli bakmak’ (1318, 3: 314)

tāpişmīṣī + *kardan* ‘buluşmak’ (847, 2: 428)

vērdī ‘verilmiş’ (1767, 4: 46)

yān ‘yan!’ (1815, 4: 120)

yān ‘yan’ (1816, 4: 120)

02.1.1. Memeliler

āḡūz ‘memeli hayvanların doğurduğu zaman verdiği ilk süt’ (501, 2: 80)

ālaşa ‘bir at türü’ (1965, 4: 262)

arslān ‘aslan’ (453, 2: 39)

ās ‘kakım, gelincik’ (477, 2: 57)

āşāk ‘eşek’ (486, 2: 65)

āt ‘at’ (413, 2: 4)

ayḡir ‘aygır’ (648, 2: 185)

barāk ‘kalın ve uzun tüylü hayvan’ (728, 2: 280)

bārs ‘çita, pars’ (685, 2: 235)

baytal ‘kısarak’ (827, 2: 388)

bikḳīça maddesinde ‘porsuk’ (753, 2: 301)

binçīk ‘hızlı kurye atı’ (774, 2: 327)

bōtā ‘deve yavrusu’ (777, 2: 328)

bukḳa ‘boğa’ 752

bōrī ‘kurt’ (784, 2: 333)

būlān ‘kuzey geyiği’ (810, 2: 35)

būtalā maddesinde ‘deve yavrusu’ (778, 2: 329)

buhūlik? *buhawlik* ‘atın ayak bileğindeki eklem’ (726, 2: 278)

bukḳa, (*būḳa*, *būḳa*) ‘boğa’ (752, 2: 299)

çāliḡ ‘at’ (1052, 3: 33)
çāpiṣ ‘keçi, bir yaşındaki keçi’ (2019, 4: 279)
çil ‘çil at’ (2026, 4: 281)
īlhī ‘at sürüsü’ (658, 2: 209)
ḡablān ‘kaplan’ (2073, 4: 295)
ḡancīḡ ‘dişi köpek’ (1532, 3: 519)
kirpū ‘kirpi’ 1622
ḡarā-ḡulāḡ ‘vaşak’ (2077, 4: 296)
ḡarsāk maddesinde ‘bozkır tilkisi’ (1459, 3: 442)
kāsāk maddesinde ‘kunduz’ (1634, 3: 595)
ḡaşḡa ‘alını akıtmalı (at)’ (1495, 3: 478)
ḡatār ‘katar’ (1500, 3: 484)
ḡātīr ‘katır’ (1395, 3: 391)
kīl ‘kıl, at kuyruğu’ (1607, 3: 574)
kīṣ ‘samur’ (1698, 3: 664)
kīsrāk ‘yavru kısrak’ (2083, 4: 297)
ḡō’īn ‘koyun’ (1590, 3: 563)
ḡōḡ ‘koç’ (1550, 3: 539)
kōḡāk maddesinde ‘köpek’ (1664, 3: 628)
ḡōḡḡār ‘koç’ (1551, 3: 540)
ḡōṣāk ‘pazarda satılmak amacıyla birbirine bir iple bağlanan birkaç koç’ (1562, 3: 548)
ḡoduḡ ‘sıpa’ (1438, 3: 424)
ḡoṡās ‘Tibet öküzü’ (1501, 3: 485)
kōpāk ‘köpek’ (1655, 3: 606)
ḡulān ‘yaban eşeḡi’ (1574, 3: 556)

ḡūz ‘kuzu’ (1559, 3: 546)
ḡula ~ *ḡulla* ‘boz renkli at’ (1524, 3: 507)
ḡulūn ‘yeni doğmuş tay’ (1523, 3: 506)
kūr ḡān maddesinde ‘köpek’ (1672, 3: 633)
kūḡūk ‘köpek’ (1620, 3: 584)
kūskū ‘sıçan’ (1636, 3: 597)
lōk ‘kısa tüylü yük devesi’ (1733, 4: 18)
ōbāḡa ‘kuyruk kemiḡi’ (571, 2: 132)
paṣmāk ‘at’ (841, 2: 426)
sāḡrī ‘atların saḡrısı’ (1212, 3: 222)
sammūr, samūr ‘samur’ (1265, 3: 266) (Far.)
savḡān + kardan ‘bir yarış (at yarışı) için antrenman yapmak’ (1295, 3: 298)
sāvliḡ ‘koyun’ (1223, 3: 235)
sawsar ‘sansar’ (1294, 3: 297)
sīḡḡān ‘fare’ (1310, 3: 307)
sulūk maddesinde ‘hayvan dişi’ (1306, 3: 305)
sūksūk ‘hızlı koşan at’ (1257, 3: 261)
sūrūk ‘sürü’ (1244, 3: 251)
sīrtiḡ ‘arsız, pervasız, utanmaz’ (1233, 3: 243)
ṣīṣāk ‘iki yıllık kuzu’ (1332, 3: 328)
tākā, tekā ‘erkek keçi’ (917, 2: 528)
tāpūk ‘tekme’ (871, 2: 449)
tātū ‘midilli’ (851, 2: 434)

tawşkân ‘tavşan’ (966, 2: 615)
tāy ~ tāyça ‘tay’ (863, 2: 444)
tāyça ‘tay’ (865, 2: 446)
tēvā kōzi maddesinde ‘deve’ (1015, 2: 669)
tōpçāk ‘Arap yada Türkmen kökenli iyi beslenmiş güzel bir at’ (949, 2: 601)
*tokli** ‘kuzu’ (909, 2: 524)
tongūz ‘domuz’ (945, 2: 585)
ūçāliya ‘vahşi hayvanların vücut parçaları’ (578, 2: 136)
ūd ‘davar’ (584, 2: 140)
ūlāk maddesinde ‘oğlak’ (1971, 4: 265)
ulāg ‘posta atı’ (521, 2: 102)
ulāg maddesinde ‘oğlak’ (521, 2: 102)
vaşak ‘vaşak’ (1765, 4: 44)
yābū ‘(düşük kaliteli) midilli’ (1772, 4: 48)
yāl ‘atın boynu’ (1806, 4: 105)
yāl ‘yele’ (1806, 4: 105)
yarindāk ‘iç organlar’ (1856, 4: 161)
yorğa ‘hızlı şekilde rahvan giden at; rahvan at’ (1846, 4: 151)
yūrmān ‘tarla sincabı’ (1917, 4: 220)

02.1.2. Kuşlar

**sārçā* ‘serçe’ (1234, 3: 243)
?gazalāg ‘tarlakuşu’ (1359, 3: 361)
?torqa ‘ardıç kuşu’ (887, 2: 482)
‘oḳār ‘balıkçıl’ (1353, 3: 355)

ā’inalī ‘şah kartal’ (673, 2: 225)
āksonkur ‘akdoğan’ (509, 2: 90)
āksonkur ‘beyaz şahin’ (509, 2: 90)
ālā maddesinde ‘örümcek kuşu’ (518, 2: 95)
anḳūd ‘al kuşaklı ördek’ (563, 2: 129)
bağlanḳāz ‘kuş türü (karabatak)’ (751, 2: 298)
*bāḳi*r* *ḳara* ‘bağrikara kuşu’ (707, 2: 255)
bāyḳūş ‘baykuş’ (715, 2: 260)
bēl-bāḳlī ‘tarla çaylağı’ (834, 2: 415)
bildirḳin ‘bıldırcın’ (764, 2: 312)
bōḳ-ḥura ‘bir kartal türü’ (800, 2: 349)
būrgūt ‘şah kartal’ (782, 2: 331)
ḳāḥrūk ‘yağmur kuşu’ (1041, 3: 16)
ḳāḳir ‘atmaca’ (1090, 3: 777)
ḳāylāk ‘akbaba?’ (1058, 3: 43)
ḳūmḳūḳ ‘serçe’ (1146, 3: 123)
dālīcā ‘kerkenez’ (1189, 3: 204)
dāmīr-dīrnāk ‘balık kartalı’ (1190, 3: 205)
dāmīr-ḳaynāg ‘balık kartalı’ (1191, 3: 205)
durnā ‘turna’ (1181, 3: 199)
kāḳlik ‘keklik’ (1639, 3: 598)
ḳaldīrgāḳ ‘kırlangıç’ (1513, 3: 498)
ḳara-bātāk ‘dalgıç kuşu’ (2082, 4: 297)
ḳara-bātāk ‘dalgıç kuşu’ (2082, 4: 297)
ḳārga ‘karga’ (1386, 3: 384)

karḳāvul ‘sülün’ (1464, 3: 450)
kartāl ‘kartal’ (1454, 3: 440)
kaşḳaldāk ‘su tavuğu’ (1493, 3: 477)
kāz ‘kaz’ (1389, 3: 385)
kū ‘kuğu’ (1543, 3: 533)
kumrī ‘kumru’ (1528, 3: 511) (Ar.)
*kurbāka-çī** ‘kartal türü’ (1450, 3: 438)
kuzkūn ‘kuzgun’ (1480, 3: 468)
kūçigān ‘balık kartalı’ (1666, 3:631)
kīrgūy ~ *kīrgī* ~ *kīrkī* ‘atmaca’ (1461, 3: 433)
ördäk ‘ördek’ (450, 2: 31)
pīgū ‘bir şahin türü’ (846, 2: 427)
sonḳur ‘akdoğan’ (1273, 3: 272)
tākīkū ‘tavuk’ (861, 2: 441)
ṭarlān ‘kırmızı çaylak’ (1343, 3: 341)
*ṭavşancī** ‘siyah kartal’ (1350, 3: 350)
tōgān ‘av şahini türü’ (1351, 3: 351)
*tōytoğli** ‘büyük toy kuşu’ (992, 2: 648)
toğdarī ‘toy kuşu’ (906, 2: 519)
toğrīl ‘bir şahin türü’ (1345, 3: 346)
tūrna ḳatār ‘turna katarı’ (957, 2: 608)
turumṭāy ‘küçük bir yırtıcı kuş, belki merlin’ (896, 2: 502)
tuykūn ‘beyaz atmaca’ (1003, 2: 657)
tūlāk ‘kuşlar tüy dökmesi’ (982, 2: 632)
ūgū ‘bir baykuş’ (612, 2: 156)
yalva ‘çulluk kuşu’ (1893, 4: 192)
yāpalāk ‘baykuş türü’ (1774, 4: 50)

yarāsa ~ *yalāsa* ~ *yarışkī* ‘yarasa’ (1836, 4: 143)
yāraşmīşī maddesinde ‘doğan’ (1782, 4: 56)
yaşmāglī (siyāh yaşmāglī) ‘siyah peçeli (kuş türü)’ (1864, 4: 172)
yavrī ‘yavru kuş’ (1919, 4: 220)
yazukluğ ‘karga’ (1859, 4: 162)
*yirāw** maddesinde ‘kuş türü’ (1937, 4: 233)

02.1.3. Balıklar

ālā maddesinde ‘alabalık’ (518, 2: 95),
bālīḳ ‘balık’ (711, 2: 257)
çapāg ‘bir balık türü, tirsî balığı?’ (1061, 3: 46)
gālmāc ‘balık yüzgeci’ (1717, 4: 4)
kīlīḳ ‘kılçık’ (1509, 3: 496)

02.1.4. Böcekler ve Diğer Hayvanlar

? saḳanḳūr ‘büyük Mısır kertenkelesi’ (1252, 3: 258)
ārū ‘arı’; ayrıca: *ārūyi asal* ‘bal arısı’ (467, 2: 47)
bāḥa ‘kaplumbağa’ (1983, 4: 269)
kalbāsū ‘büyük bir kertenkele’ (2100, 4: 303)
kānā ‘kene, özellikle koyun kenesi’ (1653, 3: 615)
ḳonguz ‘böcek’ (1538, 3: 527)
kurbāga ‘kurbağa’ (1449, 3: 437)

kūyā ‘güve’ (1692, 3: 660)
lū ‘ejderha’ (1731, 4: 15)
örümçāk ‘örümcek’ (1953, 4: 260)
tāş-bāka ‘kaplumbağa’ (856, 2: 438)
yīlān ‘yılan’ (1943, 4: 254)

02.2. Hayvancılık

āgīl ‘hayvan ağılı’ (503, 2: 82)
aḵsūm ‘saldırmaya hazır’ (510, 2: 90)
asaw maddesinde ‘(atlar için) haşarı, azgın’ (479, 2: 58)
bāhlā ‘şahin tutmaya yarayan eldiven’ (1997, 4: 273)
çalma ‘yakmak için gübre’ (2027, 4: 281)
çīḥ veya *çaḥ* ‘köpekleri ürkütmek için bağırma’ (2020, 4: 280)
çōpān ‘çoban’ (1130, 3: 108)
çōk ‘diz çöktürmek için verilen komuta (özellikle develere)’ (1142, 3: 121)
gānāt ~ *cam* ‘i gānāt ‘mezbaha’ (1357, 3: 360)
īlḥīçī ‘at çobanı’ (659, 2: 210)
kāş ‘büyükbaş hayvanlar için ağıl’ (1391, 3: 389)
kōyçī ‘koyun çobanı’ (1586, 3: 561)
kūmalāk ‘koyun veya deve gübreleri’ (1584, 3: 561)
ōlāng ‘çayır bozkırı’ (620, 2: 161)
ōlāt ‘hayvanlar arasında yayılan salgın’ (618, 2: 160)

sonkur maddesinde ‘şahin eğitimi’ (1273, 3: 272)
tamgā ‘damga; mühür’ (933, 2: 554)
tawsan? *tōsun?* ‘(hayvanlar için) vahşi, dizginlenmemiş’ (964, 2: 613)
tāzāk ‘gübre’ (902, 2: 508)
yataḵ ‘(hayvanların) yatma yeri’ (1827, 4: 136)
yīlkīçī ‘at çobanı’ (1887, 4: 188)
yūrt ‘otlatma alanı’ (1914, 4: 212)
yūt ‘salgın hastalık’ (1911, 4: 209)

02.3. Avcılık ve Balıkçılık

?tāyḡān ‘av köpeği’ (866, 2: 446)
av ‘av’ (570, 2: 131)
awçī ‘avcı, sarayın avcı başı’ (582, 2: 139)
bārsçī ‘sarayın pars avlayıcısı’ (686, 2: 238)
çīlkū ‘av için kullanılan eğitilmiş şahinlerin tasmaı’ (1115, 3: 92)
ḵalmāk ‘olta, kanca’ (1521, 3: 506)
ḵāpāk ‘yırtıcı kuşların tüyleri’ (1367, 3: 369)
ḵapānça + *kardan* ‘bir yırtıcı kuşu sarmak’ (1425, 3: 417)
ḵapḵān ‘tuzak’ (1428, 3: 418)
ḵapḵān ‘tuzak’ (1428, 3: 418)
ḵappak ‘tuzak’ (1427, 3: 417)
ḵarātḵū ‘bir çeşit tuzak yemi : av kuşlarını çekmek için kullanılan bir tüy’ (1441, 3: 432)

ķārmāk ‘olta’ (2062, 4: 293)
ķārīška ‘av kuşlarının tüylerinde olan kanser’ (1384, 3: 383)
ķoruk ‘av için alan’ (1462, 3: 444)
ķūš ‘yırtıcı kuşlar, özellikle şahin ve doğan’ (1561, 3: 547)
ķūšçī ‘şahin eğitici’ (1564, 3: 548)
ķūšlāmīšī + *kardan* ‘yırtıcı bir kuşu yakalamak’ (1566, 3: 550)
oķruk ‘kement’ (507, 2: 86)
salma ‘tuzak’ (1264, 3: 266)
tōgān ‘av şahini türü’ (1351, 3: 351)
tōr ‘(balık avlamak için) ağ’ (954, 2: 606)
ūrūglāmīšī + *kardan* ‘kemend çubuğuyla yakalamak’ (589, 2: 142)

02.4.1. Binicilik

atlīg ‘cesur binici’ (1946, 4: 255)
mīnān (*āt mīnān* sözünde) ‘at binici’ (1750, 4: 34)
savgān + *kardan* ‘bir yarış (at yarışı) için antrenman yapmak’ (1295, 3: 298)
siltāv + *dādan*, *kardan* ‘dizgini çekmek’ (1259, 3: 264)
tūyāk ‘toynak’ (991, 2: 647)
yārišmīšī ‘yarış, at yarışı’ (1783, 4: 57)
yedāk ‘yedek at’ (1831, 4: 141)
yīgīt ‘gözü pek atlı’ (1880, 4: 185)

yorga ‘hızlı şekilde rahvan giden at; rahvan at’ (1846, 4: 151)
yortma ‘tırıs’ (1844, 4: 150)

02.4.2. Sürüm takımları, Arabalar

ariš ‘araba oku’ (454, 2: 40)
burunduk ‘burun kayışı, develerin burnuna geçirilen yular’ (738, 2: 290)
čanāk ‘üzengi’ (1125, 3: 101)
çuçurğa ‘kamçı düğümü’ (1072, 3: 56)
gözlük ‘at gözlüğü’ (2106, 4: 305)
inķirčāk ‘semer’ (562, 2: 128)
ķaltāk ‘eğer kaşı’ (1508, 3: 496)
ķamčī ‘kırbaç’ (1527, 3: 509)
ķāš ‘eğer kaşı’ (1391, 3: 389)
ķašaw ‘kaşağı’ (1499, 3: 484)
ķāyīš ‘koşum takımı kayışı’ (1414, 3: 408)
ķīšān ‘köstek, ayak bağı’ (1699, 3: 665)
ķōra’l ‘eğer kolanı’ (1557, 3: 545)
ķušķūn ‘kuskun’ (1494, 3: 477)
sūlūk ‘dizginin ağız kısmı’ (1306, 3: 305)
šūnturāc ‘atın toynaklarını kesmek için kullanılan bir nalbant aleti’ (1338, 3: 336)
*sī*rum* ‘kayış’ (1312, 3: 309)
*sī*rum* ‘sırım’ (1312, 3: 309)
šātū ‘araba oku’ (1320, 3: 316)

tägältü ‘ata zarar vermemesi için
eyerin altına konulan keçeden örtü’
(920, 2: 531)
tärkün ‘eyer kayışı’ (893, 2: 499)
türmä ‘eyer keçesi’ (898, 2: 505)
üzängü ‘üzengi’ (598, 2: 147)
yarāk ‘koşum takımı’ (1837, 4: 143)
yün ‘eğer keçesi’ (1931, 4: 227)

02.5. Deri, Post, Yün

dākū ‘kürk’ (2035, 4: 283)
karāköl ‘bir tür siyah koyun postu’
(1446, 3: 432)
kıl ‘at kılı’ (1607, 3: 574)
kız ‘keçe kumaş’ (1696, 3: 661)
kürk ‘kürk’ (1628)
sāgrī ‘sahtiyan’ (1212, 3: 222)
sammūr, samūr ‘samur kürk’ (1265, 3:
266)
yarindāk ‘eldiven yapılan hayvan
derisi’ (1856, 4: 161)
**yulma* ‘suyla temizlenmiş koyun
postundan yünü çıkarmak’ (1929, 4:
226)

03.1. Bitki, Meyve (ayrıca bk. 03.2)

?burçaf, burçāk ‘bezelye, fasulye’
(730, 2: 281)
acīrīk ‘bir tür ot’ (424, 2: 13)
āgācī maddesinde ‘ağaç’ (1961, 4:
261)

āgācī maddesinde ‘kavak ağacı’
(1961, 4: 261)
amrōd ‘armut’ (1966, 4: 263)
ārūk ‘kayısı’ (1952, 4: 259)
āzgīl ‘muşmula’ (1955, 4: 260)
barbarīs ‘bektaşi üzümü’ (729, 2: 281)
būlāg ōtī ‘tere’ (1996, 4: 272)
būta ‘çalılık’ (779, 2: 329)
çāçāk ~ çiçāk ~ çiçek ‘gül türü’ (1073,
3: 57)
çagalak, çigalak ‘çilek’ (1110, 3: 88)
çakalak ‘kavak ağacı’ (2022, 4: 280)
çatlākūç ‘sakız ağacının meyveleri’
1069, 3: 54)
çuğundur ‘pancar’ (1086, 3: 75) (Far.)
dāmīr-āgācī ‘demir ağacı’ (2038, 4:
284)
dōlāna ‘alıç’ (2134, 4: 315)
hadang ‘akça kavak’ (1164, 3: 183)
īlgīn ākācī ‘kudret helvası ağacı’
(1976, 4: 266)
kabāk ‘kabak’ (1419, 3: 412)
kabūk ‘içi çürümüş ağaç’ (1423, 3:
415)
kāklīk ōdī ‘yabani kekik’ (2099, 4:
302)
kākū ‘karahindiba’ (1401, 3: 395)
kāmīş ‘kamış’ (1530, 3: 517)
kāndir ‘kenevir’ (1647, 3: 608)
karagāt maddesinde ‘siyah Frenk
üzümü’ (2080, 4: 297)
kārni-yārūg ‘sinir otu’ (2063, 4: 293)

ḵārpūz ‘karpuz’ (1382, 3: 380)
ḵavāḥ ‘kavak ağacı’ (1544, 3: 534)
ḵāvūn ‘kavun’ (2069, 4: 294)
ḵaysī ‘kayısı’ (1602, 3: 570)
ḵāz-ayāḡī ‘kazayağı bitkisi’ (2064, 4: 293)
ḵiltīḵ maddesinde ‘kılçık otu’ (1509, 3: 496)
ḵiyāḵ ‘saz’ (1593, 3: 566)
kōḫāt ‘filiz’ (1663, 3: 628)
kōk ‘çimen kökü’ (1638, 3: 598)
ḵusūḵ ‘fıstık çamı’ (1490, 3: 475)
mūcana ‘badem’ (1746, 4: 30)
ōzāk ‘meyve çekirdeği’ (595, 2: 146)
sarimsāk ‘sarimsak’ (1238, 3: 247)
sāzaḵ ‘çam’ (1209, 3: 222)
sōrgūn ‘söğüt’ (1287, 3: 289)
suncūḵ maddesinde ‘iç fıstık’ (1271, 3: 271)
sūksūk ‘bir ağaç türü, muhtemelen dağdağan (süksük)’ (1256, 3: 261)
şalgam ‘şalgam’ (1329, 3: 326) (Far.)
tāḡ ‘saksaul ağacı’ (858, 2: 439)
**tikān* ‘diken, dikenli çalı’ (915, 2: 528)
tōz ‘akkayın ağacının kabuğu’ (960, 2: 611)
turma ~ *turb* ‘turp’ (898, 2: 505)
tūpçāk ‘yonca kökü’ (950, 2: 603)
üzüm ‘üzüm’ (473, 2: 54)
yārpūz ‘nane’ (1779, 4: 55)
yavşān ‘pelin otu’ (1924, 4: 223)

yer-almāsī ‘yer elması’ (2127, 4: 311),
yōnca ~ *yōnūḵka* ‘yonca’ (1932, 4: 228)
ipār ‘kekik’ (411, 2: 2)

03.2. Çiftçilik, hasat

ākṣāk ‘kırık pirinç’ (511, 2: 90)
Āḵ-Tāk maddesinde ‘gübre’ (1963, 4: 261)
amāḥ ‘saban’ (552, 2: 124)
arpa ‘arpa’ (445, 2: 24)
cigit ‘cigit’ (1108, 3: 88)
ḥāvlī ‘buğday yapalamak için kamıştan alet’ (1056, 3: 38)
ḵōṣṣī maddesinde ‘tarım’ (1563, 3: 548)
şamān ‘saman’ (1337, 3: 335)
sōk ‘kabuğu temizlenmiş darı’ (1299, 3: 301)
sūtūl ‘olgunlaşmamış buğday’ (1227, 3: 237)
tarikṣī maddesinde ‘tarım’ (886, 2: 480)
tūḡī ‘darı’ (979, 2: 629)
yarma ‘ince ezilmiş tahıl’ (1855, 4: 160)

04.1. Arazi (Doğa)

aḥiḡ ‘ormanın içindeki ağaçsız, düz alan’ (429, 2: 15)
ādāḡ ‘nehir içindeki ada’ (438, 2: 19)

adīr ‘yükseklik, tepe’ (1948, 4: 256)
argā ‘nehir’ (456, 2: 42)
arīk ‘kanal’ (469, 2: 52)
ažun ‘dünya’ (476, 2: 57)
bātākā ‘bataklık’ (679, 2: 230)
bātlāk ‘bataklık’ (680, 2: 230)
bōgāz ‘boğaz, geçit’ (792, 2: 344)
būlāk ‘pınar’ (809, 2: 355)
çalçīk ‘bataklık’ (1114, 3: 92)
çaman ‘çimen’ (1124, 3: 99) (Far.)
çīm ‘çimen’ (1156, 3: 131)
çōkķī ‘dağın tepesi’ (1139, 3: 119)
çöl ‘çöl’ (1145, 3: 122)
çukūr ‘çukur’ (1099, 3: 81)
dāngīz ‘deniz’ (1192, 3: 205)
Ertiş ‘Ertiş ırmağı’ (447, 2: 27)
gādūk ‘dağ geçidi’ (1708, 4: 1)
kātīliř ‘iki akıntının karşılaşması’ (1374, 3: 375)
keçīd ‘nehirin geçit yeri’ (1621, 3: 584)
ķīr ‘küçük taşlarla kaplı bir tepe’ (1598, 3: 567)
kōl, *kōl* ‘gölet, küçük göl’ (1682, 3: 645),
ķōltūk ‘koy’ (1575, 3: 557)
ķōltūk ‘körfez’ (1575, 3: 557)
ķōrgān ‘mezar höyüğü’ (1555, 3: 542)
kōlmāk ‘su birikintisi’ (1685, 3: 653)
kōpūk ‘köpük’ (1656, 3: 617)
ķum ‘kum’ (1525, 3: 508)
ķurūklūk ‘kuru yer’ (1473, 3: 460)
ōra maddesinde ‘çukur’ (592, 2: 144)

ōrmān ‘orman’ (588, 2: 142)
ōgūz ‘büyük nehir’ (613, 2: 156)
ōlāng ‘(sulak) step çayırı’ (620, 2: 161)
sāy ‘dere’ (1224, 3: 235)
sū ‘su’ (1278, 3: 281)
tāg ‘dağ’ (859, 2: 439)
tāpā ‘tepe’ (872, 2: 450)
tēřūk maddesinde ‘kovuk’ (1002, 2: 657)
yābān ‘çöl’ (1771, 4: 46)
yālū ~ *yālūd* ~ *yālī* maddesinde ‘su kenarı’ (1810, 4: 109)
yer ‘yer’ (2126, 4: 311)
yulum ‘nehirin geçiş yeri’ (1890, 4: 189)

04.2. Mineraller

altūn ‘altın’ (529, 2: 112)
çakmāk ‘çakmak taşı’ (1097, 3: 80)
çōyan ‘dökme demir’ (1149, 3: 124)
ķarkasūn ~ *ķūrgāřīm* ‘kurşun’ (1466, 3: 452)
ōl ‘yakut’ (616, 2: 160)
sūrmā ‘antimon’ (1242, 3: 250)
sūrmā-taş ‘antimon’ (1243, 3: 251)
tāř-kōmūr ‘taş kömürü’ (857, 2: 438)
tēmūr ‘demir’ (1012, 2: 666)
tēvā kōzi ‘bir değerli taş adı’ (1015, 2: 669)
tikmā ‘saf altın’ (914, 2: 527)
tūc ‘bronz’ (2007, 4: 276)

yada ‘yağmur taşı’ (1833, 4: 142)

04.3. Hava Durumu ve Günün Bölümleri

aḥṣām ‘akşam’ (1947, 4: 256)

ayās maddesinde ‘don’ (628, 2: 170)

būḡ ‘buğu, buhar’ (791, 2: 344)

bulūt ‘bulut’ (771, 2: 323)

īsītma ‘sıcaklık’ (644, 2: 182)

īsītma ‘sıcaklık’ (644, 2: 182)

izḡirīng ‘karlı, soğuk’ (472, 2: 54)

karāngū ‘karanlık’ (1448, 3: 437)

kīrav ‘kırağı’ (1600, 3: 569)

kīrav maddesinde ‘çiğ’ (1600, 3: 569)

kūlāk ‘deniz fırtınası’ (1684, 3: 652)

kūn ‘gün’ (1688, 3: 655)

tuman maddesinde ‘sis’ (935, 2: 567)

yāmān ‘estiğinde veya biri ona maruz kaldığında ölüme sebep olan bir tür rüzgar’ (2125, 4: 311)

yandū, *yaḡdū* ~ *yaḡdū* ‘ışık’ (1902, 4: 201)

04.4. Yer Adları

Āḡ-Tāḡ ‘yer adı’ (1963, 4: 261)

yāsāmāl ‘yer adı’ (1792, 4: 92)

05.1. Ticaret

alīṣ ‘takas’ (549, 2: 122)

ālīṣ (*dāḡiṣ*) ‘alışveriş, ticaret’ (534, 2: 116)

arḡiṣ ‘kervan’ (460, 2: 43)

āsīḡ ‘kazanç, kâr’ (480, 2: 58)

çaḡir ‘meyhane’ (1090, 3: 777)

čārčī ‘çerçi, ufak tefek şeyler satan tüccar’ (1075, 3: 60)

dāḡiṣ ‘ticaret’ (1185, 3: 202)

gömrük ‘gümrük’ (1719, 3: 7)

kapān ‘terazi’ (1424, 3: 416)

koṣaḡ ‘pazarda satılmak amacıyla birbirine bir iple bağlanan birkaç koç’ (1562, 3: 548)

kurīr ‘ücret, değer’ (1478, 3: 462)

manāv ‘manav’ (1738, 4: 22)

ortāk ‘tüccar’ (446, 2: 25)

sakḡā ‘perakende satıftaki ciro’ (1248, 3: 254)

tamḡā ‘geçiş bedeli (daha doğrusu: mallarını belirli bir şehre ithal etmek ve orada satmak için bir tüccarın ödemesi gereken harç)’ (933, 2: 554)

tamḡā maddesinde ‘gümrük’ (933, 2: 554)

tēḡīn ‘ücretsiz’ (1007, 2: 660)

teng ‘mal paketi’ (941, 2: 574)

tōyin ‘budist din adamı’ (933, 2: 648)

tōlāmīṣī + *kardan* ‘ödemek’ (980, 2: 630)

tōlāk ‘fidye’ (981, 2: 631)

05.2. Para, Para Birimi

aḡça ‘para birimi’ (506, 2: 85)

arslānlī ‘bir Selçuklu sikkesi’ (1951, 4: 259)

āylīk ‘ücret, maaş’ (663, 2: 214)
bācāklī ‘bir gümüş Osmanlı akçesi’ (1981, 4: 268)
kepākī ‘Çağatay hanı Kepāk’ten sonra kullanılan bir para birimi’ (1616, 3: 580)
kizilca ‘madeni para türü’ (1483, 3: 472)
sāçīk ~ *sāçuk* ‘düğün hediyesi olarak saçılan madeni paralar’ (1203, 3: 216),
sōm ‘ruble’ (1307, 3: 305)
tanga, tanka ‘para birimi’ (946, 2: 587) (Hint.)
tangça ‘para birimi’ (943, 2: 577)
tīn ‘Rus para birimi’ (1013, 2: 667)
tōlāk ‘fidye’ (981, 2: 631)
tūmān ‘para birimi’ (983, 2: 632)
yarmaq ‘para’ (1854, 4: 160)
yūlūk maddesinde ‘fidye’ (2133, 4: 314)

05.3. Zenginlik ve Fakirlik (ayrıca bk. 13.2, 13.3)

?*kabīn* ‘çeyiz’ (1614, 3: 579) (Far.)
āylīk ‘ücret, maaş’ (663, 2: 214)
bārlīg maddesinde ‘zenginlik’ (687, 2: 239)
bāy ‘zengin’ (714, 2: 259)
dīlānçī ‘dilenci’ (1199, 3: 215),
kālīn ‘gelin parası’ (1407, 3: 399)
kaşşāk ‘fakir, yoksul’ (1492, 3: 477)

verdūk maddesinde ‘çeyiz’ (1763, 4: 42)
yarlīgīdan ‘yoksulluk’ (1850, 4: 158),
yarlīgīdan maddesinde ‘fakir’ (1850, 4: 158)
yarliḡ ‘fakir’ (1848, 4: 153)

06.1. Seyahat ve Taşıma Araçları

? *kayāçī* ‘kaya tırmanıcı, dağcı’ (1591, 3: 565)
?arā-ḡatī ‘mola, uzun süren bir atla gitme sürecinden sonra atlı kuryelerin verdiği ara’ (443, 2: 23)
arāba ‘araba’ (440, 2: 19)
*arābaçī** ‘arabacı’ 441, 2: 23)
arḡiṣ ‘kervan’ (460, 2: 43)
armaḡān ‘bir geziden getirilen hediye’ (465, 2: 45)
āzūka ‘kumanya’ (475, 2: 56)
binçīk ‘hızlı kurye atı’ (774, 2: 327)
çana ‘kayak’ (1129, 3: 105)
çana ‘kızak’ (1129, 3: 105)
çānṡa ‘bavul’ (1053, 3: 33)
çāvuṣ ‘kervan lideri’ (1055, 3: 35)
giriḡ ‘gezme’ (1710, 4: 2)
ḡōṣ ‘yedek at’ (1361, 3: 362)
iz ‘işaret, iz’ (470, 2: 53)
izçī ‘yol gösterici’ (471, 2: 54)
kanḡlī ‘araba’ (1541, 3: 530)
katārçī ‘katır ya da deve sürücüsü’ (2085, 4: 298)

ḳāṭīr maddesinde ‘katırcı’ (1395, 3: 391)
*ḳāṭīrçī** ‘katırcı’ (1396, 3: 393)
ḳāyīḳ ‘kayık’ (1415, 3: 408)
kēmā ~ gāmī ‘gemi’ (1703, 3: 668)
ḳonuk ‘gezgin’ (1539, 3: 527)
ḳonuk ‘konuk’ (1539, 3: 527)
ḳonukçī ‘ev sahibi’ (1540, 3: 530)
kōḳ ‘seyahat’ (1660, 3: 622)
kōḳ ‘yürüyüş, seyahat, bir yere gitmek için hareket etme’ (1660, 3: 622),
kōḳmān ‘göçmen, göçebe’ (1667, 3: 632)
kōḳmānçī ‘göçebe’ (1668, 3: 632)
kōrpī ‘köprü’ (1623, 3: 585)
ōḳ ‘araba oku’ (606, 2: 153)
otrāk ‘durak, dinlenme’ (418, 2: 8)
sāl ‘sal’ (1218, 3: 229)
salma ‘ağırlık’ (1264, 3: 266)
sūrsāt ‘kumanya’ (2051, 4: 289)
sūrtmā ‘kızagı, kızak’ (1284, 3: 287)
sūrüçī ‘arabacı’ (1285, 3: 288)
ṣayḳa ‘bir çeşit bot veya gemi’ (1334, 3: 330)
tākār ‘tekerlek’ (911, 2: 526)
tāyāk ‘değnek’ (864, 2: 445)
ūlāğçī ‘devlet kuryelerinin muhafızı’ (617, 2: 160)
ulāğ ‘posta atı’ (521, 2: 102)
yām ~ yāma ‘posta atı’ (1812, 4: 110)
yām ~ yāma ‘postane’ (1812, 4: 110)
yōlī ‘onun yolu’ (1930, 4: 226)

yūrt ‘durak’ (1914, 4: 212)
yūrtçī ‘yurdun doğru yapıda olması için çaba gösteren konut yapıcı’ (1915, 4: 216)
07.1. Çalışma, İş (ayrıca bk. 13, 14, 15)
? ḳayāçī ‘dağ tırmanıcı’ (1591, 3: 565)
ālākçī ‘elekçi’ (538, 2: 118)
*arābaçī** ‘arabacı’ (441, 2: 23)
bāsmāçī ‘matbaacı’ (694, 2: 244)
dādā ‘kadın eğitici’ (1171, 3: 190)
ēmçī ‘şarlatan hekim’ (667, 2: 215)
gömrükçī ‘gümrük memuru’ (2108, 4: 305)
hoşdāṣ maddesinde ‘hizmetçi’ (1166, 3: 184)
īlḥīçī ‘at çobanı’ (659, 2: 210)
ḳāl maddesinde ‘metal dökümcü’ (1402, 3: 395)
*ḳālçī** ‘metal dökümcü’ (1404, 3: 396)
ḳālpākçī ‘şapka yapıcı’ (2065, 4: 293)
ḳāltākçī ‘saraç’ (2066, 4: 294)
*ḳapānçī** ‘tartıcı’ (1426, 3: 417)
ḳatārçī ‘katır, deve sürücüsü’ (2085, 4: 298)
ḳatārçī maddesinde ‘kervan lideri’ (2085, 4: 298)
ḳāṭīr maddesinde ‘katır sürücüsü’ (1395, 3: 391)
*ḳāṭīrçī** ‘katır sürücüsü’ (1396, 3: 393)
*ḳāyīḳçī** ‘kayıkçı’ (1416, 3: 410)

kēmā-çī ‘gemici, kaptan’ (1704, 3: 669)
kerāk̄yarāk̄ ‘saray ihtiyaçlarını karşılayan kişiler’ (1631, 3: 593)
kīçāt ‘çeşnicibaşı’ (1594, 3: 566)
kīşāt? ‘çeşnicibaşı’ (1603, 3: 571)
kīşmīšī maddesinde ‘çeşnicibaşı’ (1604, 3: 571)
kōbūz kopuz maddesinde ‘kopuz çalan’ (1546, 3: 535)
kōşçī ‘çiftçi’ (1563, 3: 548)
kōyçī ‘koyun çobanı’ (1586, 3: 561)
kobuzçī ‘kopuz çalan’ (1421, 3: 414)
konuqçī ‘hancı’ (1540, 3: 530)
koruqçī ‘tabulaştırılmış şeylerin bekçisi’ 1465, 3: 451)
kōçmān ‘göçmen, göçebe’ (1667, 3: 632)
kōçmānçī ‘göçebe’ (1668, 3: 632)
kūşçī ‘şahin eğitici’ (1564, 3: 548)
kullar-ākāsī ‘hükümdarın işlerini yapan hizmetçilerin başı’ (1519, 3: 503)
kurumsāk̄ ‘pezevenk’ (1469, 3: 455)
kīrnāk̄ ‘cariye’ (1470, 3: 456)
ōzan ‘gezici, şarkı söyleyen şair’ (597, 2: 147)
salçī ‘salcı’ (1260, 3: 264)
*sārūqçī** ‘sarık sarıcısı’ (1208, 3: 221)
sūçī ‘saka’ (1280, 3: 285)
sūçī ‘saki’ (1280, 3: 285)
sūrūçī ‘arabacı’ (1285, 3: 288)

şātū ‘rehberlik eden, yöneten kimse’ (1320, 3: 316)
tīlmāçī ‘sözcü (tercüman)’ (1010, 2: 662)
tulumba-çī ‘itfaiye, itfaiye eri’ (930, 2: 549)
tuzgūçī ‘konuk hediyesi olan tuzguyu dağıtan kişi’ (901, 2: 508)
tūtūnçī ‘tütün satıcısı’ (2006, 4: 276)
ūz ‘zanaatkar’ (593, 2: 144)
uşāk̄ ‘hizmetçi’ (482, 2: 62)
yamākçī ‘ayakkabı tamircisi’ (1896, 4: 194)
yedākçī ‘at idarecisi’ (1832, 4: 142)
*yirāw** ‘şarkıcı’ (1937, 4: 233)
yirāwçī ‘şarkıcı’ (1937, 4: 148)
yūrtçī ‘yurdun doğru yapıda olması için çaba gösteren konut yapıcı’ (1915, 4: 216)

07.2. İş Araçları

adaqça ‘örtü’ (439, 2: 19)
ägä ‘eğe’ (514, 2: 93)
bāğ ‘bağ’ (705, 2: 254)
bālga ‘çekik’ (710, 2: 256)
bāşkān ‘balyoz, ağır çekik’ (692, 2: 243)
bāsmā ‘yazı dizisi’ (695, 2: 244)
bīçāk? ‘bıçak’ (721, 2: 269)
bigīz ‘tığ, biz’ (760, 2: 311)
çakūç ‘çekik’ (1105, 3: 85) (Far.)

çigîr ‘ırmaktaki suyu kaldıran büyük çark’ (1083, 3: 72)

ēnāk ‘çomak’ (672, 4: 225)

ēnāk ‘değnek (dayanmak için)’ (672, 4: 225)

hān-bālīg ‘*hān-bālīg*’dan gelen bir çeşit kağıt’ (2032, 4: 282)

kadāk ‘kenet, maşa’ (1435, 3: 420)

kadāk ‘metalden yapılmış ataş (porselen tabak için); metal destek, metal ataş (porselen tabağı tutturmak için)’ (1435, 3: 420)

kāl ‘eritme kabı’ (1402, 3: 395)

kaskān ‘gergef’ (1487, 3: 474)

kāyīš ‘koşum takımı kayışı’ (1414, 3: 408)

pīçāk ‘bıçak’ (844, 2: 426)

şūnturāc ‘atın toynaklarını kesmek için kullanılan bir nalbant aleti’ (1338, 3: 336)

*si*rum* ‘sırım’ (1312, 3: 309)

tēvānā ‘çuvaldız’ (2012, 4: 278)

tohmāk ‘tokmak’ (877, 2: 459)

toķa ‘düşme, toka’ (910, 2: 525)

tūzāk ‘ağ’ (962, 2: 612)

tulūm ‘tulum’ (931, 2: 550)

tulumba ‘yangın söndürme pompası’ (929, 2: 549)

yākī ‘dağlama’ (1803, 4: 104)

yām ‘deri tabaklamak için kap’ (1813, 4: 118)

yām ‘testi’ (1813, 4: 118)

yelim ‘tutkal’ (1889, 4: 189)

08.1. Ev ve Konut

alāçūk ‘küçük yedek çadır’ (519, 2: 97)

alāçūk ‘küçük yedek çadır’ (519, 2: 97)

baçkam ‘yazlık’ (722, 2: 270)

bāgīš ‘çadır bağı’ (706, 2: 254)

būzluķ ‘buzluk, buz deposu’ (786, 2: 336)

çadır, *çadūr*, *çādar* ‘çadır’ (1042, 3: 16)

çayla maddesinde ‘çadır’ (2031, 4: 282)

çīg ‘çit’ (1155, 3: 130)

ērgānāk ‘ince dallarla örülmüş çit’ (640, 2: 181)

ēşik ‘kapı (eşiği)’ (646, 2: 183)

ēşik maddesinde ‘kapı’ (646, 2: 183)

eşiklik ‘eşikte bulunan şey’ (487, 2: 66)

eytigīn, *ebtigīn*, *etgīn*, *abtagan* ‘ev sahibi’ (634, 2: 174)

kābuķ ‘idam yeri’ (1365, 3: 368)

kanāt ‘çadırın içine konulan ağaç gergi’ (1531, 3: 518)

kāpū ‘kapı’ (1368, 3: 370)

kāpū ‘kapı’ (1368, 3: 370)

kāsāk ‘bir tuğla parçası veya yıkık bir duvar’ (1634, 3: 595)

kaznāk ‘kiler’ (1485, 3: 472)

kerākū ‘çadırın içine konulan ağaç gergi’ (1629, 3: 592)
kışlāk ~ kışlā ‘(göçebeler için) kışlak’ (1496, 3: 479)
kōmāç ‘çadır direğinin sokulduğu bir tahta parça’ (1687, 3: 654)
kūymä ‘yük arabalarının barınağı (kulübesi, sığınağı)’ (1691, 3: 660)
nazmāg (tarmāg olmalı) ‘çadırın bir parçası’ 1754, 4: 37)
ōba ‘boyaların yerleşim alanı’ (572, 2: 132)
oṭāk ‘çadır’ (489, 2: 66)
sīrūg ‘çadır direği’ (1313, 3: 309)
tanbū ‘bir çeşit çadır’ (938, 2: 570)
tāram, tārūm ‘çadırın etrafını saran örtü’ (1340, 3: 337)
tāram, tārūm ‘bir tür bina, yapı’ (1340, 3: 337)
tīrāk ‘direk’ (997, 2: 655)
tīrgāk ‘dayanma ayağı, payanda’ (998, 2: 655)
tūnglūk ‘(çadırdaki) baca deliği’ (988, 2: 643)
ūg ‘alt duvarın üzerine yerleştirilen çadırın tavan çubukları’ (602, 2: 150)
yākī ‘yangın’ (1803, 4: 104)
yālū ~ yālūd ~ yālī ‘su kenarındaki villa’ (1810, 4: 109)
yangī ‘yangın’ (1908, 4: 207)
yāngīn ‘yangın’ (1819, 4: 121)

yaydūy ‘çadırın bir parçası’ (1824, 4: 123)
yaylāk ~ yaylā ‘göçebelerin yazlık konutları’ (1941, 4: 252)
yūrt ‘çadır’ (1914, 4: 212)
yūrt ‘oda’ (1914, 4: 212)
yugrūš maddesinde ‘toplantı yeri’ (1867, 4: 175)

08.2 Yaşam (ayrıca bk. 8.1)

alīšmīšī ‘ikamet yerini veya planlanan rotayı başka bir ikamet yerine taşımak’ (550, 2: 123)
doḡū maddesinde ‘doğum yeri’ 1184
kışlāmīšī + kardan ‘kışlamak, kışı geçirmek’ (1497, 3: 481)
kōčīdan ‘göç etmek’ (1671, 3: 633)
kōčkūnčī ‘göçebe’ (1665, 3: 631)
uṣāk ‘hizmetçi, uşak’ (482, 2: 62)
yaylāmīšī + kardan ‘yazı geçirmek’ (1942, 4: 254)

08.3 Ev gereçleri (ayrıca bk. 7.2, 10.2)

?tūškān ‘banyo sobası’ (968, 2: 618)
āçār ‘anahtar’ (427, 2: 14)
ālāk ‘elek’ (537, 2: 118)
argūnçak ‘salıncak’ (459, 2: 43)
bālga ‘çekik’ (710, 2: 256)
bāškān ‘balyoz, ağır çekik’ (692, 2: 243)

bēlinčāk ~ belānčāk ‘beşik’ (837, 2: 420)
bičāk? ‘bıçak’ (721, 2: 269)
čälāk ‘kova’ (1116, 3: 92)
čälāk ‘kova’ (1116, 3: 92)
čalma ‘yakmak için gübre’ (2027, 4: 281)
čamānčī maddesinde ‘bir tür kap’ (2028, 4: 281)
čīg ‘perde’ (1155, 3: 130)
čipinlik ‘cibinlik’ (1066, 3: 52)
čirāg ‘lamba’ (1074, 3: 59) (Fars.)
čōmāk ‘fiçı tıpası’ (1147, 3: 123)
gilēm ‘kilim’ (1718, 4: 4) (Far.)
īlmāk ‘kanca’ (662, 2: 213)
kābčūḳ ‘cüzdan’ 1420, 3: 414)
kāḳma ‘tiftiksiz, ince ve sert yün halı’ (1399, 3: 394)
ḳalbūr ‘elek’ (1505, 3: 493)
ḳālī ‘halı’ (1405, 3: 396)
ḳāyīš ‘ip’ (1414, 3: 408)
ḳongurāk ‘çan’ (1537, 3: 526)
ḳongurāk ‘çan’ (1537, 3: 526)
kōč ‘evle ilgili şeyler’ (1660, 3: 622)
kōrpä ‘yorgan’ (1673, 3: 637)
ōdūn ‘odun’ (585, 2: 141)
ōgūr maddesinde ‘havan’ (603, 2: 151)
ocāk ‘ocak’ (421, 2: 10)
pīčāk ‘bıçak’ (844, 2: 426)
sāgū ‘yuvarlak şekilli küçük ahşap kap’ (1213, 3: 225)

sākū maddesinde ‘sıra’ (1258, 3: 262),
sārinc ‘sarnıç’ (1206, 3: 219)
sir ‘sır, mine’ (1230, 3: 238)
sūluḳ ‘vazo’ (1304, 3: 304)
sūpūr maddesinde ‘süpürge’ (2047, 4: 287)
tagār ‘bir tür kap’ (905, 2: 5012)
tāzāk ‘(yakmak için) gübre’ (902, 2: 508)
tōšāk ‘yatak’ (967, 2: 617)
tung ‘bir tür kap’ (942, 2: 577)
tutuḳ ‘perde’ (875, 2: 457)
tūnḳatār ‘mum’ (940, 2: 573)
ūtū ‘ütü’ (420, 2: 9)
yūndī ‘bulaşık suyu’ (1933, 4: 229)

09.1. Elbiseler, Kumaşlar

? ‘bir tür şapka’ (1875, 4: 182)
 ? *ḳīṭūn* maddesinde ‘püskül’ (1605, 3: 573)
alāča ‘kumaş türü’ (520, 2: 102)
argāč ‘iplik, argaç’ (457, 2: 42)
arḫāluḳ ‘bir kıyafet parçası’ (449, 2: 29)
baḡiltāk ‘zırhın altındaki pamuklu kıyafet parçası’ (750, 2: 297)
bāhlā ‘şahin tutmaya yarayan eldiven’ (1997, 4: 273)
balāk ‘pantolon paçası’ (762, 2: 312)
bāšbāḡī ‘başa bağlanan örtü’ (698, 2: 246)

başmāk ‘sandal benzeri ayakkabı’ (744, 2: 293)
bāṣmaḳḱī maddesinde ‘sandal türü ayakkabı’ (703, 2: 250)
bōḡ ‘bohça’ (789, 2: 341)
bōḡcāma ‘bohça’ (793, 2: 345)
bōḡça ‘bohça, çıkın’ (745, 2: 294)
börk ‘şapka’ (737, 2: 289)
bulḡār ‘yumuşak deri’ (766, 2: 315)
cīka ‘sorguç’ (1029, 3: 9)
çadir, *çadūr*, *çādar* ‘peçe’ (1042, 3: 16)
çaḡbut ~ *çabḡut* ~ *çāpūt* ‘yırtık pırtık elbise, paçavra, çaput’ (1082, 3: 71)
çaḡbut ~ *çabḡut* ~ *çāpūt* maddesinde ‘bez’ (1082, 3: 71)
çākmā ‘büyük çizme’ (1104, 3: 83)
çākmān ‘palto’ (1103, 3: 82)
çākṣūr ‘hafif kumaştan yapılmış bayan pantolonu’ (1048, 3: 29)
çapān ‘yıpranmış etek’ (1062, 3: 47)
çāpūk ‘giysi ağı, apışlık’ (1038, 3: 15)
çārḱab? ‘üst sınıf Türk giysisi’ (1043, 3: 22)
çārūk ‘kaba deriden yapılmış Türk ayakkabısı türü’ (1044, 3: 23)
çīt ‘baskılı, pamuklu kumaş’ (1153, 3: 129)
çizmā ‘çizme’ (1081, 3: 70),
çōḡhā ‘bir tür pamuklu üst giysisi’ (1133, 3: 110)

çūçūnça ‘bir tür ham ipek’ (1132, 3: 110)
dāḱū maddesinde ‘kürk’ (2035, 4: 283)
dügmā ‘düğme’ (1187, 3: 202)
ḡaftān ‘kaftan’ (1168, 3: 185)
īṣīm ‘güreşçilerin deri pantolonları’ (647, 2: 184)
kalābatūn ‘nakış türü’ (1640, 3: 599)
ḱalpāk ‘bir tür şapka’ (1506, 3: 494)
ḱars ‘başörtüsü’ (1457, 3: 441)
ḱars ‘erkek bel şalı’ (1457, 3: 441)
ḱaskān ‘gergef’ (1487, 3: 474)
ḱātma ‘büyük iplik’ (1375, 3: 376)
ḱāvlūḡ ‘çanta’ (2068, 4: 294)
ḱepānāk ‘bir çeşit manto’ (1617, 3: 581)
ḱondāk veya *ḱundāḡ* ‘bebek kundağı’ (1533, 3: 520)
kōnglāk ‘gömlek’ (1652, 3: 614)
ḱūḱa maddesinde ‘bir tür şapka’ (1570, 3: 555)
ḱūlāḱḱīn ‘kulakçınli’ (1573, 3: 556)
ḱūr? ‘kuşak’ (1553, 3: 541)
ḱumāṣ ‘kumaş, bez’ (1526, 3: 509) (Ar.)
ḱumāṣ maddesinde ‘ipek kumaştan elbise’ (1526, 3: 509)
ḱurāk ‘küçük bez’ (1444, 3: 434)
kürk ‘kürk’ (1628)
olpāk ‘bir kıyafet türü’ (527, 2: 111)

örmäk ‘deve kılından yapılmış büyük kumaş’ (466, 2: 46)
paypāk ‘çorap’ (2002, 4: 275)
sancāk ‘toplu iğne’ (1268, 3: 268)
sārūk ‘birşeyler bağlanan büyük bir kumaş’ (2045, 4: 286)
soqmān? ‘?çizme’ (1297, 3: 298)
sorāgūç ‘kadın baş örtüsü’ (1232, 3: 242)
sirma, ‘çok ince olmak’ (1240, 3: 248)
şalma ‘bir tür baş örtüsü’ (2135, 4: 316)
tātārī ‘genellikle Tatarlar tarafından giyilen bir tür yırtmaçlı ceket’ (850, 2: 433)
tēlpāk ‘şapka’ (1009, 2: 662)
terlik ‘bir tür yelek, hoşa’ (894, 2: 500)
tikā ‘bir tür bez’ (919, 2: 530)
tikmā ‘altın işlemeli ipek’ (914, 2: 527)
tōppī ‘bir tür şapka’ (2005, 4: 276)
toķa ‘düğme’ (910, 2: 525)
toķa ‘toka’ (910, 2: 525)
toķa ‘toka’ (910, 2: 525)
torgū ‘ipek (en güzel türü)’ (884, 2: 478)
ūg ‘keçe çorap’ (601, 2: 150)
ūg ‘keçe çorap’ (601, 2: 150)
yağliġ ‘baş örtüsü’ (1871, 4: 179)
yāķa ~ *yaķa* ‘yaka’ (1802, 4: 102)

yāl ‘kadın ceketi’ (2129, 4: 313)
yālāk ‘yelek’ (2130, 4: 313)
yamāk ‘yama’ (1895, 4: 193)
yāpūnça ‘yağmurluk türü’ (1775, 4: 50)
yāpūnça ‘yağmurluk türü’ (1775, 4: 50)
yarindāk ‘eldiven yapılan hayvan derisi’ (1856, 4: 161)
yeng ‘yen’ (1904, 4: 203)
yōrmā ‘nakış türü’ (1918, 4: 220)
yūzmāc ‘küçük peçesi’ (1922, 4: 223)
yūzmāc ‘küçük yüz peçesi’ (1922, 4: 223)

09.2. Makyaj

?kūzġū ‘ayna’ (1674, 3: 637)
gōrk ‘güzellik’ (1722, 4: 9)
kesmā ‘(yapay) perçem’ (1637, 3: 597)
ōsma ‘kaş boyası’ (600, 2: 150)
sancāk ‘fırkete’ (1268, 3: 268)
sūrmā ‘kolonyum (göz bakımı için)’ (1242, 3: 250)
sūrmā-ṭāş ‘antimon taşı’ (1243, 3: 251)
ūpa ‘pudra’ (573, 2: 134)

09.3. Süs

altūn ‘altın’ (529, 2: 112)
bāzāk ‘süs’
bilārzük ‘bilezik’ (765, 2: 313)
bulāk ‘burna takılan süs’ (763, 2: 312)

buncūk maddesinde ‘inci’ (1994, 4: 272)
tikmā ‘saf altın’ (914, 2: 527),
yarāk ‘aksesuar, mücevherler’ (1837, 4: 143)

10.1.1. Her Tür Yemek (ayrıca bk. 03.1, 03.2)

āçār ‘turşu’ (426, 2: 14)
āş ‘yemek’ (481, 2: 59)
āşām ‘besin maddeleri’ (483, 2: 64)
āşām ‘yiyecek’ (483, 2: 64)
aştak ‘kuru kayısı’ (484, 2: 64)
aşuğlū ‘aşık kemiği çevresindeki et parçası’ (485, 2: 64)
atāla ‘yemek türü’ (417, 2: 8)
āzūka ‘yürüyüş kumanyası’ (475, 2: 56)
biyāt ‘sert, kuru, bayat’ (1998, 4: 274),
bōğürsāk ‘yağda kızartılmış puf böreği parçaları’ (797, 2: 346)
bozbāş ‘bir tür çorba’ (1987, 4: 271)
bōrāk ‘yemek türü’ (781, 2: 331)
būglama ‘kavrulmuş, buharda pişirilmiş et’ (795, 2: 345)
buğrā ~ buğra ḥānī ‘bir tür yemek’ (747, 2: 295)
bulamāç ‘bir tür yoğun un lapası’ (769, 2: 320)
bulamāğ ‘bir tür çok akıcı olmayan un lapası’ (770, 2: 321)
burgūl ‘tahıl ezmesi’ (736, 2: 288)

ciziğ ‘kızartılan ve undan yapılmış bir yemeğin üzerine dökülen koyunun kuyruk yağı’ (2038, 4: 284)
çālpāk ‘bitkisel yağda ya da tereyağında kızartılmış çörek’ (1113, 3: 91)
çōrbā ‘çorba’ (1134, 3: 114)
çōrāk ‘çörek’ (1135, 3: 116)
dolma ‘bitki sarması (lahana sarması)’ (1188, 3: 203)
dolma ‘dolma yemeği’ (1188, 3: 203)
gāzī ~ kazī ‘bir tür sosis’ (1356, 3: 359)
işkänā ‘et suyu’ (1960, 4: 261)
kāflāmā ‘bir tür yiyecek’ (2098, 4: 302)
katlama = *kalama*, *qallama* ‘ince çörek’ (2076, 4: 295)
kātūrma ‘tuzsuz hamurdan pide’ (1376, 3: 376)
kātūrma ‘tuzsuz hamurdan pide’ (1376, 3: 376)
kātīk ‘her tür garnitür’ (1373, 3: 374)
kāvūt ‘şeker ve kakule ile pişirilmiş, öğütülmüş nohut’ (1413, 3: 407)
kāvurma ‘tütsülenmiş et’ (2067, 4: 294)
kāymāk ‘kaymak’ (1417, 3: 410)
kāymāk ‘süt kaymağı’ (1417, 3: 410)
kesmä ‘bir hamur işi türü’ (1637, 3: 597)

kesmä ‘bir hamur işi türü’ (1637, 3: 597)
kīma ‘kıyma’ (1608, 3: 575)
kīrmāç ‘kazandaki yemek kalıntılarının kahverengi kabukları’ (1468, 3: 455)
kōrmāc ‘kavrulmuş tahıl’ (2091, 4: 299)
kormūt ‘ata verilen saman, arpa ve yonca karışımı’ (2081, 4: 297)
kōmāç ‘sıcak küllere gömülmüş ve orada pişirilmiş ekmek’ (1643, 3: 602)
kūymāk ‘kaygana, omlet’ (1587, 3: 561)
kurt ‘yudum’ (1453, 3: 440)
kurūt ‘yoğunlaştırılmış ve kurutulmuş süttten ekşi peynir’ (1472, 3: 458)
mantū ‘koyun midesi dolması; etle doldurulan buharda pişirilmiş hamur’ (1739, 4: 23)
mantū ‘koyun midesi dolması’ (1739, 4: 23)
?ōgrā ‘bir makarna türü’ (611, 2: 155)
sargūt ‘yiyecek ve içecek artıkları’ (1236, 3: 245)
sirka ‘sirke’ (1237, 3: 246)
soktū ~ soktūy ‘bir tür sosıs’ (1250, 3: 256)
şışlik ‘kebab’ (1328, 3: 324)
talhā ‘bir yemek’ (928, 2: 546)
tawgā ‘koyun eti, un ve turşudan yapılan yemek’ (970, 2: 622)

tutmāç ‘makarnadan yapılan bir yemek’ (876, 2: 457)
tuzlukī maddesinde ‘et suyu’ (903, 2: 510)
yaḥnī ‘yahni’ (1830, 4: 140)
yaşşīk ‘yağı az olan et, yağsız et’ (1865, 4: 173)
yavḡan ‘tatsız yiyecek’ (1925, 4: 224)
yem ‘yemek’ (1894, 4: 192)
? yilḡirān ‘bir tür yemek’ (1886, 4: 188)
yūḡha ‘bir tür ince ekmek’ (1913, 4: 211)

10.1.2. Her Türli İçki

? yogurt ‘ekşi süt çeşidi’ (1866, 4: 173)
ayrān ‘mayalanmış inek sütü’ (639, 2: 180)
bagnī ‘bir tür bira’ (759, 2: 309)
bakmāz ‘bir tür şıra’ (756, 2: 307)
bāsduk ~ bāsdīk maddesinde ‘meyve suyu’ (690, 2: 240)
bōza ‘farklı tahıllardan yapılan bir bira türü’ (788, 2: 337)
buḡsum? baḡsum? ‘darı veya buḡdaydan yapılan içecek’ (723, 2: 270)
çāy ‘çay’ (1057, 3: 39)
dīşlāmā maddesinde ‘çay içme’ (2041, 4: 285)

dōrāğ ‘üzerine yeni süt dökülen ekşi süt ???’ (1195, 3: 210)

kātīk ‘ekşimiş süt’ (1373, 3: 374)

kimīz ‘kımız, mayalanmış kısrak sütü’ (1529, 3: 512)

sorma ‘buğdaydan yapılan bir tür bira’ (1241, 3: 249)

sūcī ‘şarap’ (1281, 3: 285)

10.2. Yiyecek ve İçecek Kapları (ayrıca bk. 8.3)

argūt ‘kımız mayalamaya veya depolamaya yarayan deri torba’ (458, 2: 43)

ayāk ‘içki bardağı’ (629, 2: 171)

boşkāb ‘tabak’ (743, 2: 292)

çälāk ‘kova’ (1116, 3: 92)

çamāncī ‘şarap, kabı’ (2028, 4: 281)

čanāk ‘kase’ (1125, 3: 101)

čanāk ‘kupa’ (1125, 3: 101)

kāb ‘çanak, kap’ (1364, 3: 366)

kabkāk ‘kapak’ (1422, 3: 414)

? *kāblima* ‘çorba kasesi’ (1366, 3: 369)

kārlik ‘buzluk’ (1387, 3: 385)

kaznāk ‘kiler’ (1485, 3: 472)

kūfī ‘teneke kutu’ (1569, 3: 554)

mūnkūrāk ‘içki kabı’ (1747, 4: 31)

munğur ‘fincan’ (1742, 4: 28)

pōçāk ‘kase’ (842, 2: 426)

sāgar ‘kupa, kadeh’ (1210, 3: 222)

sāgarçī maddesinde ‘kadeh’ (1211, 3: 222)

sağrāk ‘kupa’ (1247, 3: 252)

sanāç ‘tulum’ (1267, 3: 267)

sārinc ‘sarnıç’ (1206, 3: 219)

sūluk ‘su torbası’ (1304, 3: 304)

şīşa ‘şişe’ (1333, 3: 328) (Far.)

tagār ‘tabak’ (905, 2: 5012)

tōbra ‘torba’ (947, 2: 592) (Hint.)

tung ‘bir tür kap’ (942, 2: 577)

yalāk ‘çanak, kase’ (1881, 4: 186)

yām ‘testi’ (1813, 4: 118)

10.3. Yemek Pişirme Araçları

alanga ‘alev’ (545, 2: 120)

alaw ‘alev’ (1354, 3: 357)

çōğ ‘kor, kömür koru’ (1138, 3: 118)

kavurdāğ ‘kızartma’ (1554, 3: 541)

kaw ‘kav’ (1542, 3: 532)

kāzgān ~ *gazgan* ~ *hāzgān* ~ *kazān* ‘kazan’ (1390, 3: 387)

kōr ‘kor’ (1552, 3: 541)

ocāk ‘ocak’ (421, 2: 10)

yaglaw ‘tava’ (1873, 4: 181)

? *yūk* ‘pişirme şişi’ (1926, 4: 224)

10.4. Çatal Bıçak Takımları, Yemek Aksesuarları

biçāk? ‘bıçak’ (721, 2: 269)

çumça, *çamça* ‘kaşık, kevgir’ (1121, 3: 95)

kāşuk ‘kaşık’ (1393, 3: 390)

pīçāk ‘bıçak’ (844, 2: 426)

saçāk ‘peçete’ (1229, 3: 238)

saçāk ‘yemekten sonra el silmek için havlu’ (1229, 3: 238)

11.1. Kutlamalar

‘īd kunī ‘bayram, şenlik’ (2058, 4: 292)

bayrām ‘bayram günü, bayram’ (823, 2: 384)

ğōṣ ‘çifter çifter içme’ (1361, 3: 362),
konāğlık maddesinde
‘misafirperverlik’ (2088, 4: 298)

kōçūrmīṣī + kardan ‘(gelini) kocasının yanına nakletmek’ (1670, 3: 632)

kūnyangilāmīṣī ‘Moğolların (ve Türklerin) yeni yıl kutlaması’ (1690, 3: 657)

sāçik ~ sāçuk ‘düğün hediyesi olarak saçılan madeni paralar’ (1203, 3: 216)

sākdūṣ ‘sağdıç’ (1216, 3: 227)

sōldūṣ ‘damadın sağdıcı’ (1303, 3: 304)

tōy ‘devlet ziyafeti’ (1352, 3: 352)

tōy ‘şenlik’ (1352, 3: 352)

yānīç ‘mezar’ (1820, 4: 121)

yengā ‘gelini yönlendiren kişi’ 1907, 4: 206)

yirtīṣ ‘ölüyü bütün akrabalarına ve cenaze törenine katılanlara hatırlatmak için dağıtılan bez parçası’ (1841, 4: 149)

11.2. Oyun ve Spor

açmaz ‘şah!’ (430, 2: 15)

ālçī maddesinde ‘aşık oyunu’ (531, 2: 114)

alp ‘atlet’ (526, 2: 110)

bāy dādan ‘oyunda kaybetmek’ (1985, 4: 269)

bōkā ‘güreşçi’ (803, 2: 349)

çikkā ‘oyun zarı olan aşığın bir tarafı’ (1107, 3: 88)

ērmāk ‘eğlence’ (641, 2: 181)

kürāṣ ‘güreş’ (1626, 3: 589)

kürāṣ ‘güreş’ 1626, 3: 589)

mangala ‘bir tür oyun’ (1743, 4: 28) (Ar.)

sakḳā ‘aşık atma’ (1248, 3: 254)

talāṣmīṣī + kardan ‘yarışmak’ (924, 2: 543)

tāpūk ‘oyun topu’ (869, 2: 448)

yāriṣmīṣī ‘yarış, at yarışı’ (1783, 4: 57)

yer ‘kumarda oraya konulan para’ (2126, 4: 311)

11.3. Müzik

bālābān ‘bir tür davul’ (709, 2: 290)

būğ ‘boru’ (790, 2: 343)

burgū ~ bōrū ‘boru’ (735, 2: 286)

çālān-çī ‘müziyen’ (2017, 4: 279)

*çālīçī** ‘saray müzisyeni’ (1050, 3: 32)

çang ‘arp’ (1128, 3: 103)

çögür ‘Azeri ve Türkmenlerin çaldıkları, çalan kişiye ‘aşığ dedikleri, bir tür telli köy çalgısı’ (2024, 4: 280)
çögürçî ‘çögür çalan’ (2025, 4: 280)
ķōbūz ‘bir tür balalayka’ (1546, 3: 535)
ķōbūz maddesinde ‘ud çalan’ (1546, 3: 535)
ķobuzçî ‘kopuz çalan’ (1421, 3: 414)
ķobuzçî maddesinde ‘ud çalan’ (1421, 3: 414)
kōk maddesinde ‘müzik makamı’ (2102, 4: 303)
şondāk ‘müzik makamı’ (2053, 4: 290)
tulumba ‘boru’ (929, 2: 549)
*yirāw** ‘şarkıcı’ (1937, 4: 233)
yirāwçî ‘şarkıcı’ (1838, 4: 148)
yirlāmīšî + kardan ‘şarkı söylemek’ (1847, 4: 153)
yōnķār ‘üç telli Türk udu’ (1934, 4: 229)

11.4. Keyif Verici Maddeler (Ayrıca bk. 10.1.2.)

āmzik maddesinde ‘nargilenin ağızlığı’ (555, 2: 125)
çilim ‘nargile’ (1117, 3: 92)
çibūk, çubūk ‘nargile’ (1059, 2: 43)
ķālyūn ~ gālyān ‘nargile’ (1408, 3: 400)
sakīç ‘terpentin’ (1253, 3: 259)

sakīz ‘terpentin’ (1249, 3: 255)
tūtūn ‘tütün’ (953, 2: 605)

11.5. Hediyeler

armagān ‘bir geziden getirilen hediye’ (465, 2: 45)
bēlāk ‘hediye, (hepsinden önce) konuk hediyesi’ (833, 2: 413)
muştuluk ~ muştalık ‘iyi haberler için ödül olarak verilen hediye’ (1737, 4: 21)
sāçık ~ sāçuk ‘düğün hediyesi olarak saçılan madeni paralar’ (1203, 3: 216)
sāçūk ‘Akkoyunlularda özel karşılama giderleri’ (2044, 4: 286)
tansūk ‘verilecek olan hükümdarın bölgesinde nadir bulunan şeylerden oluştuğu için özellikle değerli olan hediye’ (939, 2: 570)
tārtūk ‘alt makamdakilerin üstlerine verdiği hediye’ (854, 2: 436)
tōķūz ‘dokuz öğeden oluşan bir hediye’ (976, 2: 624)
tuzgu ‘konuk olarak hükümdara gidildiğinde götürülen hediye’ (900, 2: 506)
ülüş ‘hediye payı’ (546, 2: 120)

12.1. Akrabalık ve Aile

āça ‘anne, annecik’ (431, 2: 15)
ākā ‘yaşça büyük kadın akraba’ (512, 2: 91)

āna ‘anne’ (567, 2: 130)
apa ‘abla’ (412, 2: 3)
atā ‘baba’ (414, 2: 5)
āya ‘anne, annecik’ (677, 2: 228)
bābā ‘baba’ (678, 2: 228)
bāca ‘kız kardeş’ (681, 2: 231)
bācanāḳ ‘iki kız kardeşle evli olan iki adam, kayın birader’ (1982, 4: 268)
*bāci** ‘kız kardeş’ (682, 2: 231)
dādā ‘süt anne’ (1171, 3: 190)
dada ‘dede’ (1618, 3: 583)
dādāṣ ‘erkek kardeş’ (1172, 3: 191)
dāy ‘dayı’ (1176, 3: 196)
*eçi** ‘büyük erkek kardeş, vezir’ (432, 2: 15)
īnī ‘küçük erkek kardeş’ (674, 2: 226)
ḳarindāṣ ‘erkek kardeş’ (1471, 3: 457)
ḳarindāṣ ‘erkek kardeş’, ayrıca
ḳardāṣī ‘kardeşlik’ (1471, 3: 457)
ḳayāṣ ‘akrabalık’ (1592, 3: 566)
ḳāyin ‘kayın’ (1418, 3: 412)
ḳāyin maddesinde ‘kayın baba’ (1818, 3: 412)
ḳayn āna ‘kayın valide’ (1612, 3: 577)
ḳayn āna ‘kayın valide’ (1612, 3: 577)
ḳayn āna maddesinde ‘kayın’ (1612, 3: 577)
ḳayn āta ‘kayın baba’ (1611, 3: 577),
ḳaynī ‘eşin erkek kardeşi’ (1613, 3: 577)
ḳaynī ‘eşin erkek kardeşi’ (1613, 3: 577)

ḳaynī maddesinde ‘kayın baba’ (1613, 3: 577)
kēlīn ‘gelin, evli kadın’ (1700, 3: 666)
kōḳ ‘aile; evle ilgili şeyler’ (1660, 3: 622)
kōkā ‘üvey erkek kardeş’ (1680, 3: 643)
kündāṣ ‘karı-kocanın birbirilerine hitabı’ (1646, 3: 608)
ḳirnāḳ ‘cariye, metres’ (1470, 3: 456)
ocāḳ ‘miras’ (421, 2: 10)
oḡlī ‘onun oğlu’ (1962, 4: 261),
oḡūl ‘oğul, erkek evlat’ (502, 2: 81)
ōḡāy ‘üvey akraba’ (615, 2: 159)
urūḡ ‘kan akrabalığı’ (468, 2: 47)
ūkā ‘küçük erkek kardeş’ (609, 2: 154)
yāznā ‘kayınbirader’ (1862, 4: 165)
yāznā ‘kız kardeşin eşi’ (1862, 4: 165)
yengä ‘üvey anne’ (1907, 4: 206)
yengälik ‘Levirat: ölen babanın ya da abinin karısının kardeşlerden biri ile evlenmesi’ 1906, 4: 205)

12.2. Yaş ve Cinsiyetle İlgili İsimler

‘awrat ‘avrat’ (1355, 3: 358) (Ar.)
āyim ‘saygın kadın’ (666, 2: 215)
bōydāḳ ‘bekar’ (813, 2: 361)
ḳaḳalāḳ ‘yeni doğmuş bebek’ (1094, 3: 79)
dōḡlū ‘ikiz’ (2039, 4: 284)
ēkīzāk ‘ikiz’ (651, 2: 189)

ērāhta maddesinde ‘erkek’ (638, 2: 178)

hānum ‘kadın’ (1163, 3: 180)

hānum ‘saygın kadın’ (1163, 3: 180)

hātūn ‘kadın’ (1159, 3: 132)

hātūn ‘soylu kadın’ (1159, 3: 132)

igdiş ‘melez’ (513, 2: 92)

kēksä ‘yaşlı’ (2105, 4: 305)

kēlīn-çäk ‘yeni evlenen genç kadın’ (1701, 3: 667)

kīz ‘hristiyan kadın’ (1601, 3: 569)

kīz ‘kız’ (1601, 3: 569)

king ‘kuvvetli adam’ (1650, 3: 612)

kōçak ‘çocuk’ (1664, 3: 628)

kīzlar maddesinde ‘hristiyan kadın’ (1484, 3: 472)

kīzlar maddesinde ‘kız’ (1484, 3: 472),

tul ‘dul’ (1347, 3: 349)

yāş ‘genç’ (1797, 4: 97)

yāş ‘yaş’ (1797, 4: 97)

yigīt ‘delikanlı’ (1880, 4: 185)

12.3. Arkadaşlık ve Aşk

ādāş ‘adaş’ (437, 2: 18)

aḥī maddesinde ‘fütüvvet kardeşliği’ (435, 2: 17)

āyim maddesinde ‘dilber’ (666, 2: 215)

dāş ‘arkadaş’ (1173, 3: 191)

ḥayltāş?, *ḥaylbāşī* maddesinde

‘arkadaş’ (1169, 3: 190)

ḥişm ‘arkadaş’ (1167, 3: 185)

ḳaltāk ‘fahişe’ (1508, 3: 496)

karaşma ‘flört’ (1627, 3: 590)

ḳarindāş ‘erkek kardeş’, ayrıca

ḳardāşī ‘kardeşlik’ (1471, 3: 457)

ḳart ~ *ḳartbān* ~ *ḳartbūs* ~ *ḳalt* ~ *ḳalta*
~ *ḳarta* ‘aldatılmış koca’ (1452, 3: 440)

ḳoltāş ‘dost’ (1507, 3: 495)

ḳoltāş ‘yardımcı’ (1507, 3: 495)

ḳonāğlık maddesinde
‘misafirperverlik’ (2088, 4: 298)

kōkā ‘üvey erkek kardeş’ (1680, 3: 643)

oynaş ‘sevgili’ (671, 2: 225)

sāḳdūş ‘arkadaş, dost’ (1216, 3: 227)

sāwgülü ‘sevgili’ (1301, 3: 302)

tōr ~ *tūr* ‘misafirperverlik’ (955, 2: 607)

yāraşmışī ‘uzlaşma, geçim’ (1782, 4: 56)

yārdamçī ‘yardımcı’ (1781, 4: 56)

yārdum, *yārdam* ‘yardım’ (1780, 4: 55)

yāşdāş ‘çağdaş, yaşıt’ (1798, 4: 98)

12.4. Kabile adları

aḡāç ērī ‘kabile adı’ (492, 2: 73)

aḡāç ērī ‘orman insanları’ (492, 2: 73)

bōy maddesinde ‘kabile’ (812, 2: 358)

ēl ‘aşiret grubu’ (653, 2: 194)

ḡacir ‘çingene’ (2059, 4: 292)

*ḳarāçī** ‘çingene’ (1443, 3: 434)

kārlūk ‘kabile adı’ (1388, 3: 385)
?mūng ōl maddesinde ‘Moğol’ (1748, 4: 31)
tōrā-çī maddesinde ‘köken’ (961, 2: 612)
türk ‘Türk’ (888, 2: 483)
türkçā ‘Türkçe’ (891, 2: 498)
türkmān ‘kavim adı’ (892, 2: 498)
ūyğūr ‘kabile adı’ (626, 2: 166)
ūç-ōk ‘Oğuzlar’ın efsanevi bir federasyon parçası’ (579, 2: 138)
yāngī maddesinde ‘Amerika’ (1909, 4: 207)

13.1. Hükümdarlar ve Boyun

Eğenler (ayrıca bk. 13.2., 14.1.)

ācrlū ‘maaşlı bekçi’ (422, 2: 12)
atāt ‘ululuk’ (416, 2: 8)
bīlik ‘bir hükümdarın bilgece söylediği söz’ (835, 2: 416)
bōy ‘özel muhafız (muhtemelen hükümdarın kendi kabilesinden olanlar)’ (812, 2: 358)
çāvuş ‘saray bekçisi’ (1055, 3: 35)
çōra ‘saray adamı’ (1136, 3: 117)
çōrī ‘kadın köle’ (1137, 3: 118)
ēl-līk ‘toplantı’ (1977, 4: 266)
ēnçū ‘devlete ait arazi’ (670, 2: 220)
ēşik ‘kapı (eşiği)’, *ēşik āğāsī* (*bāšī*) ‘hükümdarın karşılama odasının bekçisi’ (646, 2: 183)

ēşikçī ‘kapıcı’ (1974, 4: 266)
ēv oğlān ‘saray işlerinde (özellikle hatuna) hizmet eden’ (675, 2: 226)
gānc oğlān ‘bir hükümdarın genç hizmetkarı’ (1720, 4: 8)
hāqān ‘büyük han’ (1160, 3: 141)
hākān ‘kayzer’ (1160, 3: 141)
hān ‘han, kral’ (1161, 3: 141)
hān ‘han, kral’ (1161, 3: 141)
hātūn ‘hanın karısı’ (1159, 3: 132)
hoşdāş ‘aynı hizmeti yapanlar’ (1166, 3: 184)
īčkī ‘hükümdarın yakın koruması olan saray adamı’ (635, 2: 174)
īnāk ‘hükümdarların güvenilir danışmanı’ (668, 2: 217)
īnāk ‘hükümdarların güvenilir danışmanı’ (668, 2: 217)
iç oğlān ‘uşak’ (425, 2: 13)
kalğāy ‘Kırım hükümdarının varisi’ (1514, 3: 499)
*kāpūçī** ‘kapıcı, kapı bekçisi’ (1369, 3: 371)
karşī ‘saray’ (1460, 3: 442)
kazāk ‘her daim bir prence bağımlı olmayan piyade askeri’ (1479, 3: 462)
kelār ‘hristiyan kral’ (1641, 3: 600)
keräkyarāk ‘saray ihtiyaçları’ (1631, 3: 593)
kişlāk ~ kişlā ‘(hükümdarlar için) kış ikametgahı’ (1496, 3: 479)
kūl ‘köle’ (1572, 3: 556)

ķūlķī ‘köle, hizmetçi’ (1577, 3: 558)
ķūlķī ‘köle, hizmetçi’ (1577, 3: 558)
ķūlī ‘onun kulu’ (1581, 3: 560)
ķūnķūy ‘prenses’ (1585, 3: 561)
ķūtātķū bilīk ‘Cengiz Han’ın sözleri’ (1548, 3: 538)
ķūn ‘halk’ (1689, 3: 656)
ķūn ‘tabi olarak yaşayanlar’ (1689, 3: 656)
ķūşlūk ‘büyük güçlü hükümdar’ (1676, 3: 639)
ķündā ‘Macar kralı’ (1649, 3: 609)
ķirāl ‘kral’ (1447, 3: 437)
ōng ‘prens’ (623, 2: 164)
ōrūndūķ ‘tahtın üzerine uzanmak için yastık’ (591, 2: 143)
oġlān ‘prens’ (498, 2: 78)
oġūl ‘prens’ (502, 2: 81)
ordū ‘saray çadırı’ (452, 2: 32)
sazāvul maddesinde ‘mal sahibi’ (1245, 3: 252),
tayāngū ‘kahya’ (994, 2: 651)
tegīn ‘prens’ (922, 2: 533)
turgān ‘özel koruma’ (883, 2: 478)
yāradān ķulī ‘tabi olarak yaşayan herhangi biri’ (2121, 4: 310)
yāradān ķulī ‘tanınmayan kişi’ (2121, 4: 310)
yarāķ ‘ihtiyaç (saray işleriyle ilgili)’ (1837, 4: 143)
yasāvul ‘hanın yakın koruması’ (1863, 4: 166)

yātiş ‘gece bekçisi’ (1777, 4: 53)
yaylāķ ~ yaylā ‘hükümdarın yazlık sarayı’ (1941, 4: 252)
yemiş-ķāna ‘sarayın meyve-sebze kileri’ (1898, 4: 194)

13.2. Devlet ve Yönetim (ayrıca bk. 13.1., 14.1.)

?tūnķī ‘kural, emir’ (986, 2: 643)
aķsakāl ‘köy ağası’ (508, 2: 89)
āl ‘kırmızı devlet mührü’ (517, 2: 94)
ālūķ ‘hükümdara verilen vergiler’ (547, 2: 121)
arpa-līķ ‘bir tür tımar’ (1949, 4: 256)
bālīķ ‘şehir’ (712, 2: 257)
bālyōz ‘konsolos’ (713, 2: 258)
bāşķāk ‘hanın emrinde hareket eden bir Prens’in denetçisi (komiseri)’ (691, 2: 241)
bāssān (*bāsān* okunması daha olası) maddesinde ‘baskı’ (689, 2: 240)
bitik ‘devlet mektubu’ (717, 2: 262)
bitikçi ‘sekreter, devlet mektubu yazıcı’ (718, 2: 264)
bōġāvūl ‘çavuş’ (757, 2: 308)
bōķāvūl maddesinde ‘çavuş’ (755, 2: 301)
*būyrūġī** ‘onun buyruġı’ (814, 2: 362)
būyrūķ ‘şansölye, büyük vezir; komuta’ (815, 2: 362)
būyrūķ ‘şansölye, büyük vezir’ (815, 2: 362)

būyrūḳīndīn ‘emri üzerine’ (816, 2: 366)
çāḡ ‘bir hükümdarın hükümdarlık dönemi’ (1045, 3: 25)
çāpār ‘devlet kuryesi’ (1033, 3: 12)
çāpār ‘kurye’ (1033, 3: 12)
çubiyuvan ‘bir tür yazıhane’ (1060, 3: 45)
dānuşuḳ ‘görüşme’ (1175, 3: 195)
dūşlik ‘kraliyet merkezini ziyaret edenlerden alınan vergi (özellikle bir yatırımcının girişi sırasında alınan)’ (1197, 3: 211)
ēlçī ‘devlet kuryesi’ (656, 2: 203),
ēlçī ‘elçi, kurye; ulak’ (656, 2: 203)
ēlçī ‘kurye’ (656, 2: 203)
ēnçū ‘devlete ait arazi’ (670, 2: 220)
gōrūnūş ‘hükümdarın huzuruna kabul (onunla görüşme)’ (1723, 4: 9)
gōmrūk (1719, 3: 7)
ḳalān ‘vergi : yaklaşık olarak arazi vergisi ve çiftçilerin ödediği vergi’ (1504, 3: 490)
ḳāpūçīlik ‘kapı bekçiliği’ (1370, 3: 372)
kēngāmīšī + *kardan* ‘danışmak, görüşmek’ (1706, 3: 670)
kēnt ‘kent, yerleşim yeri’ (1705, 3: 670)
kēnt ‘kent, yerleşim yeri’ (1705, 3: 670)

kengāç ‘görüşme, danışma’ (1651, 3: 613)
ḳışlāk ~ ḳışlā ‘köy’ (1496, 3: 479)
kōmāk ‘yardım, burs’ (1645, 3: 606)
ḳūllūk ‘kölelik, hizmet’ (1580)
ḳūllūk ‘kölelik, hizmet’ (1580)
kūç ‘vasalların hükümdarlarına karşı sundukları hizmet’ (1662, 3: 625)
medāl ‘yetki alanı’ (2136, 4: 317)
nāyibçīlik ‘vekillik’ (1752, 3: 35)
ōcāḳlīḳ, ōcāḳluḳ ‘bir tür tımar’ (1967, 4: 264)
ōtūḳ ‘hana gönderilen bir arzuhal, dilekçe’ (574, 2: 134)
pāşālīk ‘paşa bölgesi, vilayet’ (2001, 4: 275)
sancāk ‘idari bölge’ (1269, 3: 268)
sōzī ‘onun sözü (emri)’ (1293, 3: 296)
sōzīndīn ‘emre göre’ (1290, 3: 291)
sōzūm ‘sözüm (= emrim)’ (1291, 3: 292)
sōzūmīz ‘sözümüz (= emrimiz)’ (1292, 3: 292)
sūrgūç ‘mühür mumu’ (1286, 3: 288)
sīnōr ‘sınır’ (1276, 3: 280)
tamḡā ‘damga; mühür’ (933, 2: 554)
tamḡā ‘devlet mührü’ (933, 2: 554)
tamḡā ‘gümrük vergisi’ (933, 2: 554)
tamḡā ‘satış vergisi’ (933, 2: 554)
tamḡāçī ‘harç toplayıcı; vergi toplayıcı’ (934, 2: 565)

tamgāçī ‘harç toplayıcı; vergi toplayıcı’ (934, 2: 565)
tāpķūr ‘sınıf vergisi = farklı amaçlar için ek vergi’ (848, 2: 429)
tāpūğ ‘bir hükümdarın önünde yapılan resmi itiraf’ (849, 2: 432)
tarhān ‘vergi muafiyeti’ (879, 2: 460)
tegīšmīšī + *kardan* ‘hükümdara hediye sunulan bir huzura kabul edilme durumuna sahip olmak’ (921, 2: 531)
tīmār ‘tımar’ (1011, 2: 665)
tiyūl ‘yaşam süreleri boyunca kölelere verilen arazi (babadan oğula geçmez)’ (1014, 2: 667)
tōnlūk ‘hanın prenseslerine çeyiz olarak verilen büyük araziler’ (990, 2: 645)
totuğ ‘vali’ (874, 2: 452)
tōrā-çī ‘bürokrat’ (959, 2: 611)
tuğrā ‘evrak numarası’ (1344, 3: 342)
tuğrā ‘monogram, hükümdarın parmak basarak attığı imza’ (1344, 3: 342)
turgūn ‘kraliyet emri’ (885, 2: 480)
tūmān ‘bölge’ (983, 2: 632)
tünķaķār ‘gece bekçisi’ (940, 2: 573)
ūzūk ‘devlet mührü’ (596, 2: 146)
ūzūk ‘özel bir mühür’ (596, 2: 146)
ūzūk ‘özel bir mühür’ (596, 2: 146)
valīçilik ‘valilik’ (1766, 4: 45)
yağşılık ‘hayırlı iş’ (1869, 4: 178)
yālāvāç ‘elçi’ (1807, 4: 106)

yarlīg ‘imparatorluk kararnamesi, genelge, ferman’ (1849, 4: 153)
yarlīg ‘vekâletname belgesi’ (1849, 4: 153)
yarlīgīdīn ‘genelgeye göre’ (1852, 4: 159)
yāsāk ~ *yāsa* ‘Cengiz Han’ın yasaları; yasal düzen; (bir hükümdarın verdiği) emir, (özel bir olayda) komuta’ (1789, 4: 71)
yāsāl ‘devlet düzeni’ (1791, 4: 82)
yāsāma ‘bir tür vergi’ (1793, 4: 92),
yāsāmīšī + *kardan* ‘(bir yazıhaneyi) düzenleme vd.’ (1794, 4: 92)
yāsāmīšī + *kardan* ‘düzenlemek, (idari işleri) düzene sokmak’ (1794, 4: 92)
yāzīcī ‘yazıcı, sekreter’ (1788, 4: 67)
yertaş ‘yurttaş, vatandaş’ (1840, 4: 149)

13.3. Hak ve Hukuk (ayrıca bk. 20.)

āl ‘dolandırıcılık, aldatma, hile’ (516, 2: 93)
alamān ‘haydut’ (541, 2: 119)
*alamançī** ‘haydut’ (542, 2: 119)
and maddesinde ‘yemin, and’ (561, 2: 128)
ayķāk ‘jurnalci, dalkavuk’ (649, 2: 187)
bāsmāçī ‘cani, hırsız, soyguncu’ (693, 2: 244)
buķū? *buķaw?* ‘köstek’ (725, 2: 277)

bulğāk ‘isyan, başkaldırı’ (768, 2: 317)
çāp ‘hilekarlık’ (1032, 3: 12)
çapāvulčī ‘soyguncu’ (2018, 4: 279)
çāpçī ‘yalancı’ (1035, 3: 13)
çätä ‘soygun grubu’ (1071, 3: 55)
çuğul ‘dalkavuk, düzenbaz’ (1085, 3: 73)
dustāk ‘hapsedilmiş, zincire vurulmuş’ (1183, 3: 200)
dustāk ‘tutsak, rehine’ (1183, 3: 200)
kāçāk ‘kaçak mallar’ (1378, 3: 376)
kāçāk maddesinde ‘kaçakçı’ (1378, 3: 376)
*kāçākçi** ‘kaçakçı’ (1379, 3: 377)
karākçī ‘hırsız’ (1445, 3: 434)
kārt v *kōrt* ‘karışıklık, gürültülü kavga’ (1383, 3: 383)
kīn, kīn ‘işkence, acı’ (1609, 3: 575)
kīn, kīn ‘işkence’ (1609, 3: 575)
koruk ‘(çeşitli türlerde) yasak’ (1462, 3: 444)
kōtāk ‘dayak’ (1619, 3: 583)
kōtāk ‘kötek, dayak’ (1619, 3: 583)
kuldur ‘haydut’ (1512, 3: 498)
kurāk ‘haydut’ (1445, 3: 434)
medāl ‘yetki alanı’ (2136, 4: 317)
oğrī ‘hırsız’ (497, 2: 77)
ōç + *giriftan* ‘öç almak’ (575, 2: 134)
şōng ‘el koyma, bir vasalın mallarının toplatılması’ (1339, 3: 336)
sorāğ ‘soruşturma’ (1231, : 239)

sorğū ‘sorgulama, suçun araştırılması’ (1235, 3: 244)
tāpūğ ‘bir hükümdarın önünde yapılan resmi itiraf’ (849, 2: 432)
tārāc ‘soygun, yağma’ (853, 2: 435)
tarāş ‘soygun’ (878, 2: 460)
tērgāv ‘soruşturma’ (999, 2: 656)
tēşmīşī + *kardan* ‘sorguya çekmek’ (1001, 2: 657)
tōkūz maddesinde ‘dokuz ceza’ (976, 2: 624)
tōpalang maddesinde ‘isyan’ (2004, 4: 276)
tūtū ‘rehin’ (1349, 3: 350)
turūşdurmīşī ‘cezalandırmak’ (899, 2: 505)
tūzūk ‘Kur’an’da emredilen tenzilat parçalarına uygun kural’ (963, 2: 613)
tūzūk ‘kural, yönetmelik’ (963, 2: 613)
tūzūk ‘kural’ (963, 2: 613)
vēr vēr ‘ısrarlı soru’ (1768, 4: 46)
yākīčī ‘yakıcı’ (1804, 4: 104)
yang ‘kural, adet’ (1903, 4: 202)
yārgū ‘(Moğol) mahkeme’ (1784, 4: 58)
yārgū ‘adli soruşturma, sorgulama’ (1784, 4: 58)
yārgūčī ‘Moğol mahkemesinde yargıç’ (1785, 4: 64)
yāsāk ~ *yāsa* ‘bir yanlışlığın düzeltilmesi’ (1789, 4: 71)

yāsāk ~ *yāsa* ‘Cengiz Han’ın yasaları’ (1789, 4: 71)

yāsāk ~ *yāsa* ‘şüphelerin açıklığa kavuşturulması’ (1789, 4: 71)

yāsāk ~ *yāsa* ‘yasal düzen’ (1789, 4: 71)

yāsāk ~ *yāsa* maddesinde ‘ölüm cezası’ (1789, 4: 71)

yazuk ‘günah, suç’ (1857, 4: 162)

yazuklī ‘günahkar’ (1860, 4: 162)

yazuksuz ‘masum, günahsız’ (1858, 4: 162)

yülük ‘özel bir mahkeme, temyiz mahkemesi’ (2133, 4: 314)

14.1. Unvanlar ve Yazıhane İsimleri (ayrıca bk. 13.1, 13.2, 15.1)

?tüksīn ‘bir unvan’ (912, 2: 526)

?tüksīn ‘bir unvan’ (912, 2: 526)

*āğāçī** ‘Selçuklularda başvezir’ (491, 2: 72)

agāluk ‘efendi, sahip’ 493, 2: 74)

agrūkçī ‘nakliye birliğinin yöneticisi’ (495, 2: 75)

*ākāsī** ‘bir yerin ağası’ (505, 2: 85)

ālçī ‘yazıhane memuru’ (532, 2: 115)

atābāk ‘prens eğitici’ (415, 2: 7)

aṭālīk ‘Özbek hanlarında yüksek rütbeli kişilerin unvanı’ (490, 2: 69)

atāt ‘ululuk’ (416, 2: 8)

ayākçī ‘saki, saray kadehi taşıyıcı’ (630, 2: 172)

āyim ‘asil kadın unvanı’ (666, 2: 215)

ābšād?~ *apašād?* ‘sadrazam’ (410, 2: 1)

ācrlū ‘hanın koruması’ (422, 2: 12)

?ēltābār ‘Uygur hükümdarı unvanı’ (655, 2: 201)

āmākdār ‘Osmanlılarda memur’ (556, 2: 126)

ātākā ‘prens eğitici’ (419, 2: 9)

bābā ‘saygıdeğer insanlar için onur unvanı’ (678, 2: 228)

bālyōz ‘konsolos’ (713, 2: 258)

bārsçī ‘sarayın pars avlayıcısı’ (686, 2: 238)

bāškāk ‘hanın emrinde hareket eden bir Prens’in denetçisi (komiseri)’ (691, 2: 241)

bāš ‘şef’ (697, 2: 246)

bāšlīg ‘şef, yönetici’ (701, 2: 248)

bāšlīg ‘şef, yönetici’ (702, 2: 250)

*bāšī** ‘şef, bir bölümün yöneticisi’ (704, 2: 250)

bāk-toğdī ‘soylu bir adamın oğlu, soylu bir genç’ (1989, 4: 271)

bēgī ‘Osmanlılarda yüksek bir unvan’ (832, 2: 413)

bēgüm ‘kadın unvanı’ (831, 2: 411)

bēk ‘bir asillik unvanı’ (828, 2: 389)

bēklār bēgi ‘yüksek rütbeli bey’ (829, 2: 406)

beglār ‘bir şehir veya kabilenin üst düzey kişisi’ (1990, 4: 271)

bī veya *bey* ‘Özbek kabile liderlerinin kullandıkları unvan’ (818, 2: 377)
bīkā ‘kadın unvanı’ (830, 2: 410)
bōy ‘hanın muhafızı’ (812, 2: 358)
bökāvül ‘hanın çeşnicibaşısı’ (755, 2: 301)
cula? *cülā?* *cīla?* ‘yaklaşık olarak Türklerdeki buyruk’a karşılık gelen Macar unvanı’ (1022, 3: 3)
çälābī ‘Osmanlılarda saygın insanlar için kullanılan bir unvan’ (1112, 3: 89)
*çāliçi** ‘saray müzisyeni’ (1050, 3: 32)
dāy ōn ‘büyük hükümdar’ (1177, 3: 197)
dūtūm ‘Cengiz Han’ın atalarından birinin unvanı’ (1194, 3: 207)
ēlhān ‘Moğollarda, imparatorluğun bir kısmını yöneten hükümdarın unvanı’ (657, 2: 207)
ēlig ‘hakandan sonra en yüksek derece’ (661, 2: 210)
ēṣī ‘asil kadınlar için bir unvan’ (645, 2: 182)
ēṣīk ‘kapı (eşiği)’, *ēṣīk āgāsī* (*bāṣī*) ‘hükümdarın karşılama odasının bekçisi’ (646, 2: 183)
ēṣīkçi ‘kapıcı’ (1974, 4: 266)
girāy ‘Kırım hanlarının unvanı’ (1709, 4: 1)
hān ‘han, kral, sonradan yaklaşık olarak: kont’ (1161, 3: 141)

hān ‘yaklaşık olarak: kont’ (1161, 3: 141)
hānlar hānī ‘hanlar hanı’ (1162, 3: 180)
hātūn ‘kadın unvanı’ (1159, 3: 132)
īčkī ‘hanın muhafızı’ (635, 2: 174)
īčkī ‘sarayın iç işleri ile ilgilen ve hükümdarın yakın koruması olan saray adamı’ (635, 2: 174)
īnāk ‘danışman’ (668, 2: 217)
īnākçi maddesinde ‘danışman’ (1979, 4: 268)
kādīr ~ *kayīr* ‘Türk yöneticilerin unvanı’ (1381, 3: 378)
*kāpūçi** ‘kapıcı, kapı bekçisi’ (1369, 3: 371)
kāpūdān ‘amiral’ (1371, 3: 372)
kerākyarākçi ‘satın alma müdürü’ (1632, 3: 595)
kīṣāt? ‘çeşnicibaşı’ (1603, 3: 571)
kīṣāt? ‘Naymanlarda bir unvan’ (1603, 3: 571)
kīṣmīṣī maddesinde ‘çeşneci başı’ (1604, 3: 571)
kūnçūy ‘prens’ (1585, 3: 561)
kūr hān ‘Karahitay hükümdarlarının unvanı’ (1672, 3: 633)
kündā ‘Macar kralı’ (1649, 3: 609)
kündār ‘Hazarlarda yüksek bir unvan’ (1648, 3: 609)
kündār ‘Hazarlarda yüksek bir unvan’ (1649, 3: 609)

kīrāl ‘şef’ (1447, 3: 437)
oğlān ‘prens’ (498, 2: 78)
oğul ‘prens’ (502, 2: 81)
pāṣā ‘paşa’ (838, 2: 420)
sāgūn ‘Orta Türkçe dönemine ait bir unvan’ (1214, 3: 225)
sāngūn ‘general’ (1274, 3: 278)
sulṭānum ‘Safevîler zamanında sultân unvanı taşıyan bir kadın’ (1261, 3: 264)
şad ‘Türklerde bir unvan (krallıktaki dördüncü en yüksek unvan)’ (1327, 3: 321)
tarḥān ‘onursal unvan (ayrıcalıklı kişi)’ (879, 2: 460)
tārḳān, *terḳān* ‘bir kadın unvanı’ (889, 2: 495)
taṣḳī ‘saray dairelerinin dışında çalışan saray adamı’ (904, 2: 511)
tayāngū ‘kahya (Ar. ḥācib)’ (994, 2: 651)
tērim ‘seçkin kadınlar için unvan’ (1000, 2: 656)
tegīn ‘prens’ (922, 2: 533)
tīlmāçī ‘sözcü (tercüman)’ (1010, 2: 662)
totuğ ‘vali’ < Çin. (874, 2: 452)
tōṣākçī ‘yatak yapıcı’ (2008, 4: 277)
turgān ‘hanın muhafızı’ (883, 2: 478)
ūgā ‘danışman’ (614, 2: 157)
vāng maddesinde ‘yüksek soyluluk unvanı’ (1760, 4: 41)

yabgū ~ *cabgūy* ~ *cabgūya* ~ *yābkūy*
‘yüksek bir Türk unvanı’ (1825, 4: 124)
yāmçī ‘postahane müdürü’ (1814, 4: 118)
yasāvul ‘(savaş sıralarını düzenleyen ve haber götüren) düzenleyici’ (1863, 4: 166)
yasāvul ‘emir subayı’ (1863, 4: 166)
yasāvul ‘hanın yakın koruması’ (1863, 4: 166)
yemīṣçī ‘saray manavı’ (1899, 4: 195)
yīdī kūt ‘Uygur hükümdarlarının unvanları’ (1936, 4: 230)
yināl ‘(yüksek rütbe sahibi birine hizmet eden) vekil’ (1900, 4: 196)
yugrūṣ ‘farklı Türk gruplarında başvezir unvanı’ (1867, 4: 175)

15.1. Ordu (ayrıca bk. 15.2)

ağrūk ‘nakliye birliği’ (496, 2: 76)
badraḳa ‘koruma’ (727, 2: 279)
bōkāvūl ‘ordunun levazım subayı’ (755, 2: 301)
bōlūk ‘küçük ordu bölümü’ (772, 2: 323)
çāpkūnçī ‘hızlı, hafif donanımlı birlik’ (1037, 3: 14)
çāvūṣ ‘jandarma’ (1055, 3: 35)
çerīk ‘milis kuvvetler’ (1079, 3: 65)
çerīk ‘yardımcı ordu’ (1079, 3: 65)
çerīkçī ‘asker’ (1080, 3: 70)

ērāhta ‘süvari kolordusu’ (638, 2: 178)
gāzmā ‘devriye’ (1715, 4: 4)
ḥurcīnlū ‘levazımcı’ (1165, 3: 184)
kalğa ‘şapkadaki rütbe işareti’ (1516, 4: 514)
kalḳān maddesinde ‘arma’ (1518, 3: 501)
kāpūdān ‘amiral’ (1371, 3: 372)
karāḳḳī ‘gözcü, bekçi’ (1445, 3: 434)
kazāk ‘partizan’ (1479, 3: 462)
kazāk ‘piyade askeri’ (1479, 3: 462)
kōtvāl ‘kale komutanı’ (1658, 3: 618)
kōmāk ‘yedek kuvvet’ (1645, 3: 606)
ḳūllukḳī ‘muhafız’ (1579, 3: 558)
ḳūllukḳī maddesinde ‘levazımcı’ (1579, 3: 558)
kūlārḳīn veya *kūl-erkīn* ‘bir konfederasyon parçasının komutanı’ (1683, 3: 647)
ḳizīlbāš ‘Safavi ordusu askerlerine verilen ad’ (1482, 3: 470)
mīn bāšī ‘binbaşı’ (1749, 4: 31)
ōn maddesinde ‘onbaşı’ (622, 2: 163)
ordū ‘ordu kampı’ (452, 2: 32)
ōrūklūk ‘bir ordu kampına serbest giriş’ (590, 2: 143)
sāḥlaw ‘garnizon’ (1205, 3: 218),
sān ‘ordunun askerlik yoklaması’ (1219, 3: 231)
sāngūn ‘general’ (1274, 3: 278)

sārū-ašlānī ‘askeri bir övgü’ (1207, 3:220)
subāy ‘hafif ve hızlı atlı (bagajı olmayan)’ (1225, 3: 236)
*sū bāšī** ~ *sū bāšī** ‘ordu lideri’ (1279, 3: 282)
šāhī sevān ‘ḳorḳī gücüne karşı savunma yapmak için kurulmuş olan pretorian ordu türü’ (1319, 3: 315)
ṭābōr ‘ordu bölümü’ (2055, 4: 291)
totuḡ ‘askeri vali’ (874, 2: 452)
tūḳḳī ‘küçük bayrak taşıyıcı’ (973, 2: 624)
*turḡa *ḳ* ‘gündüz nöbetçisi’ (882, 2: 477)
tūmān ‘tümen (on binlik)’ (983, 2: 632)
yangīḳārī ‘yeniçeri’ (1905, 4: 203)
yāsāk ~ *yāsa* ‘savaş hizmetine karşılık verilen vergi’ (1789, 4: 71)
yāsākḳī ‘elçi didebanı’ (1790, 4: 82)
yasāvul ‘emir subayı’ (1863, 4: 166)
yataḳ ‘gece nöbetçi subay’ (1827, 4: 136)
yātiš ‘imparatorluğun gece bekçisi’ (1777, 4: 53)
yezāk ‘nöbetçi’ (1861, 4: 163)
yezāk ‘öncü birliğin komutanı’ (1861, 4: 163)
yīgnāk maddesinde ‘toplanmış ordu’ (1876, 4: 183)
yūrt ‘posta’ (1914, 4: 212)

yūz maddesinde ‘yüzbaşı’ (1921, 4: 221)

15.2. Savaş, Ganimet, Kale (ayrıca bk. 15.1.)

?sōkūlmā ‘kılıç darbesi’ (1300, 3: 301)

15.3. Silahlanma, Silahlar

aḥtarma ‘ganimet, yağma’ (433, 2: 16)

ālang ‘savunma duvarı’ (544, 2: 120)

ālang ‘siper’ (544, 2: 120)

ālāy ‘sancak, bayrak’ (523, 2: 108)

amāç ‘hedef tahtası’ (552, 2: 124)

āzūka ‘yürüyüş kumanyası’ (475, 2: 56)

bağtar ‘zırh’ (758, 2: 515)

bahādur ‘kahraman’ (817, 2: 366)

bārça ‘büyük bir savaş barkosu, üç direkli yelkenli gemi’ (684, 2: 234)

bāṣlāmīṣī + kardan ‘ordu lideri olmak’ (700, 2: 247)

bayrak ‘bayrak’ (824, 2: 385)

bilārzūk ‘av tüfeği yüzüğü’ (765, 2: 313)

bōgrākçī ‘kanat muhafızı’ (808, 2: 354)

buğdā ‘bir türk bıçak’ (746, 2: 294)

bulgāk ‘isyan, başkaldırı’ (768, 2: 317)

bulgāk ‘isyan, başkaldırı’ (768, 2: 317)

busū ‘pusu’ (742, 2: 291)

çaķāçaķ ‘silah sesi’ (1087, 3: 76)

çaķāçak ‘silah sesi’ (1101, 3: 82)

çaķaldāk ‘gece nöbeti tokmağı’ (1095, 3: 79)

çaķmāk ‘silahın horozu’ (1097, 3: 80)

çaķuçuķ ‘silah sesi’ (1098, 3: 81)

çālīṣ ‘savaş, cenk’ (1051, 3: 32)

çapar ~ çēpār ‘özellikle kalelerin fethinde kullanılan koruyucu parmaklık’ (1064, 3: 50)

çāpāv ‘baskın’ (1034, 3: 13)

çapāvul ‘saldırı’ (1063, 3: 48)

çapāvulçī ‘soyguncu, çapulcu’ (2018, 4: 279)

çāphūn ‘saldırı’ (1036, 3: 13)

çāpīdan maddesinde ‘baskın’ (1039, 3: 15)

çaķkulaṣ ‘meydan kavgası’ (1065, 3: 52)

çaķkulaṣ ‘savaşma, dövüş’ (1065, 3: 52)

*çarhaçi** ‘öncü birlik’ (1076, 3: 61)

çātma ‘silah piramidi’ (1040, 3: 16),

çoğal ‘zırh’ (1084, 3: 73)

çomāk ‘savaş topuzu, gürz’ (1120, 3: 94)

daraca ‘özellikle küçük, hızlı ve manevra yapabilen Osmanlı gemisi’ (1180, 3: 198)

dīl ‘savaş esiri’ (2042, 4: 285)

dōnūk ‘asi, isyankar’ (1198, 3: 214)

dōnūk ‘asker kaçağı’ (1198, 3: 214)

dōnūk ‘kaçak, isyankar’ (1198, 3: 214)

dūlğa ‘savaş günlerinde askerlerin kafalarına taktıkları demir kask’ (2040, 4: 285)
dustāk ‘tutsak’ (1183, 3: 200)
ēl (başlarda) ‘barışcıl, barış hali’ (653, 2: 194)
gälängedün ‘silah kilidi, tetik’ (2107, 4: 305)
ğaltāk ‘fişeklik’ (1360, 3: 361)
gāz ‘bir ok türü’ (1712, 4: 2)
geyim ‘at zırhı’ (1726, 4: 11)
görgüz ‘yol rehberi’ (1630, 3: 593)
ḥadang ‘huş ağacından yapılmış ok’ (1164, 3: 183)
ḳabāk ‘nişangah türü’ (1419, 3: 412)
ḳāçḳünçī ‘asker kaçacağı, düşman tarafına geçen asker kaçacağı’ (1380, 3: 377)
ḳāçḳünçī ‘asker kaçacağı’ (1380, 3: 377)
ḳadīrḳa ‘kadırğa’ (1437, 3: 423)
ḳālyān ‘kalyon (gemi türü)’ (1406, 3: 398)
ḳāma ‘hançer’ (1411, 3: 406)
ḳarāḳçī ‘gözcü (birlik)’ (1445, 3: 434)
ḳāştī ‘O kaçtı.’ (1392, 3: 389)
ḳayḳāç ‘eğri bir ok’ (1606, 3: 574)
ḳayḳāç ‘yana veya arkaya atış (ata binerken)’ (1606, 3: 574)
ḳāzḡān ~ *ḡazḡān* ~ *ḥāzḡān* ~ *ḳazān* ‘havan’ (1390, 3: 387)
kēş ‘okluk’ (1697, 3: 663)
kermān ‘kale’ (2096, 4: 300)

keskän ‘topuz’ (1635, 3: 596)
ḳīn ‘kın (hançer vb. için)’ (1610, 3: 576)
ḳir maddesine ‘yok etme’ (1597, 3: 567)
ḳōrgān ‘müstahkem yer, mezar höyüğü’ (1555, 3: 542)
ḳōrīmīṣī + *kardan* ‘korumak, ayırmak, bir başkasından sakınmak’ (1558, 3: 545)
kōtvāl ‘kale komutanı’ (1658, 3: 618)
ḳolçāḳ ‘demirden eldiven’ (1511, 3: 498)
ḳondāk veya *ḳundāḡ* ‘silah dipçigi, (askeri terim olarak) kundak; bebek kundağı’ (1533, 3: 520)
kōkā ‘bir tür yelkenli gemi’ (1681, 3: 643)
kōnīllū ‘gönüllü’ (2103, 4: 304)
ḳūrmīṣī maddesinde ‘savaş düzeni’ (1556, 3: 544)
ḳulāvuz ‘yol rehberi’ (1504, 3: 490)
ḳurbān ‘yay kılıfı’ (1451, 3: 438)
ḳilic ‘kılıç’ (1510, 3: 496)
mandagān ‘havan’ (1741, 4: 27)
māvuna ‘yük gemisi’ (1736, 3: 19)
mīltīḳ ‘tabanca’ (2117, 4: 306)
muncūk? *mancūk?* ‘flama ucu’ (1740, 3: 24)
nacak ‘bir tür savaş baltası’ (1753, 4: 35) (< ?)
ōḳ ‘fişek’ (605, 2: 153)

ōlūk maddesinde ‘kahraman’ (621, 2: 162)
sāçma ‘saçma, şarapnel’ (1204, 3: 217)
sancāk ‘sancak’ (1269, 3: 268)
sohma ‘sokma, vurma’ (2048, 4: 288)
sūrsāt ‘yürüyüş kumanyası’ (2051, 4: 289)
talān ‘yağma, ganimet’ (926, 2: 544)
talān ‘yağma’ (926, 2: 544)
tapānça ‘tabanca’ (1342, 3: 339)
tatārça ‘ok’ (873, 2: 452)
tīp maddesinde ‘yıkma, tahrip’ (995, 2: 652)
tōp ‘savaş topu’ (948, 2: 596)
tōpalang ‘isyan’ (2004, 4: 276)
tōpçī maddesinde ‘savaş topu’ (951, 2: 603)
tōpuz ‘(demirden) topuz, gürz’ (1348, 3: 349)
tōz ‘akkayın ağacı kabuğundan yay mahfazası’ (960, 2: 611)
tokmār ‘ok’ (913, 2: 527)
tūg ‘bir tür bayrak’ < Çin. (969, 2: 618)
tūra ‘kalkan’ (958, 2: 608)
tūtū ‘rehin’ (1349, 3: 350)
yāgī ‘asi’ (1801, 4: 99)
yāgī ‘düşman’ (1801, 4: 99)
yağmā ‘soygun, yağma’ (1874, 4: 181)
yağmā ‘yağma, ganimet’ (1874, 4: 181)

yalma ‘bir tür yastıklı zırh, veya pamuk zırh’ (1892, 4: 190)
yalmān ‘kılıç darbesi’ (1891, 4: 189)
yāndavūl ‘yanda duran koruma’ (1818, 4: 121)
yarāk ‘silahlar’ (1837, 4: 143)
yarāk ‘tam donanımlı, savaşa hazır at’ (1837, 4: 143)
yāsāk ~ *yāsa* ‘sefer’ (1789, 4: 71)
yāsāl ‘savaş düzeni’ (1791, 4: 82)
yāsāmīšī + *kardan* maddesinde ‘savaş düzeni’ (1794, 4: 92)
yāsīc ‘bir çeşit sivri ok’ (1796, 4: 96)
yātāgān ‘darp bıçağı’ (1776, 4: 52)
yātāgān ‘darp bıçağı’ (1776, 4: 52)
yāy ‘yay’ (1821, 4: 121)
yezāk ‘gözcü (birlik)’ (1861, 4: 163)
yezāk ‘öncü’ (1861, 4: 163)
yīgnāk maddesinde ‘sığınma yeri’ (1251, 3: 257)
yōlçī ‘rehber’ (1927, 4: 225)
yortāvul ‘öncü birlik’ (1839, 4: 148)
yōriş, daha sonra *yōrūş*, *yūrūş* ‘sefer, baskın, hücum’ (1916, 4: 217)

16.1. Din ve Sihir

albastī ‘korkunç bir hayalet, cadı’ (524, 2: 109)
ažun ‘dünya’ (476, 2: 57)
baḥṣī ‘mucizevi budist din adamı’ (724, 2: 271)
bayāt ‘tanrı’ (819, 2: 379)

burhān ‘budist azizi’ (732, 2: 282)
ēdī ‘tanrı’ (636, 2: 176)
ḡacīr ‘falcı’ (2059, 4: 292)
irim ‘batıl inanç’ (463, 2: 45)
irimçī ‘kötü ruhları uzaklaştırma büyülerini yapan büyücü’ (464, 2: 45)
ḡām ‘şaman’ (1409, 3: 402)
ḡaşḡa ‘Hintlilerin kast veya mezhep işaretleri’ (1495, 3: 478)
kelār ‘hristiyan kral’ (1641, 3: 600)
ḡīz ‘hristiyan kadın’ (1601, 3: 569)
ḡorūḡmiṣī + kardan ‘tabu olarak anlatmak’ (1475, 3: 460)
ḡorūḡ ‘çekince, tabu’ (1462, 3: 444)
kōḡūrmā ‘hastalığı çıkarma ayini’ (1669, 3: 632)
ḡīrāl ‘hristiyan kral’ (1447, 3: 437)
ḡīzlar maddesinde ‘hristiyan kadın’ (1484, 3: 472)
lāma ‘Lama, Budist rahip’ (1729, 4: 14)
māngū ‘hayat suyu’ (1744, 4: 28)
nōm ‘budistlerin kutsal kitabı’ (1756, 4: 37)
*sāfḡī** ‘peygamber’ (1215, 3: 226)
sakḡā ‘falcılık ücreti’ (1248, 3: 254)
sākkīz yulduz ‘mistik gezegenler’ (1255, 3: 260)
*sāḡī*ṣ* ‘hesaplaşma (son mahkemede)’ (1217, 3: 228)
sonḡur maddesinde ‘ruh kuşu’ (1273, 3: 272)

sūrmīṣī + kardan ‘(cenaze törenlerinin sonunda) kötü ruhları kovma töreni yapmak’ (1288, 3: 289)
sūrmīṣī + kardan ‘(cenaze törenlerinin sonunda) kötü ruhları kovma töreni yapmak’ (1288, 3: 289)
ṣīlam?, ṣīlām? ‘vaftiz?, hristiyanlık?’ (1335, 3: 331)
tamūḡ ‘cehennem’ (936, 2: 568),
tāngrī, tengrī ‘tanrı’ (944, 2: 577)
tarsā ‘kafir’ (880, 2: 474) (Far.)
tīriltḡān ‘ölüleri diriltten olarak Allah’ (895, 2: 501)
tōḡūz maddesinde ‘kutsal sayı olarak dokuz’ (976, 2: 624)
tōyin ‘budist din adamı’ (993, 2: 648)
ucmāc ‘cennet’ (423, 2: 12)
yada ‘yağmur büyüsü’ (1833, 4: 142)
yadaḡī ‘yağmur büyücüsü’ (1834, 4: 142)
yāḡlāmīṣī + kardan ‘(bir şeyi kutsamak için) yağlamak’ (1800, 4: 98)
yālbārmīṣī ‘dua’ (1808, 4: 107)
yaratḡan ‘yaratıcı’ (1843, 4: 150)
yaratḡan ‘yaratıcı’ (1843, 4: 150)
yāy ‘yağmur büyüsü’ (1822, 4: 123)
yāyḡī ‘yağmur büyücüsü’ (1823, 4: 123)
yazuklī ‘günahkar’ (1860, 4: 162)

17.1. Yılın Belli Zamanları, Yıl Hesabı

altınç ‘altıncı’ + *ay* ‘altıncı ay’ (530, 2: 114)

ārām ‘yılın ilk ayının adı’ (444, 2: 24)

āy ‘ay’ (627, 2: 169)

bārs ‘çita, pars’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin üçüncü yılı (pars yılı)’ (685, 2: 235)

bēçīn ‘maymun’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin dokuzuncu yılı (maymun yılı)’ (821, 2: 382)

bēšīnç ‘beşinci’ + *āy* ‘beşinci ay’ (826, 2: 387)

bīr ‘bir’ maddesinde ‘onbirinci ay’ (822, 2: 383)

çaqşāpāt + *āy* ‘Moğolcada ve Türkçede yılın 12. ayı’ (1093, 3: 78)

ēkindī ‘ikinci’ + *ay* ‘ikinci ay’ (650, 2: 189)

gūz ‘güz’ (1724, 4: 10)

īt ‘köpek’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin onbirinci yılı (köpek yılı)’ (633, 2: 173)

kō’in ‘koyun’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin sekizinci yılı (koyun yılı)’ (1590, 3: 563)

kūskū ‘sıçan’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin birinci yılı (sıçan yılı)’ (1636, 3: 597)

lū ‘ejderha’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin beşinci yılı (ejderha yılı)’ (1731, 4: 15)

ōnūnç ‘onuncu’ + *ay* ‘onuncu ay’ (625, 2: 166)

sēksinç ‘sekizinci’ + *āy* ‘sekizinci ay’ (1315, 3: 313)

sīçkān ‘fare’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin birinci yılı (fare yılı)’ (1310, 3: 307)

şūn + *āy* ‘13. ay, artık ay’ (1331, 3: 327)

tākīkū ‘tavuk’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin onuncu yılı (tavuk yılı)’ (861, 2: 441)

tawşkān ‘tavşan’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin dördüncü yılı (tavşan yılı)’ (966, 2: 615)

tōksūnç ‘dokuzuncu’ + *ay* ‘dokuzuncu ay’ (974, 2: 624)

tongūz ‘domuz’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin onikinci yılı (domuz yılı)’ (945, 2: 585)

tōrtūnç ‘dördüncü’ + *ay* ‘dördüncü ay’ (956, 2: 607)

ūd ‘davar’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin ikinci yılı (öküz yılı)’ (584, 2: 140)

ūçūnç ‘üçüncü’ + *ay* ‘üçüncü ay’ (581, 2: 139)

yāz ‘bahar’ (1787, 4: 66)

yetinç ‘yedinci’ + *ay* ‘yedinci ay’ (1829, 4: 139)

yıl ‘yıl’ (1940, 4: 243)

yılan ‘yılan’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin altıncı yılı (yılan yılı)’ (1943, 4: 254)

yılı ‘onun yılı’ (1944, 4: 255)

yunt ~ *yund* ‘at’ + *yıl* ‘Türk-Moğol zodyak takviminin yedinci yılı (at yılı)’ (1901, 4: 199)

17.2. Sayılar (ayrıca bk. 17.1., 18.1.)

altınç ‘altıncı’ (530, 2: 114)

bēšinç ‘beşinci’ (826, 2: 387)

beş ‘beş’ (1988, 4: 271)

bīr ‘bir’ (822, 2: 383)

bīr maddesinde ‘onbirinci’ (822, 2: 383)

çakşāpāt + *āy* maddesinde ‘onikinci’ (1093, 3: 78)

ēkindī ‘ikinci’ (650, 2: 189)

ōn ‘on’ (622, 2: 163)

ōnūnç ‘onuncu’ (625, 2: 166)

sākkiz ‘sekiz’ (1254, 3: 259)

sān ‘sayı’ (1219, 3: 231)

sānsīz ‘sayısız (Timur’un orduları bağlamında kullanılır.)’ (1220, 3: 233)

sēksinç ‘sekizinci’ (1315, 3: 313)

tāk ~ *tāka* ‘bir tane, tek’ (860, 2: 441)

tōksūnç ‘dokuzuncu’ (974, 2: 624)

tōkūz ‘dokuz’ (976, 2: 624)

tōrtūnç ‘dördüncü’ (956, 2: 607)

tūmān ‘on bin’ (983, 2: 632)

ūç ‘üç’ (577, 2: 136)

ūçūnç ‘üçüncü’ (581, 2: 139)

yetī ‘yedi’ (1828, 4: 139)

yetinç ‘yedinci’ (1829, 4: 139)

yīgirmīnç ‘yirminci’ (1939, 4: 243)

yūz ‘yüz’ (1921, 4: 221)

17.3. Zaman ve Mekan İsimleri

ana ‘o, işte’ (568, 2: 131)

ānçāk ‘orada’ (559, 2: 127)

aşākī ‘aşağı’ (1957, 4: 260)

çēt ‘kenar, sınır’ (1152, 3: 128)

çēt ‘yan, taraf’ (1152, 3: 128)

dāş ‘dışarıda’ (1174, 3: 195)

dogū ‘doğu’ (1184, 3: 201)

ertāgī veya *ertākī* ‘eski, modası geçmiş’ (1950, 4: 257)

kanī ‘nerede’ (2101, 4: 303)

? *kītūn* maddesinde ‘kenar’ (1605, 3: 573)

ōng ‘sağ’ (624, 2: 165)

şāğ ‘sağ’ (1336, 3: 334)

sōl ‘sol’ (1302, 3: 302)

? *tagraçāk* ‘bitmiş, tamamlanmış’ (907, 2: 524)

tār ‘dar’ (852, 2: 435)

tīk ‘dik’ (1005, 2: 658)

ūcgār ‘sınır bölgesi’ (1968, 4: 264)

ūç ‘en son, sınır’ (576, 2: 135)

ulām ‘çevresinde’ (522, 2: 107)

vār ‘bulunma, var’ (1758, 4: 41)

vārdūr ‘maddesinde ‘var’ (2118, 4: 307)
vārīyat ‘varlık’ (2119, 4: 307)
yākīn ‘yakın, yakında’ (1805, 4: 104)
yān ‘yan’ (1816, 4: 120)
yānbāş ‘yan, taraf’ (1817, 4: 120)
yāradān kulī ‘tanınmayan kişi’ (2121, 4: 310)
yūhārī ‘yukarı’ (2131, 4: 313)

18.1. Ölçüler (Zaman ve Mekan için)

anča maddesinde ‘yeterince’ (560, 2: 128)
bul ‘çok’ (761, 2: 311)
bütūn ‘bütün’ (719, 2: 267)
çāğ ‘çift saat’ (1045, 3: 25)
çaqrīm ‘yaklaşık olarak 1.06 km’ye denk gelen ölçü birimi’ (1092, 3: 78)
çēn ‘ölçü’ (1157, 3: 131)
eng ‘çok, en’ (566, 2: 130)
eng maddesinde ‘çok’ (566, 2: 130)
gōş ‘çift’ (1361, 3: 362)
gōtūrū ‘hepsi birlikte’ (1721, 4: 9)
havuç ‘avuç’ (2120, 4: 307)
īlhī ‘at sürüsü’ (658, 2: 209)
kadāk maddesinde ‘ağırlık ölçüsü’ (1435, 3: 420)
kēsīm maddesinde ‘parça’ (2104, 4: 304)
kōşa ‘çift’ (1567, 3: 551)

kōp maddesinde ‘insan yığını’ (1654, 3: 616)
kuçak ‘kucak dolusu’ (1432, 3: 420)
kulāç ‘uzunluk ölçüsü’ (1502, 3: 487)
kupa ‘kitle’ (1618, 3: 583)
kupa ‘yığın’ (1618, 3: 583)
ōkadar ‘çok, fazla’ (608, 2: 154)
ōrtā ‘orta’ (587, 2: 141)
ōlçāk ‘ölçek, ölçüm’ (619, 2: 160)
sīrāk ‘nadir’ (1311, 3: 308)
sūrūk ‘sürü’ (1244, 3: 251)
tagār ‘bir ölçü (1000 mann = 83,4 kg)’ (905, 2: 5012) (Far.)
tār ‘dar’ (852, 2: 435)
teng ‘mal balyası paketi’ (941, 2: 574)
tikā ~ tikkā ‘bir parçacık’ (918, 2: 530)
tilīm ‘parça’ (932, 2: 553)
tōp ‘yığın, insan yığını’ (948, 2: 596)
tökūz ‘eksiksiz, bol’ (916, 2: 528)
vār ‘var, mevcut’ (1758, 4: 41)
yālgūz ‘yalnız’ (1809, 4: 108)
yārum ‘yarım’ (1786, 4: 66)

18.2. Edatlar vs.

bān ‘ben’ (1992, 4: 272)
bānūm ‘benim’ (775, 2: 328)
bārça ‘diğerleri, hepsi’ (683, 2: 233)
bū ‘bu’ (776, 2: 328)
būdūr kī maddesinde ‘budur ki’ (1995, 4: 272)
bulgār ‘yumuşak deri (telatin)’ (766, 2: 315)

çī ‘bir duygu partikeli’ (2030, 4: 282)
ēlā ast belā ast ‘maddesinde ‘öyle, böyle’ (1978, 4: 266)
kīm ‘kim?’ (1702, 3: 668)
lū ‘sahiplik eki’ (2111, 4: 306)
mana ‘işte, te, na’ (1745, 4: 30)
mī ‘soru eki’ (2116, 4: 306)
na ‘te, işte, na!’ (2115, 4: 306)
ol ‘o’ (515, 2: 93)
sān ‘sen’ (1266, 3: 267)
sizgā ‘sizi, size’ (1246, 3: 252)
vār ‘var’ (1758, 4: 41)
vārdūr maddesinde ‘vardır’ (2118, 4: 307)

19.1. (Dış) Özellikler (Renkler)

āk ‘beyaz’ (504, 2: 84)
ālā ‘alaca, benekli’ (518, 2: 95)
anīk maddesinde ‘açık, aydınlık’ (569, 2: 131)
bōz ‘açık kül rengi’ (785, 2: 335),
çāķīr ‘(atlar için) beyaz gözlü’ (1090, 3: 777)
çāl ‘karışık gri’ (1049, 3: 31)
gōzkinā maddesinde ‘alaca’ (1713, 4: 3)
gōzünā maddesinde ‘alaca’ (1716, 4: 4)
ķarā ‘siyah’ (1440, 3: 426)
ķaşķa ‘alnı akıtmalı (at)’ (1495, 3: 478)
ķīr ‘beyaz’ (1596, 3: 567)

ķongur ‘sarıya çalan kahve rengi (at rengi)’ (1536, 3: 525)
ķorūm ‘yedi renkli bir taş’ (1476, 3: 460)
ķōķ ‘mavi’ (1677, 3: 640)
ķōķšīn ‘gri’ ya da ‘şahin türü’ (1679, 3: 642)
ķula ~ *ķulla* ‘boz; boz renkli, koyu renk kuyruklu ve koyu renk yeleli açık renkli at’ (1524, 3: 507)
ķizil ‘kırmızı’ (1481, 3: 469)
sūr ‘gri, kül rengi (at rengi)’ (1282, 3: 287)
toruĝ ‘siyah kuyruklu kızıl kahverengi at’ (881, 2: 475)
yāĝrān ‘açık kahverengimsi kırmızı (at)’ (1878, 4: 184)
yaltās ‘parlaklık’ (1884, 4: 187)
yilt ‘parlak’ (1883, 4: 187)
yiltūr yiltūr ‘parlak’ (1885, 4: 187)

19.2. (Dış) Özellikler (Şekiller) (ayrıca bk. 01.3.)

aliĝ ‘(karakter olarak) zayıf kişi’ (535, 2: 116)
aralaş ‘karışık’ (462, 2: 45)
aralaş maddesinde ‘karışık’ (462, 2: 45)
bīķķīça ‘ufaklık’ (753, 2: 301)
bōyūk ‘büyük’ (2000, 4: 275)
būĝrāk ‘böbrek şekilli’ (807, 2: 353)
būkkāk ‘eĝri’ (805, 2: 352)

<i>būkrī</i> ‘kambur’ (804, 2: 351)	<i>kaşang</i> ‘hoş, güzel, zarif’ (1498, 3: 482)
<i>bürçäk</i> ‘köşe’ (731, 2: 281)	<i>kāş-kāş</i> ‘dağınık, düzensiz’ (1394, 3: 391)
<i>çāk</i> ‘iyi beslenmiş’ (1047, 3: 29)	<i>kat</i> ‘kat’ (1429, 3: 419)
<i>çakana</i> maddesinde ‘küçük’ (2023, 4: 280)	<i>kat</i> ‘katman, kat’ (1429, 3: 419)
<i>çaķar çūkūr</i> ‘düz olmayan yol’ (1091, 3: 78)	<i>kātī</i> ‘karışık’ (1377, 3: 376)
<i>çalmak</i> ‘özensiz’ (1118, 3: 94)	<i>kātī</i> ‘karışık’ (1377, 3: 376)
<i>çigil</i> ‘çapraşık’ (1109, 3: 88)	<i>kaykāç</i> ‘eğri’ (1606, 3: 574)
<i>çirk</i> ‘kir, irin’ (1077, 3: 63)	<i>kēksä</i> ‘yaşlı’ (2105, 4: 305)
<i>çōng</i> ‘(bir kişi için) uzun’ (1148, 3: 123)	<i>kīç</i> ‘küçük’ (1694, 3: 661) (Far.)
<i>çōng</i> ‘büyük’ (1148, 3: 123)	<i>kisīr</i> ‘kısır’ (1491, 3: 476)
<i>çōtūr</i> ‘çiçek bozuğu yüzlü’ (1131, 3: 110)	<i>kōçak</i> ‘küçük’ (1664, 3: 628) (Far.)
<i>çolāk</i> ‘topal’ (1111, 3: 89)	<i>kōl çomāk</i> maddesinde ‘güçlü, sağlam’ (1576, 3: 558)
<i>çukūr</i> ‘derin’ (1099, 3: 81)	<i>kōlay</i> ‘kolay’ (1582, 3: 560)
<i>çürūk</i> ‘çürük’ (1078, 3: 64)	<i>kōpal</i> ‘biçimsiz, kaba’ (1547, 3: 537)
<i>dāgān</i> ‘dağınık’ (2034, 4: 283)	<i>körpā</i> maddesinde ‘taze’ (2094, 4: 299)
<i>daylāk</i> ‘ince, zayıf’ (2043, 4: 286)	<i>kūyūk</i> ‘koyu, yoğun’ (1589, 3: 562),
<i>erk</i> ‘güçlü, kuvvetli’ (461, 2: 44)	<i>kurç</i> ‘sert, sağlam’ (1455, 3: 441)
<i>gōrk</i> ‘güzellik’ (1722, 4: 9)	<i>kurç</i> maddesinde ‘güçlü’ (1455, 3: 441)
<i>kabat</i> ‘tabaka, kat’ (2070, 4: 294)	<i>kurş</i> ‘çetin’ (2079, 4: 296)
<i>?kīçikkinä</i> ‘yavaş yavaş’ (1695, 3: 661)	<i>kurūklūk</i> ‘kuru yer’ (1473, 3: 460)
<i>?kadāk, ?kudāk, ?kodāk</i> ‘değersiz’ (1434, 3: 420)	<i>kuruk</i> ‘kuru’ (1463, 3: 450)
<i>kādīr ~ kayīr</i> ‘güçlü’ (1381, 3: 378)	<i>mānglī</i> ‘doğum izi olan’ (2113, 4: 306)
<i>kāk</i> ‘kuru’ (1397, 3: 393)	<i>pāçāk</i> ‘ezilmiş, parçalanmış’ (839, 2: 425)
<i>kākşavī</i> ‘kurumuş’ (1398, 3: 394)	<i>pūçūk</i> ‘yapışık burun, buçuk burun’ (843, 2: 426)
<i>kārt v kōrt</i> ‘karışıklık’ (1383, 3: 383)	
<i>kārişmī*ş</i> ‘türlü türlü’ (1385, 3: 383)	

salkū ‘sıkı değil, gevşekçe’ (1263, 3: 265)
sīrāk ‘seyrek’ (1311, 3: 308)
silik ‘yumuşatma’ (1262, 3: 265)
sōkūm ‘besili, tombul’ (1298, 3: 300)
tāk ~ tāka ‘tek’ (860, 2: 441)
tamīz ‘temiz, saf’ (937, 2: 569)
tamīz ‘temiz, saf’ (937, 2: 569)
tār ‘dar’ (852, 2: 435)
tēkīs ‘pürüzsüz, düz’ (1006, 2: 659)
tīk ‘dik’ (1005, 2: 658)
tīt ‘yırtık, yırtık pırtık’ (996, 2: 654)
tūmşūk ‘herhangi bir şeyin çıkıntılı kısmı’ (984, 2: 642)
tūgūn ‘düğüm’ (978, 2: 629)
uluğ ‘büyük’ (536, 2: 117)
ūlgū ‘şekil’ (539, 2: 119)
varēb ‘eğri, çalık, bükülmüş’ (1764, 4: 43)
varēb ‘eğri, çalık, bükülmüş’ (1764, 4: 43)
yālūnīk ‘dev’ (1811, 4: 110)
yāmān maddesinde ‘kötü’ (2125, 4: 311)
yāngī ‘yeni’ (1909, 4: 207)
yaramsak? *yaramsik?* ‘değersiz’ (1853, 4: 159)
yavāş ‘yavaş’ (1910, 4: 207)

20.1. Soyut Kavramlar (ayrıca bk.

20.2.)

āğirlāmīšī ‘saygı görme’ (494, 2: 75)

akšūm maddesinde ‘inatçı’ (510, 2: 90)
amrāk maddesinde ‘sevilen’ (554, 2: 125)
ang ‘zihin, akıl’ (565, 2: 130)
arāz ‘kırgınlık, kavga’ (442, 2: 23)
cīm ‘sakin, sessiz’ (2014, 4: 279)
cīmcīt ‘tamamen sessiz’ (2015, 4: 279)
cōrta ‘kasten’ (1026, 3: 8)
cušām ‘kabus (karabasan)’ (1019, 3: 2)
çāhān, çāhān-bāz ‘yalancı’ (2016, 4: 279)
çatāk ‘karışık, belirsiz, tartışmalı’ (1068, 3: 54)
çigil ‘karışık’ (1109, 3: 88)
dūş ‘düş’ (1196, 3: 211)
ēb ‘uygun’ (631, 2: 173)
ēb maddesinde ‘rahat’ (631, 2: 173)
ēzmā ‘can sıkıran’ (642, 2: 182)
incīk ‘memnuniyetsiz’ (558, 2: 127)
kizik ‘ilginç’ (1486, 3: 474),
kōlay ‘uygun’ (1582, 3: 560)
kōzgālmīšī ‘telaş, heyecan’ (1560, 3: 546)
kūtātķū bilīk maddesinde ‘şans’ (1548, 3: 538)
kūtlūğ ‘mutlu’ (1568, 3: 551)
kūtlūğ maddesinde ‘şans’ (1568, 3: 551)
kutī maddesinde ‘mutlu’ (1430, 3: 419)

ḫutī maddesinde ‘şans’ (1430, 3: 419)
ḫutsuz ‘talihsiz’ (2075, 4: 295)
kūlūk ‘harika, mükemmel’ (1686, 3: 653)
mayna ‘akıl’ (1751, 4: 35)
ōkünç ‘pişmanlık’ (610, 2: 154)
sayāk ‘serseri, tembel’ (1309, 3: 306)
sēkīn ‘dikkatli, düşünceli’ [< Ar. *sākin*] (1316, 3: 313)
sirtīk ‘arsız, pervasız, utanmaz’ (1233, 3: 243)
sirtīk ‘utanmaz’ (1233, 3: 243)
tēlbā, dālī ‘deli’ (1008, 2: 660)
tīnc ‘sakin’ (2011, 4: 278)
toḡrī ‘doḡru’ (971, 2: 623)
toḡrī maddesinde ‘gerçek’ (971, 2: 623)
tōz ‘köken, kök’ (961, 2: 612)
ūḡūr ‘şans’ (604, 2: 152)
yarār ‘uygun’ (1835, 4: 143)
yarār maddesinde ‘yararlı’ (1835, 4: 143)
yāraşmīṣī ‘uzlaşma, geçim’ (1782, 4: 56)
yavāş ‘yumuşak huylu, barışçıl’ (1910, 4: 207)

20.2. Karakter Özellikleri (ayrıca bk. 13.3., 20.1.)

alp ‘cesur’ (526, 2: 110)
ārdām ‘yeteneklilik, çalışkanlık’ (451, 2: 31)

arḫīş ‘akıllı, becerikli’ (460, 2: 43)
atlīg ‘ünlü insan’ (1946, 4: 255)
atlīg maddesinde ‘cesur’ (1946, 4: 255)
bīlgā ‘bilge’ (836, 2: 418)
çaḫḫān (konuşma dilinde) ‘becerikli’ (1088, 3: 76)
çatāk maddesinde ‘yalancı’ (1068, 3: 54)
dāş ‘vahşi’ (1174, 3: 195)
ēb ‘uygun’ (631, 2: 173)
kārāk ‘gerekli’ (2095, 4: 299)
ḫirtī ‘pervasız’ (2078, 4: 296)
köpāk-oḡlī ‘köpek oḡlu’ (2093, 4: 299)
ḫūm-puzū ‘caka, böbürlenme’ (1583, 3: 561)
ḫudūrmīş ‘çılgın, cüretkar’ (1439, 3: 425)
kūlūk ‘harika, mükemmel’ (1686, 3: 653)
ḫilīḫ ‘karakter’ (1517, 3: 501)
ōsāl ‘ihmal, dikkatsizlik’ (599, 2: 149)
sēkīn ‘sessiz, sakın’ (1316, 3: 313)
sōlama ‘hantal, eli ağır’ (1305, 3: 305)
sōlama ‘üşengeç’ (1305, 3: 305)
tawsan? tōsun? ‘vahşi’ (964, 2: 613)
tīnc ‘sakin’ (2011, 4: 278)
yaḡşīlīḫḫī maddesinde ‘ünlü insan’ (1870, 4: 179)
yālānḫī maddesinde ‘yalancı; hokkabaz’ (2123, 4: 310)

yāmān maddesinde ‘kötü’ (2125, 4: 311)

yarāk ‘uygun’ (1837, 4: 143)

yarāk ‘yetenekli, uygun’ (1837, 4: 143)

yaramsaḳ? *yaramsiḳ?* ‘iki yüzlü’ (1853, 4: 159),

yarār ‘uygun, yetenekli’ (1835, 4: 143)

yavāṣ ‘uysal’ (1910, 4: 207)

yavāṣ ‘yumuşak huylu’ (1910, 4: 207)

yegrāk ‘daha iyi, en iyi’ (1879, 4: 184)

TEMEL DİZİN

A

ab av 570

aba av 570 Moğ. < Tü.

abaçi avcı 1 Moğ. < Tü.

abağa amca 2 Moğ., Tü. < Moğ.

abağa amca 2 Tü. < Moğ.

abçı avcı 1, 582

abçira- getir- 3 Moğ.

abuça avuç N 168 = 2113 Moğ.

aça ? teyze 431

**açağ* kucak 428

**açar* ekşi sebzeler, turşu 426

**açmaz* şah! 430

açkaç anahtar 427

açuk ağaçsız alan 429

**adağ* ada N 25 = 1970

adağ Ayak N 25 = 1970

adar engebeli arazi N 3 = 1948 Moğ.

adaş arkadaş 437

adgır aygır 648

**adir* tepe N 3 = 1948

aduğun sürü 10 Moğ.

adut avuç N 175 = 2120

ağa prenses 21 Moğ., Tü < Moğ.

**ağalık* bir ağanın şanı 493 Tü. < Moğ.

ağaç ağaç 492, N 16 = 1961

ağıçı hazineci 491

ağıl ağıl 503

ağırla- saygı göstermek 494

ağruğ yük, bagaj 496 Moğ. < Tü.

ağruk yük, bagaj 496

**ağrukçi* yüklerle ilgilenen kişi 495

ağsum asabi 510 Moğ. < Tü.

ağta hadım edilmiş aygır 8 Moğ.

ağtaçi ahır bakıcısı 9 Moğ.

ağulja- karşılaşmak, huzura çıkmak 50 Moğ.

ağuz ilk süt, 501

ağşam akşam N 2 = 1947

**ağta* hadım edilmiş aygır 8 Tü. < Moğ.

**ağtaçi* ahır bakıcısı 9 Tü. < Moğ.

ay Ay 627

ayğak jurnalci 649

aylık aylık ücret 663

aymağ büyük aile 61 Tü. < Moğ.

aynalı Şah Kartal 673 Tü. < Fars.

ayran Ayran 639

ajirğa Aygır 648 Moğ. < Tü.

**ajiriğ* bir tür Ot 424 Tü. < ? Moğ.

al hile 516, pembe 517 Tü., Moğ. < Tü.

ala Alaca Renkli 518

**alaça* Renkli Kumaş 520

alaçu Çadır 519

alaçuğ Çadır 519 Moğ. < Tü.

**alağaçi* katil 24 Moğ.

**ala közginä* Örümcek Kuşu 518

**alay* İnsan Topluluğu, Alay 523 Tü.
< Yun.

**alaman(çi)* Soyguncu 541, 542

alan ağaçsız alan 544

alaşa at türü N 20= 1965 Moğ., *Tü. < Moğ.

**alav* alev 1354 Tü. < ?

**alb* cesur 526 Moğ. < Tü.

**albasti* kötü ruh 524

**alçi* aşuk oyunu 531 Tü. < Mo.

**alçi* memur, mühürcü 532

alçu aşık 531 Moğ.

alda- aldat- 533, Moğ. < Tü.

alığ ahmak 535

alima elma N 182 = 2127 Moğ. < Tü.

alımla elma N 182 = 2127

alın alın 543

alış alma 534

alış- değiş tokuş yapmak 549, 550

almıla elma N 182 = 2127

alp kahraman 526

altan altın 26, 529 Moğ. < Tü.

altēnç altıncı 530

altun altın 26, 529

**aluk* vergi 547

aluğa çekiç 710 Moğ.

am vulva 32

amaç pulluk 552 Tü < ? Fa.

aman ağız 32 Moğ. < Tü.

amarağ arkadaş 554 Moğ. < Tü.

amasar aralık, boşluk 31 Moğ. < Tü

**amm-oğlu* amca oğlu, kuzen N 17 = 1962

amrağ sevgili 554

**amrut* armut N 21 = 1966

ana anne 567, 568

ança öyle, çok 560

ançak artık, ama 559

and yemin 33, 561

anda arkadaş 33 Moğ. < Tü.

anuk hazır 569

anğir ördek 563 Moğ. < Tü.

anıt bir su kuşu 563

anlığ akıllı 565

apa yaşlı kişi 412

ağ beyaz 504

ağa ağabey 22 Moğ., * Tü. < Moğ.

**ağça* beyazımsı, para 506

**akı* derviş topluluğunun üyesi 435 Tü
< ? Ar.

ak-sakal köy ağası 508 Tü., * Moğ. < Tü.

ak-sonkor beyaz şahin 509

aksum inatçı 510

akşak toplanmış 511

Ağ-Tağ dağ adı N 18 = 1963

aktarma yağmalama 433

**araba* araba 440

**arabaçı* arabacı 441

arağa(n) azı dişi 474 Moğ. < Tü.

aral ada 11 Moğ. < Tü., Tü. < Moğ. < Tü.

aral araba oku 454 Moğ. < Tü.

**aralaş* karışık 462
aram ilk ay 444 Tü. < ind.
**arakaṭi* mola 443 Tü. < Fa.
**araz* öfkeli 442 Tü. < Ar.
arbay arpa 445 Moğ. < Tü.
arbus kavun 1382 Moğ. < Fa.
arça ardıc 448 Moğ. < Tü., * Tü.
arğa hile 14 Moğ. < Tü.
arğali yaban koyunu 12 Moğ. < Tü.
arğamji urgan 13, 457 Moğ. < Tü.,
*Tü. < Moğ. < Tü.
arğu geçit, boğaz 456
**ari* arı 467 Moğ. < Tü.
arigun temiz 19 Moğ. < Tü.
arı arı 467
arı- temizlemek 19
arık kanal 469
**arış* araba oku 454
armağan hediye 465
armut armut N 21 = 1966 Tü., *Moğ. < Tü.
arpa arpa 445
**arpalık* bir tımar N 4 = 1949
arka destek 14
arğağ dokumada ip atma 457
**arğalığ* yelek 449
arğar dişi dağ keçisi 12
arış kervan, ulak 460
**arğud* deri torba 458 Moğ. < Tü.
**arğut* deri torba 458
arsalan aslan 453 Moğ. < Tü.
arslan aslan 453

**arslanlı* Selçuklu sikkesi N 6 = 1951
artuç ardıc 448
aruğ kanal 469 Moğ. < Tü.
Arulat kabile adı 18 Moğ.
as kakım 477
**asaṭ* azgın 479
asığ fayda 480
asara- acımak 20 Moğ.
**asra-* beslemek 20 Tü. < Moğ.
aş yemek 481
aşam yemek 483
**aşakı* aşağı N 12 = 1957
aşığ fayda 480 Moğ. < Tü.
**aştak* kuru kayısı 484
aşuk aşık kemiği 485
at at 413
ata baba 141
**ata-bāk* prens eğitici 415
**atala* yemek türü 417
**atalık* babalık 490
atlığ cesur binici, ünlü N 1 = 1946
**avrat* kadın 1355 Tü. < Ar.
**aya* hala 677
ayağa içki bardağı 629 Moğ. < Tü.
ayağaçi saki 630 Moğ. < Tü.
ayalğu şarkı, ezgi 72 Moğ., Tü. < Moğ.
ayas şiddetli soğuk 628
ayağ kupa 629
ayağçı saki 630
ayığağla- kına- 649 Moğ. < Tü.
ayıl semt 503 Moğ. < Tü.

**ayim* asil kadın 666
ayimay büyük aile 61 Moğ.
ayiray inek sütünden kımız 639 Moğ.
< Tü.
azıg azı dişi 474
azuğ azık, kumanya 475
ažun dünya 476 Tü. < Soğd.

B

baba baba 678 < ?
badruk bayrak 727, 824
bağram bayram 823
bağ bağ 705, N 39 = 1984, bölüm 705
Moğ. < Tü.
bağa küçük 91 Moğ.
bağatur kahraman 817 Moğ. < Tü.
bağırdağ kadın önlüğü 750
**bağır kara* kum keklığı 707
bağış düğüm 706
bağla- bağlamak N 39 = 1984
bağşı usta 724 Moğ. < Çin.
bağudal duraklama yeri 80 Moğ.
**bağurasun* yürürlükten kalkmak
(belge) 81 Moğ.
bağurçi(n) aşçı 82 Moğ. < ? Tü.
bay zengin 714
**bay ber-* oyunda kaybet- N 40 =
1985
**baykuş* baykuş 715
**baytal* genç kısırak 827

baca kayınbirader 682 Moğ. < ? Tü.,
*Tü
**bacağlı* gümüş sikke N 36 = 1981
**bacanak* kayın birader N 37 = 1982
**bacı* abla 681, 682
**balak* pantolon paçası 762
**balğa* çekiç 710
balğasun şehir 95, 712 Moğ. < Tü.
balık şehir 95, 712; balık 518
**balcunatu* Cengiz Han'ı izleyenler 79
Moğ.
balta balta 78
balto balta 78
**balyoz* konsolos 713 Tü. < Lat.
bağa kaplumbağa N 38 = 1983
bakır- ağlamak 748
**bağlan-ğaz* kuş türü 751
bakşı usta 724 Tü < Çin.
bar mevcut 1758
bar- gitmek 1759
barağ köpek türü 728 Moğ.
barağun-ğar sağ el (kanat) 84 Moğ.
**baral* savurganlık 75 Moğ.
barak yoğun tüylü (hayvan) 728
**baranğar* sağ kanat 84 Tü. < Moğ.
barça hepsi 683, * 684 Tü. < Avp.
bardam enerjik 86 Moğ., Tü. < Moğ.
**barıku* haraç 77 Moğ.
barlıg bolluk 687
bars pars 685, *kaplan 685 Moğ.
**barsçi* pars avcısı 686
barsuçin pars avcısı 686 Moğ. < Tü.

- **bar turur* vardır N 173 = 2118
Barulas kabile adı 87 Moğ.
bas- basmak 696
 **basan* basan 689
 **basma* basma, keten 696 Tü., Moğ. < Tü.
 **basmaçi* haydut 693, yazıcı 694
 **başkan* tokmak 692
 **başkaç* çavuş 691
 **başkur* çadırın bir parçası 1824
 **bastuğ* meyve suyu 690
basu- basmak 696 Moğ. < Tü.
baş yönetici 704
 **başbağ* baş örtüsü 698
başla- başlamak 700
başlat- başlatmak 699
 **başlığ* takke 701 Moğ. < Tü.
başlık başkan 701, baş örtüsü 701, 702
başmak ayakkabı 744, buzağı 841
başmaççi ayakkabıcı 703
 **bataç* bk. *çara-bataç* N 137 = 2082
batığ bataklık 679, 680
bätur kahraman 817
 **baıdal* dinlenme yeri 80 Tü. < Moğ.
 **baırçi* aşçı 82 Tü. < Moğ.
 **baıli* 83 hayvan eğitme Tü. < Moğ.
bayan zengin 714 Moğ. < Tü.
bayat Tanrı 819, N 53 = 1998
bayıkuş baykuş 715 Moğ. < Tü.
 **bayıram* bayram 823 Moğ. < Tü.
bayırağ bayrak 824 Moğ. < Tü.
bayıtasun verimsiz 827 Moğ. < Tü.
- bäčküm* sütunlu avlu 722 Tü. < Moğ.
bädük büyük N 55 = 2000
bäg asillik unvanı 114, 828
bägi onun beyi 832
 **bäğim* beyin karısı 831
bäglär beyler N 45 = 1989
bägni bira 759 Tü. < ? Fars.
bäg-tuğdı bey olarak doğmak N 44 = 1989
 **bählä* şahin eldiveni N 52 = 1997 Tü. < Moğ.
 **bäylär-* *bäyi* Beylerbeyi 829
bäkmäs pekmez 756
 **bäktär* zırh 758
bälgö iz, işaret 96
bältir yol ağzı 115
bän ben N 47 = 1992
 **bänüm* benim 775
 **bän* iz, ben 378
bän(i)gö ebedi 1744
bäzäk süs 756
bäzgäk sıtma 825
beçin maymun 821 Tü., Moğ. < Tü.
begeley şahin eldiveni N 52 = 1997 Moğ.
 **begmez* şurup 756 Moğ. < Tü.
begter zırh 758 Moğ. < Tü.
 **begüm* kadın 831 Moğ. < Tü.
beki bir unvan 114 Moğ.
bel bel 834 Tü., Moğ. < Tü.
 **bel-bağlıg* tarla çaylağı 934
 **belä* böyle N 33 = 1978, N 46 = 1991

beläk hediye 833
belçir(e) iki ırmağın birleşmesi 155
Moğ. < Tü.
beleg hediye 833 Moğ. < Tü.
belge işaret 96 Moğ. < Tü.
ber- vermek 1763, 1767, 1768
beri gelin 76
ber(i)gen yenge 76 Moğ.
beş beş N 43 = 1988
beşinç beşinci 826
bez bez N 54 = 1999
**bezgeg* ateş 825 Moğ. < Tü.
**bibi* kadın 820
biçäk bıçak 721
biçig yazı 717 Moğ. < Çin.
biçigçi, biçiğeçi yazıcı 718 Moğ. < Çin.
bidügün iri, kaba 113 Moğ.
bigiz tığ, biz 760
**biğu* av kuşu 846
**bikä* kadın 830
**biläzük* bilezik 765
**bildirçin* bıldırcın 764
bilgä bilge 836
**bilge* bilge 836 Moğ. < Tü.
biliçüg yüzük 765 Moğ. < Tü.
bilig bilgi 835 Tü., Moğ. < Tü.
**bilinçik* beşik 837
at bin- ata binmek 1750
**binçik* yarış atı 774
biñ (başı) binbaşı 1749
**biķki(ça)* şişmanca 753

bir bir 822
bitig yazı, kitap 717 Tü. < Çin.
bitigçi yazıcı 718 Tü. < Çin.
biçak bıçak 844
bikîn böğür 754
bod vücut 812
boda töz, madde 812 Moğ. < Tü.
**boda-kür* ata 99 Moğ.
**bodatu* büyük dede 97 Moğ.
boğ kir 800 Moğ.
**boğa* küçük 91 Tü. < Moğ.
boğça çıkın 798 Tü., Moğ. < Tü.
**boğma* bademcik iltihabı 796
boğo- bağlamak 796 Moğ. < Tü.
boğol köle 90 Moğ.
boğorla- boğaz kesmek 792 Moğ. < Tü.
boğarsağ kek 797 Moğ. < Tü.
boğos embriyo 798 Moğ. < Tü.
boğoz hamile 798
**boğtağ* kadın tacı 89 Moğ. < ? Tü.
**boğtağ* kadı tacı 89 Tü. (? < Moğ. < ? Tü.)
boğto kadın şapkası 89 Moğ.
boğtola- nişan töreni yapmak 89 Moğ. < ? Tü.
**boğursağ* kek 797
boğuz boğaz 792
**boydağ* bekar 813
boco püre, bulamaç 788 Moğ. < Tü.
**bol* bol 761
bol- olmak 811 Tü., Moğ. < Tü.

<i>boldoğ</i> tepe 109 Moğ.	<i>bögdä</i> hançer 746
<i>bolğağa</i> - kontrol etmek 110 Moğ.	<i>böge</i> şaman 112
* <i>bolğağagül</i> keşif kolu 111 Moğ.	<i>bögere</i> böbrek 807 Moğ. < Tü.
<i>Bolğar</i> bir Türk kabilesi 766	<i>bögle</i> - kapatmak 106 Moğ.
<i>bolcağan</i> kararlaştırma, sözleşme 107 Moğ.	* <i>bögräkçi</i> ordu kanadı 808
* <i>bolcar</i> süre, mühlet 107 Tü. < Moğ.	<i>bögür</i> böbrek 807
<i>bolzun</i> olsun 811	<i>bökä</i> güçlü 803
<i>boķ</i> bok, kir 800	* <i>bökävül</i> saki 755
* <i>boragan</i> kar fırtınası 100 Tü. < Moğ.	<i>böke</i> güçlü 803 Moğ. < Tü.
<i>borcigid</i> = * <i>borciķin</i> 101 Moğ.	<i>bökegöl</i> çeşnicibaşı 755 Moğ. < Tü.
* <i>borciķin</i> Cengiz Han ve ardıllarının üyesi olduğu boy 101 Moğ.	<i>bölög</i> bölüm 772 Moğ. < Tü.
<i>boro gri</i> 785 Moğ. < Tü.	<i>bölök</i> bölüm 772
* <i>boragan</i> yağmur 100 Tü. < Moğ.	* <i>böräk</i> börek 781
* <i>borķay</i> 4. derece yıldız 103 Moğ.	<i>böri</i> kurt 784
* <i>borsuğ</i> porsuk 733 Moğ. < Tü.	<i>börk</i> şapka 737
<i>borsuķ</i> porsuk 733	<i>bu</i> Bu 776
* <i>bosağa</i> kapı eşiği 105 Tü. < Moğ.	* <i>buçul</i> aşık 720
<i>bosoğa</i> kapı eşiği 105 Moğ.	* <i>budur ki</i> budur ki N 50 = 1995
* <i>boşķap</i> tabak 743	* <i>buğ</i> buhar 791, boru 790
* <i>botala(ķ)</i> deve yavrusu 778	<i>buğım</i> eklem 799
<i>boto</i> deve yavrusu 777	* <i>buğlama</i> kavurma 795
<i>botoğan</i> deve yavrusu 777 Moğ. < Tü.	* <i>buğlan-</i> buğulan- 795
<i>boyidoğ</i> geyik boynuzu 813 Moğ. < Tü.	<i>buğra</i> dişi deve 747
<i>boz</i> küllengi 785	<i>buğulcar</i> nişan töreni 108 Moğ.
* <i>boza</i> boza 788	<i>buğura</i> dişi deve 747 Moğ. < Tü.
* <i>bozbaş</i> et çorbası N 42 = 1988	* <i>buyroķ</i> emir, komutan 814, 815, 816
* <i>bödänä</i> bildiricın 98 Tü. < Moğ.	<i>bulağ</i> pınar 809 Moğ. < Tü.
<i>bödöne</i> bildiricın 98 Moğ.	<i>bulagan</i> samur 94 Moğ.
* <i>bögävül</i> polis memuru 755, 757	* <i>bulamağ</i> yulaf lapası 770 Moğ. < Tü.
	<i>bulamak</i> yulaf lapası 770
	<i>bulan</i> kuzey geyiği 6 810
	<i>bulaķ</i> pınar 809

bulak (at) sırtı geniş at 763
**bulak* otı tere N 51 = 1996
**bularğu* lukata malı 92 Tü. ?, Moğ. ?
bularğuçi bulunan malların başında
duran idareci 93 Tü. ?, Moğ. ?
bulğa isyan 768 Moğ. < Tü.
bulğama yulaf arpası 769
**bulğan* samur 94 Tü. < Moğ.
bulgak isyan 768
**bulğar* yumuşak deri 766
**bulğaş*- karışmak 767
**bulğur* bulgur 736
buliğar yumuşak deri 766 Moğ. < Tü.
bulit bulut 771
buğa boğa 752 Tü., Moğ. < Tü.
buğağ köstek 725 Tü., Moğ. < Tü.
buğağulik kösteğin takıldığı yer 726
**buğağ* kursak 801
buksun darıdan veya buğdaydan
yapılan içki 723
burçağ bezelye 730 Moğ. < Tü.
burçağ bezelye 730
burçi- yıkmak 787 Moğ. < Tü.
burgasun söğüt ağacı 102 Moğ.
burguy boru 735
burkan Buda 732 Tü., Moğ. < Çin. +
Tü.
**burud* bıyık 740 Mo. < Tü.
burunduğ burunduk 738 Moğ. < Tü.
burunduğ burunduk 738
**burut* bıyık 740
busuğ pusu 742

but Buda 716 Tü. < Sans. ?
buta çalılık 779 Moğ. < Tü.
butık dal 779
buuliya kartal terbiyesi 83 Moğ.
**buzluk* buzluk 786
buzok tahrip 787
bügö akıllı 112
**bükkäk* eğri 805
bükri çarpık 804
bürçäk saç kıvrımı 731
bürgi- kargaşa içinde olmak 104 Moğ.
bürgü yazın kullanılan şapkası 737
Moğ. < Tü.
bürgüd şah kartal 782 Moğ. < Tü.
büri bütün 822 Moğ.
**bürküt* akbaba 782
bürmä kırıksıklık 783
bütün bütün, hepsi 719 Tü., Moğ. <
Tü.

C

**ca*- kutsamak 150 < Tü. < Moğ.
cada yağmur büyü 157, 1833 Moğ.
< Tü.
cağutkuri bir unvan 152 Moğ. < ?
calağ genç erkek 1797 Moğ.
calbari- dua etmek 1808 Moğ. < Tü.
cam sokak 1812 Moğ. < Çin.
**canği* danışma, görüşme 151 Tü. <
Moğ.
cañ alışkanlık 1903 Moğ. < Çin.

caŋgi düğüm, danışma 151, 1905
Moğ.

caŋcun general 1274 Moğ. < Çin.

caķa sınır, yaka 1802 Moğ. < Tü.

car duyurma, ilan 146 Moğ. < Tü.,
*Tü. < Moğ. < Tü.

(*kereg*) *carag* önemli konu 1631, 1837
Moğ. < Tü.

carçi haberci 147 Moğ. < Tü.

carġu dava 1784 Moğ. < Tü.

carġuçi yargıç 1785 Moğ. < Tü.

carim biraz, bazı 1786 Moğ. < Tü.

carliġ kararname 1292, 1849 Moğ. <
Tü.

carma kabuksuz tahıl 1855 Moğ. < Tü.

casa- düzenlemek 1794 Moğ.

casag genelge 148, 1789 Moğ.

casagül düzenleyici 149, 1863 Moğ.

casal düzen, yasa 1791 Moğ.

**cavaŋgar* sol kanat 165 Tü. < Moğ.

**cebä* zırh 155 Tü. < Moğ.

**cebeçi* levazım subayı 156 Moğ.

cebele- silah kullanmak 153 Moğ.

cebelekü zırhlı at 154 Moğ.

cegerde tilki renkli 158 Moğ.

cegere ceylan 171, 1878

cegün sol 173 Moğ.

cegün-gar sol el 165 Moğ.

ceme leş 1894 Moğ. < Tü.

**cerän* ceylan 171 Tü. < Moğ.

**cerdä* kuzukulağı atı (bir at türü) 158
Tü. < Moğ.

**cergä* yasa 161 Tü. < Moğ.

cerge yasa 161 Moğ.

cer-cebe silahlandırma, cebe 170 Moğ.

ciga- bildirmek 150 Moğ.

cigar misk 411 Moğ. < Tü.

cil yıl 1940 Moğ. < Tü.

cilabçi çanak N 83 = 2028

**cilav* dizgin 164 Tü. < Moğ.

jilga sürünme 1943 Moğ.

ciluġa dizgin 164 Moğ.

**cim* sessiz, sakın N 69 = 2014

cimis meyve 1898 Moğ. < Tü.

**cimcit* sessiz, sakın N 70 = 2015

cirġa- eğlenmek 160 Moğ., *Tü. <
Moğ.

cirġalaŋ şenlik 159 Moğ., *Tü. <
Moğ.

ciru- yazmak 1788 Moğ. < Tü.

ciruġa rahvan yürüyen at 1846 Moğ. <
Tü.

**cisagül* düzenleyici 172 Moğ.

coçin misafir 167 Moğ. < Tü., *Tü. <
Moğ. < Tü.

col şans 1930 Moğ. < Tü.

**colçin* yolcu 1927 Moğ. < Tü.

cori- niyetlenmek, amaçlamak 1916
Moğ. < Tü.

coriġtay gönüllü 1026 Moğ. < Tü.

**corta* bile bile, isteyerek 1026 Tü. < ?

**cölgä* yayla 163 Tü. < Moğ.

cölge yayla 163 Moğ.

**cörmö*- bir şeyin kenarlarını dikmek
1918
cubur su kenarındaki orman 166 Moğ.
cud kıtlık 1911 Moğ. < Tü.
curaman fındık faresi 1917 Moğ. < Tü.
cusur iki yüzlü, riyakar 169 Moğ.
cüge- götürmek 1926 Moğ. < ? Tü.
cüldü ödül 162 Moğ., *Tü. < Moğ.
cür antilop 168 Moğ.

Ç

çabçi- dövmek, vurmak 1039 Moğ.
Kabçiyal yer adı 183 Moğ.
çaßlı kepçe 1056
çaßış çavuş 1055
çaçar çadır 1042 Moğ. < Tü.
çağ zaman 1045 Moğ.- < Tü.
çağağan beyaz 177 Moğ.
çağdağul artçı birlik 178 Moğ.
**çağdavul* artçı birlik 178 Tü. < Moğ.
**çağla*- zannetmek 1046 Tü., Moğ. < Tü.
**çağruğ* kuş türü 1041
**çay* Çay 1057, Tü., Moğ. < Çin.
**çayla* çadır N 86 = 2031
**çaylak* şahin 1058
çaki- vurmak 1100 Moğ. < Tü.
çakir beyazımsı 1090 Moğ. < Tü.
çal gri 1049 Tü., *Moğ. < Tü.
çalağay dağımık 180, 1052 Moğ.

**çalançı* müzisyen N 72 = 2017
**çalçık* sulak, bataklık 1114
**çalık* yabani 1052
çalış enstrüman çalma 1051, 1119
**çalıgçı* müzisyen 1050
çalma gübre N 82 = 2027, türban N 190 = 2135, Tü., Moğ. < Tü.
çana kızak 1129 Tü., Moğ. < Tü.
çanağ tencere 1125
**çanağa* fincan 1125 Moğ. < Tü.
**çanta* seyahat çantası 1153 Tü. < Rumen.
çañ toz 1127 Tü., Moğ. < Tü., çan 1128 Tü., Moğ. < Tü. (Fars. ?)
**çap* aldatma 1032
çap- vurmak 1034, 1039
**çapan* kaya 1062 Tü., *Moğ. < Tü.
çapağ balık türü 1061
**çapar* kurye 1033
**çapavul* baskın 1063
**çapavulçi* çapulcu N 73 = 2018
**çapçi* hilekar 1032, 1035
çapğut minder, döşek 1082
çapğulaş meydan kavgası 1065
**çapğun* baskın 1036
**çapğunçi* çapulcu 1037
**çapuk* (kıyafetlerde) ağ 1038
çak zaman, ölçü 1045, sağlık 1047
çak- vurmak, iftira atmak 1100
**çakaçak* gürültü 1087
**çakalak* yeni doğmuş 1094

çaķar yalnızca davetlilerin girebildiği kapalı toplantı 179 Moğ. < Fars., *Tü. < Moğ.

**çaṗçaķ* gümbürtü 1089

**çaķğan* iftiracı N 71 = 2016

**çaķıldak* değirmen çakıldadı, oyuncak 1095

çaķır mavi-gri renk, şarap 1090

**çaķırım* bir tür uzaklık ölçüsü 1092

çaķmak çakmak 1097

çaķkan hızla 1088

çaķşapat 12. ay 1093 Tü. < Sans.

**çaķşur* pantolon 1048

çaķu destek kirişi, destek direği 174 Moğ., *Tü. < Moğ.

**çarhaçı* karakol 1076 Tü. < Fars.

**çarķap* seçkinlerin giydiği kıyafet 1043 Tü. < Fars.

çarug çizme 1044 Moğ. < Tü.

çaruķ çizme 1044

**çatağ* birleştirilmiş, çadır bölgesi 1016

**çatan* at bacağının bir bölümü 1070

**çatak* karışık 1068

çatır çadır 1042

**çatlağuç* sakız meyvesi 1069

**çatma* birleştirme 1040

çay kağıt para 175 Moğ., Tü. < Çin.

**çavur*- çevirmek 1054

çäçäk çiçek 1073

**çäkä* şakak 1106

**çäkäk* çene 1102

**çäkäläk* kavak N 77 = 2022

**çäkänä* önemsiz N 78 = 2023

**çäkmä* çizme 1104

**çäkmän* palto 1103

çäkük çekiç 1105 Tü. < Fars.

**çäläbi* ilahi 1112 Tü. < ?

**çäläk* kova 1116

**çälpäk* yassı ekmek 1113

**çäpär* parmaklık, korugan 1064

çäpiş keçi N 74 = 2019

**çärçi* seyyar satıcı 1075

çärig ordu 1079

**çärigçi* asker 1080

**çät* kenar, sınır 1152

**çätä* haydut çetesi 1071 Tü. < BS.

**çävrä* (= *çora*) iltimas gösterilen 1136

**çeçän* güzel konuşan 1073 Tü. < Moğ.

çeçeg çiçek, çiçek hastalığı 1073 Moğ. < Tü.

**çeküg* çekiç 1105 Moğ. < Fars.

çembe yünlü kumaş 1103 Moğ. < Tü.

çen ölçü 1157 Moğ. < tü., *Tü.

çene- hesaplamak 1157 Moğ. < Tü.

çerbi saray mensubu 176 Moğ., Tü. < Moğ.

çerig asker 1079 Moğ. < Tü.

çiçi- yırtmak 996 Moğ.

çida- yapabilmek 188,996 Moğ., *Tü. < Moğ.

çigil- düğüm yapmak 1109

çigika çıban 1151 Moğ. < Tü.
çigit pamuk çekirdeği 1108
**çiglāk* çilek 1110
çig hasır 1155 Moğ. < Tü.
**çigir* ırmaktaki suyu kaldıran çark
1083 Tü. < Fars.
çigşabd eğitim yapmak 1093 Moğ. <
Sans.
çike dürüst 1005 Moğ. < Tü.
çikin kulak 1106 Moğ.
**çikkā* aşğın bir yanı 1107
**çil* kısmen beyaz renkli at N 81=
2026
çilağun taş 855 Moğ.
**çilapçi* yıkama kabı N 83 = 2028 Tü.
< Moğ.
çilbugur yular 181 Moğ.
**çilbur* yular 181 Tü. < Moğ.
**çilgu* ip, bağ 1115
**çilim* nargile 1117
çilügen yırtık, çatlak 932 Moğ.
çim çim 1124, 1156
**çimça* kaşık 1121 Moğ. < Tü.
**çimdik* tutam 1122
**çimgän* çayır 1124
çino kurt 191 Moğ.
çin sert 190 Moğ. < ? Tü., < ? Çin.
Çingis Cengiz Han 185 Moğ.
çinşan başvezir 184 Moğ. < Çin.
**çipçigay* serçe 1146 Moğ. < Tü. (?)
**çipinlik* cibinlik 1066
**çipkan* yara 1151

çirik çürük 1077
**çisçu* ham ipek 1132 Moğ. < Çin.
çit pamuklu bez 1153 Tü. < Hint.
**çizmā* çizme 1081
çig çit, dış perde 1155
**çığa* sorguç 1029
**çımdı*- çimdikle- 1123
**çıpçuk* serçe 1146
çipīk çubuk 1059
çīpun sinek 1066
çık haykırış 1028
çık Çık! N 75 = 2020
**çırağ* lamba 1074 Tü. < Fars.
**çıtağ* çeteci 1154
**çızık* kızarmış yağ 1020
**çoban* çoban 1130 Moğ. < Fars.
çodın bronz, bakır 1149
çoğ kor 1138 Tü., Moğ. < Tü.
**çoğa* kumaş, bez 1133 Tü., Moğ. <
Kafkas. ?
**çoğ sağ ol* teşekkürler N 76 = 2021
**çolağ* sakat 1111 Moğ. < Tü.
çolağ sakat 1111
çomağ çomak 1120
çoñ önemli 1148 Tü. < Çin.
çopan çoban 1130 Tü. < Fars.
çoğal zırh türü 1084
çoğ şakak 1139 Moğ.
**çoğku* doruk, zirve 1139 Tü. < Moğ.
**çora* savaşçı 1136 Moğ. < Tü.
**çorba* çorba 1134 Tü. < Fars.
**çori* bir kölenin kızı 1137

**çotur* çiçek bozuğu 1131
**çoyi* dökme demir 1149 Moğ.
**çög* aşağı! 1142 Moğ. < Tü.
çögeböri çakal 784 Moğ. < Tü.
**çögür* çögür N 79 = 2024
**çögürçi* çögür çalan kişi N 80 = 2025
çok diz çökme 1141
çok- çökmek 1144
çok çok aşağı! 1142
**çöke-* çökmek 1144 Moğ. < Tü.
**çökkä tüş-* diz çök- 1143
çöl çöl 1145 Tü., Moğ. < Tü.
**çömäk* fıçı tıpası 1147
çömçä kepçe 1121
çöräk gözleme 1135
**çubuk* bk. *çıpık*
**çuçunça* ham ipek 1132 Tü. < Çin.
çu/çü bir duygu partikel N 85 = 2030
**çuğul* dalkavuk 1085 Tü. < Moğ.
çuñ bardak 186 Moğ. < Çin.
**çupçurğa* kırbaç kayışı 1072
çukul öfke 1085 Moğ.
çukur çukur, boşluk 1099 (1091) Tü., Moğ. < Tü.
**çük* Penis 1140
**çükündür* şalgam 1086 Tü. < Fa.
çümgān çayır 1124
çümüyēn bir tür yazıhane 1060 Moğ. < Çin
**çürük* çürük, bozulmuş 1078 (< **çirük?*)

D

dabkur tabaka, sınıf 848 Moğ.
dabusun tuz 903 Moğ.
**dadaş* erkek kardeş 1172
dağari yara 1868 Moğ. < Tü.
dağari- çarp-, vur- 192, 1868 Moğ.
**dağarilta(y)* ziyaretle ilgili şeyler 194 Moğ.
**dağın* dağınık N 89 = 2034
**daylak* deve yavrusu N 98 = 2043
dalay deniz 196 Moğ. < Tü., Tü. < Moğ. < Tü.
dalan yetmiş 195 Moğ.
dalayi- kılıç kaldırmak 201 Moğ.
dalu kürek kemiği 1806 Moğ.
daķu kürk, post N 90 = 2035 Moğ. < Tü., *Tü. < Moğ. < Tü.
**daraca* savaş gemisi türü 1180 Tü. < ?
darasun pirinç şarabı 197 Moğ.
**dari-* olmak 192 Tü. < Moğ.
darķan vergiden muaf, demirci 198, 879 Moğ. < Tü.
daruğa vali 193, 622 Moğ., Tü. < Moğ.
**daş* dışarda 1174
**davşancıl* av kuşu 1350
dayin düşman, rakip 1801 Moğ. < Tü.
dädä Dede 1179
**dägānäk* değnek N 92 = 2037
**dälicä* şahin 1189

demir-ağacı demir ağacı N 93 = 2038
**dämir-dırnaq* balık kartalı 1190
**dämir-kaynaq* balık kartalı 1191
**degälä* ceket 200 Tü. < Moğ.
degeley ceket 200 Moğ.
degere üstünde 872 Moğ. < Tü.
**dilänçi* dilenci 1199
**dişlämä* çay içme N 96 = 2041
**doğlu* ikiz N 94 = 2039
doğolku topal 205 Moğ.
doğulğa kask, külah N 95 = 2040
doki- vur- 877 Moğ. < ? Tü.
**dolona* alıç, akdiken N189 = 2134
Tü. < Moğ.
doli- tamamını satın al- N 188 = 2133
Moğ.
dolağana alıç, akdiken N 189 = 2134
Tü. < Moğ.
**dolma* dolma harcı 1188
**dorba* bk. **tobra*
**dönük* kaçak 1198
dörben dört 203 Moğ. < Tü.
**dörögeçi* üzengi tutucu 204 Moğ. < ?
Tü.
**dulğa* kask, tolga N 95 = 2040 Tü. <
Moğ.
**dustağ* tutuklu 1183
**dutağun* yedinci derecedeki yükselen
202 Moğ.
Dürlükün kabile adı 199 Moğ.

Ä

**äbşad* yönetici unvanı 410 < ?
**abügän* ata 4 Tü. < Moğ.
**ägäçi* abla 67 Tü. < Moğ. < Tü.
ägir- döndürmek 652
**äcrlü* paralı asker 422 Tü. < Ar.
äkä yaşça büyük bayan akraba 66, 512
**äkäg* eğe 514
äläk elek 537
**äläkçi* elekçi 538
**älcigän* eşek 68 Tü. < Moğ. < Tü.
ältäbär Uygur hükümdarının unvanı
655 < ?
äm deva 665
ämçi doktor 667
ämğäk güçlük 556
**ämzüik* emzik, düdük ucu 555
äñ çok 566
er adam, koca 638
är at ordu 638
ärdäm faydalılık 451
**ärgänä* geçit, duman deliği 17, 640
**ärgünçäk* beşik 459
ärk güç 461
**ärkä* nazlı yetiştirilmiş 65 Tü. < Moğ.
**ärmäk* görüşme 641
ärük kayısı N 7 = 1952
äsän sağ salim 478
äş(g)äk eşek 68, 486
**ätäkä* amca, eğitici 63, 419
**üzgil* muşmula N 10 = 1955

E

eb anlaşma, 631 Moğ.
ebşikis dişi samur 1698 Moğ. < Tü.
ebüğe ata 5 Moğ.
ebügen ihtiyar 4 Moğ.
eçi ağabey 432
eçige baba 63 Moğ.
edi bey, efendi 636
egeçi abla 67 Moğ. < ? Tü.
egüdeçi kapıcı 74 Moğ.
eke anne 66, 512 Moğ. < ? Tü.
ekinti ikinci 650
ekiz ikiz 651
el özgür bölge 25, barış 653 Tü., Moğ.
< Tü.
**elä* öyle N 33 = 1978
elçi elçi 656 Tü., Moğ. < Tü.
elençeg büyük dede 29 Moğ.
elesün kum 25 Moğ.
elgeg elek 537 Moğ. < Tü.
el-ğan hükümdar adı 657
elig hükümdar 661
elcigen eşek 68, 486 Moğ. < Tü.
**ellik* toplantı N 32 = 1977
em ilaç 665 Moğ. < Tü.
emçi doktor 667 Moğ. < Tü.
emgeg ağrı, acı 556 Moğ. < Tü.
**enäk* değnek 672
ençü mülk, köle 670 Tü., Moğ. < Tü.
< Çin.
en çok, bütün 566 Moğ. < Tü.

**ep* barış 631 Tü. < Moğ.
Erçis ırmak adı 447 Moğ. < Tü.
erdem yetenek 451 Moğ. < Tü.
ere erkek, adam 638 Moğ. (ere < Tü.)
ere ahta süvari kolordu 638 Moğ. (ere
< Tü.)
**ergene* sarp kayalık 17 Moğ.
ergineg terek, dolap 640 Moğ.
**erke* şımarık, nazlı 65 Moğ.
erke 'ün din adamı 15 Moğ.
erkis erkek samur 1698 Moğ. < Tü.
ertä erken N 5 = 1950
**ertäki* erken N 5 = 1950
Ertiş ırmak adı 447
**erüg* kayısı N 7 = 1952 Moğ. < Tü.
esen sağlıklı 478 Moğ. < Tü.
eşi kadın unvanı 645 Tü., Moğ. < Tü.
eşik kapı (eşik) 646
**eşikçi* kapıcı N 29 = 1974
**eşiklik* eşikle ilgili 487
**ev oğlanı* uşak 675, 676

G

**gacır* çingene N 114 = 2059 Tü. < ?
gädük dağ geçidi 1708
gälängedän tüfek kilidi N 162 = 2107
**gälmäc* iri kılçık 1717
**gänc oğlan* genç hizmetçi 1720
**gäz* bir ok türü 1712
**gecigä* artçı birlik 357 Tü. < Moğ.
gecige artçı birlik 357 Moğ.

gendü erkek geyik 354 Moğ.

**getegülsün* casus 353 Moğ.

getülge kurtuluş 356 Moğ.

**gilām* bk. *kilām*

**giray* Kırım hanının unvanı 1709 Tü.

< ?

**gömrük* gümrük 1719 Tü. < Yun.

**gömrükçi* gümrük memuru N 163 = 2108 Tü. < Yun.

**görgüz* kılavuz, rehber 1630

**götürü* hepsi birlikte 1721

**gözlük* at gözlüğü N 161 = 2106

**gözüm* benim gözüm N 165 = 2110

guyon prens 355 Moğ. < Çin.

**gülâbâtün* nakış 1640 Tü. < Fars. ?

**güzgü* ayna 1674 Moğ. < Tü.

G

ğacarçı rehber 253 Moğ.

gal ateş 1402 Moğ.

galcağı kızgın 284 Moğ.

**ğanaçi* çoban 288 Tü. < Moğ.

gancuğa kayış 290 Moğ.

gağay domuz 259 Moğ.

gar kol 1477, (orduda) kanat 252, ayrıca 84, 165 Moğ.

godoli boynuz başlı ok 297 Moğ.

goka kanca 1570 Moğ.

gorikon dere 302 Moğ.

goşa iyi, güzel 293 Moğ.

goul çekirdek, ana depo 307 Moğ.

ğubçığur vergi 266 Moğ.

**ğuma* metres 287 Moğ.

ğurğuuul sülün 1464 Moğ. < Tü.

**ğuti* kutu 1569 Moğ. < Tü.

H

**hirävül* öncü 394 Tü. < Moğ.

**hündür* yüksek, yüce 57 Tü. < Moğ.

H

han balık Pekin N 87 = 2082

**hazna* hazine 1485 Moğ. < Ar.

**hanum* kadın 1163

**hurcinlu* levazımcı 1165 Tü. < Fars.

**hvācadaş* köle arkadaşlar 1166 Tü. < Fars.

i

içräki saray mensubu 635

iç oğlan uşak 425

**idäçi* ordunun maliye sorumlusu 64 Tü. < Moğ.

idegeçi yemek sorumlusu 64 Moğ.

**id-küni* bayram N 113 = 2058 Tü. < Ar.

iduğ kud Uygur unvanı 1936 Moğ. < Tü.

igdiş melez, üvey kardeş 513

icagur köken 395 Moğ.

ikire ikiz 651 Moğ. < Tü.
ildüçi kılıç taşıyıcı 69 Moğ.
ilğa- seçmek 71 Moğ., *Tü. < Moğ.
ilğar fark 70 Moğ., *çok çabuk 70
Tü.< Moğ.
ilik ilik 664
**ilmäk* düğüm 662
inağ sırdaş 668 Moğ. < Tü.
inäl vekil 1900
ini yaşça küçük erkek kardeş 674
ingirçağ semer 562 Moğ. < Tü.
irağu melodik, ahenkli 1937 Moğ. < Tü.
iregül öncü 394 Moğ.
irgen halk 16 Moğ. < ? Tü.
**irkän* vatandaş 16
**ışkänä* et suyu N 15 = 1960
**itälgü* kartal türü 62 Tü. < Moğ.
itelgü kartal türü 62 Moğ.
iz iz 470
**izçi* izci 471
**izmä* konuşkan, geveze 642
ıdıķ kut Uygur unvanı 1936
**ılğın* bk. *yılğın
ınanç inanç, güven 669
ınak danışman 668
**ınakçı* sırdaş N 34 = 1979
ınçıķla- hüznü ol- 558
**ıñırçaķ* semer 562
ırım işaret, alamet 463
**ırımçı* kahin, falcı 464
**ırķı* müşil N 28 = 1973

**ısıtma* ateş, humma 644
ıt köpek 633
**ızğar* soğukluk 472

K

ķabağ kabak 1419 Moğ. < Tü.
**ķabak* (ağaçtaki) oyuk 1423
**ķabat* kat, tabaka N 125 = 2070
ķabçal geçit, boğaz 264 Moğ.
ķabçi- basmak, sıkmak 1372 Moğ. < Tü.
ķabçiğay dağ geçidi 265 Moğ.
ķabirğa kaburga 267 Moğ.
ķablan kaplan N 128 = 2073 Moğ. < Tü.
ķabķa kuş tuzağı 1428 Moğ. < Tü.,
**kapı* 1368 Moğ. < Tü.
ķabķağ kapak 1422 Moğ. < Tü.
ķabtağa(n) çanta 262 Moğ.
**ķabturğay* çanta 262 Tü. < Moğ.
ķabu yetenek 257 Moğ., beceri 257
**Tü.* < Moğ.
**ķaburğa* kaburga 267 Tü. < Moğ.
**ķaçaķ* kaçak 1378
**ķaçaķçı* kaçakçı 1379
ķaçar yan 1429 Moğ.
ķaçğın kaçan 1380
ķaçır katır 1395 Moğ. < Tü., buz 1429
Moğ.
ķada kaya 269, 1591 Moğ.

kada- çok fazla dövmek 1435 Moğ.,
*Tü. < Moğ.
kadağa(n) önemlilik 270 Moğ.
**kadağan* önemlilik 271 Tü. < Moğ.
**kadağançi* kesin bir emri duyuran
271 Moğ.
kadağasun tırnak 1435 Moğ.
kadaş akraba 1592
kadın hısımlık 1418, 1611-3
kadır güçlü, sert 1381
**kadırğa* kadirga 1437 Tü. < Yun.
kadum eşin ebeveynleri 1613 Moğ. < Tü.
**kaduñ* huş ağacı 1164 Moğ. < Tü.
kadıñ akağaç 1164
kadış kemer 1414
kaftan kaftan 1168
kağ kuru, çorak 1397 Moğ. < Tü.
kağalğa kapı kanadı 313 Moğ. < Tü.
kağan kağan 1161 Tü., Moğ. < Tü.
kağsa- kuru olmak 1398 Moğ. < Tü.
kağuçin eski 295 Moğ.
kağun kavun N 124 = 2069 Tü., Moğ. < Tü.
kağuray ege, kişi adı 300 Moğ.
kağut bir tür yemek 1413
**kayçi* makas 318 Tü. < Moğ.
kaiguk kayık 1415
**kaykaç* çarpık, eğri 1606
**kayrak* bileği taşı 1599
**kaysı* kayısı 1602 Tü. < Mac.
**kaytan* püskül 1605 Tü. < Ar.

**kacarçi* kılavuz 253 Tü. < Moğ.
**kal* döküm potası 1402 Tü. < ?
kal aç Aç kal! 1403
kalan vergi 1503 Tü., Moğ. < ? Tü., ?
Moğ.
kalbağa kaşık 1393 Moğ. < ? Tü.
**kalbay* kadın şapkası 1506 Moğ. < Tü.
**kalbur* elek 1505 Tü. < Ar.
**kalçı* metal dökümcü 1402, 1404 Tü. < ?
**kalğa* tahtın varisi 1514 Tü. < ?
kaligun (morin) esmer 260 Moğ.
**kalı* halı 1405 Tü. < ?
kalıñ çeyiz 1407
kalcan alını akitmalı 1495 Moğ. < Tü.
**kalpak* şapka 1506
**kalpakçı* şapka yapan N 120 = 2065
kalğa kalkan 1518 Moğ. < Tü.
kalğan kalkan 1518
**kalta(k)* çanta 1508
**kaltak* eğer, fahişe 1360 Tü. < Fars.
**kaltakçı* saraç N 121 = 2066
**kalyon* bir tür gemi 1406 Tü. < Avp.
**kalyun* nargile 1408 Tü. < Ar.
kam şaman 1409
**kama* hançer 1411 Tü. < Kaf.
kamçı kırbaç 1527
kamış kamış 1530
kamla- kamlamak 1410
kan hükümdar 1161 Tü., Moğ. < Tü.;
kan 1357

kana çitin kanadı 1531 Moğ. < Tü., *
Tü. < Moğ. < Tü.
kana- kanamak 1357 Tü., Moğ. < Tü.
**kanaçi* hanın çobanları 288 Moğ. <
Tü.
kanat çitin kanadı 1531
**kançığ* kancık köpek 1532 Moğ. <
Tü.
**kançık* kancık köpek 1532
kandağay kuzey geyiği 291 Moğ.
**kanış-* birbirine kanmak, doymak
1535
kanı nerede N 156 = 2101
**kancuğa* eğerdeki kemer 290 Tü. <
Moğ.
**kanlar kanı* hanlar hanı 1162
kanlı araba, bir kabile adı 1541
kap kap 1364
kap- kapmak 1372
kapa- kapatmak N 127 = 2072
**kapan* terazî 1424
**kapança* kuş tuzağı 1425
**kapançı* kantarcı 1426
**kapak* kapak 1367, kabak 1419, göz
kapağı 1545
**kapat* kat, tabaka N 125 = 2070
kapçuk kese, torba 1420
kapgak kapak 1422
kapıg kapı 1368
**kaplama* kapalı 1366
kaplan kaplan N 128 = 2073
**kapkan* kapan, tuzak 1428

**kapuçı* kapıcı 1369
**kapuçilik* kapıcılık 1370
**kapudan* amiral 1371 Tü. < Avp.
kağ kuru, çorak 1397
kağı- kızmak 1400
**kağma* halı türü 1399
**kağsa-* kurumak 1398
**kaku* karahindiba 1401
kar kar N 116 = 2061
kara siyah 1440 Tü., Moğ. < Tü.
kara- bakmak 1445 Moğ.
**kara-batak* dalgıç ördek, karabatak N
137 = 2082
karaçi dilenci 1443
karaçu itaat edenler 274 Moğ., *Tü. <
Moğ.
karağay karaçam ağacı 280 Moğ.,
*Tü. < Moğ.
karağana bir ağaç türü 275 Moğ. <
Tü., *Tü. < Moğ. < Tü.
**karağat* frenk üzümü N 135 = 2080
karağul keşif kolu 276 Moğ.
**karağun* karanlık 277 Moğ. < Tü.
**kara-köl* koyun derisi 1446
karamci şükran sembolü 279 Moğ.
karaŋgu karanlık 1448 Tü., Moğ. <
Tü.
karağan bir ağaç türü 275
**karağçı* haydut 1445
**kara-kulağ* vaşak N 132 = 2077
**karatgu* bir tür tuzak yemi 1441
**karavul* nöbetçi 276 Tü. < Moğ.

karbus karpuz 1382 Moğ. < Fars.

karçağay şahin 278 Moğ. < Tü.

karğa kuzgun, karga 1386

kariğu cevap 258 Moğ.

kariyatı ast 273 Moğ.

karı arşın 1477

karınca karınca 1384

karındaş erkek kardeş 1471

karış- karışmak, savaşmak 1385

karlıgaç kırlangıç 1513

**karlık* buzluk 1387

Karluğ kabile adı 1388

karmak olta 1521, N 117 = 2062

**karnı-yaruk* sinir otu N 118 = 2063

**karpuz* karpuz 1382 Tü. < Fars.

karş bir kıyafet türü 1457 Tü. < Çin.,

alkış 1458

karşak bozkır tilkisi 1459

karşı saray 1460 Moğ. < ?

karşı saray 1460 Tü. < ?

kart karaktersiz 1452

kartal kartal 1454

**kartıga* şahin 278

kart kort gürültü, kavga 1383

**karu* cevap 258 Tü. < Moğ.

kasar bir köpek türü 281 Moğ.

**kasmağ* kazanın dibinde kalan yemek

artıkları 1488

**kaskan* ahşap kenar 1487

kaş kaş 1391

**kaşağı* kaşağı 1499

kaşan adi, bayağı 1498 Tü., üşengeç
1498 Moğ. < Tü.

kaşğa alını akıtmalı 1495

kaşğalak su tavuğu 1493

**kaşkaş* dağınık 1394

**kaşşak* yoksul 1492

**kaştı* Kaçtı. 1392

kaşuk kaşık 1393

kat kat, tabaka 1429

**katar* sıra

**katarçı* deveci N 140 = 2085

**katı* karışık 1377

katık ekşimiş süt 1373

katır katır 1395

**katırçı* katırcı 1396

**katlama* bir çeşit hamur işi N 131 =
2076

katlış nehirlerin birleşmesi 1374

**katma* ekleme 1375

katun hanın eşi 1159 Tü., Moğ. < Tü.

katır- sert veya sıkı yapmak 1376

**kauçin* muhafız kıtası 295 Tü. <
Moğ.

kauli kural 261 Moğ. < ? Çin.

ka'un kavun N 124 = 2069 Moğ. < Tü.

kav kav(çabuk tutuşan süngerimsi
madde) 1542

**kavak* kavak 1544

**kavluğ* küçük çanta N 123 = 2068

kavur- kavurmak 1554

**kavurma* kavurma N 122 = 2067

<i>ķavurmaķ</i> kavrulmuş tahıllar N 146 = 2091	<i>ķır-</i> yıkmak 1597
<i>ķaya</i> kaya 269, 1591	<i>ķıraķu</i> ĉiķ 1600
<i>ķayaķ</i> kayık 1415 Moķ. < Tü.	* <i>ķıral</i> kral 1447 Tü. < Mac.
* <i>ķayaķa ķayā</i> dere 316 Moķ.	<i>ķırķuy</i> şahin 1461
<i>ķayaķ</i> süt kaymaķı 1417	<i>ķırnaķ</i> hizmetçi 1470
<i>ķayiçi</i> makas 318 Moķ.	* <i>ķırķavul</i> sülün 1464
* <i>ķayimaķ</i> süt kaymaķı 1417 Moķ. < Tü.	* <i>ķırtı</i> düzensiz N 133 = 2078
<i>ķayıraķ</i> ĉakmak taşı 1599 Moķ. < Tü.	<i>ķısır</i> kısır 1491
* <i>ķayıķçı</i> kayıkçı 1416	<i>ķısraķ</i> kısraķ N 138 = 2083
<i>ķaz</i> kaz 1389	<i>ķış-</i> eğilmek 336, 1603, 1604
* <i>ķazalaķ</i> tarla kuşu 1359	<i>ķışla-</i> kışı geçirmek 1497
* <i>ķazak</i> özgür insanlar 1479	<i>ķışlaķ</i> kışlak 1496
* <i>ķaz-ayaķı</i> kaz ayaķı N 119 = 2064	* <i>ķışķırık</i> haykırış N 139 = 2084
<i>ķazķan</i> kazan 1390 Tü., * Moķ. < Tü.	* <i>ķıyaķ</i> sazlık 1593
<i>ķazı</i> karın yaķı 1356	<i>ķıyın</i> ceza 1609
* <i>ķaznaķ</i> kiler 1485 Tü. < Ar.	<i>ķıyma</i> kıyma 1608
* <i>ķılic</i> kılıĉ 1510 Moķ. < Tü.	<i>ķız</i> kız, genç kadın 1601
* <i>ķırmaķ</i> yanmış yemek 1468	<i>ķızıl</i> kızıl 1481
* <i>ķısran</i> kısır 1491 Moķ. < Tü.	* <i>ķızılbaş</i> İranlı 1482
* <i>ķitiķ</i> gıdıklanma 1431	* <i>ķızılca</i> kızılımsı 1483
* <i>ķiyin</i> işkence 1609 Moķ. < Tü.	* <i>ķızık</i> ateşli, gayretli 1486
* <i>ķıçı-</i> kaşınmak 1595	<i>ķızlar</i> genç bayanlar 1484
<i>ķıl</i> kıl 1607	<i>ķobi</i> iyi, mutluluk 294
* <i>ķılaptan</i> nakış 1640 Tü. < Fars. ?	<i>ķobogur</i> kavis 268 Moķ.
<i>ķılıĉ</i> kılıĉ 1510	* <i>ķobur</i> boru 268 Tü. < Moķ.
<i>ķılık</i> karakter 1517	<i>ķoĉ</i> koĉ 1550, 1551
<i>ķıltık</i> balık kılĉıķı 1509	* <i>ķoĉak</i> cesur 1433
<i>ķımız</i> kıımız 1529	* <i>ķoduk</i> yavru at veya eşek 1438
<i>ķın</i> kın 1610	<i>ķol</i> kol 1571 Tü., ordu bölüķü 307 Tü. < Moķ.
<i>ķır</i> kır (renk) 1596, kır 1598	* <i>ķolay</i> kolay 1582
	* <i>ķolĉak</i> zırhın kolluķu 1511

**kol-çomak* güçlü 1576
koldaş arkadaş 1507, **tolga* N 115 = 2060
**kolluk* manşon(kolluk) 1578
**kolmaş* geveze 1520
koltık koltukaltı 1575
**koltuğ* kol 1575 Moğ. < Tü.
**komar-* kuşatmak 285, 286 Tü. < Moğ.
komarga sürekle avı 285 Moğ., *Tü. < Moğ.
**komor-* arkasından yetişmek elde et- 286 Moğ.
konalgâ konaklama 292 Moğ. < Tiyü., *Tü. < Moğ. < Tü.
**konaklık* ağırlama N 143 = 2088 Tü. < Moğ. < Tü.
**kondağ* bk. **kundağ* 1533
konin koyun 312, 1590 Moğ. < Tü.
konoğ geceleme 1539 Moğ. < Tü.
konoğ konuk 1539
**konkuz* böcek 1538 Moğ. < Tü.
**konukçı* misafirperver 1540
koñ koyun 1590
koñçı koyun çobanı 1586
koñgor soluk 1536 Moğ. < Tü.
koñkatan düzgün 311 Moğ.
konko kelepçe 1537 Moğ.
koñrağ kelepçe 1537
koñur kestane rengi 1536
koñuz böcek 1538
**kopal* biçimsiz 1547

kopuz kopuz 1546, 597
kopuzçı kopuz çalan 1421, 1546
kor okluk 299 Moğ., *Tü. < Moğ., kor 1552
**kor-ayl* eyer kolanı 1557
korçi okluğu taşıyan 301 Moğ., *Tü. < Moğ.
korğan siper, mezar höyüğü 1555 Tü., Moğ. < Tü.
korğolcin kurşun 1466 Moğ. < Tü.
kori- korumak 1558 Moğ. < Tü.
korıg koruma 1462 Moğ. < Tü.
**kor(iy)a* ağıl 303 Tü. < Moğ. < Tü.
korıya(n) çitle çevrili alan 303 Moğ. < Tü.
korı- korumak 303, 1558
korıg kuytu 1462, 1475
kormut saman karışımı N 136 = 2081
koruğçı orman bekçisi 1465
koruğluk okluk 299
koruğzın kurşun 1466
korum moloz 1476
kos eş, çift 1361 Moğ. < Tü.
koş çift 1361
koşa eş 1567
**koşak* birbirine bağlı koyun 1562
**koşçi* çiftçi 1563
**koşigul* isim : “birleşik” 306 Moğ. < Tü.
koşigun gaga, öncü birlik 282 Moğ.
**koşıya* çift 1567 Moğ. < Tü.

koşiyala- birleştirmek 1567 Moğ. < Tü.
**koşun* ordu birliği 282 Tü. < Moğ.
kotoğ çömlek 298 Moğ.
kotur uyuz 1549
**koyituğul* bagaj, yük 317 Moğ.
koyuğ kalın, yoğun 1589
**kozgal-* heyecanlanmak 1560
kozi kuzu 304, 1559
**kubçaçi* saray terzisi 263 Tü. < Moğ.
kubçasun giysi 263 Moğ.
**kubçur* vergi 266 Tü. < Moğ.
kubi pay 294 Moğ. < Tü., Tü. < Moğ. < Tü.
kuça koç 1550 Moğ. < Tü.
kuçak kucak dolusu 1432
kuda kayınbirader 296 Moğ., *Tü. < Moğ.
kuduğ kuyu 272 Tü., Moğ. < Tü.
kudurka kuskun (atın kuyruğundan geçirilip eğere bağlanan kısım) 1494 Moğ. < Tü.
**kuduska* kuskun 1494 Moğ. < Tü.
kudurğun eğer takımı 1494
kuğu kuğu 1543
kuğurçi kemancı 314, 1546 Moğ. < Tü.
kuyma yağlı yemek 1587
kul hizmetçi 1519, 1572, 1577, 1581
kula boz renkli 1524 Tü., Moğ. < Tü.
kulabuz rehber 1504 Tü. < ?
kulaç kulaç 1502

kulan yabani eşek 1574 Tü., Moğ. < Tü.
kulağ kulak N 132 = 2077
**kulağçin* kulakçın 1573
**kuldur* haydut 1512
kulki kulak kiri, orta kulak N 132 = 2077 Moğ.
**kulluk* hizmet, ibadet 1580
**kullukçı* hizmetçi 1579
**kulkuna* kanser 308 Tü. < Moğ.
kult yudum N 147 = 2092
kulugana fare 308 Moğ.
kulun at yavrusu 1523
kum kum 1525
**kuma* metres, cariye 287 Tü. < Moğ.
kumağ ince kum 1525 Moğ. < Tü.
**kumalak* koyun gübresi 1584
**kumaş* kumaş 1526 Tü. < Ar.
**kumbigul* ordunun kanadı 289 Moğ.
**kumbul* askeri birlik 289 Tü. < Moğ.
**kumri* güvercin 1528 Moğ. < Ar.
**kumri* kumru 1528 Tü. < Ar.
kun dağ sırtı 309 Moğ.
kunçuy prenses 1585 Tü. < Çin.
**kundağ* tüfek dipçiği 1533 Moğ. < Fars.
**kundağ* tüfek dipçiği 1533 Moğ. < Fars.
kunduz kunduz 1534
**kuğa* prens şapkası 1570 Tü. < Rumen.
kur kuşak, kemer 1553

kur- germek 1556
kurağa(n) kuzu 304 Moğ. < Tü.
**kurağ* küçük parçalarla biraraya
dikilmiş (kırkyama) 1444
kurbaka kurbağa 1449
**kurbağaçı* kartal türü 1450
kurç sert 1455
kurça keskin 1455 Moğ. < Tü.,
**kazımak* 1456 Tü.
kuriça- istemek 1560 Moğ. < ? Tü.
kurilta kurultay, adalet meclisi 305
Moğ.
**kuriltay* kurultay, adalet meclisi 305
Tü. < Moğ.
kurı- kurumak 1469
kurman yay kılıfı 1451
**kurs* zor N 134 = 2079
kursağ kemer 1565
kurud peynir 1472 Moğ. < Tü.
kurug kuru 1463, 1473
kurugulca- heyecanlanmak 1560 Moğ.
< ? Tü.
kurut peynir 1472
kusuğ ladin 1490
kuş kuş 1561
**kuşağ* kuşak, kemer 1565 Moğ. < Tü.
kuşçı şahinci 1564
kuşi (koşi) ladin 1490 Moğ. < Tü.
kuşla- yırtıcı kuşla avlanmak 1566
kut talih, mutluluk 1430, 1548, 1568
kutağgu bilig Cengiz Han'ın vecizeleri
1548

kutluğ mutlu 1568
kutsuz şanssız N 130 = 2075
**kutu* kutu 1569
kutuğ kutsallık 1568 Moğ. < Tü.
kutur- kudurmak 1439
kutuz yabani öküz 1501
kuvañku kraliçe 310 Moğ. < Çin.
kuyan siyatik 1588 Moğ. < Tü., *Tü.
kuzgun kuzgun 1480

K

**kābīn* çeyiz 1614 Tü., Moğ. < Fars.
**karaşma* flört 1627 Tü. < Fars.
**kāçūt* nehrin geçiş yeri 1621
kādīm giyim 326, 1726
**kādūk* gedik 1708
**kāflāmā* mastürbasyon N 153 = 2098
Tü. < Ar.
**kākirtlāk* ademelması N 88 = 2033
kāklik keklik 1639
**kāklik-otu* keklik otu N 154 = 2099
kālin genç kadın 1700
**kālinçāk* genç kadın 1701
**kālpāzā* kertenkele N 155 = 2100
kāme gemi 1703, 1704
**kānā* kene 1653
kānt şehir 1705 Tü. < Soğd.
kāntir kendir 1647 Tü. < ?
kāñā- konuşmak 1706
kāpāk kepek 1615
**kāpānāk* yağmurluk 1617

käräkü çadırın içine konulan ahşap
gergi 1629
kärgäk ihtiyaç 1631, 1632, N 150 =
2095
kärmän kale N 151 = 2096
käsäk parça 1634
**käsim* parça N 159 = 2104
**käskän* topuz 1635
käsmä saç kıvrımı 1637
käz ok türü 1712
käz- gezmek 1715
käzig düzenli sıra, nöbetçi 332, 1633
**käzlik* küçük bıçak 1714
kebeg saman 1615 Moğ. < Tü.
kebeneg yağmurluk 1617 Moğ. < Tü.
kebtægöl gece nöbeti 1322 Moğ.
keçegü zor 327 Moğ.
keger(e) bozkır 347 Moğ.
kegürge köprü 1623 Moğ. < Tü.
**kecim* at zırhı 326 Tü. < Moğ. < Tü.
**kekilig* keklik 1639 Moğ. < Tü.
**keksä* yaşlı N 160 = 2105 Tü. < Mac.
kekül kakül 320 Moğ.
**kelär* hristiyan kral 1641 Tü. < Mac.
**kelmeçi* tercüman 335 Moğ. < Tü.
**kencä* ailenin en küçük çocuğu 352
Tü. < Moğ. < Tü.
kence zayıf küçük erkek 352 Moğ. <
Tü.
**kencir* kendir 1647 Moğ. < Tü.
kenäş görüşme, danışma 1651
**kepäkī* para birimi 1616

kereg ihtiyaç 1631 Moğ. < Tü.
keriye karga 329 Moğ.
kerme kale N 151 = 2096 Moğ. < Tü.
keseg parça 1634 Moğ. < Tü.
keş okluk 1697
keşig nöbet 332 Moğ. < Tü.
keşigçi nöbetçi 332 Moğ. < Tü.
keşigten nöbetçi askerler 333 Moğ. <
Tü.
keşigtü koruma 334 Moğ. < Tü.
**keşik* nöbetçi 332 Tü. < Moğ. < Tü.
**keşikçi* nöbetçi 332 Tü. < Moğ. < Tü.
**kezik* nöbet 1633
kiçig küçük 1620, 1664, 1694
**kiçikkinä* küçük 1695
kiçiye- gayret etmek 350 Moğ.
kidiz keçe 1696
kidu- yıkmak, yok etmek 351 Moğ.
kicim belleme 326 Moğ. < Tü.
**kiläm* kilim 1718 Tü. < Fars.
kilğasun at kılı 1607 Moğ. < Tü.
**kilim* Tür. bk. **kiläm* halı 1718 Moğ.
< Fars.
kiluyi- göz ucuyla bakmak 336 Moğ.
< ? Tü.
**kiluy* şaşı 336 Moğ. < ? Tü.
kim kim? 1702
**kimara* kımız 1529 Moğ. < Tü.
**kimha* sırma kumaş 1644, Tü., Moğ.
< Çin.
kira dağ çayırı 1598 Moğ. < Tü.
kirağu(n) kırağı 1600 Moğ. < Tü.

kirguy atmaca 1461 Moğ. < Tü.

kirpi kirpi 1622

kirüge sarayın önünde atların
tutulduğu alan 330 Moğ.

**kiryäs* sarayın önünde atların
tutulduğu alan 330 Tü. < Moğ.

kiş samur 1698

kişän köstek 1699

kituğa bıçak 349 Moğ.

kiya uşak 315 Moğ.

kiyağ bir tür ot 1593 Moğ. < Tü.

**kōtvāl* garnizon komutanı 1658 Tü. <
Hint.

köç göç 1660

köç- göçmek 1661, 1671

**köçät* evlat 1663

**köçkünçi* göçebe 1665

**köçmān* zengin göçebe 1667, 1668

köşür- göçürmek 1669, 1670

**köçmānçi* göçmen 1668

köçürmä hastalığı kovma 1669

kög müzikte makam N 157 = 2102

Tü., Moğ. < Çin.

köge zincirden zırh 346 Moğ. < Tü.,

Tü. < Moğ. < Tü.

köge- köpüklenmek 1656 Moğ. < Tü.

köger övüngen 348 Moğ. < Tü.

kögerge büyük davul 339 Moğ. < Tü.

kögesün köpük 1656 Moğ. < Tü.

kögseyi- kızdırmak 1678 Moğ. < Tü.

kögşin yaşlı 1679 Moğ. < Tü.

kök mavi 1677, 1638

**kökä* yelkenli gemi 1681 Tü. < Avr.

**kökältaş* sütkardeş 343 Tü. < Moğ.

köke yuvarlak şey 344 Moğ., mavi
1677 Moğ. < Tü.

**kökeltaş* sütkardeş 343 Moğ.,

**köksä-* öksürmek, küfretmek 1678

kökşin gri 1679

**kökür* kap 319 Tü. < Moğ.

köküür kap 319 Moğ.

köl göl 1682 Tü., *Moğ. < Tü.

**kölmäk* küçük göl 1685

**kömäç* çadır direğinin sokulduğu
parça 1687, ekmek 1643

**kömäk* yardım 1645

**köndälän* yatay 343 Tü. < Moğ.

köndelen yatay 343 Moğ.

**köndür* yargıç 1648, 1649

**könillü* gönüllü N 158 = 2103

könläk gömlek 1652

köp çok 1654

**köpä* küme, yığın 1618

köpäk av köpeği 1655

**köpäk-oğlı* köpek oğlu N 148 = 2093

köprüg köprü 1623

köpük köprü 1656

**körgä* büyük davul 339 Tü. < Moğ. <
Tü.

körk güzel 1722 Tü., Moğ. < Tü.

körpä kuzu derisi, yorgan 1673, taze N
149 = 2094

**körül* kart oyununda papaz 1447

Moğ. < Avp.

**körünüş* görüşme, huzura kabul 1723
**köşägä* perde 342 Tü. < Moğ. < Tü.
köşige perde 342 Moğ. < Tü.
köşik perde 342
köt kıç 1657
**kötäk* sopa (dayak) 1619
**kötäl* dağ geçidi 323 Tü. < Moğ.,
yedek at 325 Tü. < Moğ.
köteger yüksek bozkır 338 Moğ.
kötel dağ geçidi 323 Moğ., yedek at
324 Moğ.
kötelçi kılavuz, yol gösteren 325 Moğ.
köz göz 1015, N 164 = 2109
**kurti* tunik 1624 Moğ. < Fars.
kübegün oğlan çocuğu 321 Moğ.
küç güç 1662
küçlüg güçlü 1676
**küçügän* kartal türü 1666
**küçük* kurt yavrusu 1664
küçün güç 1662 Moğ. < Tü.
küd- koru- 1691
**küymä* araba kulübesi 1691
**küläk* deniz fırtınası 1684
kül-erkin bir unvan 1683
**külmeg* gömlek 1652 Moğ. < Tü.
külüg ünlü, saygın 1686 Tü., Moğ. < Tü.
kümlig gömlek 1652 Moğ. < Tü.
kümün insan, adam 1689 Moğ.
kün gün 1688, N 113 = 2058, 1689
**kündäş* maiyet 1646
**kündö* macar kralı 1649

kün yañıla- yeni yıl kutla- 1690
küpä zırh 346
kür güçlü 1672 Tü., Moğ. < Tü., 341
Tü. < Moğ.
kürän kestane rengi 328 Tü. < Moğ. < Tü., etrafı çevrili yer 341 Tür. < Moğ.
küräş güreş 1626
küreñ kestane rengi 328, 1724 Moğ. < Tü.
**kürgän* damat 340 Tü. < Moğ.
kürgen damat 340 Moğ.
küriyen mıntıka, duvar ya da çitle
çevrilmiş yer 341 Moğ.
kürk kürk 1628
**kürmäk* darıcan N 152 = 2097 < ?
**kürtä* tunik 1624 Tü. < Fars.
küskü fare 1636
küyä güve 1692
küz sonbahar 1724
**küzän* kokarca 328
küz(ü)ñü ayna 1674

L

laçın şahin 1728 Tü. < ?
lama lama 1729 Moğ., *Tü. < Tibet.
lañcuñ memur hiyerarşisinin 8.
seviyesi 358 Moğ. < Çin.
linqu yaşça büyük prens 359 Moğ. < Çin.
**lök* deve hörgücü 1733 Tü. < ?
-lu (ek) N 166 = 2111

.luğa (komitatif eki) N 166 = 2111
Moğ. < Tü.
luu ejderha 1731 Tü. Moğ. < Çin.

M

ma te!, na! N 170 = 2115
madağa(n) avcı bıçağı 362 Moğ.
mağu kötü 361 Moğ.
*mana işte, te 1745
*manav manav 1738 Tü. < ?
*mandagan havan 1749 Tü. < ?
*mankala oyun tahtası 1743 Tü. < Ar.
mantaı yemek türü 1739 Tü. < Çin.
mantu yemek türü 1739 Tü. < Çin.
maılay alın, öncü 369 Moğ., *Tü. < Moğ.
maral maral 360 Moğ., *Tü. < Moğ.
*mavuna yük gemisi 1736 Tü. < Ar.
*mānli çilli N 168 = 2113
medegere- suçunu itiraf etmek 379 Moğ.
medel yetki alanı N 191 = 2136, Moğ., Tü. < Moğ.
meıgetü doğum lekesi çok olan 378 Moğ. < Tü.
meıı beyin 1751
*mergān okçu 363 Tü. < Moğ.
mergen bilgili, yetenekli 363 Moğ.
mese kılıç 365 Moğ.
meseçi kılıç yapan 366 Moğ.
*miltık tüfek N 172 = 2117 Tü. < Rus.

miıgan bin 1749 Moğ. < Tü.
moğay yılan 375 Moğ.
*mogolçin beyaz 367 Tü. < Moğ.
monşoğ ata takılan süsler 1740 Moğ. < Tü.
monçuk inci 1740, N 50 = 1994
monğolçin Moğol 367 Moğ.
moıutka- yola getirmek 376 Moğ.
morin at 374 Moğ.
*möçā organ, üye 371 Tü. < Moğ.
*möçālgā zorluk, bor. 370 Tü. < Moğ.
möçe organ, üye 371 Moğ.
möçelge araştırma tutanağı 370 Moğ.
*möçi sağ ve sol kanat 372 Moğ.
*mōcānā badem 1746 Tü. < ?
möıgün gümüş 377 Moğ.
möıke ebedi 1744 Moğ. < Tü.
*möıün gümüş 377 Tü. < Moğ.
*mörāy bahis 364 Moğ.
mörān ırmak 373 Tü., < Moğ.
mören ırmak 373 Moğ.
möröy ödöl 364 Moğ.
mu soru eki N 171 = 2116
*muççi öpücük N 169 = 2114
*muştuluk haberciye verilen hediye 1737 Tü. < Fars.

N

naçin şahin 1728 Moğ. < Tü. < ?
nağaçu dayı 383 Moğ., *Tü. < Moğ.
nağur göl 381 Moğ.

**nacağ* savaş baltası 1753 Tü. < ?
naran güneş 1787 Moğ.
narin kibar 380 Moğ., *Tü. < Moğ.
nasun yaş 1797 Moğ.
**nayibçilik* nayipçilik 1752 Tü. < Ar.
**näkä-* peşine düşmek 391 Tü. < Moğ.
neke- peşine düşmek 391 Tü. < Moğ.
nekegöl takip eden 392 Moğ.
nemerin ilave, ek 385 Moğ.
niğa- yapıştırmak 1773 Moğ.
niğulağan saç örgüsü 382 Moğ.
niğçağa- yapışmak 1943 Moğ.
niray taze 1787 Moğ.
niruğun omurga 390 Moğ.
noğto yular 384 Moğ.
**nohur* küçük göl 381 Tü. < Moğ.
nom yasa, kural 1756 Tü., Moğ. < Yun.
nomoğan uysal, nazik 1910 Moğ.
noğay köpek 386 Moğ.
**noğta* yular 384 Tü. < Moğ.
noyan prens 389 Moğ., *Tü. < Moğ.
**nökär* arkadaş, eş 388 Tü. < Moğ.
nököçe- arkadaşlık kurmak 387 Moğ.
nökör arkadaş 388 Moğ.
**nuğula* saç örgüsü 382 Tü. < Moğ.
nuğasun yün 1931 Moğ.

O

**oba* höyük 36 Tü. < Moğ., kabile 572

oboğ omoğ kabile 572 Moğ. < Tü.
oboğa höyük 36 Moğ.
oçağ ocak 421
**oçoğ* ocak 421 Moğ. < Tü.
oğlan erkek evlat 498, Tü., *Moğ. < Tü.
oğlağ oğlak 521, N 26 = 1651
oğrı hırsız 497
oğul erkek evlat 502, N 17 = 1962
oğur havan 603 Moğ. < Tü., *Tü.
oy orman 400 Moğ.
oynaş sevgili 671
**ocağ* ocak 421 Moğ. < Tü.
**ocağlık* tımar N 22 = 1967
ol o, bu 515
olboğ kaşorse(sıcak tutan içlik) 521 Moğ. < Tü.
olca ganimet 27 Moğ., *Tü. < Moğ.
**olca-* = Moğ. *agulca-* 50 Tü. < Moğ.
**olom* nehrin geçit yeri 55 Tü. < Moğ.
**olpoğ* zırh 527
oltur otur! N 19 = 1964
olum nehrin geçit yeri 55 Moğ.
**omaca* kuyruk kemiği 571
**omağ* oymak 61 Tü. < Moğ. < Tü.
on on 622
onunç onuncu 625
**ongun* kutsal 59 Tü. < Moğ.
oñ prens 623 Tü., Moğ. > Çin.
oñ doğru 624
oñgun kutsal 59 Moğ.
opa kabile 572

opo pudra 60, 573
oķ ok 605, 606
**oķa* geğirme 607 ? Tü.
**oķadar* o kadar 608 (ķadar Tü. < Ar.)
**oķar* balıkķıl 1353
oķruk kemend 507
**oran* = *orun* 43 Tü. < Moğ. < Tü.
orda han sarayı 44 Moğ. < DH.
ordo han sarayı 452 Tü., Moğ. < DH.
**orman* orman 588
oro çukur, mezar 592
oron yer, taht 43 Moğ. < Tü.
orta orta 587
**ortağ* ortak 446 Moğ. < Tü.
ortak arkadaş 446
orto bk. *orta* (587, 2: 141)
orun yer, taht 43 Tü., yer 43 Moğ. < Tü.
orunduğ yatak 591 Moğ. < Tü.
**orunduķ* terki 591
osal dikkatsiz 599
**osma* bitki rengi 600
osol dikkatsiz 599 Moğ. < Tü.
ot ot N 154 = 2099
otağ çadır 489
**otağa* kuş tüyünden süs 7 Tü. < Moğ.
otağa(n) kuş tüyünden süs 7 Moğ.
otçikin küçük oğul 38 Moğ.
otoğ kabile 489 Moğ. < Tü.
otos manda 1501
otuņ odun 585
**oturaķ* durak 418

**oyinaş* sevgili 671 Moğ. < Tü.
ozan gezici şarkıcı 597

Ö

**öbäęä* ata 5 Tü. < Moğ.
öbçi- derisini yüzmek 6 Moğ.
öç intikam 575
öçäş- kavga etmek 583
öçi- söylemek 574 Moğ. < Tü.
öęäy üvey 615
ögede yukarı 49 Moğ.
öglige hediye 23 Moğ.
öğüz nehir 613
ökin kız çocuğu 48 Moğ.
ökünç pişmanlık 610
öküz sığır, boğa 397
öläņ sulak 620
**ölät* salgın 618
**ölçäk* ölçü 619
ölcey talih, mutluluk 51 Moğ.
ölceytü mutlu 52 Moğ.
**ölkä* ülke 28 Tü. < Moğ.
ölke dağın güney tarafı 28 Moğ.
ölöğçin dişi kurt, kancık 53 Moğ.
öläņ taze ot 620
öltür- öldürmek 528
ölüg ölü 621 Tü., Moğ. < Tü.
öndür yüksek 57 Moğ.
**öpçin* zırh 6 Tü. < Moğ.
ördäk ördek 450
**örgä* saray 46 Tü. < Moğ. < Tü.

örgege han çadırı 46 Moğ. < Tü.

**örgeciğüd* ilave hediye 45 Moğ.

örgen (ayrıca *örgün*) saray 46

örlüg kahraman 621 Moğ.

örmäk giysi türü 466

örmöge yünlü kumaş 466 Moğ. < Tü.

örüklük veya *örüglük* serbest giriş 590

örümçäk örümcek N 8 = 1953

ös kin, intikam 575 Moğ. < Tü.

**ötälgü* şahin 62 Tü. < Moğ.

ötegüs yaşlılar 40 Moğ.

ötüg rica 574

**özäk* içi çekirdek 595

P

**paçaq* bozulmuş 839

**paypaq* çorap N 57 = 2002

payza kimlik, vesika 116 Moğ., *Tü. < Çin.

**parma* matkap N 41 = 1986 Tü. < Fars.

**paşa* paşa 838 Tü. < Fars.

**paşalık* paşanın bölgesi N 56 = 2001 Tü. < Fars.

pärçäm bayrak 840 Tü. < Fars.

pincañ Çiğsañ'ın yardımcısı 254 Moğ. < Çin.

**poçaq* kabuk 842

**puçuk* yarım, buçuk burun 843

S

**saban* Moğ. bk. *saman*

sabçı peygamber 1215

**saçaq* saçak, önlük 1229

saçığ saç 1203

**saçma* şarapnel 1204

saçu- saçmak 1203 Moğ. < Tü.

**saçuq* karşılama giderleri N 99 = 2044

**sadaq* okluk 212 Tü. < Moğ.

sağ sağ 248, 1336

sağadağ okluk 212 Moğ.

sağara- tereddüt etmek 226 Moğ. < Tü.

sağari sağrı, deri 1212 Moğ. < Tü.

sağdıç damadın arkadaşı 1216

sağlık koyun 1223

sağrak bardak 1247

sağrı sağrı 1212

sağu ahşap kulübe 1213

sağun bir unvan 1214

**sağura-* oturma düzeninde yerini almak 210 Moğ.

sağuri(n) koltuk, taht 211 Moğ.

say dere 1224

saki- göz altında bulundurmak 1205 Moğ. < Tü.

sal sal 1218 Tü., Moğ. < Tü.

salburi branş, dal 208 Moğ.

**salçi* salcı 1260

salğa- ayırmak 209 Moğ., Tü. < Moğ.

salkin rüzgar 214 Moğ.
**sallana* sallanarak N 105 = 2050
**salma* at ipi 1264
salkin serin rüzgar 214 Tü. < Moğ
salkıg zayıf, hafif 1263
saman saman 1337 Tü., *Moğ. < Tü.
samciñ 6. dereceden memur 215 Moğ.
< Çin.
**samur* samur 1265 Tü. < Fars.
samyi 7. dereceden memur 216 Moğ.
< Çin.
san sayı 1219
sanaç deri torba 1267
sanç- delmek 1268
**sancağ* bayrak 1269
**sancı* sancı N 101 = 2046
sansız sayısız 1220
sañgum ekselans 1221 Moğ. < Çin.
sañgun ekselans 1274 Tü. < Çin.
**sap-* kaybolmak 226
**sağa* aşık 1248 Tü., *Moğ. < Tü.
**sağankur* kertenkele 1252 Tü. < ?
**sağış* bk. *sakış*
sakız sakız 1249
**saklaş* bekçi 1205
**sära-* tereddüt etmek 226 Tü. < Moğ.
< Tü.
sarağuş başlık, çelgi 1232
sarimsağ sarımsak 1238 Moğ. < Tü.
sarığ sarı 1207
sarmuğ şalgam 1329 Moğ.
sarmusağ sarımsak 1238

sarnıç sarnıç 1206 Tü. < ? Fars.
sarkud sert içki 1236 Moğ. < Tü.
sarkut yemek artıkları 1236
sarsal sansar 1294
**saruğ* türban, sarık N 100 = 2045
**saruğcı* sarıkçı 1208
**sağat* hediye 222 Tü. < Moğ.
sağkat hediye 222 Moğ.
**sağri(n)* yarar, hediye 212 Tü. < Moğ.
**savğan* eğitilmiş 1295
**sayağ* avare, tembel 1309
**sayi* patika 1124 Moğ. < Tü.
sayin iyi 248, 1336 Moğ. < Tü.
**saz* bataklık 1209
säb- sevmek 1319
säçä bk. *särçä*
sädräk seyrek, az 1311
säkiz sekiz 1254
säkizinç sekizinci 1315
säkü bank, sıra 1258
sän sen 1266
säñün komutan 1274 Tü. < Çin.
särçä serçe 1234
**sävğüli* sevgili 1301
seçen bilge 207 Moğ.
segli kamp, yatak 1258 Moğ.
**sekin* dikkatli, yavaş 1316 Tü. < Ar.
señün komutan 1274 Moğ. < Çin.
**serkä* teke 213 Tü. < Moğ.
serke teke 213 Moğ.
seyireg nadir 1311 Moğ. < Tü.

siangüin ekselans 1221 Moğ. < Çin.
**sibrik* mersin balığı 1289
sik penis 1314
silik saf, düz 1262
**siltä*- el ile işaret etmek 1259
sirkä sirke 1237
sişäk yavru kuzu 1332
**sizgä* sizin için 1246
sıçğan sıçan 1310
sıdrım sırim 1312
sıgın- sığınmak 1251
siliğ saf, açık, temiz 1262
**sınçıla*- araştırmak 1318
**sınor* sınır 1276 Tü. < Yun.
sık- sıkmak 232
sır (cam) sır 1230 Tü. < Çin.
**sırit*- dişlerini göstererek
gülümsemek 1233
**sırma* metal iplik 1240 Tü. < Yun.
sıruğ çadır direği 1313
sişlik mangal şişi 1328
soçin 5. dereceden memur 1201 Moğ.
< Çin.
**sohma* kavgada tekme, vurma N 103
= 2048
sol sol 1302
**solama* dağınık, çekingen 1305
**solduş* damadın arkadaşı 1303
sologay sol 1302 Moğ. < Tü.
**som* külçe 1307
**sona* at sineği 225 Tü. < Moğ.
sono at sineği 225 Moğ.

soñ son 1339 Tü., *artçı birlik Moğ.
soñkor akdoğan 237, 1273
**soñman* çizme 1297
soktu salam 1250
sokul- içine sokmak 1300
**sokulma* yumruk N 104 = 2049
**sokum* kesimlik hayvan 1298
sorağ araştırma 1231 Tü. < Moğ. < Tü., Moğ. < Tü.
**sorğu* sorgu 1235
**sorğun* kavak 1287
**sorma* şarap 1241
**sayurğay* güvenilir 230 Moğ.
**soyurğal* tımar 228 Tü. < Çin.
**soyurka*- merhamet etmek 228, 229
Tü. < Moğ. < Çin.
soyurkal tımar 228 Moğ. < Çin.
**sög* darı 1299 Moğ. < Çin.
**sök* darı 1299 Tü. < Çin.
söz söz 1290-3
sub su 1278
subay kısır 1225 Moğ. < *hızlı atlı Tü.
< Moğ.
**suçi* saki 1280
**sultānum* kadın unvanı 1261 Tü. < Ar.
**suluğ* gem 1306 Moğ. < Tü.
sundala- bir ata birisiyle binmek 224,
1339 Moğ.
**sunturaç* atın tırbaklarını kesmeye
yarayan alet 1338 Tü. < Fars.
sukay ılgın ağacı 223 Moğ.

**sur* mavi-gri renk 1282
sura- sormak 1231 Moğ. < Tü., *Tü. < Moğ. < Tü.
surağ haber 1231 Moğ. < Tü., *Tü. < Moğ. < Tü.
surkuç mühür mumu 1286
**sursat* kumanya N 106 = 2051 Tü. < ?
sutan kutsal 217 Moğ.
suusar sansar 1294 Moğ. < Tü.
suvluğ suluk 1304, 1306
sü başı unvan 1279
süçig tatlı 1281
südüün ağaç türü 219 Moğ.
**sügsüg* ağaç türü 1256 Moğ. < Tü.
süksük ağaç türü 1256, hafif
tökezleyerek 1257
süpür- süpürmek N 102 = 2047
**sür* itibar, güç 220 Tü. < Moğ.
sür- kovmak, sürmek 1283, 1288
**sürän* savaş narası 221 Tü. < Moğ.
süre- savaş narası atmak 220 Moğ.
süriye savaş narası 221 Moğ.
**sürmä* antimon (bir element) 1242
**sürmä-taş* antimon 1243
**sürme* antimon 1242 Moğ. < Tü.
**sürtmä* kızak 1284
**sürü*- kovmak 1283 Moğ. < Tü.
**sürüçi* arabacı 1285
sürüg sürü 1244 Tü., Moğ. < Tü.

Ş

şad unvan 1327 Tü. < ? Fars.
şağşabad talim yapma 1093 Moğ. < Sansk.
**şayka* gemi türü 1334 Tü. < ?
**şalgam* pancar 1329 Tü. < Fars.
**şalhag* şalgam, süsleme 1329 Tü. < Fars.
**şallağ* çuval, dekorasyon N 107 = 2052 Tü. < Ar.
şanun ekselans 1274 Tü. < Çin.
şaril kutsal eşyalar 231 Moğ. < Sansk.
şarır kutsal eşyalar 231 Tü. < Sansk.
şapati tokat 1324
**şaplağ* tokat 1325
şatu merdiven 1320 Tü., Moğ. < ?
**şavkun* gürültü N 109 = 2054 Tü. < Fars. < Tü.
**şibä* ok yağmuru 227 Tü. < Moğ.
şibege çit 227 Moğ.
şidurğu müzik aleti 241 Moğ., *Tü. < Moğ.
şigükün alemet 240 Moğ.
şigür(gü) süpürge N 102 = 2047 Moğ. < Tü.
şigüsü kumanya 238, 239 Moğ.
**şigüsü* kumanyacı 239 Moğ.
şigay aşık 1248 Moğ. < Tü.
şigaul mahkeme memuru 232 Tü. < Moğ.
şikürçi şemsiye taşıyıcısı 235 Moğ.

şilam vaftiz 1335 ? Moğ. < ?
şilegülsün vaşak 1765 Moğ.
şili- seçmek 1262 Moğ.
şiliguy, *şiligun* iyi, güzel 1262 Moğ. < ? Tü.
**şilân* ziyafet 246 Tü. < Moğ.
şilön çorba, ziyafet 246 Moğ.
şiltak bahane, mazaret 236 Moğ. < Tü., *Tü. < Moğ. < Tü.
şim hacim ölçüsü 1317 Moğ. < Çin.
şinağa kepçe 1125 Moğ.
**şindağ* müzik makamı N 108 = 2053 Moğ.
şin bakanlık 247 Moğ. < Çin., *hacim ölçüsü 1317 Tü. < Çin.
şinğor akdoğan 237, 1273 Moğ. < Tü.
şinğula beyaz at 233 Moğ.
**şika'ul* konukçu, mihmandar 232 Moğ.
**şikaldaş* iyi arkadaş 245 Moğ.
şir cila, vernik 1230 Moğ. < Çin.
şira sarı 1207 Moğ. < Tü.
şiralğa av payı 242 Tü. < Moğ.
**şirā* masa 244 Tü. < Moğ.
şiregen masa 243 Moğ.
**şiregençi* masacı, sıracı 244 Moğ.
şirke sirke 1237 Moğ. < Tü.
şirölğa av payı 242 Moğ.
şiruğ değnek 1313 Moğ. < Tü.
**şişā* şişe 1333 Tü. < Fars.
**şonğar* akdoğan 237 Tü. < Moğ. < Tü.

**şorba* çorba 1134 Tü. < Fars.
**şügldür* pancar 1086 Moğ. < Fars.
**şükün* alamet 240 Tü. < Moğ.
**şükür* şemsiye 235 Tü. < Moğ.
**şükürçi* şemsiye taşıyıcısı 235 Tü. < Moğ.
**şün* 13. (artık) ay 1331 Tü. < Çin.
**şüsün* kumanya 238, 239 Tü. < Moğ.
**şüsünçi* kumanyacı 239 Tü. < Moğ.

T

tabiğ kurban, hizmet 849 Moğ. < Tü.
tabin elli, yakın koruma 117 Moğ.,
**yakın* koruma Tü. < Moğ.
tabuşğan tavşan 144, 966
**tabor* tabur N 110 = 2055 Tü. < Mac.
tabun beş 121 Moğ., *at sürüsü Tü. < Moğ.
tağ dağ 859
tağa- sezmek, çözmek 847 Tü. < Moğ.
tağay dayı 1176 Tü., *Moğ. < Tü.
tağar çuval, kap 905 Tü., Moğ. < Fars.
**tay(ça)* at yavrusu 863, 865
tayşi baş vezir, şansölye 249 Moğ. < Çin.
tayzı prens 249 Tü. < Çin.
takiya tavuk 861 Moğ. < Tü.
tala- yağmalamak 923 Tü., Moğ. < Tü.
**talay* çok 196 Tü. < Moğ. < Tü.
talán yağma 926

**talaş* telaş 923
talaş- kavga çıkarmak, dalaşmak 924
taloy deniz 196
talğa un, ekmek 928 Moğ. < Tü.
talğan un 928
tamağa mühür 933 Moğ. < Tü.
tamağaçi vergi tahsildarı 934 Moğ. < Tü.
tamğa mühür 933
tamğaçi mühür muhafızı, vergi tahsildarı 934
tamma destek kuvvetleri 130 Moğ.
tammaçi destek kuvvetlerinin komutanı 130 Moğ.
tamu cehennem 936 Tü., Moğ. < Soğd.
tamuğ cehennem 936 Tü. < Soğd.
tanuş- görüşmek 1175
tañ at yavrusu 863, 865
tañsuğ sevinç, şekerleme
tañsuk değerli 939
tapança tokat 1342
tapığ tapma, hizmet 849
tapış- bir araya gelmek 847
**tapkur* ordu birliği 848 Tü. < Moğ.
**tağ* ağaç türü 858, tek 860 Tü. < Fars.
**tağar*- tuğur nabzın atması N 58 = 2003
tağıgo tavuk 861
tar kıl 118 Tü., Moğ. < ? Fars., dar Tü.
tara- taramak, taraklamak 853

tarağ ekşimiş süt 1195 Moğ. < ? Tü.
taraş yağma 853
tarbus karpus 1382 Moğ., *Tü. < Fars.
**tarğa*- bk. *tarğ*-
tarğun güçlü 126 Moğ.
tarhan vergi vermeyen 879
tari- tohum ekmek 119, 886 Moğ. < Tü.
tariyaçi çiftçi 886 Moğ. < Tü.
tariyan tahıl 119, 886 Moğ. < Tü.
tari- tohum ekmek 119, 886
tarığ tohum 119
tarığçı çiftçi 886
tarım kadın unvanı 1000
**tarlan* çaylak 1343
tarmağ çadırın bir parçası, hayvan pençesi 1754
tarğ- dağıtmak, saçmak 125
tarğa- sap- 125 Moğ. < Tü.
**tarğal* ayrılma, uzaklaşma 127 Moğ. < Tü.
**tartuğ* hediye 854
tasma kemer 120 Moğ., *Tü. < Moğ.
taş- dışarı çıkmak, yoldaş 1173, taş 855, Tü., *taş 855 Moğ. < Tü.
**taşbağa* kaplumbağa 856
taşık Çık git! N 75 = 2020
taş-kömür taş kömürü 857
**taşkı* dıştaki 904
tata- çekmek 854 Moğ.
tatar boy adı 850
**tatarça* Tatar oku 873

<i>*tatu</i> at türü 851	<i>*tärkū</i> eğer arkasındaki kayış 893
<i>taūlay</i> tavşan 144, 966 Moğ. < Tü.	<i>tärmä</i> çadırın duvarı, yüzeyi 1340
<i>tavuş</i> ses 862	<i>tärs</i> ters, sapkın 880 Tü. < Fars.
<i>tayağ</i> değnek, çomak 864 Moğ. < Tü.	<i>täşük</i> delik 1002
<i>tayan</i> bir unvan 122 Moğ. < Çin.	<i>täzäk</i> gübre 902
<i>tayaņu</i> kahya 994	<i>tebene</i> çuvaldız N 67 = 2012 Moğ. < Tü.
<i>tayak</i> değnek, çomak 864	<i>tebşi</i> kap 123 Moğ. < Çin.
<i>tayi-</i> kurban etmek 849 Moğ. < Tü.	<i>*tegälä</i> ceket 200 Tü. < Moğ.
<i>tayibu</i> büyük eğitmen 250 Moğ. < Çin	<i>tegin</i> prens 922 Tü., *Moğ. < Tü.
<i>tayiğa</i> dağ ormanı 859 Moğ.	<i>tegüs</i> eksiksiz, bol 916 Moğ. < Tü.
<i>tayilağ</i> yavru deve N 98 = 2043 Moğ. < Tü.	<i>teke</i> teke 917 Moğ. < Tü.
<i>taz</i> kel N 111 = 2056	<i>*tekis</i> pürüzsüz, düz 1006
<i>täbä(y)</i> deve 1015, 1675	<i>*telbe</i> deli 1008 Moğ. < Tü.
<i>täβsi</i> kap 123 Tü. < Çin.	<i>telvä</i> deli 1008
<i>*tägältü</i> eyer yastığı 920	<i>temeçe-</i> yarışmak 129 Moğ.
<i>täkin</i> boş, beyhude 1007	<i>temegen</i> deve 1015 Moğ. < Tü.
<i>tägiş-</i> dokunmak 921	<i>temür</i> demir 1012 Moğ. < Tü.
<i>täkä</i> teke 917	<i>teñ</i> dengeli, denk 941 Moğ. < ? Çin.
<i>*täkär</i> teker 911	<i>teñge</i> para birimi 946 Moğ. < Hint.
<i>*tälpäk</i> şapka 1009	<i>teñgis</i> göl, deniz 1192 Moğ. < Tü.
<i>tämän</i> çuvaldız N 67 = 2012	<i>teñgri</i> gök, tanrı 944 Moğ. < DH.
<i>*tämiz</i> temiz 937 Tü. < Ar.	<i>*tergäv</i> araştırma 999
<i>tämir</i> demir 1012	<i>terlig</i> kaftan türü 894 Moğ. < Tü.
<i>täñ</i> dengeli 941 Tü. < ? Çin.	<i>*terlik</i> yelek 894
<i>tängä</i> para birimi 946 Tü. < Hint.	<i>terme</i> çadır 1340 Moğ., *Tü. < Moğ.
<i>täñiz</i> deniz 1192	<i>ters</i> kafir 880 Moğ. < Fars.
<i>täñri</i> Tanrı 944 Tü. < DH.	<i>teş-</i> sohbet etmek 1001
<i>täpig</i> tekme 871	<i>tik</i> doğruca, dik 1005
<i>*täpö</i> bk. <i>töpö</i>	<i>*tikä</i> paçavra 918
<i>täpük</i> futbol 869	<i>tikän</i> diken 915
<i>tärkän</i> bir unvan 889	<i>*tikkä</i> küçük parça 918 Moğ. < Tü.

**tikmä* dikme, kazık 914
tilim küçük parça 932
**timar* bakım, tımar 1011 Tü. < Fars.
tırāk direk, kazık 997
**tirgāk* dayanma ayağı 998
tirgök 998 bk. **tirgāk*
**tirilt-* diriltmek 895
tit- yırtmak, parça parça etmek 995
**tiyin* Rus para birimi 1013
tıl savaş esiri N 92 = 2042
tılağ klitoris 925
tılmaçi tercüman 1010
tıltağ sebep 236
tınç sakin N 66 = 2011
**tık* ses 908
tık- sokmak, tıkmak N 65 = 2010
tıkıl- tıklamak 1004
tırnağ tırnak 1182
**tob* top 948 Moğ. < Tü.
tobi şapka türü N 60 = 2005 Moğ.
tobiçağ Ön Asya atı 949 Moğ. < Tü.
**tobra* torba 947 Tü., Moğ. < Hint.
todkağul yol bekçisi 124 Moğ.
toğaçi hesap yapan, müfettiş 133 Moğ.
toğan av şahini 1351
**toğak* hastalık 972
**toğdari* toy kuşu 906
toğodağ toy kuşu 906 Moğ. < Tü.
toğono duman deliği 251 Moğ. < Tü.
toğor ağ 954 Moğ. < Tü.
toğoriğün turna 1181 Moğ.
toğrı doğru 971

toğrı şahin türü 1345
toğta- durmak 141 Moğ.
toy toy 1352 Tü., Moğ. < Tü.
**toylak* toy kuşu 992
toli ayna 143 Moğ.
tolmaçi tercüman 1010 Moğ. < Tü.
tomağa şahin şapkası 131 Moğ., *Tü.
< Moğ.
tonluk çeyiz 990
tono- soymak, çalmak 990 Moğ. < Tü.
toñuz domuz 945
top top 948
**topalañ* gürültü N 59 = 2004
**topçağ* güçlü at 949
**topçı* topçu 948, 951
**topi* şapka türü N 60 = 2005 Tü. < Moğ.
**topuz* topuz 1348
toķı- vurmak, çalmak 977
toķımağ tokmak 877
toķlı yavru kuzu 909
**toķmar* ucsuz ok 913
toķo toka 910
**toķta-*, **toħta-* durmak 141 Tü. < Moğ.
toķuğa- eğerlemek 140 Moğ.
toķum eğer altlığı 142 Moğ., *Tü. < Moğ.
toķuz dokuz 976
toķuzunç dokuzuncu 974
tor ağ 954
**torak* peynir 1195 Tü. < Far. ?

**torba* bk. **tobra*
torgay toygat (tarla kuşu) 887 Moğ. < Tü.
torgan ipek 884 Moğ. < Tü.
torıg kestane rengi 881
torıga toygat 887
torko ipek 884
**toskal* koruma 137 Moğ.
**toskaul* bekçi 137 Tü. < Moğ.
tosun vahşi 964
totağ vali 874 Moğ. < Çin.
totoğ alt dudak 874 Tü. < Çin.
totoğ vali 874 Tür. < Çin.
**totkavul* yol bekçisi 124 Tü. < Moğ.
tous akkayın ağacı kabuğu 960 Moğ. < Tü.
**tovaçi* müfettiş 133 Tü. < Moğ.
**tovga* bir yemek 970 Tü. < Fars.
toyin keşiş, papaz 993 Moğ. < Çin.
toyin keşiş, papaz 993 Moğ. < Çin.
toz akkayın ağacı kabuğu 960
töb merkez 995 Moğ. < Tü.
**töküz* eksiksiz, bol 916
tölä- ödemek 980
**töläk* ödeme 981
töliyesün ödeme 981 Moğ. < Tü.
tölö- ödemek 980 Moğ. < Tü.
tön- dönmek 1198
töpö tepe 872
tör onur yeri 955
**töräçi* bürokrat 959 Tü. ayrıca Tü. < Moğ. < Tü.

törö töre 134 Tü., Moğ. < Tü.
törtünç dördüncü 956
töş döş 965
töşäk döşek 967
töşäkçi yatak yapan N 63 = 2008
tsoyurka- merhamet etmek 228, 229 Tü. < Çin.
tuç tunç N 62 = 2007 Tü., *Moğ. < ?
tudun komiser 1194 Tü., Moğ. < Tü.
tuğ bayrak 969 Tü., Moğ. < Çin.?
tuğçı bayrak taşıyan, sancaktar 973
tuğrağ mühür 1344
**tuğug* doğu 1184
tuğul buzağı 909 Moğ.
tuğuray toynak 991 Moğ.
**tuygun* beyaz şahin 1003
tul dul 1347
tulum tulum, çuval 931 Moğ. < Tü., *Tü.
**tulumba* boru, pompa 929 Tü. < İtal.
**tulumbacı* itfaiye eri 930 Tü. < İtal.
tuman duman 935
tumşuk gaga 984
tuñak toynak 991 ~ *tunuğ*
**tuñ* kap 942 Tü. < Çin.
tuñal duyurma, ilan 132 Tü. < ? Çin.
tuñçi genelge 986 Tü. < Çin.
tuñga- ilan et- 132 Moğ. < Çin.
tuñgağa- duyurmak 145 Moğ. < Çin.
**tuñgal* duyurmak 132 Moğ. < Çin.
tura kalkan 958 Tü., Moğ. < Çin.
turgag nöbetçi 882 Moğ. < Tü.

**turgagtu* bekçi 135 Moğ. < Tü.

**turgan* bekçi 883

turgak nöbet 882

**turgun* yazılı emir 885

turma turp 897 Tü., Moğ. < ? Fars.

turna turna 1181

**turna-ķatar* turna katarı 957

turumtay yırtıcı bir kuş 896 Tü., Moğ.
< Tü.

**turuşdur*- cezalandırmak 899

tusku karşılama içkisi 900 Moğ. < Tü.

tuşiya- bırakmak 136 Moğ.

tutmaç erişte yemeği 876

tutuğ rehin 1349

**tutuk* perde 875

tuyak bk. *tuñak*

tuyiğun beyaz şahin 1003 Moğ. < Tü.

tuzak ağ, tuzak 962

tuzgu hükümdara verilen hediye 900

**tuzguçi* konuk hediyelerini dağıtan
901

tuzluk tuzlu 903

tü tüy N 64 = 2009

tügi darı 979 Tü., *Moğ. < Tü.

tügmä düğme 1187

tügün düğüm 978

tük bk. *tü*.

tüksin bir unvan 912

tüläk tüy dökme 982

tümän on bin 983

tümen on bin 983 Moğ. < Tü.

**tün-ķatar* gece nöbeti 940

tüñlük duman deliği 988

tüp dip 995

**tüpçük* ağaç kökü 950

türk güçlü, Türk 888

**türkçä* Türkçe 891

**türke* kuvvet, erk 888 Moğ. < Tü.

türkmän kabile adı 982

türmä katlama 898

tüş düş 1196

tüş-i- birine güvenmek 139 Moğ.

**tüşimäl* memur 138 Tü. < Moğ.

tüsimel memur 138 Moğ.

**tüşkän* hamamın ateşinin yakıldığı
yer 968

**tüşlük* bir tür ev vergisi 1197

tütün duman 953

**tütünçi* tütüncü N 61 = 2006

tüz köken 961

tüzük yasa, kural 963

U

uç uç, son 576

**uçaliya* kalça kemiği 578

uçguk isilik 580

**uçiğ* üşütme 580 Moğ. < Tü.

**uçmağ* cennet 423 Moğ. < Soğd.

uçmak cennet 423 Moğ. < Soğd.

ud sığır 584

**udayçi* emir subayı 74 Tü. < Moğ.

udu ardışık 42

udurid- yol göstermek 42 Moğ. < Tü.

uğ çadırın çatı direkleri 602
**uğ* keçe çorap 601
uğuça hayvanların sağrısı 578 Moğ. < Tü.
uğur talih 604
uğurağ ilk süt 501 Moğ. < Tü.
uyğur kabile adı 626
**uyğar* sınır, engel N 23 = 1968
ulağ posta atı 521
ulağa posta atı 521 Moğ. < Tü.
ulağan kırmızı 398 Moğ.
**ulağçi* devlet kuryesi muhafızı 617
ulam daim, sürekli 522 Tü., Moğ. < Tü.
uluğ büyük 536 Tü., *2 Moğ. < Tü.
ulus bağlı olan, itaat edenler 54 Moğ. < Tü., *Tü. < Moğ. < Tü.
uluş ülke 54
**umaç* yulaf lapası 551
**uğarçıkan şiban* balıkçıl 1353 Moğ. < Tü.
urağut kadın 1355
uran usta 593 Moğ. < Tü.
urağa tuzak 507 Moğ. < Tü.
urğa kement 507 Moğ. < Tü.
uruğ soydan gelme evlat 468 Tü., Moğ. < Tü.
**urukla-* at yakalamak 589
usun su 47 Moğ.
**uşağ* küçük 482 Moğ. < Tü.
uşak uşak 482 = *uvşak*
utu dizginin ucu 41 Moğ.

utura- dizginin ucunu bulmak 39 Moğ.
uvşak küçük 482
uz usta 593
**uzan* manzume 597
uzat- 594

Ü

üç üç 577
üç- ok üç ok (üç boy) 579
üçünç üçüncü 581
üdebüri çeyiz (?) 396 Moğ.
üğä bir unvan 614
üge manu bizim sözümüz 1292 Moğ.
ügi baykuş 612
**ügrä* püre, ezme 611
üciğ adın baş harfleriyle atılan imza 596 Moğ. < Çin.
ücum kuru üzüm 473 Moğ. < Tü.
**ükä* küçük erkek kardeş 609 Tü. < ? Fars.
üker boğa 397 Moğ. < Tü.
üldü kılıç 69 Moğ., *Tü. < Moğ.
ülgü ölçü 539
ülüş pay 546
ümekey pis kokan 399 Moğ.
**ündür* yüksek 57 Tü. < Moğ., *tulum 58 Moğ.
**üş*, **üşäk* vaşak 1765
ütüg, *ütük* ütü 420
üzäñü üzengi 598
**üz-konuk* seyirme N 25 = 1970

üzüm üzüm 473

üzik harf 596 Tü. < Çin.

V

**valiçilik* valilik 1766 Tü. < Ar.

van prens 623, 1760 Moğ. < Çin., *Tü.
< Çin. (bk. *on*)

**variyyât* mal mülk N 174 = 2119

**vaşak* vaşak 1765 Tü. < ?

vücin kadın 255 Moğ. < Çin.

Y

ya yay 1821

**yabaş* uysal 1910 Moğ. < Tü.

yabğu bir unvan 1825

**yabu* kötü at 1772

yabudağ yürüyerek 410 Moğ.

yağrı- hasta, zayıf ol- 1919

yad yağmur taşı 157, 1822, 1833

**yada* yağmur taşı 157, 1822, 1833
Tü. < Moğ. < Tü.

yada- zayıflamak 403 Moğ., *Tü.
< Moğ.

**yadaçi* yağmur büyücüsü 157, 1823,
1834 Tü. < Moğ. < Tü.

yadçı yağmur büyücüsü 157, 1823,
1834

**yağaraltı* hızlı kurye 404 Moğ.

yağırla- yarayı iyileştir- 1877

yağla- yağlamak 1800

**yağlağı* tava 1873

**yağlık* baş örtüsü 1871

**yağma* yağma 1874

**yağrın* kürek kemiği 1868

**yahni* yahni 1830 Tü. < ? Fars.

yayla- yazı geçirmek 1942

yaylağ yazlık konut 1941

yal yele 1806

yalabaç elçi 1807 Tü. < ?

**yalak* yalak 1881

**yalavaçi* elçi 1807 Moğ. < ?

yalbar- yalvarmak 1808

**yalğançı* yalancı N 178 = 2123

yalınus yalnız 1809

yalma pamuklu zırh 1892

yaltrı- parlamak 1884

**yalu* kıyı, yalı 1810 Tü. < Yun.

**yam* posta istasyonu 1812 Tü. < Çin.,
toprak kap 1813 Tü.

yamağ fiske 1895

yaman kötü N 180 = 2125

**yamakçi* yamacı 1896

**yamçi* posta arabacısı 1814 Tü. <
Çin.

yan yan 1816

yan- yanmak 1816

**yanbaş* uyluk 1817

**yandavul* yanda duran koruma 1818

**yangı* yangın 1908

**yangın* yangın 1819

yan yol, tarz, biçim 1903 Tü. < Çin.

**yanı* çeri yeniçeri 1905

<i>*yapalak</i> baykuş 1774	<i>*yasal</i> kural, yasa 1791 Tü. < Moğ.
<i>*yapan</i> bozkır 1771 Tü. < Fars.	<i>*yasama</i> bir vergi 1793 Tü. < Moğ.
<i>yapış-</i> yapışmak 1773	<i>*yasaķ</i> kural, yasa 148, 1789 Tü. < Moğ.
<i>*yapunca</i> yağmurluk 1775	<i>*yasaķçi</i> elçi didebanı 1790 Tü. < Moğ.
<i>yak-</i> yakmak 1803	<i>*yasaul</i> çavuş 1863 Tü. < Moğ.
<i>yaka</i> yaka, kenar 1802	<i>yasıç</i> ok türü 1796
<i>*yakıcı</i> yakıcı 1804	<i>yasun</i> kemik 405 Moğ.
<i>yakın</i> yakın 1805	<i>yaş</i> taze, genç 1797
<i>yakşı</i> güzel 1869, 1870	<i>*yaşdaş</i> yaşıt 1798
<i>*yaktu</i> ışıık 1902	<i>*yaşıķ</i> zayıf 1865
<i>yara</i> yara 1778 Moğ. < Tü., *Tü.	<i>yaşmak</i> peçe 1864
<i>yarağ</i> uygun, silah 1837	<i>*yatağan</i> bıçak, yatağan 1776
<i>*yaramsık</i> aptal 1853	<i>yatğak</i> bekçi, yatak 1827
<i>*yarar</i> yararlı 1835	<i>*yatiş</i> gece nöbeti 1777
<i>yaraş-</i> yakışmak, uygun düşmek 1782	<i>yatuğan</i> kanuna benzer çalgı 402 Moğ., *Tü. < Moğ.
<i>yaratğan</i> yaratıcı 1843, N 176 = 2121	<i>*yatul</i> bir tür arazi 1014
<i>*yaratğan kuli</i> tanınmayan insan N 176 = 2121	<i>yavaş</i> yavaş 1910
<i>*yardam</i> yardım 1780, 1781	<i>yavğan</i> tatsız 1925
<i>yargu</i> yasa 1784	<i>*yavşan</i> pelin otu 1924
<i>*yarguçi</i> yargıç 1785	<i>yaz</i> ilkbahar 1787
<i>yarım</i> yarım 1786	<i>yazıgçi</i> yazıcı 1788
<i>yarındaķ</i> sırim 1856	<i>yazuķ</i> günah 1857
<i>yariş-</i> yarışmak 1783	<i>yazuķluğ</i> suçlu 1860
<i>yarısa</i> yarasa 1836	<i>yazuķsuz</i> suçsuz 1858
<i>yarlığ</i> fakir 1848, 1850, genelge 1848, 1849, 1851, 1852	<i>*yädäk</i> halat 1831
<i>yarma</i> kabuksuz tahıl, kırma (tahıl) 1855	<i>*yädäkçi</i> seyis 1832
<i>yarmaķ</i> para 1854	<i>yägrän</i> açık kahverengi 1878
<i>yarpuz</i> nane, mercan köşık 1779	<i>*yäläk</i> yelek N 184 = 2129, N 185 = 2130
<i>*yasa-</i> düzenlemek 1794 Tü. < Moğ.	

<i>*yälkä</i> ense 1888	<i>yılan</i> yılan 1943
<i>*yälman</i> kılıcın başı 1891	<i>*yılğun</i> ılğın ağacı N 31 = 1976
<i>*yälvä</i> su kuşu 1893	<i>yılkı</i> sürü 658
<i>yängä</i> üvey anne 1907	<i>*yılkıçı</i> at çobanı 659, 1887
<i>*yängälik</i> kayınbiraderle evlenme 1906, 1907	<i>yılura-</i> parlamak 1885
<i>*yäñi dünyä</i> Amerika 1909	<i>yıpar</i> koku 411
<i>yäznä</i> enişte 1862	<i>yırağı</i> şarkıcı 1937
<i>yegräk</i> daha iyi 1879	<i>yırıla-</i> şarkı söylemek 1847
<i>yeke</i> büyük 406 Moğ., *Tü. < Moğ.	<i>yırt-</i> yırtmak 1841
<i>yelim</i> tutkal 1889	<i>yışım</i> deri pantolon 647
<i>yelpik</i> astım 1882	<i>yugur-</i> yoğurmak 409
<i>yem</i> hayvan yemi 1894	<i>yoğurğa</i> duvar 409 Moğ. < Tü., *Tü.
<i>*yemäk</i> yemek 1897	<i>yoğurt</i> yoğurt 1866
<i>yemiş</i> meyve 1898	<i>*yoğla!</i> dene! N 187 = 2132
<i>*yemişçi</i> meyveci 1899	<i>yol</i> yol 1930
<i>yeñ</i> yen 1904	<i>yolçı</i> seyyah 1927
<i>yer</i> yer, kumarda ortaya konulan para N 181 = 2126	<i>*yoldaş</i> arkadaş 1928
<i>*yer-alması</i> enginar N 182 = 2127	<i>*yongar</i> gitar 1934
<i>yerdäş</i> hemşehri, yurttaş 1840	<i>yokaru</i> yukarı N 186 = 2131
<i>yete</i> yedi 1828	<i>yorı-</i> yürümek 1916
<i>yetenç</i> yedinci 1829	<i>yoriğa</i> eşkinli (hızla ve uygun adımlarla giden) 1846
<i>yezäk</i> öncü birlik 1861	<i>yorınçğa</i> yonca 1932
<i>yigirmenç</i> yirminci 1939	<i>yort-</i> tırıs (koşarak) gitmek 1844
<i>yigit</i> delikanlı 1880	<i>*yortağul</i> atlı 1839
<i>*yılkıran</i> bir yemek 1886 Tü. < ?	<i>yosun</i> kural 408 Moğ., *Tü. < Moğ.
<i>*yirauçı</i> şarkıcı 1838	<i>yörä</i> her bir yana, bayır 1764
<i>yıd</i> kötü koku 643	<i>*yöräp</i> eğri büğrü 1764
<i>yıgın</i> yığın 1938	<i>yußğa</i> ince 1913
<i>yıgın-</i> toplanmak 1876	<i>*yuçıñ</i> prenses 1912
<i>yıl</i> yıl 1940, 1944	<i>yuçıñ</i> 4. dereceden memur 407 Moğ. < Çin.

yugruş bir unvan 1867

yul- elinden zorla almak 1929

**yula* (*yola?*) Macar unvanı 1022

yulduz yıldız 1255

yuluğ mahkeme N 188 = 2133

**yulum* nehrin geçit yeri 1890

**yumran* köstebek 1927

yundı bulaşık suyu 1933

yunt at 1901

yun tüy, hayvan kılı 1931

yurt ikamet edilen yer 1914

**yurtçi* kampın yöneticisi 1915

yut salgın hastalık 1911

y k yük 1926

yüz yüz 1921

**y zm c* peçe 1922

yüzük Yüzük 596

SONUÇ

Toplumlar arasında birlikte veya komşu olarak yaşamının, ya da teknolojinin etkisiyle bilim, sanat, kültür, ticaret, din gibi faktörlerden kaynaklanan birtakım etkileşimler olur. Bu etkileşimlerden ilk etkilenen unsurlardan biri ise iletişimin en önemli öğelerinden birisi olan dildir. Bu etkileşimlerin nicelik olarak fazlalığını belirleyen en önemli faktörler zaman, ilişki sıklığı ve yoğunluğudur.

Türkler bu bağlamda en az iki bin yıldır farklı coğrafya ve zaman dilimlerinde ilişki içinde olduğu, Çinliler, Farslar, Araplar, Rumlar, çeşitli Kafkas ve Balkan halklarıyla, birlikte ya da komşu olarak yaşamış, onlara bazı şeyler öğretmiş ve onlardan birtakım bilgiler öğrenmiştir. Bunun bir yansıması olarak Türkçede yaklaşık yirmi dilden çeşitli kopyalar bulunmaktadır ve Türkçe de bu dillere bazı izler bırakmıştır.

Türklerin Çinlilerden sonra en çok ilişki içinde oldukları toplum Farslardır. Milattan öncesine kadar götürülebilen bu ilişkilerde Yeni Farsçadan (8.-9. yy.) itibaren Farsçanın Türkçeye çeşitli açılardan yaklaştığı görülmektedir. İncelenen TMEN’de, 1726 madde başında Türkçe kopyaların Farsçada yaşadığı değişimler ses, yapı, söz dizimi ve anlam yönünden incelenmiştir.

Yapılan incelemelere göre, Farsçanın Türkçe kelimelerdeki kısa ünlüleri çoğu zaman uzattığı görülmektedir. Bir diğer husus, Farsçanın Türkçenin ince ünlülü kelimelerini kalın sıraya sokma temayülüdür. Bu durum Farsçanın sınırlı ve genellikle kalın-uzun seslerden oluşan ünlü kadrosuna sahip olması ile ilgidir. Ayrıca aynı kelimenin Türkçede /e/ Farsçada /i/ ile veya Türkçede /i/ Farsçada /e/ ile işaretlenmesi Türkçedeki kapalı /é/ sesine işaret ediyor olabilir. İncelenen eserde Türkçede iyelik eki olan -i’nin Farsçada belirsizlik yapan ī eki ile karıştırılıp düşürüldüğü durumlar tespit edilmiştir

Ünsüzler ile ilgili olarak ise Türkçeden Farsçaya geçerken ünsüz değişmesine uğramış kelimelerde 34 farklı ses değişimi tespit edilmiştir. Buna göre Farsçanın genelde (özellikle kelime başında) sedalı sesleri daha çok tercih ettiği söylenebilir. Ayrıca Farsçanın Türkçeye özgü bir ses olan /ŋ/ sesini hiç kullanmadığı ve bunu başka nazal seslere çevirdiği görülmüştür. Bunun haricinde Arapçaya özgü patlayıcı bir ünsüz olan /ʔ/ sesini de Farsçanın /v/ ve /y/ gibi sızıcı ve akıcı seslere çevirdiği

tespit edilmiştir. Ayrıca Yeni Farsçadaki kopyaları listeleyen eserde, /s/ ve /z/ gibi Eski Farsçada bulunan sesler hiç görülmemektedir. Bu değişimlerde Farsçanın Türkçe etkisiyle giderek daha basit bir ses dizgesi kazanması etkili olmuştur. Bunun dışında, Türkçeden Farsçaya yapılan kopyalarda dokuz farklı ünsüz erimesi, sekiz farklı ünlü türemesi ve dokuz farklı türde metatez örnekleği tespit edilmiştir.

Yapı bilgisinde ise özellikle yapım bölümünde Türkçenin hemen hemen bütün yapım eklerinin kullanıldığı örnekler görülmektedir. Bunlar arasında 35 isimden isim yapma eki, 37 fiilden isim yapma eki, 8 fiilden fiil yapma eki ve 8 fiilden isim yapma eki görülmektedir. Çekim eklerinde ise çokluk eki, iyelik ekleri ve hâl ekleri ile yapılmış kopyalar bulunmaktadır. İlgi ve yönelme hâli ile yapılan bir örnek, ayrılma hâli eki ile kopyalanan üç örnek tespit edilmiştir. Yine örnekleri az olmakla birlikte geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve emir çekiminde bazı madde başları tespit edilmiştir. Kopyalanan Türkçe kelimelerde en sık kullanılan ekler *-çi*, *-TAş*, *-II*, *-IIK*, *-nç*, *-AK*, *-K*, *-mA*, *-Iş*, *-mış*, *-LA-* ve üçüncü teklik şahıs iyelik ekidir. Fakat Farsça bir kelimeye Türkçe eklerin eklendiği sadece bir örnek tespit edilebilmiştir:

çinākçī ‘(pamuk, meyve) toplayıcı’ < Tü. (Özb.) *çinākçi* aa. [*< çinak* (< Far. *çīdan* ‘toplamak’) - *çi*] (1158, 3: 132).

	İsimden Yapma Eki	İsim	Fiilden Yapma Eki	İsim	İsimden Yapma Eki	Fiil	İyelik Ekleri
<i>-cI</i>	90						
<i>-DAş</i>	8						
<i>-II</i>	23						
<i>-IIK</i>	35						
<i>-nç</i>	10						
<i>-AK</i>		25					
<i>-K</i>		70					
<i>-ma</i>		41					
<i>-Iş</i>		18					
<i>-mIş</i>		40					

-la			22	
-I, sI				31

Çizelge IV: Farsçaya Kopyalanan Türkçe Kelimelerdeki Eklerin Kullanılma Sıklığı

Türkçe kelimeler Farsçada bazen yabancı eklerle de işlenmişlerdir. Bunlardan Farsça olanlar *-ā, -ān, -bān, -baz*, -būs, -dān, -dār* ve *-ī*, Arapça olanlar ise *-āt, -ī* ve *-iyyet*'tir. Özellikle Farsça belirsizlik eki olan *-ī* işlek bir ek olarak 17 kez Türkçe bir kelimenin üzerinde madde başı olarak gösterilmiştir.

Dizim bilgisi bölümünde Farsçaya kopyalanmış çok sayıda kelime grubu tespit edilmiştir. Bunlar arasında 20 belirtisiz isim tamlaması, 25 sıfat tamlaması, 5 unvan grubu, 10 ikileme, 2 sıfat-fiil grubu, 5 cümlecik, 2 söz eksiltme vardır. Ayrıca Farsça isim ve fiillerle yapılan birleşik isimler ve birleşik fiiller de vardır. Çalışmada, çeşitli Farsça isimlerle birleştirilerek yapılmış 5 birleşik isim grubu ve Farsça fiillerle birleştirilerek yapılmış, yaklaşık 30 tanesi *-mīšī kardan* yapısında, olan 45 birleşik fiil grubu tespit edilmiştir.

Doerfer'in madde başı olarak gösterdiği 1726 kelimenin, yaklaşık olarak dörtte birine karşılık gelen, 476 kelime çeşitli türlerde anlam değişimleri tespit edilmiştir. Geri kalan 1250 kelime ise Türkçedeki anlam korunmuştur.

Anlamı değişen kelimelerden 50'sinde anlam daralması, 50'sinde anlam genişlemesi, 3'ünde genelleşme, 6'sında anlam iyileşmesi, 6'sında anlam kötüleşmesi, 5'inde anlam boşalması tespit edilmiştir. Ayrıca yaklaşık 20 kelime çeşitli türlerde anlam aktarmaları olmuştur. 70'inde başka anlama geçiş ve 5'inde zıt anlama geçiş yaşanmıştır.

Ayrıca kopyaların yüzde yetmişi Doğu Türkçesinden ve özellikle Özbekçeden, yüzde yirmisi Azeri Türkçesinden, yüzde beşi Osmanlıcadan, kalan yüzde beşi ise diğer Türk lehçelerinden veya (Türkçe üzerinden) Çince, Hintçe, çeşitli Slav dilleri ve Macarca gibi farklı dillerden olduğu görülmektedir. Kopyalanan kelime sayısının en fazla Doğu Türkçesi ve bunun devamı sayılan Özbekçeden yapılmış olmasında, buralarda yaşayan Türk ve Fars gruplarının uzun yıllar coğrafi olarak birbirinden

uzaklaşmamaları ve her iki grubun da yüksek bir dile sahip olmaları etkili olmuş olmalıdır.

Farsçadan Türkçeye kopyalanan kelimelerin çeşitli yönlerden incelenmesinin yapıldığı bu eserin sonuna TMEN'deki dizin tercümelerinden oluşan Kavram Alanları Dizini ve Temel Dizin başlıklı iki bölüm eklenmiştir.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali (2010), Türkçe - Arapça Arasındaki Sözcük İlişkileri, *Karadeniz. Üç Ayda Bir Yayınlanan Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (Güz 2010), s. 9-16.
- AALTO, Pentti (1971), İslamiyet Öncesinde Türklerin İran Münasebetleri. *Studia Turcica*, Akadémia Kiado, Budapeşte, s. 29-37., [Tercüme: Berbercan, Mehmet Turgut] (2013), *Türkiyat Mecmuası* 23, (Bahar 2013), s. 189-214.
- AĞABABA, Naile (2013), Fars Dilinde Türk Dilinden Alıntı Sözcükler. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/1 (Winter 2013), s. 667- 675.
- AHANOV, Kaken [Çeviren: Ceritoğlu, Murat] (2013), *Dil Bilimin Esasları*. Türk Dil Kurumu Yayınları 943, Ankara.
- AHMED, Nimetullah [Yayımlayan: İnce, Adnan] (2015), *Lügat-i Ni'metu'llâh*. Türk Dil Kurumu Yayınları 1162, Ankara.
- AKSAN, Doğan (2004), *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. Multilingual [numarasız], İstanbul.
- AKSAN, Doğan (2015), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları 439, Ankara.
- AKSAN, Doğan (2016), *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Bilgi Yayınevi [numarasız], Ankara.
- ARSLAN EROL, Hülya (2002), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ATMACA, Emine (2011), *Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişimler ve Anlam Olayları*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- AYAZ, Fatih Yahya (2016), Hoşdaş. *İslam Ansiklopedisi Cilt Ek-1*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 562-563.
- BADEMÇİ, Ali (2018), *İranda Türklerin Bin Yılı, Siyasi ve Sosyal Tarih*. Yeditepe Yayınevi 358, İstanbul.
- BALCI, Mustafa (2014), *Türkçe-Farsça İlişkileri Türkçenin Farsça Üzerindeki Etkilerine Dair Bir İnceleme*. Çizgi Kitabevi 496, Konya.

- BANGİ, İsmail (1971), *Farsça Dil Bilgisi (Grameri)*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları CIV, Ankara.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2014), *Dil Bilimi*. Nobel 862, Ankara.
- BOLELLİ, Nusrettin (2012), *Farsça Dilbilgisi (Nahiv ve Sarf)*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 255, İstanbul.
- BURAN, Ahmet (2015), *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Akçağ Yayınları 1303, Ankara.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1970), *Türk Dili Tarihi*. Enderun Kitabevi 17, İstanbul.
- CHIKOVANI, Guram (2004), Linguistic Contacts in Central Asia. *Linguistic Convergence and Areal Diffusion Case Studies from Iranian, Semitic and Turkic*, [Hazırlayan: Éva Ágnes Csató ve diğerleri], Routledge [numarasız], s. 127-132.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford At The Clarendon Press [numarasız], Oxford.
- COŞKUN, Mustafa Volkan (2001), Standart Türkçedeki Ünsüzlerin Akustik Özellikleri ve Oluşum Yerleri Bakımından Sınıflandırılmasıyla Görüntüleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten 44 (2001)*, s. 63-85.
- COŞKUN, Mustafa Volkan (2001), Türkiye Türkçesinde Ünlüler ve Ünsüzler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4*, s. 97-81.
- COŞKUN, Mustafa Volkan (2007), Standart Türkçede Ses Olaylarının Sebep-Sonuç İlişkisi Çerçevesinde Yeni Bir Sınıflandırılması. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (12.09.2007)*, Ankara.
- COŞKUN, Mustafa Volkan (2015), *Türkçenin Ses Bilgisi*. Bilge Kültür Sanat 704, İstanbul.
- COŞKUN, Mustafa Volkan (2017), *Özbek Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları 752, Ankara.
- ÇAKMAK, Serkan (2017), Sarikoli-Türkçe Dil İlişkileri ve Sarikoli Dilindeki Kopyalanmış Türkçe Kodlar. *Dil Araştırmaları. Uluslararası Hakemli Dergi 20 (Bahar 2017)*, s. 83-107.
- DEMİRCİ, Kerim (2017), *Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler*. Anı Yayıncılık [numarasız], Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2010), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi 1, Ankara.

- DOERFER, Gerhard (1963), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen - Unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit (Band 1)*. Franz Steiner Verlag GMBH [16], Wiesbaden.
- DOERFER, Gerhard (1965), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen - Unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit (Band 2)*. Franz Steiner Verlag GMBH [19], Wiesbaden.
- DOERFER, Gerhard (1967), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen - Unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit (Band 3)*. Franz Steiner Verlag GMBH [20], Wiesbaden.
- DOERFER, Gerhard (1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen - Unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit (Band 4)*. Franz Steiner Verlag GMBH [21], Wiesbaden.
- ECKMANN, Janos [Çeviren: Karaağaç, Günay] (2012), *Çağatayca El Kitabı*. Kesit Yayınları 16, İstanbul.
- EKER, Süer (2008), Farsçanın Kıskaçında Güney Azerbaycan Türkçesi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 9 (Güz 2009), s. 183-197.
- EKER, Süer (2008-2009), Türk-İran Dil İlişkilerinde Divanü Lugati't-Türk'ün Tanıklığı. *Akademik Araştırmalar Dergisi. Kaşgarlı Mahmut Özel Sayısı* 10/39 (Kasım 2008- Ocak 2009), s. 70-85.
- EKER, Süer (2008a), Divanü Lügati't-Türk'te "İranlı" Kavramı. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri Kaşgarlı Mahmut ve Dönemi* (28-30 Mayıs 2008), Türk Dil Kurumu Yayınları 980, Ankara, s. 153-169.
- EKER, Süer (2009a), Divanü Lugati't-Türk ve İran Dillerinden Kopyalar Üzerine I. *International Journal of Central Asian Studies* 13 (2009), s. 233-283.
- EKER, Süer (2009b), Türkçe-Farsça İlişkilerine Ses, Biçim ve Tümcibilgisi Düzeylerinde Eşzamanlı Genel Bir Bakış. *Essays on Turkish Linguistics ICTL2008 The 14th International Conference on Turkish Linguistics-Proceeding*, [Hazırlayan: Ay, Sıla ve diğerleri], Harrassowitz Verlag [numarasız], Wiesbaden, s. 373-383.
- EKER, Süer (2010), Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine Notlar. *Prof. Dr. M. Cihat ÖZÖNDER'in Anısına Sosyoloji Yazıları* 1,

[Hazırlayan: Şahin, Birsen ve diğerleri], Hacettepe Üniversitesi Yayınları [numarasız], Ankara, s. 197-211.

EKER, Süer (2011), Orhon Yazıtları: İran Dilleri ile İlk Temaslar ve Benzer Birkaç Öge Üzerine. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III: Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (26-29 Mayıs 2010), Bildiriler Kitabı*, [Hazırlayan Çelik Şavk, Ülkü], Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları [Numarasız], Ankara, s. 321-332.

EKER, Süer (2012), Modernleşme Sürecinde Türk ve İran Dil Devrimleri. 6. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-25 Ekim 2008)*, Türk Dil Kurumu Yayınları [numarasız], Ankara, s. 1465-1486.

EKER, Süer (2013a), İranî Diller Ailesine Toplumbilimsel Genel Bir Bakış. *Prof. Dr. Leyla Karahan Armağanı*, [Hazırlayan: Gürsoy, Ülkü ve diğerleri], Akçağ Yayınları, Ankara, s. 445-473.

EKER, Süer (2013b), Türk-İran Dil Temasları I. Türk-İran Dilbilimsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış. *Bengü Belâk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, [Hazırlayan: Gül, Bülent], Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü [numarasız], Ankara, s. 491.500.

EL HALİMÎ, Lutfullah b. Ebu Yusuf [Yayımlayan: Uzun, Adem] (2013), *Lügat-i Halîmî*. Türk Dil Kurumu Yayınları 1090, Ankara.

ERGİN, Muharrem (1995), *Osmanlıca Dersleri*. Boğaziçi Yayınları [numarasız], İstanbul.

Fono Almanca Büyük Sözlük. (2009). [Hazırlayan: Knudsen, Holger ve diğerleri], İstanbul: Fono Yayınları 340.

GABAIN, Anna Maria von (2006), Irano-Turkish Relation in The Late Sasanian Period. *The Cambridge History of Iran 3(1)*. [Yayımlayan: Yarshater, Ehsan], Cambridge University Press [numarasız], Cambridge, s. 613-624.

GHARAKHANY, Batoul Maryam (2014), Geçmişten Günümüze Farsça ve Türkçe Arasındaki Etkileşimler. *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı 4 (15-18 Mayıs 2014)*, Sakarya, s. 109-121.

GOLDEN, Peter Benjamin (2006), Turks and Iranians: Aspects of Türk and Khazaro-Iranian Interaction. *Turks and Iranians: An historical Sketch, in: Turcic-Iranian Contact Areas. Historical and Linguistic Aspects*, [Hazırlayan: Johanson, Lars ve diğerleri], Harrossowitz Verlag [numarasız], Wiesbaden, s. 17-38.

- GÜLENSOY, Tuncer (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü A-N (Cilt 1)*. Türk Dil Kurumu Yayınları 911, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü O-Z (Cilt 2)*. Türk Dil Kurumu Yayınları 911, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (2011), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Türk Dil Kurumu Yayınları 673, Ankara.
- GÜNDÜZ, Tufan (2016), *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*. Yeditepe Yayınevi 247, İstanbul.
- GÜNER, Galip (2013), Yarlğ “Buyruk, Emir, Ferman” ve Yarlka- “(Tanrı) Buyurmak; Lütfetmek” Kelimelerinin Kökeni Üzerine Yeni Görüşler. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/1 (Winter 2013), s. 1533- 1560.
- GÜRBÜZ, Faruk (2010), Fiilleri Sıfat-fiil Yapan Ekler Midir, Kullanım Mı?. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi [TAED]* 44, Erzurum, s. 1-21.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2013), *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları 638, Ankara.
- HAZAR, Mehmet (2014), *Türkçe (Sözcük) Anlam Bilimi – I*. Eğitim Yayınevi [numarasız], Konya.
- JOHANSON, Lars (2006), Historical, Cultural and Linguistic Aspect of Turkic-Iranian Contiguity. *Turkic-Iranian Contact Areas Historical and Linguistic Aspect*, [Yayımlayan: Johanson, Lars ve diğerleri], Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, s. 1-15.
- JOHANSON, Lars [Çeviren: Demir, Nurettin] (2014), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkiler*. Türk Dil Kurumu Yayınları 914, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1972), *Selçuklu Tarihi*. Türk Tarik Kurumu Yayınları 29c, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2000), *Harezmşahlar Devleti Tarihi*. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları [numarasız], İstanbul.
- KANAR, Mehmet (2015), *Farsça Türkçe Sözlük*. Say Yayınları [numarasız], İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları 919, Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınları 1049, Ankara.

- KARAAĞAÇ, Günay (2013), *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)*. Kesit Yayınları [numarasız], İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları 1066, Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay (2017a), Dil İlişkilerinde Genetik Terimi Ne Ölçüde Geçerlidir?. *Türkçe Üzerine Yazılar*. Akçağ Yayınları 14483, Ankara, s. 57-64.
- KARAAĞAÇ, Günay (2017b), Eş Yazınlık, Eş Sesslilik ve Çok Anlamlılık. *Türkçe Üzerine Yazılar*. Akçağ Yayınları 14483, Ankara, s. 355-378.
- KARAAĞAÇ, Günay (2017c), Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri. *Türkçe Üzerine Yazılar*. Akçağ Yayınları 14483, Ankara, s. 385- 500.
- KARAAĞAÇ, Günay (2017d), Dişilik veya Küçültme Ekleri mi?. *Türkçe Üzerine Yazılar*. Akçağ Yayınları 14483, Ankara, s. 81-92.
- KARAHAN, Leyla 2012, *Türkçede Söz Dizimi*. Akçağ Yayınları 58, Ankara.
- KARATAY, Osman (2015), *İran ile Turan*. Ötüken Neşriyat 929, İstanbul.
- KARİNİ, Jahangir (2014), Türk-Fars Dil İlişkileri: Farsçada İyelik Eklerinin Kullanımı. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/3 (Winter 2014), s. 833- 843.
- KILIÇ, Veysel (2009), *Anlambilime Giriş Temel Kavramlar*. Papatya Yayıncılık Eğitim [numarasız], İstanbul.
- KLIMKEIT, Joachim Hans (1990), Buddhism in Turkish Central Asia. *Numen* 37, Brill, s. 53-69.
- KORKMAZ, Zeynep (2017), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları 575, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2017), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları 827, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat (1942), Yeni Fariside Türk Unsurları. *Türkiyat Mecmuası, Cilt 7*, s. 1-16.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (2016a), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi. Kurtuluş Devri I. Cilt*. Türk Tarih Kurumu Yayınları 23, Ankara.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (2016b), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi. İkinci İmparatorluk Devri II. Cilt*. Türk Tarih Kurumu Yayınları 23, Ankara.

- KÖYMEN, Mehmet Altay (2016c), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi. Alp Arslan Zamanı III. Cilt*. Türk Tarih Kurumu Yayınları 23, Ankara.
- LESSING, Ferdinand Diedrich [Çeviren: Karaağaç, Günay] (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük 1 A-N (Cilt 1)*. Türk Dil Kurumu Yayınları 829/1, Ankara.
- LESSING, Ferdinand Diedrich [Çeviren: Karaağaç, Günay] (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük 2 O-C(Z) (Cilt 2)*. Türk Dil Kurumu Yayınları 829/1, Ankara.
- MENGES, Karl Heinrich (1968), *The Turkic Languages And Peoples. An Introduction to Turcic Studies IX*. Otto Harrassowitz [numarasız], Wiesbaden.
- MERÇİL, Erdoğan (1992), Büveyhîler. *İslam Ansiklopedisi Cilt 6*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 496-500.
- MUTLU, Hüseyin Kahraman (2007), Tur- Yardımcı Fiilinin Kullanımı Hakkında. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, IX/1 (Haziran 2007)*, Afyonkarahisar.
- Mütercim Asım Efendi [Yayımlayan: Öztürk, Mürsel; Örs, Derya] (2009), *Burhân-ı Katı*. Türk Dil Kurumu Yayınları 733, Ankara.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2013), Yarlık Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Köken Bilgisi Denemesi. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 8/9 (Summer 2013)*, s. 327- 341.
- ÖNER, Mustafa (2004), Yarlık Sözü Hakkında. *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (31 Mayıs-4 Haziran 2004)*, [Yayımlanmamış], Kırım.
- ÖNER, Mustafa (2010), Türkçede Yardım Sözü Köken Bilgisi ve Kavram Alanları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten 2008/2*, s. 69-75.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2012), Özbek Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri* [Yayımlayan: Ercilasun, Ahmet Bican], Akçağ Yayınları 886, Ankara.
- PARLATIR, İsmail (2009), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Yargı Yayınevi [numarasız], Ankara.
- PERROT, Jean [Çeviren: Ergüden, Işık] (2006), *Dilbilim*. Dost Kitabevi Yayınları 47, Ankara.
- POPPE, Nicholas [Çeviren: Karaağaç, Günay] (2016), *Moğol Yazı Dilinin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları 1182, Ankara.

- REZAEİ, Mehdi (2017), Farsçadaki Türkçe Sözcüklerin Gelişim Sürecine Dair Bazı Tespitler. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 14/2 (Haziran 2017), s. 56-73.
- SAMİ, Şemseddin [Hazırlayan: Yavuzarslan, Paşa] (2015), *Kamus-ı Türki*. Türk Dil Kurumu Yayınları 1001, Ankara.
- SARI, Mustafa (2014), Tarihsel Süreç Bakımından Farsça ki ve Türkçe kim Sözleri Arasındaki İlişki. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 21, (1/2014). s. 113-130.
- SAV, Bahattin (2003), Anlam Değişimleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23, 1, s. 147-166.
- SAVRAN, Hülya (2008), Türk Dilinde ‘+DIR’ Bildirme Eki ve ‘+DIR’ Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/14, (2008-1), s. 163-188.
- STEINGASS, Francis Joseph (1975), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Librairie Du Liban [numarasız], Beirut.
- STEUERWALD, Karl (1974), *Türkisch-Deutsches Wörterbuch (Band 1)*. Otto Harrassowitz [numarasız], Wiesbaden.
- STEUERWALD, Karl (1974), *Türkisch-Deutsches Wörterbuch (Band 2)*. Otto Harrassowitz [numarasız], Wiesbaden.
- ŞÜKÜN, Ziya (1984), *Farsça-Türkçe Lügat Gencinei Güftar Ferhangi Ziya (Cilt 1)*. Milli Eğitim Basımevi [numarasız], İstanbul.
- ŞÜKÜN, Ziya (1984), *Farsça-Türkçe Lügat Gencinei Güftar Ferhangi Ziya (Cilt 2)*. Milli Eğitim Basımevi [numarasız], İstanbul.
- ŞÜKÜN, Ziya (1984), *Farsça-Türkçe Lügat Gencinei Güftar Ferhangi Ziya (Cilt 3)*. Milli Eğitim Basımevi [numarasız], İstanbul.
- TANERİ, Aydın (1997), Harizmşahlar. *İslam Ansiklopedisi Cilt 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.228-231*.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2009), Soğd. *İslam Ansiklopedisi Cilt 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 348-349*.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2010), Talas Savaşı. *İslam Ansiklopedisi Cilt 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 501*.
- TAVKUL, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları 770, Ankara.

- TEKİN, Şinasi (2001), Ög, Ögir-, Yarlıg, Yarlıka- Kelimelerinin Nerelerden Geldikleri Hakkında. *İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yayınları [numarasız], İstanbul, 218-228.s.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (2008), *Osmanlı Türkçesine Giriş (Eski Yazı-Gramer-Aruz-Metinler)*. Alfa Yayınları 194, İstanbul.
- TOKLU, Mehmet Osman (2018), *Dilbilime Giriş*. Akçağ Yayınları 487, Ankara.
- TÜRK, Vahit (2009), Ocak Sözü ve Ailesi. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt 5 (Güz 2009)*, s. 251-258.
- Türkçe Sözlük*. (2011). [Hazırlayan: Akalın, Şükrü Haluk ve diğerleri], Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 413.
- UĞURLU, Mustafa (2011), Oğuzca ve “Anadolu Merkezli Oğuz Türkçesi”. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 6/1 (Winter 2011)*, s. 123- 156.
- UĞURLU, Mustafa (2014), Lehçeler Arası “Dil Katışımı”: Seydî ‘Ali Reis’in Mir’atü’l-memâlik’i Üzerine, *Turcology and Linguistics. Éva Ágnes Csató Festschrift* , [Hazırlayan: Demir Nurettin- Karakoç Birsal – Menz Astrid], Hacettepe Üniversitesi Yayınları [numarasız], Ankara, s. 449-460.
- VÁSAŘY, István (2016), The Role and Function of Mongolian and Turkic in Ilkhanid Iran. *Turks and Iranians, Interactions in Language and History, The Gunnar Jarring Memorial Program at the Swedish Collegium for Advanced Study 105* [Yayımlayan: Johanson, Lars ve diğerleri], Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. s. 141-152.
- YILDIRIM, Hüseyin, KARTALLIOĞLU, Yavuz (2012), Azerbaycan Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri* [Yayımlayan: Ercilasun, Ahmet Bican], Akçağ Yayınları 886, Ankara.
- YILDIRIM, Nimet (2010), İran Dilleri I. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6*, Erzurum, s. 25-39.
- YILDIRIM, Nimet (2015), *Farsça Dilbilgisi*. Kabalcı Yayıncılık 75, İstanbul.
- YİĞİT, İsmail (2004), Memlûkler. *İslam Ansiklopedisi Cilt 29*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 90-97.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Elmas ÇOKOL

Doğum Yeri: Saruhanlı

Doğum Tarihi: 10.02.1993

Medeni Hali: Bekar

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise 2007-2011: Akhisar Anadolu Lisesi

Lisans 2011-2015: Ege Üniversitesi

Yabancı Dil: İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

2017..... : Araştırma Görevlisi